מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · עץ יוסף

# עץ יוסף על איכה רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

**ספריית אור ברסלב** · or-breslev.co.il

# עץ יוסף על איכה רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עץ-יוסף-על-איכה-רבה/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

# תוכן העניינים


**פתיחתא** ..... 7
פסקה א ..... 7
פסקה ב ..... 7
פסקה ג ..... 11
פסקה ד ..... 11
פסקה ה ..... 11
פסקה ו ..... 13
פסקה ז ..... 13
פסקה ח ..... 14
פסקה ט ..... 15
פסקה י ..... 15
פסקה יא ..... 17
פסקה יב ..... 18
פסקה יג ..... 20
פסקה יד ..... 21
פסקה טו ..... 22
פסקה טז ..... 22
פסקה יז ..... 23
פסקה יח ..... 24
פסקה יט ..... 25
פסקה כ ..... 25
פסקה כא ..... 26
פסקה כב ..... 27
פסקה כג ..... 28
פסקה כד ..... 33
פסקה כה ..... 40
פסקה כו ..... 43
פסקה כז ..... 44
פסקה כח ..... 44
פסקה כט ..... 45
פסקה ל ..... 45
פסקה לא ..... 47
פסקה לב ..... 48
פסקה לג ..... 48
פסקה לד ..... 51
**פרשה א** ..... 55
פסקה א ..... 55
פסקה ב ..... 57
פסקה ג ..... 59
פסקה ד ..... 59
פסקה ה ..... 65
פסקה ו ..... 65
פסקה ז ..... 66
פסקה ח ..... 66
פסקה ט ..... 66
פסקה י ..... 67
פסקה יא ..... 67
פסקה יב ..... 68
פסקה יג ..... 69
פסקה יד ..... 70
פסקה טו ..... 72
פסקה טז ..... 73
פסקה יז ..... 73
פסקה יח ..... 74
פסקה יט ..... 75
פסקה כ ..... 75
פסקה כא ..... 76
פסקה כב ..... 76
פסקה כג ..... 77
פסקה כד ..... 81
פסקה כה ..... 81
פסקה כו ..... 81

פסקה כז ..... 81
פסקה כח ..... 81
פסקה כט ..... 82
פסקה ל ..... 83
פסקה לא ..... 83
פסקה לב ..... 87
פסקה לג ..... 88
פסקה לד ..... 89
פסקה לה ..... 89
פסקה לו ..... 90
פסקה לז ..... 91
פסקה לח ..... 92
פסקה לט ..... 93
פסקה מ ..... 93
פסקה מא ..... 94
פסקה מב ..... 96
פסקה מג ..... 97
פסקה מד ..... 97
פסקה מה ..... 98
פסקה מו ..... 99
פסקה מז ..... 100
פסקה מח ..... 100
פסקה מט ..... 101
פסקה נ ..... 101
פסקה נא ..... 102
פסקה נב ..... 106
פסקה נג ..... 107
פסקה נד ..... 109
פסקה נה ..... 110
פסקה נו ..... 111
פסקה נז ..... 112
**פרשה ב** ..... 113
פסקה א ..... 113
פסקה ב ..... 115
פסקה ג ..... 116
פסקה ד ..... 120
פסקה ה ..... 128
פסקה ו ..... 129
פסקה ח ..... 131
פסקה ט ..... 132
פסקה י ..... 132
פסקה יא ..... 133
פסקה יב ..... 135
פסקה יג ..... 135
פסקה יד ..... 136
פסקה טו ..... 138
פסקה טז ..... 139
פסקה יז ..... 140
פסקה יח ..... 142
פסקה יט ..... 142
פסקה כ ..... 143
פסקה כא ..... 143
פסקה כב ..... 144
פסקה כג ..... 145
פסקה כד ..... 145
פסקה כה ..... 145
**פרשה ג** ..... 146
פסקה א ..... 146
פסקה ב ..... 149
פסקה ג ..... 150
פסקה ד ..... 152
פסקה ה ..... 153
פסקה ו ..... 154
פסקה ז ..... 157

פסקה ח ..... 158
פסקה ט ..... 160
פסקה י ..... 162
פסקה יא ..... 164
פסקה יב ..... 164
פסקה יג ..... 164
פסקה יד ..... 167
פסקה טו ..... 168
פסקה טז ..... 168
פסקה יז ..... 169
פסקה יח ..... 169
פסקה יט ..... 170
פסקה כ ..... 170
פסקה כא ..... 170
פסקה כב ..... 170
פסקה כג ..... 172
**פרשה ד** ..... 173
פסקה א ..... 173
פסקה ב ..... 174
פסקה ג ..... 175
פסקה ד ..... 176
פסקה ה ..... 178
פסקה ו ..... 178
פסקה ז ..... 178
פסקה ח ..... 179
פסקה ט ..... 180
פסקה י ..... 180
פסקה יא ..... 180
פסקה יב ..... 181
פסקה יג ..... 181
פסקה יד ..... 181
פסקה טו ..... 182
פסקה טז ..... 183
פסקה יז ..... 183
פסקה יח ..... 184
פסקה יט ..... 185
פסקה כ ..... 186
פסקה כא ..... 186
פסקה כב ..... 187
פסקה כג ..... 187
פסקה כד ..... 189
פסקה כה ..... 189
פסקה כו ..... 190
**פרשה ה** ..... 190
פסקה א ..... 190
פסקה ב ..... 192
פסקה ג ..... 193
פסקה ד ..... 193
פסקה ה ..... 193
פסקה ו ..... 194
פסקה ז ..... 195
פסקה ח ..... 195
פסקה ט ..... 195
פסקה י ..... 196
פסקה יא ..... 196
פסקה יב ..... 196
פסקה יג ..... 197
פסקה יד ..... 197
פסקה טו ..... 197
פסקה טז ..... 198
פסקה יז ..... 198
פסקה יח ..... 199
פסקה יט ..... 202
פסקה כ ..... 202

פסקה כא ..... 203
פסקה כב ..... 204

# פתיחתא

## פסקה א

**רבי אבא בר כהנא פתח**. דרכם היה כשהם דורשים בענין אחד שמתחילים בפסוק אחד ודורשים בכלל הענין ושוב מסיימו בענין הכתוב שבו פתחו. שכן תמצא בכל הפתיחות כאן שדורשים והולכים ומסיימין כיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל מקונן עליכם איכה. כדי לסיים בענין איכה שעליו באו לדרוש [יפ"ת]:

**צהלי קולך בדברי תורה**. שעסק התורה היא צהלה ושמחה אמתית וזולתו הללות וסכלות [מת"כ]:

**מסויימים בים**. פי' ניכרים בים. כך האבות היו ניכרים ומפורסמים בעולם לשבח:

**הקשיבי למצותי**. כמד"א לו הקשבת למצותי:

**הקשיבי לדברי תורה**. כמד"א להקשיב לחכמה אזנך וגו':

**הקשיבו לדברי נבואה**. כמד"א [ירמיה ו'] והקימותי עליכם צופים הקשיבו לקול שופר ויאמרו לא נקשיב:

**הקשיבו לצדקות ומע"ט**. כמד"א משפט אמת שפטו וחסד ורחמים עשו וגו' וימאנו להקשיב [זכריה ז']. לישה הא אריה. שהאריה נקרא ג"כ ליש [גמרא חלק. ובאדר"נ פ' ל"ט]:

**עניה מן הצדקות כו'**. הקשיבי את העניה מן הצדקות וכו' ואם לאו שלא תשמע ותקשיב הא ירמיה ענתותא יבא ויתנבא עליך דברי תוכחה:

**עניה מן הצדקות**. האות אמת גריס עניה מד"ת דנקט כל הנ"ל זולת צדקת דבכלל מצות ומע"ט איתי'. וי"ל הנוסחא שלפנינו דמשום שלא פסקו מישראל בעלי אמנה בתורה כדאי' בפ' כל כתבי להכי ל"ק עניה מד"ת:

**ואם לאו ענתות כו'**. יבא ירמיה שיוכיח אתכם בנבואות רבות ולפחות שימו לבבכם לדבריו [יפ"ע]:

**כיון שבא הפורענות התחיל ירמיהו קונן עליהם איכה**. כצ"ל [א"א] והכוונה כמו שמסיים בשארי פתיחות כיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל ירמיה מקונן וכו'. שר"ל שכיון שחטאו והחטא הוא המחייב הגלות נחשב כאילו גלו. לכן התחיל ירמיה מקונן עליהם כיון שעתידה להיות בדד. וכן הכוונה כאן:

## פסקה ב

**שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים**. דכיון דאינהו נטורי קרתא כדבסמוך. בהעדרם אבדה הארץ. סופרים מלמדי מקרא. ומשנים מלמדי משנה:

**ויאמר ה' על עזבם את תורה**. שלא החזיקו לומדי תורה בלחם ומים ומזון. שאין עזיבה אלא חסרון פרנסה כדכתיב ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם כדאי' ברבה פ' ויצא [יפ"מ]:

**דיפקון ויתקנון כו'**. פי' שיצאו ויתקנו עיירות של א"י. לראות מה המה צריכים לתקן בדברי תורה ומצות. והיו נכנסות לעיירות ואמרו לבני העיר הביאו אלינו שומרי העיר. והיו מביאים להם ראש הממונה על שמירת העיר. וסנטרא הוא שומר שדות העיר. ור' אמי ור' אסי א"ל וכי אלו הם שומרי העיר. אין אלו אלא מחריבי העיר. שהם משתקעים בהבלי העולם ובבניינו. וא"ל בני העיר אלא ומי הם שומרי העיר. והשיבו להם אלו סופרים ומשנים:

**שהם הוגן כו'**. ובהבל פיהם העולם מתקיים כדאי' בפ' כל כתבי:

**אם ה' לא יבנה בית וגו'**. אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר. והיינו דאין חפץ בשמירת סנטורי קרתא אלא בשמירת ה' בזכות התורה:

**על מאסה של תורה**. דהוא ג"כ לשון עזיבה שמאסו את התורה כבנים עזובים. והיינו שלא ברכו בתורה תחילה כדאי' בנדרים. ובזה הראו שאין להם הנאה של כולם מדברי תורה. שאילו היה להם הנאה היה להם לברך ברכת התורה [יפ"מ]:

**אלא על עזבם את תורה**. ואע"ג דכתיב נמי ולא שמעו בקולי. ה"ק משום עזבם את תורתי לא שמעו בקולי. דאילו לא עזבו התורה היתה מביאתם למוטב. והא דקאמר שוויתר על עכו"ם וג"ע ושפיכות דמים לאו דווקא אלא ה"ק שאם יחטא מעט באלה ויעסוק בתורה יחזור בו ויעשה תשובה [יפ"מ]:

**כתיב ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו**. ור"ל ל"ל לומר ואת תורה לא שמרו הלא בכלל ואותי עזבו הוא:

**הלואי אותי עזבו**. ר"ל הלואי כשאותי עזבו היו אז תורתי שמרו. ופי' שמירה היינו לימוד. כדאי' בת"כ ושמרתם זו משנה [יפ"מ]:

**השאור שבה**. כן הוא בירו' פ"ק דחגיגה. והמת"כ גרס המאור שבה על שהא מאירה עיני האדם. להטותו מדרך רעה לטובה. וביפה ענף מקיים הנוס' שלפנינו ופי' ששאור רמז ליצה"ר ע"ד שאור שבעיסה מעכב. והיינו מה שילמדו בבחינת יצה"ר. והוא מה שאמר ר' הונא שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ור"ל אפי' הלימוד שהוא שלא לשמה היה מחזירן למוטב:

**אע"פ שלא לשמה ר"ל בבחינת הצה"ר**. כגון להשגת כבוד או ממון. אבל הלומד לקנטר מוטב לו שנהפך לו שליתו על פניו [יפ"מ]:

**מעלבונה של תורה**. שעולבים אותה ואין מחשיבין אותה לעסוק בה תדיר [רש"י]:
**אין צבא כו'**. פי' שתנתן על ישראל לשלוט בהם:
**בפשעה של תורה**. דהיינו ביטול תורה וביטול סופרים ומשנים שעי"ז גלינו מארצנו ביד אויבינו:
**התמיד אלו ישראל**. שנקראו תמיד ע"ש שהם מחוייבים ללמוד התורה תמיד:
**זנה ישראל טוב**. וסיפא דקרא אויב יררפו:
**ואין טוב אלא תורה**. דאי טוב כפשוטא. מה טעם זה לאויב ירדפו:
**כי לקח טוב נתתי לכם**. וגו' תורתי אל תעזובו:
**פלוסופים**. חכמים בל"י. ומה שמשבחם כדי שנדע שדבריהם אמת [יפ"ע]:
**אמרו להם**. לבלעם ואבנימוס בדרך שאלה אם יכולים להזדווג כלו' להרע לישראל. ובב"ר גרס אצלו א"ל כו'. ולפ"ז לבלעם לחודיה או לאבנימוס לחודיה שאלו:
**אם התינוקות מצפצפים**. שהעולם מתקיים בהבל פיהם אף שאין בהם תבונה והשכל רק כצפצוף עופות. ודייק לה בלשון הקול קול יעקב שמשמע קול בעלמא [יפ"ת] וכך צ"ל ואם מצאתם שם תינוקות מצפצפים בקולם אין אתם יכולים להזדווג להם [א"א]:
**כל זמן שקולו של יעקב מצפצף בב"כ**. כצ"ל [א"א]:
**אין הידים ידי עשו כו'**. ר"ל שדריש ו' של והידים לשון או. כוא"ו ומכה אביו ואמו. וירצה הקול קול יעקב או הידים ידי עשו ומינה כשהקול קול יעקב בדברי תורה אין הידים ידי עשו [יפ"ת]. ובמשנת דר"א כתב דיצחק תמה ע"ז שהקול קול יעקב והידים ידי עשו בתמיה. דזה א"א דכל זמן שהקול קול יעקב בוודאי אין הידים ידי עשו שולטות:
**וכי יש קש אוכל אש**. דמשמעות הכתוב לעולם הנזכר ראשונה פועל. כמו בן יכבד אב. ועבד אדוניו. בן מנבל אב [יפ"ע]:
**אלא קש זה ביתו של עשו כו' מפני מה כי מאסו כו'**. שיתהפכו סדרי בראשית. שהקש שהוא עשו יאכל את האש זה יעקב הפך המנהג. וחשש שהא הקש הדק ירפה הלהבה. והטעם כי מאסו את תורת ה'. שהלא כה דבר ה' כאש. ובהיות ישראל עוסקים בתורה שהוא אש. יהיו גם הם אש ולהבה. ובבטלה ממנה תבוטל סגלה זו [כלי פז]:
**אלו האבות**. שלא תעמוד להם זכותם וזכות השבטים. דמיאוס ד"ת חמיר כולי האי דאין זכות אבות ושבטים עומדת בפניו [יפ"ע]:
**שהם פרחיהם של ישראל**. כלו' שע"י זכותם מפריחים ופרים ורבים שלא יהיה כליון בשבט. כדאמ' בפ' י"נ גמירי דלא כליא שבטא [יפ"ע]:

**שבע"פ**. שניתנה במאמר הפה לבד. שבע"פ כיון שהשליכו ד"ת לארץ חטאו וכיון שחטאו גלו וכיון שגלו התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה. כצ"ל [א"א ויפ"ע] וביאורו עיין לעיל סוף ה' א':

**כה אמר ה' צבאות קראו למקוננות כו'**. ר"י ור"ש ב"ל ורבנן באיכה ישבה בדד קיימי. ומה שמציין בתחילה פסוק כה אמר ה' צבאות התבוננו. משום דבעי לאתויי פלוגתא דר"י ור"ש בן לקיש ורבנן. ובכלל דברי ר"ש ב"ל פירושו דההוא קרא [יפ"ע]:

**אוי לזה**. פירוש לאותו הבן:

**אנא הוא דתרבותי בישא**. פי' אני הוא שהחוב תלוי בי שלא יכלו לעמוד במידותי. וכעסתי עליהם שלא כדין. יאמר בדרך משל כאילו מוציא כביכול דברים אשר לא כן במר נפשו:

**אוי להם כי נדדו ממני**. ר"ל ממני ממקור הברכה והשפע:

**אוי לי על שברי**. רוצה לומר שרבי יוחנן מפרש הא דתלו הקינה בעיר שהכוונה כמצטער על השכינה. עד"ש אוי לי על שברי על גלות יהודה ובנימין שזה כמו שהגלה ב' בניו זה אחר זה. ולכן אמר איכה ישבה בדד העיר. שהצער מה שגלו שניהם עד שישבה מבלי שארית [יפ"ע]:

**ופרפר ומת**. לפי שאין דרך הקינה אלא על מת נקט רשב"ל משלו במת. דבגלות מיתה והריגה נמי איכא. כאומר אנו נצח. אשר למות למות ואשר לחרב כו':

**כביכול**. לפי שדבר קשה הוא לומר שהקב"ה אמר שאין בו כח לקונן עליהם אמר כביכול. ועיין ברש"י יומא דף ג' ע"ב:

**אמר הקב"ה מעתה אין בי כח לקונן כו'**. ר"ל שרשב"ל מפרש הא דתלי הקינה בעיר. הוא להורות על כפל וריבוי הצער. שאף הפליטה הנשארת מגלות ראשון אבדה ונשארה בדד וירבה הצער מצד הגלות הראשון והשני שנוסף יגון על יגונו [יפ"ע].

**דידי ודידהון כו'**. כלו' עלי ועליהם יש להרים קול נהי. ובנ"א גרס עלי ועליהון [א"א]. וכל זה מד"מ על הצטערו בעמל ישראל [ע"ד עמו אנכי בצרה. בכל צרתם לו צר. ותקצר נפשו בעמל ישראל] וכענין אין בי כח לקונן שהוא דבור המשל [יפ"ע]:

**למלך שהיה לו י"ב בנים**. שהי"ב שבטים המשיל לי"ב בנים. וס"ל שגלו בששה פעמים בכל פעם גלו ב' שבטים. ועיין ביפ"ע:

**וכיון שמתו כולם התחיל כו'**. רבנן מפרשים ג"כ על ריבוי הצער. אבל בבחינה אחרת. כי במות אלו מתנחם בנשארים. ובמות הנשארים נחשב לו כאילו מתו כולם יחד. ולזה אמר איכה ישבה בדד. כלו' שנשאר יושב בדד עירירי. ונראה דחסר הנמשל מן הלשון. וכן

צ"ל כך כשגלו שני שבטים היה הקב"ה מתנחם בעשרה כו' עד כיון שגלו כלם התחיל מקונן עליהם איכה ישבה בדד [יפ"ע]:

## פסקה ג

**בבתי טיאטראות ובתי קרקסאות.** הוא בתי שחוק שמשחקים שם במיני שחוק [מת"כ]. ועיין בערוך ערך טאטר. ובתרגום על פסוק ונגינות שותי שכר ורש"י כתובות ד' ע'. ובסוף פ"ק דע"א ובתוספות שם:

**ואעלוז מפני ידך בדד ישבתי ד"א מפני ידך בדד ישבה נגעה בי ידו כו'**. כצ"ל ופי' מימי לא נכנסתי לבתי שחוק לשמוח עם העכו"ם. כי מפני ידך פי' מפני צוויך שצויתני שלא לילך בחקות העכו"ם. ישבתי לי בדד. ושוב פי' מפני ידך בדד ישבתי לענייננא דידן. ואמר נגעה בי ידו של פרעה כו' ולא חש לפרש רישא דקרא לפי השיטה השנית שמבואר שפיר. לא שמחתי בעולמי מאז שמפני ידך בדד ישבה. כי אני מתאבל תמיד על הגלות [יפ"ע]:

**נגע בי ידו של פרעה.** היינו יד פרעה נכה שהרג את יאשיהו המלך כשעלה לירושלים כדאי' לקמן בפ' צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי על כל זה ירושלים עמדה על תלה. ולא החריבה פרעה נכה בדד. וכן כשנגעה בי ידו של סנחריב והגלה עשרת השבטים מ"מ לא ישבתי בדד. כי נשארו שבט יהודה ובנימין. אבל כיון שנגעה בי ידך בדד ישבה כי לא בא נבוכדנצר על ירושלים רק אחר כמה שנים היתה בת קול יוצאת בהיכלו ומכריז ואומר עלה והחרב את ביתי [לחם דמעה]:

## פסקה ד

**והמה כאדם עברו ברית זה אדה"ר כו'**. בב"ר פ' י"ט סי' י' ושם נתבאר:

## פסקה ה

**אוי מן קמי דקרתא.** פי' אוי מפני העיר ששפכו דמים בתוכה. והיינו דם זכריה הנביא [יפ"ע]:

**דחפשושיתה בגוה.** פי' שזוהמתה בתוכה:

**מטליות.** פי' חתיכות ור"ל שלא גלו כולם בבת אחת אלא מעט מעט גלו:

**הה"ד כעת הראשון הקל כו'**. פי' הגלות האמצעית תהיה קלה כאותה של עת הראשון אשר הקל להגלות רק את ארץ זבולן וארץ נפתלי. שאף בשנייה לא הגלה רק אותם שבעבר הירדן. והם ראובן וגד וחצי שבט מנשה [רש"י בספר ישעיה]:

**אלא כעת שגלו שבט ראובן וגד כו'**. ר"ל כמו שהיה גלות קל בעת הראשון שלא גלו רק שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה. כך הקל להגלות בפעם שנייה. שלא גלו רק מארץ זבולון ונפתלי ועיין בתנחו' מסעי:

**הממם כבמכביד**. טיאט את כל כמכבד את הבית [רש"י] ובתנחו' גרס הכבידן כבמכבד. ודרש הכבד לשון מטאטא כמו מכבדות של תמרה:

**במטאטא**. במכבדת כדאי' בר"ה פ"ג:

**בשעה שהפלתי קלסים**. פ' גורלות. ונראה דאי' לקמן התחיל מקלקל בחצים לשמה של רומי ולא עלתה לשמה של אלכסנדריא וכו' ולפי שהקב"ה נתן בלבו הדברים ההם לבשרו שיצליח נגד ישראל. אמר שהפלתי. ובתמיהא דריש ליה וכי לא נפל אלא עליה לבדה גורל אלא משום כי דמה בתוכה היה [יפ"ע] זה דם הנביא זכריה:

**כל כך למה**. שלא כסו אותו ומפרש להעלות חמה. פ' מאת ה' היתה זאת כדי להעלות חמה ולנקום נקם:

**ולא נהגו בדמו**. כי מאת ה' היה שיהיה מגולה להעלות חמה [יפ"ע]:

**על צחיח סלע**. בהניזקין פי' רש"י על חלקת אבן חלקה שלא יבלע בארץ. כך היה דמו של זכריה על הרצפה ולא נבלע. צחיח שעיעות כתרגומו:

**ד"א כו' אוי עיר הדמים**. ל"ג ד"א שזה הדרשה הוא על פסוק אחר:

**דשפכי דמה בגווה**. כצ"ל [א"א]:

**גם אני אגדיל המדורה כו'**. ר"ל כמו שהם הגדילו רשע גם אני אגדיל הפורעניות עליהם:

**אלו הגליות**. שכמו שהעצים מגדילים המדורה כן כו' מגדלים הפורעניות. וקראה מדורה דשבי איה ביה פורענות מות וחרב ורעב כדאי' בפ"ק דב"ב [יפ"ע]. והא"א מגיה אלו הלגיונות ה' הצבא והחיל:

**אלו המלכים של ישראל**. שהשחיתו במעשיהם את ישראל. ע"ד כי בערה כאש רשעה [יפ"ע]:

**התם הבשר זה הצבור התם ענין השלמה וכליון**. כמו [ירמיה כ"ז] עד תומי אותם בידו:

**והרקח המרקחה**. כן נקרא תערובות הבשמים:

**כמו בשמים הללו**. והיינו והרקח המרקחת דפטום סמנים איקרי מרקחת כמו רוקח מרקחת מעשה רוקח:

**היה גופן תוסס**. מצד צערון היה גופן חם מאד כדבר המתבשל שהוא חם מאד. והיינו והעצמות יחרו שהוא לשון חמימות כמו ושכן חררים. וחרה אף. כמרקחת התוססת בחמימותה:

**אילו נאמר שבורה**. הו"ל למימר שבורה כדרך הסיר כשנשרף מה שבתוכה שהקדירה מתבקעת ומדלא קאמר אלא ריקה. משמע שאינה משתברת דסופה מתמלאת. וזה משל לא"י שהא במדרגת הסיר. והצבור שבתוכה במדרגת בשר. שאע"פ שהבשר נשחת וא"י נתקלקלה עוד יש לה תקנה לחזור להתמלאות [יפ"ע]:

**כל כך למה למען תחם כו'**. כלו' שהכוונה בכל זה לכלא הפשע ולהתם חטאת. ור"ל אגדיל החמה עד אשר יתמו הרועים של ישראל והצבור ואז תשאר העיר ריקנית מיושביה ותשאר שממה. ובזה ימורק עון עמה וישובו לקדמותם:

## פסקה ו

**אפרים לשמה תהיה**. כל עשרת השבטים נקראו בשם אפרים על שם ירבעם שהיה משבט אפרים [מת"כ]:

**אימתי ביום תוכחה יום כו'**. פי' אפרים לשמה תהיה. ולא יהיה לו פתחון פה ביום תוכחה. ביום שיבא הקב"ה להתווכח עמו על שהיה קורא תגר על ה' שנשא פנים לבני יהודה ובנימין. והיינו ביום גלות יהודה ובנימין שידעו כי אין משוא פנים לפניו כמחשבתם [יפ"ע]:

**בני פלטין שלו**. שבית המקדש נבנה בחלקם:

**חס ושלום**. הם דברי הספר ח"ו לא היה שם משוא פנים. שהרי לבסוף גלו גם הם. אלא שעדיין לא נתמלאה סאתם [רד"ק הושע ה']:

**אמרו עשרת השבטים הא אלהנו כו'**. ר"ל אז חזרו עשרת השבטים והודו ואמרו הא אלהנו כו':

**הא תקיף כו'**. קראו לו כן על שראה מחריבים הכלו ושתק. כדרך שאמרו במס' יומא פ"ז הן הן גבורותיו שכובש את אפו ונותן ארך אפים לרשעים [יפ"ע]:

**הא קשוט**. פי' אל אמת. הוא כנגד מה שחשבו מתחילה שנשא פנים הודו עכשיו שהוא אל אמת שאינו נושא פנים:

**דאפילו לבני ביתיה לא נסיב אפין**. ורש"י ורד"ק בהעתקתם מסיימין כאן לקיים מ"ש בשבטי ישראל הודעתי נאמנה. שאז נודע בכל ישראל כי נאמן ה' בדינו. ואין משוא פנים לפניו. והוא סוף פסוק של אפרים לשמה תהיה:

**כיון שחטאו גלו**. ר"ל שה' לא נשא פנים אפי' לבני יהודה:

## פסקה ז

**ר' אבהו בשם ר' יוסי פתח כו'**. מפרש הפ' איכה ישבה בדד שישבה בדד מתורה ומצות ונבואה וצדיקים ומעשים טובים. שזה היה סיבת החורבן. ואנו ואבלו פתחיה אנינה

מבפנים כו'. פתחיה ב' פתחים חורבן ראשון וחורבן שני. וקורא אותו פתחים ע"ד מ"ש הכתוב והנשאו פתחי עולם. ואמר שכיון שאנשיך וגבוריך ימותו. הנה פתחיה שהוא מקדש ראשון ושני יאוננו על המתים תחילה. ואח"כ ואבלו. כמשפט על המת לאונן עליו ולהתאבל. ואמר אנינה מבפנים פי' בלב. ואבילה מבחוץ פי' בפרסום שהולך בלא מנעלים וגם עושה כמה דברים. כדאי' לקמן [והוא לשון מושאל מהנהיג בבני אדם]. ואח"כ אמר ונקתה בלשון יחיד על ירושלים:

**נקיה מהצדיקים**. נראה שצ"ל מהצדקות כמו דאי' לעיל ע"ש:

## פסקה ח

**וכי יש עצים בוכים**. דלא יתכן לפרש מיושבי ציון. אחר שגלו ממנה כמ"ש כי עזבנו ארץ. [וכדאי' לקמן שנ"ב שנה לא עבר איש ביהודה] ולכן דריש על ה' שהוא משרה שכינתו בציון וכביכול הקב"ה אמר כן עליו ועל ישראל איך שודדנו כו' [יפ"ע]:

**איך הוות לנו מבזוזים**. דכביכול השכינה מצטערת בעמל ישראל כאילו היתה לביזה כביזת ישראל וכדאמרי' לעיל ב' גבי ותשאנה עלינו נהי עלי ועליהון וכן אמרו גבי יבוא השודד עלינו:

**כי עזבנו ארץ זו א"י**. ר"ל שהקב"ה סילק השגחתו מא"י שהיתה מושגחת מאתו ית' ביחוד יותר מכל העולם. כאומרו ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד:

**אלו בכנ"ס ובמ"ד כו'**. ר"ל שהקב"ה סילק השגחתו מבת"כ ומב"מ. והוא ע"ד שאמרו בחזית גבי הנה זה עומד אחר כתלינו אחר כותלי בת"כ ובת"מ. כלו' שמשגיח בישראל כמי שמביט בחבירו אחר הכותל:

**אלו ד"ת**. ר"ל שמי שהוא משרה שכינתו בציון אמר בושנו כי עזבנו ארץ אלו ד"ת. והוא ע"ד שאמרו בפרשה איכה קמאי מה אבל יושב ודומם כו'. והיינו מה שה' מקצר מללמד דעת את ישראל ע"י שהם מתבטלים מד"ת כאומר מלכה ושריה בגוים אין תורה:

**אלו בכנ"ס**. שבהם עוסקים בתורה:

**זה בית המקדש**. שע"י ביהמ"ק היה נעשה כל הנסים והנפלאות:

**משכנותינו חורבן בית ראשון כו'**. דרש משכנותינו לשון משכן שנתמשכן ב' פעמים. כדאמרי' בש"ר גבי המשכן משכן העדות. והכוונה שמלבד הקינה על העדר ביהמ"ק יש להתאונן על שהיה צער החורבן פעמים שאילו נעדר מתחילה ולא היה צער חורבן לא היה כל כך קשה:

**התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה ישבה**. בדד העיר. ר"ל איכה ישבה בדד משכינת ה' שיצתה משם. כמו שא"ל כי עזבנו ארץ זו א"י וכמש"ל:

## פסקה ט

**רבי יצחק פתח בושנו כי שמענו חרפה וכו'**. חרפה גדופי עמון ומואב כדמסיק שחירפו וגידפו אותנו בעכו"ם:

**נכנסו עמהם עמונים ומואבים**. בחורבן בית ראשון. דקרא בושנו כי שמענו חרפה גבי בבל כתיב:

**שני כרובים**. אין אלו כרובים שעשה משה על הארון שהרי בימי יאשיה נגנז הארון. אלא היינו צורת הכרובים שצייר שלמה על קיר ההיכל. וקלפו אותן מן הכותל [יפ"ע]. ועיין בש"ר פ"ח במת"כ. ובביאורי לתנחו' סדר הנ"ל:

**בכליבה**. פי' כד"א ככלוב מלא עוף. והוא מלא נקבים ובקעים מכל צד והנתון בפנים נראה מבחוץ מכל הצדדים:

**בחוצות ירושלים**. להראותם אל שאר האומות אשר באו שמה:

**האומה הזאת**. ישראל:

**כל אפיין שוים**. כל הפנים שוות כלו' הרי גם ישראל עובדי אלילים כשאר כל העכו"ם ואע"ג דהיה מפורסם שישראל עבדו עכו"ם בעת ההיא. מכל מקום ידעו שהכרובים נעשו מתחילה בשעת בנין בה"מ בשעה שהוחזקו בכשרות לזה שחקו:

**לכן חי אני נאום ה'**. לעיל מיניה כתוב שמעתי חרפת מואב וגדופי בני עמון. ומשמע לי' דהיינו בענין הכרובים כדדריש שמענו חרפה דהכא:

**מקעקע ביצתן**. פי' משרש שרשן של עמון ומואב מן העולם [א"א]:

**זה י"ז בתמוז**. כדתנן בפרק בתרא דתענית ה' דברים אירעו את אבותינו בי"ז בתמוז וה' בט"ב. ומשום דשל י"ז בתמוז לא הוו כל כך קשות קאמר עלייהו שמענו חרפה. ובשל ט"ב דקשו טפי דהוו חורבן וגלות שלמה קאמר כסתה כלימה פנינו. שגדלה חרפתנו מאד:

**מקדשי בית ה'**. ר"ל שמקדשי לשון רבים:

## פסקה י

**פתח ולא אותי קראת יעקב**. כדמסיים ראו מה גרמו לי עונותיכם וכו':

**שמע לה כו'**. פי' פירושו של פסוק זה היה לומד ושמע מזה דלקמן [מ"כ]:

**ואין ערוער אלא בתחום מואב**. וישראל לקחוהו מסיחון [עיין ברד"ק על פסוק זה] והוא נלחם במלך מואב ולקחו מידו. וכמו שאחז"ל עמון ומואב טהרו בסיחון:

**והיו להם יום א' והיו כולם עובדים באותו היום**. פי' והיה להם יום א' שהיו מחזירין על כולן באותו היום ועובדין אותן. כ"ה בהדיא באסת"ר ריש פ"ג:

**וכולן עשו ישראל**. הגמוניא פי' לשון הגמון ושררה. אבל הערוך והא"א גורסין המוניא וכ"ה במדרש אסתר. ופי' בלשון יון הסכמת וקיבוץ של רבים. ור"ל שנעשו אגודה ואסיפה אחת לעבדן כאחד בכל יום. לכך הזכיר מפלת ערוער שהיה בישראל אצל מפלת דמשק [רש"י ורד"ק]. ואפילו בשותפות דאל"כ בתר ויעזבו את ה' מה צ"ל עוד ולא עבדוהו. אלא דה"ק לא די שעזבו את ה' ללכת אחרי אלהים אחרים אלא דלא עבדו את ה' כלל. דהוה אפשר שאף שעבדו אלהים אחרים יעבדו את ה' ג"כ ע"ד את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים:

**לא תהיה כהנת כפונדקית**. משל הוא בסוף יבמות. דתנן התם הפונדקית נכרית נאמנת לעדות אשה לומר שמת בעלה. ואשה מישראל אינה נאמנת וקא מתמה תלמודא ולא תהיה כהנת כלו' אשה כשרה כפונדקית. וכאן הנמשל מבואר:

**כגרזימי**. היינו תורמוס ובפרק אין צדין אמר הקב"ה אפי' כתורמוס הזה ששולקין אותו שבעה פעמים ואוכלין אותו בקינוח סעודה לא עשאוני בני. ופרש"י שהוא מין קטניות מר מאוד עד ששולקין אותו שבע פעמים ונעשה מתוק וטוב עד שנאכל בקינוח סעודה וע"ש עוד:

**משל לעבדו של מלך כו'**. הכוונה בזה מה נואלו העכו"ם וכסיליהם ושכחו אל מושיעם. כי זה כמזמין לגיון המלך שכל חשיבותם אינה אלא מצד מלכם מכש"כ שיש לו לכבד את המלך ולזמנו כמותם לפחות. וכשכבד את לגיונו ולא את מלכם סכלות גמורה היא. כן מאחר שאין כח בכל שרי מעלה רק מאת ה' האיך יעבדום ויניחו כבוד ה' לגמרי:

**אלא ולא אותי קראת יעקב**. כלל ולא השויתה אותי אפי' להם:

**טרון**. כלו' נושא ונותן כד"א שקל וטרי. ופי' עומד כל היום בשוק ונושא ונותן בעסקיו ואינו יגע. ולהתפלל לפני הקב"ה הוא יגע וכדמפרש ואזיל:

**אתי וצלי**. בא והתפלל ואומר לו אין אני יכול שיגע אני:

**אצל הבעל מה כתיב כו'**. כלו' יגעת בי ישראל מלקרא לי אפי' קריאה כל דהו. אבל אצל הבעל לא יגעת שהיו קוראים לו מהבקר עד הצהרים ובקול גדול:

**שני תמידים דהוו עולות דכתיב עולת תמיד ולא הובאו**. וכתב הרד"ק שזה היה בימי אחז שביטל עבודה מבית המקדש כמ"ש עליו ויסגור את דלתות בית ה' וגו':

**אלו ק"ק**. דמשום דקדישי טפי כתיב בהו לשון כבוד:

**זה קומץ המנחה שלא היה עולה לגביה אלא הקומץ**. ולה"ק לא העבדתיך שאין כאן עבודה רבה אלא קומץ בעלמא. כן לא הוגעתיך בלבונה דליתיה אלא קומץ:

**לא קנית לי בכסף קנה**. פי' לקטורת לא הוצרכת לקנותה בכסף לפי שהיתה מצויה הרבה עד שעזים וצביים אכלו מהם:

**אלו אמורי קדשים קלים**. ולהכי לא קאמר אלא חלב זבחיך דהיינו אמוריהם לבד. ולכן אמר לא הרויתני שאין בזה כדי לשבעה:

**מה גרמו לי עונותיכם כו'**. והוא יגיעה רבה לפני המקום ב"ה כביכול. ולכן אמר הוגעתני [מ"כ]:

**ולהגלות את בני**. היינו הצדיקים שהם בנים אהובים שגלו בעון החוטאים שבהם כתיב הוגעתני בעונותיך:

**ולישב לי לבדי איכה ישבה בדד**. כלו' שפי' איכה ישבה בדד העיר. היינו בדד משכינת ה' שהיתה שם. ונמצא א"כ שגם שכינת ה' בצאתה משם יושבת בדד. וזו עיקר הקינה בכתוב. אלא שמפני הכבוד תלה הקינה בעיר ולא בשכינה:

## פסקה יא

**ר' יצחק פתח תחת וכו' אילו זכיתם וכו'**. בדרך תשר"ק מונה והולך זה לקבל זה כדי לסיומי באיכה ישבה בדד דעלה קאי. והכוונה כי לא במקרה נפלו התלאות המסופרות במגילה זו כי כולם חלף ההצלחות הנזכר בתורה בכשרותן [יפ"ע]:

**אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה וכו'**. כלו' שהיה מתקיים בהם מה שקורין בתורה. ועכשיו מתקיים מה שקורין במגלה זו:

**הרי אתם קוראים שמעו כי נאנחה אני וגו'**. כל אויבי שמעו רעתי ששו:

**אלו זכיתם הייתם קוראים ראה ראיתי וכו'**. שראה את ענים ונתן לב לגאלם:

**הייתם קוראים בתורה וקראתם בעצם היום הזה כו'**. שהקריאה זו לעשות המצות לקדש יו"ט ויצליחו בהן. להפך זה קראתי למאהבי. דהיינו קריאת נביאי השקר לאהבת עכו"ם ומזלות [יפ"ת]:

**צדק צדק תרדוף וכתיב בתריה למען תחיה וירשת את הארץ**. והפך זה לצדיק הוא ה' כי פיהו מריתי ולא רדפתי הצדק. בתולותי ובחורי הלכו בשבי. היפך וירשת את הארץ:

**פרשה ציון בידיה**. והיינו פתיחת ידים לרעה כדמתרגמי' פרשה ציון ידיה מן עקתא היכמא דמפרסא אתתא על מתברא. או כדאמרי' לקמן למלך שהיה לו בן והוה מחי ליה עד דפשט אצבעוי קומוי. הפך פתוח תפתח את ידך לטובה:

**על אלה אני בכיה וזה היפך אלה מועדי ה' שהן לשמחה ולששון**. וסדר התשר"ק בכאן הוא מיוסד על עכשיו שלא זכיתם. אבל הפסוקים של אילו זכיתם לא באו על סדר תשר"ק אלא לענין דבר והפוכו. איך גרם החטא להחליף טוב ברע:

**במסלה נעלה לישנא בעלמא נקט**. כלו' מ"ש בתורה בכמה דוכתין שלעולם נהיה עולים למעלה. כגון ונתנך ה' עליון. והיית לראש. והיית רק למעלה. וכיוצא בזה. והפך זה סלה כל אבירי שנרמסו ושחה לעפר נפשם [יפ"ע]:

**אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה אש תמיד תוקד וכו'**. שהיה הקרבת הקרבנות מכפרת עליהם. ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ממרום שלח אש בעצמותי היינו בהצדיקים דכתיב בהו כעצם השמים לטוהר:

**בכל הדרך אשר הלכתם**. שהיה ה' בעזרם בהליכתם בדרכם כאשר ישא האומן את היונק. והיפך זה לא אליכם כל עוברי דרך וכו' דמשמע שאירע להם תלאות בעברם בדרך מדאמר עוברי דרך שלא יקרם כמוהו ושיראו אם יש מכאוב לעוברי דרך כמו שיש מכאוב להם [יפ"ת]:

**הרי אתם קוראין טומאתה בשוליה**. שלא נתת להם אכל וגלה עוונם על שולי בגדיהם:

**חטא חטאה ירושלים**. ולא נתכפר אלא נפרע. דעל כן לנדה היתה [יפ"ע]:

**ונזכרתם לפני ה'**. זכרון זה הוא ענין הצלחתם ותשועתם האמור שם ונושעתם מאויביכם. והיפך זה זכרה ירושלים וגו' שזכרון זה היותם ביד צר ואין עוזר לה [יפ"ע]:

**ויצא מן בת ציון כל הדרה**. דהיינו גלות השכינה מציון כמו שדרשו לקמן על פסוק זה:

**ונתנך ה' לראש**. שיהיו שולטים על הכל. וההיפך היו צריה לראש והם משועבדים תחתם [יפ"ע]:

**ליל שמורים הוא לה'**. כי לעולם הלילה קבוע הוא לשמור בני ישראל כדאמרי' בערבי פסחים לילה המשומר ובא מן המזיקים. ובהיפך זה בכה תבכה בלילה דהיינו ליל ט"ב. כדאמרינן לקמן אתם בכיתם בכיה של תפלות ותשא כל העדה ויתנו את קולם בלילה ההוא. ובאותה הלילה הוקבע בכיה לדורות. כדאיתא בפ"ד דתענית. גם ליל ט"ב כנגד ליל פסח כדלקמן סימן י"ח [יפ"ע]:

**איכה אשא לבדי**. מפני רוב המונם כדאמר התם ה' אלהכם הרבה אתכם. והיפך זה איכה ישבה בדד העיר רבתי עם:

## פסקה יב

**בשמלה חדשה**. שאע"פ שהיא חזקה וקשה הקריעה. על ידי שזה תופס מכאן וזה תופס מכאן נקרעת:

**זה בוגד לשון בגד**. ר"ל שכל אחד מותח הבגד עליו לכסית בו:

**כך לא זזו עשרה השבטים כו'**. להיות אלה מפה ואלה מפה מחזיקים בעכו"ם והיו לומדים אלו מאלו היה מהכרח שיקרע ענינה מן העולם. ולזה חרבה ירושלים כדי שידעו

שאין ממש בעכו"ם ושבו ושחרו אל. אבל אם היו על אדמתם לא ישובו ממרים אלא היו יוצאים מרעה אל רעה תמיד אחר שהוחזקה עכו"ם בידם מכמה דורות [יפ"ע]:

**העדה**. פי' הסר. תרגום ויסר ויעדי:

**על שם שקראו לעגל**. דרש קרה כמו קרא בחילוף אותיות אחה"ע [מת"כ]. ולפי שהעגל היה תחילת עכו"ם בפרהסיא תלי מלתא בעגל שמאז הוחזק זה בידם והוסיפו בו בדורות האחרונים. ועוד שאין פורענות שאין בו מעון העגל כמ"ש וביום פקדי ופקדתי:

**הא מסתיא דכולא בישא**. פי' הא ראיה וסייעתא שכולה חומץ ואין צריך לבדוק עוד כי בשלשה הוי חזקה:

**על נתר**. פי' כל הנותר גם הוא חומץ. והכוונה שעל כן הגלה ה' את ישראל כי ראה שאין עוד תקנה ולא ישובו אלא ע"י גלות:

**באודניה דרקדא**. וכן הוא גירסת הערך ערך רקד. וכתב המוסף הערוך שהיא לשון מקרא וירקידם כמו עגל. ולפ"ז פי' באזני הטפש המרקד. אבל הא"א ומדר"א ויפ"ע והמעריך גרסו באודניה דקרא. ופי היפ"ע כל דזמר זמרא אינו נכנס באוזן המדוקר מחרב. כי ע"י צערו לא יתן לב לשירים ומזמורים. וזהו פשוטו של ושר בשירים על לב רע. ולענין הדרשה אמר כל דזמר זמרא ברא דטפשא לא שמע. ופי' שכל המרבה להוכיח תמיד כשר בשירים תמיד. לא יועיל לבן הטפש. כי לא ישמע לקול מיסר. ולכי הגלה ה' את יהודה ובנימין כי ראה שאין תקוה בכל מה שהיה מוכיחם תמיד ע"י הנביאים כדלקמן. ולכן לא חש לכבוד ביתו דהיינו לקיחת כהונה ולא לרעת עמו דהיינו לקיחת מלכות:

**כהדא הוא דכתיב ויהי**. צ"ל על שם ויהי [יפ"ע]:

**כזה שהוא נותן חומץ על נתר**. נתר הוא מיץ אדמה רכה והיו חוקקין אותה ועושים כלים. ואם יפול בו חומץ ממסמסו ונשחת [רש"י במשלי]:

**כפרה זו שהיא מלחכת בפיה**. שכל מה שהפרה מלחכת הוא בזוי ומנוול ומשוקץ בפיה כמו שדרשו רז"ל על פסוק כתבנית שור אוכל עשב. וכן מלעיבים פי' בוזים ומלעיגים ומשקצים את דברי הנבואות [מת"כ]:

**ולפי שהיו ליצני הדור כו'**. בעי למימר דשר בשירים על לב רע. פי' שהיו לוצצים על דברי הנביאים ע"י שלבם רע ואינם מאמינים בהם כדרך הליצנים שהם משוררים בדברי ליצנות. ומייתי ראיה מאומרם החזון אשר היא חוזה וכו' כי לא היה זה אלא דרך לעג. דאילו האמינו בנביאים מ"ט לומר לעתים רחוקות וכו' דודאי הנביא להוכיח הנמצאים בדורו היה מדבר ולא לעתים רחוקות [יפ"ע]:

**מלאתי בגימטריא הכי הוי**. עיין מ"ש בפסוק בלע ה' ולא חמל:

**ובית לתלמור ומשנה**. כצ"ל [א"א]. ובילקוט ישעיה גרס בית ספר למקרא ובית ספר למשנה ובית ספר לתלמוד וכולם כו':

**וכולן עלה אספסיינוס והחריבן**. ואע"ג דזה היה בבית שני ופסוק ואת כל בתי ירושלים מיירי בית ראשון לא קשה דמסתמא בבית ראשון נמי הוו בתי כנסיות כהנהו דבית שני. וכן מ"ש ואת כל בית גדול זה בית מדרשו של ריב"ז. לאו דווקא אלא כלו' בית המדרש הגדול דומה לשל ריב"ז שהיה בבית שני:

**זה בית מדרשו של ריב"ז**. של ריב"ז לאו דווקא אלא כל דדמו ליה בחכמה:

**מתנין**. פי' מספרים ועוסקים במעשה בראשית ומעשה מרכבה שהיה עוסק בהם ריב"ז והדומים לו כמ"ש בפ"ב דסוכה שלא הניח מקרא משנה ותלמוד כו' עד דבר קטן ודבר גדול. ומפרש שם דבר גדול מעשה מרכבה ולהכי קרי ליה בית גדול. שבו מגדלים שבחו של מקום. ועיין בפרק בני העיר:

## פסקה יג

**פתח מפיץ וחרב כו'**. בא לתת טעם למה הפיץ ה' את ישראל בגלות ולא חמל להאריך אפו להם או ליסרם במשפט בארצם. שהתשובה בזה שהוא כדי לעקור עכו"ם מידה. מאחר שהחזיקו בה כולי האי לא היה תקנה להפרישם ממנה אלא ע"י הגלות. ואסמכיה אמפיץ וחרב וחץ שנון [יפ"ע]:

**אלו ישראל**. ורעהו היינו הקב"ה כמד"א רעך ורע אביך אל תעזוב:

**כשבאת לרעות אותנו כו'**. פי' שבראשונה כשהיית רועה אותנו היינו כשן דאכלה ומדקה. והיינו מ"ש ואכלת את כל העמים והיינו שן רועה שהיינו כשן שהיא רועה ואוכלת. ועכשיו למה שן רועה אוכלת אותנו דהיינו אותו שכתוב [דניאל ז'] אכלה ומדקה. דדריש שן רועה לשעבר ובגלות:

**ולמה שן רועה אוכלת אותנו כו'**. דאע"ג דחטאנו ואמרנו עדות שקר עליך מ"מ לא היה מן הדין שישלוט האויב בנו משום שהם מקולקלים יותר ממנו. על זה באה התשובה מפני בטחונה של עכו"ם כו' שבגדו בצורם שהיה עמהם תמיד. וזהו שאה"כ מבטח בוגד וגו' שר"ל שבגדו בהקב"ה שהיה תמיד מבטחם ביום צרה ובטחו בעכו"ם. ועוד שהקב"ה היה מתרה בהם תמיד. וז"ש בקרא דכתיב בתחיה מעדה בגד [שהעדו מהם ב' לבושים. כדאיתא לעיל פתיחתא י"ב] ביום קרה. על שם ויהי כאשר קרא ולא שמעו:

**שמן מערערא**. פי' שן רעועה מלשון ערער תתערער. ופי' שבוחה:

**ורגל ממטמטא**. לשון התמוטטום. וזה רמז על ענין ויגרס בחצץ שני. ועל ענין הגלות שהוא ממועט הרגל. ושני אלו באו משום מבטח בוגד שבמקום מבטח היה בוגד.

ובמקום בוגד היה מבטח. שבמקום הבטחון בה' נעשה בגידה. וכן הבגידה נעשה מבטח. שבמקום הבגידה בעכו"ם בטחו בה [יפ"ע]:

**פתח איש חכם כו'**. גם טעם פתיחה זו כהנך דלעיל:

**כל מי שהוא דן את טיפש שמוכיחו ומייסרו הוא עצמו נידון**. שמצטער בו ע"י שאינו שמע מוסר ומוסיף במריו ולועג לו:

**הה"ד**. מיותר [א"א]:

## פסקה יד

**ויהרוג פקח בן רמליהו וגו'**. ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד הכל בני חיל בעזבם את ה' אלהי אבותם. ועיין בפ' חלק ותראה שחסר כאן. וכוונת המדרש שבין שהקב"ה מראה להם פנים של רוגז. ובין שמראה להם פנים שוחקות אין להקב"ה מהם נחת. ומפרש ואמר רגזתי עליכם ר"ל על אחז מלך יהודה ועמו בימי פקח בן רמליהו שהרג מיהודה ובנימן מאה ועשרים אלף ביום אחד. וגם מלך ארם הכה בהם וגם ביד מלך ישראל נתן ויך בו מכה גדולה. וכיון שראה אחז שצרתו יותר מכל מלכי יהודה שהיו לפניו שלא היו עו"א כמותו. א"כ היה לו ללמוד שבשביל שהוא עובד אלילים באת לו הצרה הזאת. מ"מ כתיב בו [שם] ובעת הצר לו ויוסף למעול בה' וגו'. וכן בהיפך אמציהו עשה הישר בעיני ה' והצליח במעשיו כדכתיב ואמציהו התחזק וגו' ויך את בני שעיר עשרת אלפים ועשרת אלפים חיים שבו בני יהודה וגו'. והיה לו ללמוד שבשביל שאינו עובד אלילים הוא מצליח. ובשביל שיש בו מדת ישראל רחמנים. וכתיב בו ויביאום לראש הסלע וישליכום מראש הסלע וכולם נבקעו. שהא מדת אכזריות והפך צווי של הקב"ה. וגם כתיב בו בהצליחתו. ויבא את אלהי בני שעיר ויעמידם לו לאלהים ולפניהם ישתחוה ולהם יקטר:

**תחת כפי המלח**. שהיו שם סלעים שחוצבים מהם מלח. והתחתית שביניהם נקרא גיא מלח. ופי' כפי סלעים:

**תחת כפויי המלחמה**. זהו פי' אחר על וילך גיא המלך שהמקום אשר עליו אדום הכפויים ונכבשים במלחמה. נקרא מלח על שם זה. ומלח לשון מלחמה. בהפך אותיות. ור"ל שהלך בקשרי המלחמה:

**אלא בחרב**. שסתם מיתה האמורה בב"נ הוא בסייף כדאמרינן בפ' ד' מיתות:

**וכולם נבקעו וכתיב ויהי אחרי בוא אמציהו וגו' ואין נחת וכו'**. כצ"ל [א"א]:

## פסקה טו

**פתח יוסר לץ וכו'**. מפרש איכה לשון תוכחה. ודריש האי קרא בירמיה שהיה מוכיח לישראל ואומר להם איכה. ואגב מייתי מה דדריש רבי יצחק:

**סופו לחתבזות שמקללין אותו לפי שלמדו תורה ונתחכם להרע**. ונ"מ לבדוק במעשיו קודם שילמדנו:

**בא"י כאילו מעמיד לסטים כו'**. משום דמעלת א"י שהת"ח שבה עדיפי משל חז"ל. וגם ברשעים יש חשיבות בשל א"י על של ח"ל כדאמרי' בפ"ב דע"א. תא חזי מה בין גנבי דבבל ללסטים דא"י. ופרש"י ואע"פ שסתם לסטים פרוצים מגנבים. להודיעך שבחה של א"י עכ"ל. להכי קאמר כאן דמרוע התלמיד הרשע. שאם היותו בא"י שיושביה הגונים. הוא כעמיד לסטים. מפני שברשעתו מהפך דברי תורה. והמעמיד תלמיד הגון אפי' בח"ל מעמיד לו עבד שמשמשו ומכבדו כעבד לאדוניו [יפ"ת]:

**כבוד היה לי אילו לא נזדווגתי כו'**. דהשתא כל אויל יתגלה להטיח דברים ואומר כי קצרה יד ה' מהושיע בהיותם בגלות. ומייתי ליה הכא לומר דהיינו נמי יוסר לץ לוקח לו קלון. שהקב"ה נתן התורה לישראל שהיו כלץ. ולקח לו חסרון יכבוד ע"י גלותם:

**נפרע הוא מפרעה כו'**. ולמה הניח לנו להזדווג לישראל להרע להם. וחוזרים ואומרים כי קצרה ידו כי אינו בכחו הקודם אלא הזקין:

**ולעולם נעור הוא**. בתמיה. וכי אתם סבורים שלעולם הוא נער ובכחו:

**הזקינו הדברים ר"ל אותן הדברים שעשה בשכבר הימים**. ועתה אינו יכול לעשות כה:

**כביכול הוא עצמו**. שהקדוש ברוך הוא בעצמו היה מחזר על פתחיהם לשמוע מה הם אומרים. וזה דרך משל אל שמועתו כל הדברים כמחזר אחר הפתחים:

**שהיו לצנים**. כדכתיב ויה מלעיבים במלאכי אלהים ומתעתעים בנביאיו. והיינו מה שליצני הדור ממללים בפיהם ומרמזים בעיניהם וכו' כדאיתא לעיל סימן י"ב. ואומר להם איכה דהיינו לשון תוכחה. כר' יהודה לקמן בפ' איכה. ולפ"ז מומו אינו עונו אלא רעה הבאה עליו:

## פסקה טז

**פתח דרכך ומעלליך**. בעי לפרש שאיכה ישבה קאי על סילוק שכינה וכדמסיק כי נגע עד לבך. ואגב דריש נמי בסנהדרין [יפ"ע]:

**להזקק ללגיונותיו** לספק להם פרנסתם בריוח ובמילוי:

**במדבר או בישוב**. לא במדבר. במדבר כתיב הנני ממטיר כצ"ל. ופי' דכיון דשבחו של מלך בהספקתו צרכי מזונות חיילותיו במדבר הוא טפי מבישוב. שבמדבר הם קשי

המציאה. והשי"ת שספק צרכנו במדבר מכ"ש שהיה לו כח לספק בישוב. ומה זה דבמדבר נתן לחם ומים ומסך. ובא"י חסרנו כל אלה [יפ"ע]:

**במדבר כתיב הנני ממטיר**. אע"ג דטפי מהנך הוו נמי במדבר דהיינו רחיצה בשר ולויה כדאי' בב"ר פ' מ"ח לא חש הכא להזכיר אלא אכילה ושתיה וכסות דצריכי טפי. אפי' אלו חסרו:

**צפד עורם על עצמם**. ולא הגין עליהם ענן למסך ומסתור [מת"כ] דמחמת היותם לחורב ביום מבלי מחסה קאמר. מדכתיב לא נכרו בחוצות משמע מצד היותם בחוץ [יפ"ע]:

**מי עשה לו דרכך ומעלליך**. דלעיל כתיב רוח צח שפיים במדבר דרך בת עמי לא לזרות ולא להבר. וס"ל שהוא משל על אלה שהיו במדבר לישראל ועתה אינם דהוו"ל כאילו היה להם רוח צח במדבר. ועכשיו אין להם רוח לא לזרות ולא להבר. וע"ז קאמר קרא דבתריה דרכך ומעלליך עשו אלה לך [יפ"ע]:

**אורחתך**. דרכך ומנהגיך:

**בישאתא**. פי' הרעים:

**ועובדיך**. פי' ומעשיך:

**מרידאתא**. פי' מורדת כלו' דרכיך ומנהגים שלך הרעים ומעשיך שעשית מרד למרוד בהקב"ה:

**לבי לחוקקי ישראל**. ר"ל ברק ודבורה אמרו שכל ישראל לבם לחוקקי ישראל. הרי דסנהדרין לבם של ישראל. וזה שסיים וכיון שהם מכעיסין אותי כו' ר"ל שהקב"ה אומר אף שאני אוהב את הסנהדרין כשישראל כשרין אבל כשהן מכעיסין אותי אין לבי לחוקקי ישראל:

**אמר הקב"ה כי נגע**. צריך להיות ד"א כי נגע [א"א]:

## פסקה יז

**בבתי טרטיאות ובתי קרקסיאות**. המוסף ערוך כתב טרטיאות בלשון יוני ורומי בנין מיוחד לראות צחוק הלצים. קרקסיאות הוא בנין עגול וגם הוא מיוחד למיני צחוק. ועיין בערוך ערך טאטר. וברש"י כתובות [דף ה' ע"א]:

**בגין דלא נצרך**. פי' ראוי ליזהר בהוצאותינו שלא נצטרך לאכול חרובין כיהודי שהוא מוציא ממונו בשבתות ויו"ט כדלקמן ובא לידי עניות וצריך לאכול חרובין. וכדאמרי' בחזית פסוק משכני. צריך יהודאה לחרובי גבי יאה מסכנותא לישראל. והן אומרים כו'. זהו עוד ליצנות אחרת שאומרים זה לזה כמה שנים אתה צריך ללקות. ומשיב לו חבירו כחלוקו של היהודי שהוא לובש משבת לשבת וצריך כבוס גדול [מ"כ]. והמעריך כתב

פי' כמה שנים אתה רוצה לחיות. והוא משיב כחלוק של שבת של היהודים שכיון שאינו לובשה אלא משבת לשבת היא מתקיימת שנים רבות עכ"ל:

**ומכניסין וכו'**. זהו עוד ליצנות אחרת שמכניסים את הגמל לבית השחוק. והמכסה של גמל אינו אלא שקים. ודרך העולם שהאבלים מלובשים בשקים ולכן הם שואלים על מה זה מתאבל [מעריך] והם משיבים דרך לעג על שאכלו היהודים הקוצים של הגמל הזה:

**ומכניסים את המתים**. צ"ל ומכניסין המומס [א"א ויפ"ע] וכן הוא לקמן בפסוק הייתי שחוק. וכתב בספר יערות הדבש [ח"א דף מ"ו] שענין החניטה היה שהיו סכין גוף המת בשמן המור והסירו מתוכו בני מעיים ונותנים שמן בחוץ ומבפנים ומניחין אותו בחמה להתייבש. וכן מתמידים לערך ע' יום. ואז נתקשה הגוף ונעשה כעצם ואבן קשה והוא קיים ממש כל ימות עולם ונקראת בלשונם מומיא ע"ש באריכות וא"כ זה שכתוב כאן את המתים הוא המומיא דלקמן בפסוק הייתי שחוק:

**מגולח**. האב"א בפרשה וישלח הביא הגירסא מגילה. ובין כך ובין כך פירושו קרח מן השער [א"א]:

**ומתעפרין כעפר**. ולפיכך שערן יוצא. ובעל מומם זה הוא יהודי ולפיכך יצא שערו וראשו קרח [מ"כ]:

**וסכין בשמן וכו'**. זהו ליצנות אחרת. לפי שישנים על הארץ צריכים לסוך בשמן להעביר הזוהמא. לפיכך השמן ביוקר [מת"כ]:

**ובתי כנסיות ובבתי מדרשות**. כענין ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים. אוהב ה' שערי ציון:

**ואוכלין ושותין ומשתכרין בסעודת ט"ב**. המג"א בא"ח סי' תקנ"ב ס"ק י"ב כתב שמ"ש ומשתכרין פי' היינו ששותין כל צרכן. ולא איירי אלא בסעודה שקודם מנחה:

**וקוראין קינין וכו' וצריך לקרות בטעמו ונגונו**. וזהו ונגינות שותי שכר [מ"כ]:

## פסקה יח

**השביעני כמרורים בלילי פסח**. בא לומר ראו נא רעתי כי הלא בלילה שאני עושה זכר מרורים של מצרים. כד"א על מצות ומרורים יאכלוהו. אז השביעני שובע עם מרורים שהוא בליל אכילת מרורים שצוה אותי לאכול הפסח על שובע במשתה ויו"ט על מצות ומרורים ועתה בלילה כיוצא בו שביום שחל פסח חל ט"ב הרוני לענה [אלשי"ך]:

**ועל זה היה מקונן ירמיה איכה ישבה בדד**. שמפרש איכה לשון קינה. וזכר העיר רבתי עם כי בבחינות היותה רבתי עם תגדל הקינה איכה ישבה בדד. וכן בבחינת היותה שרתי במדינות יגדל המספד בהיותה למס. שנהפך ענינה מן הקצה אל הקצה:

## פסקה יט

**פתח והוא מהשנא וכו'**. כדמסיק אילו זכיתם הייתם יושבים בירושלים וכו' הרי אתם גולים לבבל וכו'. כלו' ע"ז אמרו איכה ישבה בדד שגלו ממנה לבבל וראוי לקונן על מה שנתהפך להם הענין מירושלים [יפ"ע]:

**מי השלוח**. הוא נחל קטן ומימיו הולכים בנחת [רד"ק ישעיה ח'] ולכן מימיו נקיים. ורש"י שם פי' מעיין הוא ושמו גיחון ושלוח:

**מי פרת**. שמימיו עכורים וסרוחים וכדאי' במדרש שוח"ט מזמור קל"ז וז"ל רבי יוחנן אמר הרג בהם פרת בישראל יותר ממה שהרג נבוכדנצר. כשהיו ישראל שרוים בארץ לא היו שותין אלא מי גשמים וממי נוזלים וממי מעינות כיון שגלו לבבל שתו מי הפרת ומתים:

**הוי על נהרות בבל איכה**. זהו סיום לשני החלוקות הנזכרים כאן. שהוי על נהרות בבל הוא סיום לחלוקה א' שאמר עכשיו שלא זכיתם כו' ושותים מי פרת כו'. ע"ז אמר הוי על נהרות בבל וגו'. גם בכינו שהרג בהם פרת כו'. [כנ"ל]. והוי איכה הוא סיום לחלוקה השני' שאמר עכשיו כו' וקוראים קינים ונהי ע"ז אמר הוי איכה. כמ"ש בראש הסימן:

## פסקה כ

**פתח שקדתי כו'**. מייתי האי קרא דדריש ביה כך אמר הקב"ה שרפתי כו'. וישבתי לי לבדי איכה כלו' וזה טעם איכה ישבה. ואגב דריש ליה על השקידה להכניס את ישראל לארץ [יפ"ע]:

**אמר הקב"ה שקדתי כו'**. כלו' הייתי ממהר להכניס בני כמו כי שוקד אני על דברי. וכן מצינו שהיתה שכינה מחזרת עליהם למהר להכניסם לארץ כמ"ש בספרי. אחד עשר יום מחורב. אבל מפני שהיו תמיד בחלקי לבב. כדכתיב תמיד ויסעו ויחנו. לכן לא הכניסם מיד וגם מפני המחלוקת לא היה אפשר ליתן להם התורה. כדאי' בפסיקתא פסוק דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. בקש הקב"ה ליתן תורה לישראל בשעה שיצאו ממצרים. והיו חלוקים אלו עם אלו והיו אומרים בכל שעה נתנה ראש ונשובה מצרימה. מה כתיב ויסעו ויחנו. היו נוסעים במריבה וחונים במריבה. זולת כשבאו לסיני השוו כולם אגודה אחת ויחנו שם ישראל אכ"כ אלא ויחן שם ישראל נעשו הומניא [פי' קיבוץ] אחת אמר הקב"ה התורה כולה שלום ולמי אני נותנה לאומה שהיא אוהבת שלום. הוי וכל נתיבותיה שלום עכ"ל:

**ומשוכה לשוכה**. פי' מענף לענף:

**הרי השעה וכו'**. ולולא זה אע"פ ששם ההר חמד אלהים לשבתו לתת שם התורה לישראל. לא היה נותנה מיד אלא היה מעכב שם עד יהיו בשלום:

**שקדתי אני להשרות כו'**. ולפי' זה הוא התמדת העמידה שם כמו לשקוד על דלתותי. נמר שוקד על עריהם:
**ואהיה כצפור וכו'**. פי' ונעשיתי כצפור מה הצפור וכו'. וזה היפך מה שחשבתי להשרות שכינתי בבית המקדש:
**וישבת לי לבדי איכה**. ר"ל וישבתי לי לבדי הה"ד איכה ישבה בדד העיר. משכינת ה' שהיתה שם:

## פסקה כא

**פתח והצרוע כו'**. בעי למימר דאין הקינה על חורבן ירושלים בעת ההיא. אלא על המשך ימי גלותינו הארוך הזה. ולהכי מייתי הני קראו דדריש כל ימי אשר הנגע בו יטמא בדד ישב על עיכוב בן דוד כל מספר הימים שעברו ישראל עכו"ם:
**שנא' ויחללו את מקדשי ויטמאוה**. לא נמצא מקרא זה בכל המקרא. אך מצינו לשון טומאה בהדיא בעכו"ם בירמיה שמו שקוציהם בבית אשר נקרא שמי עליו לטמאו. ביחזקאל את מקדשי טמאת בכל שקוציך. בסוף ד"ה הרבו למעול ויטמאו את בית ה':
**בגדיו יהיו פרומים אלו בגדי כהונה**. להיות ידוע שבגדי כהונה מכפר על עכ"ום וכמו שדרשו חכמינו זכרונם לברכה. לעומת זה אמר כי בגדיו יהיו פרומים. דבגדי כהונה לא כפרו על עכו"ם שעבדו במזיד. והבגדים אינם מכפרים כ"א על שוגג. שכל הפרטים שהיו הבגדים מכפרים על ידם כלם היו פרומים שלא נשתמשו בלימודים הנמשכים מבגדי כהונה המישרים אורחות האדם לדרך ישרה [כלי חמדה]:
**גלי דכסיא**. ע"ד דאי' בירוש' פ"ק דיומא שאלו את ר"א דורות האחרונים כשרים מן הראשונים אמר להם עדיכם בית הבחירה יוכיח אבותינו העבירו את התקרה שנא' ויגל את מסך יהודה. אבל אנו פעפענו את הכותלים. שנא' ערו ערו עד היסוד בה ע"כ. ופי' היפ"מ וקרבן העדה אבותינו בחטאם העבירו את התקרה שלא החריב נבוכדנצר אלא התקרה של בית המקדש והשאיר היסודות שנא' ויגל את מסך יהודה. אבל אנו פעפעני את הכותלים. שבחורבן בית שני החריבו גם הכתלים והיסודות כדכתיב ערו ערו וגו' עכ"ל. וז"ש כאן גלי דכסיא פי' נבוכדנצר גלי והחריב דכסיא דהיינו תקרת בית המקדש:
**לא היה אחד מהם יכול להוציא דבר תורה מפיו**. שבהיות המקדש על תלו היה מקור ומעין החכמה. גם שכל הספיקות היו מתבארים בירושלים בלשכת הגזית. כמ"ש וקמת ועלית אל המקום. והיינו סנהדרין שבלשכת הגזית כמ"ש חז"ל. לכן בחורבן ביהמ"ק נסתם מהם מעייני החכמה ולא היה אחד יכול להוציא כו' כאילו פיהם מעוטף ומכוסה:

**וטמא טמא יקרא חורבן א' וב'**. פי' כאילו טומאת עכו"ם קוראה לשכינה ואומרת פרוש. והיינו חורבן בית המקדש ע"י שפירשה השכינה ממנו. ומכפל טמא טמא דריש חורבן א' וב'. ואע"ג דבשני לא הוי עכו"ם מ"מ עון עכו"ם שהיה בבית ראשון היה סבה לחורבן שני כי לא שלם עונו עד הנה. אלא שנתן ה' קצת ריוח והצלה בינתיים בבנין בית שני:

**כימי הבעלים**. דאל"כ ימי מאן דכר שמייהו עון הבעלים מיבעי לי'. אלא ע"כ לומר כימי הבעלים פי' כימים אשר עבדו הבעלים יפקוד עליהם להיות גולים ואח"כ גואלם:

**ויהי כאשר קרא**. דמאי כאשר יען קרא מבע"ל כמו יען קראתי ותמאנו. אע"כ למימר כשיעור שלא שמעו כן כו':

**והיה כי יאמרו כו'**. סיפיה דקרא כאשר עזבתם אותי ותעבדו אלהי נכר בארצכם כן תעבדו זרים בארץ לא לכם:

**יען וביען**. ר"ל כתיב בויקרא כ"ו אחר התוכחה יען וביען במשפטי מאסו ואת חקתי געלה נפשם. ופרש"י יען וביען גמול בגמול אשר במשפטי מאסו. וז"ש מדה כנגד מדה. פי' כשיעור מה שמאסו בחקי השם ימסרם ביד אויב:

**כנגדכם זרים אוכלים אותה**. כנגד הזמן שחטאתם. דאל"כ מאי כנגדכם והלא הם הלכו בגלות ולא היו רואים במאכל הזרים אותה:

**כל ימי וגו'**. כשיעור כל הימים שהיתה נגע של עכו"ם בא"י ובבית המקדש יהיה טמא בישיבת זרים:

## פסקה כב

**פתח חוי מגיעי בית**. שהיו מבקשים כל אחד לירש כל הארץ לבדו. וכנגד זה נענשו שיצאו ממנה והיתה הארץ בדד בהעדרם. ולריש לקיש פי' שהרבו בעכו"ם עד שברחה השכינה מבית המקדש מלפניה ונשארו ישראל בארץ בלי שכינה וז"ש והושבתם לבדכם בקרב הארץ. וכנגד זה נענשו שגם הם גלו והיתה הארץ בלתם. וע"ז אמר איכה ישבה בדד [יפ"ע]:

**מלוהו על ביתו**. וע"י שאין בידו לפדותו נחלט לו ומחברו עם ביתו עד שאין נשאר בית לעניים ובזה עברו על לא תחמוד. ואפשר שלמדו ענין ההלואה מסמיכות הפסוק הקודם לצדקה והנה צעקה שמלפנים נראה מעשה צדקה שמלוהו בשעת דחקו והנה לפי האמת צעקה היא שהרי כוונתו ליטלה ממנו. וזהו שסמך הוי מגיעי בית בבית שרוצה להגיע ביתו לשל עני ולהרחיבו. וזהו אמרו עד אפס מקום אל העני לא בבית ולא בשדה [כלי פז]:

**לא באחת אלא בשתים**. להזהירו ביותר שישמע הדבר יפה. כך באזני ה' צבאות פי' שהנביא אומר שה' השמיעו הדבר בשתי אזניו לאמת הענין [יפ"ע]:

**הגעתם חורבן ראשון לחורבן שני**. כלו' שנתפשט חורבן ראשון עד שהגיע לחורבן שני. ע"ד שכתבתי לעיל שעון עכו"ם שהיה בבית ראשון לא נרצה עד שנחרב הבית שני. ולכן כמו שהיה בחורבן ראשון ציון שדה תחרש. כמו כן היתה בשני:

**מי גרם למקום ליחרב**. פי' לירושלים ליחרב:

**שלא הניחו כו'**. וזהו עד אפס מקום. אפס הוא כמו אין. כלו' שלא נשאר מקום פנוי מעכו"ם:

**וכיון שלא מיחו בידם**. ואף על גב דבמטמוניות היו עובדים מכל מקום היו מרגישים בהם. והיה ראוי למחות בהם:

**לוכסן**. פי' באלכסון:

**כדי שיהא כו'**. ר"ג כשהיה עומד בכל אחד מראשי התלם היה מסתכל ומכוין על עכו"ם:

**ברחובות**. שהם חוץ לעיר כמו עד רחוב לבא חמת [יפ"ע]:

**ותבני לך גב**. דה"ק קרא ותבני לך גב וגו' אף שכבר אל כל ראש דרך בנית רמתך. לא היה די לך זאת עד שהוספת רעתך ותבני לך גב וגו' בכל רחוב:

**עד אימתי**. פי' עד אימתי היו מתחזקים והולכים עד שהכניסוה לבית קדשי הקדשים:

**מהו בביאה**. משום דלמ"ש שהכניסוהו לק"ק לא היה במבוא הפתח רק בתוך ק"ק. לכן הוזקק לפרש בביאה. לשון בייא בייא. והוא לשון צעקת חמס ועוות הדין. פי' אוי למנהג זה שגר תושב יפנה ויגרש בעל הבית:

**שתריעו לקבל**. כן גרס היפ"ע. וכתב מהשתרע דריש שתי רע וכדפרש"י בפ"ק דיומא מהשתרע דריש נוטריקון בב' תיבות ב' רעים. ופי' כאן דהיינו שאין המטה יכולה לקבל אשה ובעלה וריעה כדאמרינן בויקרא רבה פ' י"ז:

**עשיתם מסכה צרה**. פי' שעשו את מסכת זהבם צרה להשי"ת שכתוב בו כונס כנד מי הים. כאשה שנעשית צרה לחברתה. ששתפו את מסכת זהבם עמו:

**לאותו שכתוב בו כנס כנד מי הים**. הזכיר את ה' בכאן בהיו זו כונס כנד מי הים. ולא הזכיר שבח אחר של הקב"ה. הוא להגדיל התימא. כי איך השוו המסכה שאין בה ממש לכונס כנד מי הים. שהוא נס גדול מפורסם [יפ"ת]:

## פסקה כג

**פתח וזכר את בוראך**. מפרש דקינת איכה ישבה בדד הוא על סילוק השכינה. כדמסיים והרוח תשוב אל האלהים זה רוח הקדש:

**עד שבחורותיכם קיימות**. פי' הדברים שנקראים בחורים. כדמפרש ואזיל כולם שכתוב בהן לשון בחירה:

**שאת קיימת**. כנסת ישראל בעצמה:
**ימי הגלות**. ובמדרש קהלת מסיים כד"א המנדים ליום רע:
**לא טובה ולא רעה**. במדרש הנ"ל איתא והגיעו שנים אשר תאמר שזכות אבות בטלו:
**כחצי גורן**. והוא כדמות הלבנה בהתחדשה שהוא בדמות חצי גורן עגולה:
**ושבו העבים אחר הגשם את מוצא וכו'**. ר"ל צרה אחד צרה קשה. כדמסיק ואמר אתה מוצא וכו' שחורבן קשה כגשם שוטף וטורד. והיסורים שהגיע אחר החורבן. המה כעבים הקשים והעכורים:
**שיזועו**. ירתיחו [רש"י]:
**והתעותו**. יאחזם עוות שקורין קראנ"ף [רש"י]:
**אלו הכהנים**. שהם גבורים בכח כדמסיים:
**דבר קל**. וקשה לזורקו למרחוק אם לא בכח גדול:
**ובטלו הטוחנות אלו משניות גדולות כו'**. שנתמדות בשינים הטוחנות את המאכל. או שנקראו טוחנות ע"ד דאיתא בקינות ר"ע עוקר הרים וטוחנן זו בזו בסברא:
**כלול בחם**. המשניות בלול וכלול בתלמוד:
**לזכור**. במד' קהלת גרס לסבור. וע"ל סי' כ"א:
**בר אלנתן**. איש עשיר ונדיב גומל חסדים:
**שלא נתעסקו בד"ת**. וכדפי' למעלה ובטלו הטוחנות:
**נמשלו ישראל כטוחנות**. ר"ל נמשלו ישראל בענין עסקם בתורה. ובמד' קהלת גרס נמשלה התורה והיא היא:
**אינן בטילות לעולם**. שטוחנין יומם ולילה אם לא יעכבם דבר:
**עבדא בישא כו'**. עבד רע לך והחרב בית אדוניך. ר"ל את בית המקדש שבניו של האדון הזה אינם שומעין לו:
**מגובהו של עולם**. הקב"ה:
**ולא בעי כו'**. ולא רצה נבוכדנצר לעלות ולהחריב ירושלים. שאמר רוצה הקב"ה נכבוש אותי ולהביאני בכבל רסן כמו שעשה לזקני סנחריב:
**מצמצמא**. לצמצם ולכבוש אותי כרצונו. או פירושו להכריתני:
**מחבי חביים**. פי' לעשות כשפים בסתר. ובמד' קהלת גריס מתוואה תוואים בדרך שנא' כי עמד כו'. ופי' לשון אות ומופת כלו' שהיה מנחש אם יצליח אם לאו:
**על אמה דבצליה**. פי' על אם הדרך. והוא בראש הדרך שמתפצלים הדרכים ופורשים זה כאן וזה כאן. ובעל א"א פי' שהוא שם עיר:
**שהיא מתווכת**. לשון תוך ואמצע כלו' באותו מקום שהוא האמצע של שני הדרכים:

**התחיל קוסם קסמים**. לראות בקסמיו לאיזה דרך ילך אם לירושלים או לרומי אז לאלכסנדריא. ואחר שאמר נקסם קסם דרך כלל פי' הקסם מה הוא ואמר קלקל בחצים כו'. ופי' קלקל כמו והוא לא פנים קלקל. והוא שמחדדין ומלטשין פני ברזל החץ עד שיהיה בהיר מאד ורואין בו בעלי הקסם. או קלקל ענין קלות. כלו' ירה החצים והפריחם באויר לראות לאיזה צד יפלו [רד"ק]:

**שאל כתרפים**. פי' דמות שמדבר במכשפות. ויש שעה שמכוונת שאם עושהו באותה שעה יש בו דיבור לעולם [רש"י] ועיין בתנחו' סוף ויצא מעשה התרפים:

**כהדין ערבאה כו'**. כערבי הזה ששוחט כבש ורואה בבהירות הכבד שלו דרך נחש וקסם אם יצליחו מעשיו אם לא:

**בימינו היה הקסם ירושלים**. כך כתיב בקרא. ומפרש המד' פירושו נראין הוו קסמיא על ירושלים בימינו. ור"ל כל גורלותיו קסמו לו לבא ירושלים שהיתה לצד ימינו:

**פלומרכוס**. וארבע מאות איש עמו תרגום ירושלמי וארבע מאה גברין פולמרכין ופי' בלשון יוני שר צבא [מוסף]:

**ספקלטרים**. שר הטבחים תרגום ירוש' רב ספקלטוריא פי' בלשון רומי ממונה להרוג מחוייבי מיתה [מוסף] ור"ל שהיה ממנה ספקלטרים שיפתחו פיהם ברצח לעם. כלו' שירצחו כל הנמצא בעיר:

**מרפנים**. מין חצוצרות ור"ל שירמו כולם בקול תרועה להבהיל העם אשר בעיר:

**טירונין**. פי' שרים [ערוך] היה ממנה אתה תהיה על שער פלוני. ואתה על שער פלוני כדאי' לקמן פסוק היו צריה לראש:

**בליסטרים**. בל"י כלי מלחמה אשר בו מורים אבנים לרדות החומה ולהרוג האויבים [מוסף]:

**כבשים**. שם מין כלי מלחמה עשוי לרדות החומות. ולו ראש כמו איל וכבש מנגח וכן קורין לו היונים ורומים בלשונם [מוסף]. או פי' מדרגות וסולמות עשוים מעץ או מעפר להלחם ממנו על העיר [מ"כ]:

**כקסם שוא בעיניהם**. פי' בעיני ישראל היו כל הקסמים של נבוכדנצר כמו אם היה קסם שוא. שהיו בטוחים על דברי נביאי השקר שלא תנתן העיר ביד מלך בבל:

**שבעה משבעה**. התורה נדרשת במ"ט פנים טהור ובמ"ט פנים טמא:

**ומקסם עליכם כו' הה"ד שבועי שבועות להם**. פי' מ"ט פעמים קסם להם נבוכדנצר. וכל הקסמים כיונו זה כזה שיצליח על ירושלים [רש"י]:

**שראה את עצמו גבוה מכל העם**. ופי' ויעמוד מעל לעם. שסמך ועמד על עצמו שהיה מעולה בחשיבות וגדולה מכל העם ומלאו לבו לדבר גדולות:

**למה אתם עוכרים**. תימא מה גדלות יש בזה אחר שהאמת כן. ושמא משום דקאמר ויעזוב אתכם כאילו אין להם תקנה עוד ח"ו. כי עזבם ה' לגמרי [יפ"ע]:

**וכל כך למה עשו כן ולא חששו לכסות דמו**. ומשני להעלות חימה וגו' פי' מאת ה' היתה זאת. שלא היה מתכסה כדי שיבוא נבוזראדן וינקום נקמתו. כי חטאתם כבדה מאד. לפי ששבע עבירות היו שם. והיינו דכתיב להעלות וגו' לבלתי הכסות. כי הדמים הגלויים מעוררים את העונש והמשפט:

**על צחיח סלע**. בהניזקין פירש"י על חלקת אבן חלקה שלא יבלע בארץ. כך דמו של זכריה על הרצפה ולא נבלע. צחיח שעיעות כתרגומו:

**ויום השבת ויום הכפורים היה**. המעשה שהיה קחשיב. שהיה באותו הפעם שבת ויוה"כ. אמנם לענין עבירות לא חשיב להו אלא לאחת. שיה"כ חינו אלא בכרת. ושבת בסקילה ובכלל מאתים מנה:

**הדם תוסס**. מרתיח ועולה:

**דם פרים ואילים כו'**. ובגמ' איתא דם זבחים דאשתפוך ר"ל ולא נעשה מצותו. ולכך הוא מרתיח [מהרש"א]:

**ואייתי דמים זבחים כו'**. הביאו דמי זבחים ולא היה דומה לו:

**אין אמריתו מוטב**. אם תאמרו לי מוטב:

**קמינן עליה**. קמנו עליו והרגנוהו והרי עברו עליו כמה שנים ולא נח דמו:

**אייתו קומי'**. הביאו לפניו:

**ודמים בדמים נגעו**. דהיינו שנגעו דמי הרבים אלו בדמים של זכריה. ונקט בדמים לשון רבים דמו ודם זרעיותיו. וקאמר דאייתי סנהדרי גדולה וקטנה כו'. אייתי תינוקות כו' למד זה מדכתיב אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא דהיינו זכריה. וכתיב בתריה שכבו לתרץ חיצות נער וזקן בתולותי ובחורי נפלו בחרב הרגת וגו' שהרגן נבוזראדן ע"י זכריה [מהרש"א]:

**הרהר**. נבוזראדן לעשות תשובה:

**ומה אם על נפש אחת כך כו'**. דאע"ג דאותו נפש אחת היה נפש צדיק ונביא ואלו מתו בעונם מ"מ כמה צדיקים היו ביניהם. וכ"ש שלא היה הדור הזה בהורגי זכריה ואין ראוי שבנים יומתו על אבות [יפ"ת]:

**ההוא גברא כו'**. כלפי עצמו אמר כן אני שהרגתי כל אלה מישראל עאכ"ו שיהא עונשי גדול:

**ערק**. ברח מבני חילו:
**ושדר פרדשנא**. פי' שלח מנחה ודורון לתוך לתוך ביתו. ובפ' הניזקין גרס פעיטתא. ופירש"י שטר צוואה שפרט מה תהא על נכסיו:
**וינאץ השקד**. חוזר למעלה לפרש הפ' מקהלות:
**זו נבואתו של ירמיה**. ופי' הכתוב וינאץ לשון הנצו הרמונים. שהרי האלף לא נקראת בה. כלו' תצמח נבואות ירמיה. שאמר מקל שקד אני רואה [רש"י]:
**משבעה עשר בתמוז**. שבו ביום הובקעה העיר:
**זה צלם של נבוכדנצר**. וקראו חגב דרך גנאי כמו עגב בחילוף אותיות אחה"ע. ודרש ויסתבל שלא יכול לסבול משאו מפני גבהו [מת"כ]:
**בקנה זו היו מעמידין**. כצ"ל [א"א]:
**דימוס**. פי' הערוך נדבך של אבנים [מת"כ] אבל כשתעיין בערוך תראה ששגה המת"כ בעדותו עליו. והמוסף פי' שהוא בל"י כבל:
**וזהבם לנדה יהיה**. היינו לעכו"ם שמטמאה כנדה. שנא' תזרם כמו דוה צא חאמר לו:
**זו זכות אבות**. שתופר זכות אבות. ויהיה האביונה מלשון אב [רש"י]:
**כי הולך האדם**. ישראל שנקראו אדם שנא' אדם אתם:
**מבבל היו**. שתרח אבי אברהם מעבר הנהר היה:
**זה נלות יכניה**. שקדמו לגלות צדקיהו י"א שנה:
**יצתה גלותו של יכניה**. לקראת נבוכדנצר על כרחן שלא בטובתן עם שאר בני העיר לקלסו שהוא גבור ומצליח. מכוסים שחורים מבפנים על צרות גלות צדקיהו. ולבושים לבנים מבחוץ להראות שמחה לפני נבוכדנצר על שנצח את אויביו:
**והיו מקלסין לקראתו נקטה ברבריה**. היו מקלסין לפניו שנצח לכל אנשים ריקים ופוחזים בני בלי שם. עם לועז תרגומו עם ברבריה:
**והיו משאלין מה כו' בני גלות יכניה**. היו שואלין לאלו בני גלות של צדקיהו מה נעשה באבי מה נעשה בבני. והם אמרו להם אשר כו':
**והוון מקלסין כו'**. בני גלות יכניה היו מקלסין את המלך ביד אחת. והיו מספידין בכף על ירך ביד אחת:
**ופארכם על ראשיכם וגו'**. לא תספדו ולא תבכו:
**זו שלשלת יוחסין**. ע"ד דכתיב וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי [מלאכי ג']:
**כדו של ברוך כו'**. שניהם היו ראשי ישראל. והיו משכחים תורתם בעינוי הדרך. וכדפרש"י בסוף קהלת ופליגי איזה מהם היה גולה באחרונה. ושנשבר גם כדו על גבי מבוע תורתו של ראשון [מת"כ] וזה ידוע שאין שוברין את הכד אלא אם כן יבש המבוע.

אלא שפליגי בזה מי נקרא המבוע. או ירמיה שהיה רבו של ברוך. כדכתיב מפיו יקרא אלי וגו'. או ברוך נקרא המבוע ע"ד ומתלמידי יותר מכולם. חד סבר דירמיה נקרא המבוע ויבש מקור תורתו תחילה ואח"כ נשבר גם כד של ברוך. ומר סבר איפכא:

**זוטא**. פירוש תחתיתו:

**ששם צללו מתי מבול**. כצ"ל. וכן הוא בירושלמי פ"ד דברכות שע"י שהיא עמוקה מכל העולם נשטפו שם במי המבול. והיינו דכתב גם לבבל נפלו חללי כל הארץ. אבל עיקר שמה היה בבל:

**ששם ננער דור המבול**. ע"י שהוא עמוקה כדפירשתי:

**מנוערים מכל המצות התלויות בארץ**. וה"ה שיצדק שם זה לכל מקום חוצה לארץ. אלא שנקרא לבבל ביחוד לפי ששם היו רבים מישראל שהו צריכים לקיים מצות [יפ"ת]:

**בתשנוק**. לשון צרה וצוקה. התעללתי במצרים. ת"י דשניקית ית מצראי. וינער תרגומו ושניק. ור"ל שכל ימיהם הם חיים חיי צער וצוקה עד יום מותם. והם תמיד בלא נר שאין שמן מצוי בבבל. ובלא מרחץ מחוסר עצים. וכן אמרי' במס' שבת פ"ב ותזנח משלום נפשי זה נר. נשיתי טובה זה מרחץ ע"כ. והאי קרא בגלות בבל משתעי:

**שהם מתים נערים**. דלמען יאריכון ימיך על האדמה כתיב:

**ששריה נערים**. מבעטים בתורה. ששריה פי' ת"ח ע"ד בי שרים ישורו וגו':

**שונא וער**. פי' אויב כד"א ופשרי' לערך:

## פסקה כד

**פתח משא ניא חזיון כו'**. גם טעם פתיחה זו לומר דעיקר קינת איכה על סילוק השכינה כדמסיים אסלק שכינתי וכו' ואגב אורחי' דריש קראי דסמיכין ליה בדרשות אחרות (יפ"ע):

**שכל החוזים מתנבאים עליה על ירושלים**. וקראה גיא חזיון לפי שכל החוזים היינו הנביאים מתנבאים עליה להשיב יושביה מעון. וקראה גיא אף שהוא הר לכנותה לרעה לפי שהפילוה יושביה ברעתם ושמוה מהר אל בקעה. ואינה ראויה שתקרא עתה הר אלא גיא [רד"ק]:

**גיא שכל החוזים עומדים ממנה**. וקראה גיא למעלת העיר ולשבח. כי כשם שהבקעה מקבלת מי גשמים כך ירושלים מוכנת לקבל שפע נבואה. לפי ששם היא שער השמים. ומשם באה הנבואה לנביאים [בחיי]:

**שכל החוזים**. פירוש רובם ככולם:

**ירושלמי היה**. מעיר ירושלים:

**שהשליכו דברי חוזים לארץ**. ופירושו משא העיר שהשליכו לגיא ולארץ החזיון:
**ולאיגרא סלקין לון**. בתמיה. וכי היו עולים להם על הגנות. דליכא לפרש לפי שדרך בני העיר לעלות לגנות ולמגדלים כשהאויבים באים כדי להשגב שם ולהלחם בהם. דא"כ ה"ל להזכיר גם המגדלים שהם עיקר בזה יותר מהגגות:
**גסי הרוח**. ובדרך משל אמר שבדעתם עלו לרום שמים:
**משמש שלש לשונות**. משום דבעי למימר דתשואות דהכא לשון מרגשות. דהיינו השמעת קול המון ע"ד נהלך ברגש. או לשון קבוץ כמו למה רגשו גוים. ולא יצדק זה גבי תשואות נוגש. וגבי שואה ומשואה. לכן הוזקק לומר דלא קשה דשלשה לשונות משמש ל' תשואות:
**תשואות נוגש לא ישמע**. פירושו שם שהפרא הוא חמור הבר לא ישמע המיית נוגש לנגשו למלאכה:
**שנא' תשואות מלאה**. שפי' עד הנה היתה מלאה המיית אנשים. או פי' עד הנה היה בה קיבוץ אנשים הרבה כמש"ל:
**שנא' אמש שואה ומשואה**. וכי היכי דאמש הוא לשון אפילה ולילה הכי נמי שואה ומשואה. כמו [צפניה א'] יום שואה ומשואה:
**קרתא מערבבתא**. שהיתה מלאה אנשים והיה ערבוביא בה:
**דחייתא**. כן הוא תרגום שלו. ופי' כרך מלאה שמחה במרבית ממשלתה ועושרה:
**חלליך לא חללי חרב וכו'**. ר"ל ועתה איך עלתה בך אשר חלליך לא חללי חרב והמה ולא מתי מלחמה. אלא מזי רעב וכו' קשה ממיתת חרב. כד"א טובים היו חללי חרב מחללי רעב:
**מקשיותם**. מפני קושי ערפם נענשו שנמסרו לאויב:
**שהיו מתירים**. השונאים היו מתירים החבלים מקשתותם ואוסרין וקושרים בהם את ישראל. והכוונה בזה להודיע גודל שפלת ישראל. וגודל לבב האויבים שלא היו מחשיבים אותם לכלום. שהרי היו מתירים יתרי הקשת כדי לקשור אותם. ואילו היו מחשיבין אותם היו מניחין הקשת דריכה ביתר שלה להלחם בה אם יקום עליהם איש. אבל היה לבם נכון ובטוח מאד [כלי פז]:
**מרחוק ברחו מרחיקים וכו'**. משום דק"ל מאי ברחוק. לרחוק מבע"ל. לכן קאמר שה"פ כל נמצאיך אסרו יחדיו. משום שמרחוק [היינו מהקב"ה שנא' בו מרחוק ה' וגו'] ברחו שהרחיקו מלשמוע וכו':

**בקשו מח"ש לומר שירה**. כדרכן כדאמרי' בפי' גיד הנשה ג' כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום:

**ולא הניחן**. לפי שאין ה' שמח במפלתן של רשעים כדאמרי' בפ"ק דמגילה ע"ש:

**לא ידון רוחי**. דרש ידון כמו ירון. שפעמים הרי"ש והדל"ת מתחלפות ופי' רוח מלאכי ה' ע"ד עושה מלאכיו רוחות. ופי' באדם לעולם ברעת האדם לא ירונו המלאכים [יפ"ע]:

**ולא קרב זה אל זה**. דהיינו המלאכים המתקרבים זה אל זה לומר שירה יחדיו. כאומר וקרא זה אל זה ואמר:

**ניחומין אלו שאתם אומרים**. כי כבודי בשמים ממעל ויסתפק בעליונים:

**ניאוצין הן**. דרש תאיצו לשון ניאוצין:

**יום דביזה**. דרש מבוסה כמו מבוזה בחלוף זיי"ן בסמ"ך [מת"כ]:

**יום דבכיה**. דרש מבוכה לשון בכיה:

**גיא שכל החוזים וכו'**. ר"ל למה יום מהומה וכו' הוא מפני שכל הנביאים התרו בה ולא חששה:

**מקרקרין**. פי' שהיו מהרסין קירות בתיהם ועושין מהן מיני הגנות ומעמידין אותן על המגדלים שבהר להשגב בהם מול האויב. ושועיהם פי' מגדליהם ופי' ושוע ההר למגדל שעל ההר:

**קיבוץ**. דגירי של חצים שאשפה הוא נרתק החצים כאומר אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם ואומר שבני עילם הבאים להלחם נשא והעמיס אשפתות מלאות חצים על רכב אדם של פרשים לירות אל עם בני ישראל:

**ערה**. פירשו כמו ערו ערו עד היסוד. וכדמפרש שהיו מקרקרים כו' [מ"כ]:

**של מי הים**. כלו' שהרכב רב מאד כאילו ימלא עמוקה של הים דרך גוזמא. וא"א והכלי פז גרסי כמלא עומקה של גיהנם וכ"ה בילקוט. ולפ"ז דרש עמקיך מעין עוברי בעמק הבכא דהיינו גיהנם כדאי' בפ"ב דעירובין [יפ"ע]. ולפי גירסתנו פירושו שמלאו כל השדות רכב כמו מבחר עמקיך והוא הים שהוא מלא מים:

**משתיי אזלין כו'**. דרך שתי היו מחפשטין והולכין מתפשטין ושבין הנה והנה כדי שיהיו נראין הרבה יותר משהיו. ומריבוי שות שתו דריש התפשטות כפול. דהיינו שהולכים ובאים וכל זה עשו האויבים כדי להבהיל את ישראל יותר ויותר:

**גלו דבסיא**. האויב גלה את מסך יהודה היינו שהחריב את תקרת בית המקדש כמש"ל ס' כ"א:

**אל נשק בית היער כו'**. פי' שהרגישו אז באותו זיין שהיה להם בסיני שעל ידו היו נמלטים מן השונאים כדאי' בבמדב"ר פ' ט"ז שכל זמן שהיו בידם לא היה דבר רע נוגע בהם. ולסני קרא בית היער ע"ש יערת דבש שהתורה שמתוקה מדבש קבלו מהר סני:

**לבצר החומה**. לחזק החומה כמו שמסיים שהיו נותנים כו':

**ולא כבר עשה חזקיהו כן**. ר"ל הלא חזקיהו שהיה צדיק גמור עשה תחבולות אנושיות ולמה מגנה את ישראל בזה:

**בה' אלהי ישראל בטח**. שיעזרהו ועל כן אין רעה במה שהחזיק החומה להשמר מהאויב. כי עם הבטחון ההשתדלות טוב ולהכין עצמו לקבלת העזר אלה כמ"ש רז"ל יכול אפי' יושב ובטל. ת"ל בכל משלח ידך אשר תעשה:

**ולא הבטתם אל עושיה**. דרש הבטתם כמו הבטחתם. שפעמים החי"ת נבלעת כגון מסותא מסחותא:

**ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד**. קרא הקב"ה למלאכי השרת ואמר להם הכינו עצמכם לד' דברים. אמרו למאי. אמר להם לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק. אמרו לפניו רבש"ע כתיב הוד והדר לפניו ואתה אומר כדין. אמר להון השעה צריכה לכך. א"ל וחכמין אנן. א"ל אנא מליף לכון כצ"ל [א"א]. דריש ויקרא ה' אלהם לבכי ולמספד. שהדיבור הוא כנגד המלאכים שהם יספדו ויבכו על חורבן בה"מ. ומה שא"ל אנא מליף לכון מלשון ויקרא דריש לה שהוא כענין וקרא אליה את הקריאה:

**היינו הוא דאמר פשוטה ועורה**. פ' הא דכתיב הכא ויקרא ה' אלהים ביום ההוא היינו מה שאמר שם. דלחגור שק דהכא היינו וחגורה על חלצים דהתם [יפ"ע]:

**כך תהיו מספידים**. על שדים סופדים. פי' הקב"ה אמר למלאכים כך תהיו מספידים. והיינו דכתיב על שדים סופדים. שהוא כאילו אמר על שדים תהיו סופדים. וכדמפרש על חורבן ראשון ושני. משום דשדים הוא לשון רבים דרשו על ב' מקדשות שהיו משפיעים ומניקין את ישראל. כשדים הללו המניקין את התינוק:

**זש"ה כו' אלה אזכרה**. מפרש ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי. היינו שהודיע ע"י נביאיו הבכי שעתידין לבכות על חורבן ביהמ"ק כדאמרינן זכורה אני וכו' ואני בוכה ומתאנחת כו' ולאפוקי ממה שפי' תחילה שהדיבור כנגד המלאכים או על עצמו כדלקמן [יפ"ע]:

**זכורה אני בטחון כו'**. כלו' אעפ"י שאני זוכרת שלותי שאבדתי איני בוכה ומתאנחת אלא על חורבן ביהמ"ק. וסילוק השכינה מאצלי. וז"ש ואני בוכה ואומר מי ישימני כו':

**והכהנים עומדים על הדוכן**. אין זה מכוון שאין עומדים על הדוכן אלא הלוים. כדאי' בריש מגילה [יפ"ע]:

**ד"א ויקרא כו'**. השתא מפרש שהקריאה לבכי כנגד הקב"ה בעצמו. וכדאמרי' לקמן והיה הקב"ה סופד ואומר כו':

**בשעה שביקש הקב"ה כו'**. נקדים מה שאחז"ל מזמור לאסף קינה לאסף מבעי ליה כו' אלא שזמר על ששפך הקב"ה חמתו על ביהמ"ק ולא על ישראל. וזהו מ"ש כאן בשעה שביקש הקב"ה להחריב את ביהמ"ק ולא לעשות כליה בישראל. אמר כל זמן שאני בתוכו אין העכו"ם נוגעים בו. כי אם בישראל ויכלו תחת ידם וימקו בעונם. כי הלא אימתי שבבית המקדש תובעתם. והכוונה שני להחריב הבית כדי להקל מעל ישראל שלא יתבטלו. על כן מה עשה הוא יתב' אמר אכבוש עיני ממנו ולא מישראל. וכן אשבע שלא אזקק לו. אך לא מישראל. כענין השוכן אתם בתוך טומאותם ועל ידי כן יערבו את לבם להחריב את בית המקדש מלהנות תחלה בישראל [אלש"ך]:

**שלא אזקק לו עד עת קץ**. שאף על פי שנבנה בית שני לא שרתה בו שכינה. והיה חסר הארון ואו"ת ואש של מעלה כו' [אלון בכות]:

**הדא הוא דכתיב השיב אחור ימינו מפני אויב**. פי' השים עצמו כמשיב אחור ימינו מלהלחם בעד בניו. מפני אויב כדי שיכנס האויב אל ביהמ"ק. שאם לא היה משיב אותה לא היה האויב נכנס והיה אבדן של ישראל חלילה:

**הה"ד אלך אשובה**. פי' שעל ידי מה שאלך למעלה כדי שיכנסו האויבים לבהמ"ק יהיה סיבה שאשוב פה אל מקומי הוא בבית המקדש של מטה והליכה תהיה עד אשר יאשמו ובקשו פני [באלשיך הושע ה']:

**היה הקדוש ברוך הוא בוכה**. עיין ביאורו בענף:

**רבש"ע אני אבכה**. יבין כל מבין כי הדברים בכאן אינם כפשוטן ויש בו סודות וכוונות נסתרות ידועות ליודעי חן:

**בני היכן אתם כו'**. הענין כי יש יאהב את בנו על שהוא בנו גם שלא ישרתהו. ויש יאהב בנו על השירות. ויש שגם שאינו משרת אותו יש לו אהבה עמו ויאהבהו על טוב לבו. ועל בחינה הראשונה אמר בני היכן אתם. ועל השניה אמר כהני וכו'. ועל השלישי אומר אוהבי וכו'. ובכולם אמר היכן אתם לומר אם ביתי חרב הוא במקום כבודו. אך בני ישראל זולת השעבוד גם גלו. ומדקאמר בכולן היכן אתם ולא הם. לומר בכל מקום לפני אתם. כי עמכם אנכי ונוכח פני אתם. על כן אמר לנוכח ולא אמר הם. והנה אתה ירמיה ראית ברשעתם וראית בצרתם. וע"כ אינך יודע לבכות באופן יהיה איזה התעוררת

רחמים עליהם. ע"כ תקרא את האבות ומשה כי הם יודעים לבכות כי יודעים זכיות ראשונים שעליהם ירגישו צער לבכות ולהצטער עליהם כאשר היה אחרי כן ע"י רחל בסוף המאמר. מה שאין אתה יודע. והוא כאשר מזכירים כל אחד זכותו להגן על בניהם [עיין באלשי"ך פסוק צעק לבם]:

**ובוכין עד שערי בהמ"ק**. שהוא מקום שפע העליון ע"ד וזה שער השמים שמכוון נגד שער השמים נגד שער שכל מקום ההשפעה מלמעלה למטה:

**ואלמלא מקרא שכתוב א"א לאומרו**. כי מי יוכל לשער שיתיחס צער בחקו יתב':

**אוי למלך שבקטנותו הצליח**. כי ההשפע נקרא הצלחה בחקו יתב'. וזהו שעתה בעונותיהם אינו יכול להשפיע תקרא לא הצליח בזקנותו [יפ"ע]:

**אפי' כדור אנוש שהיה ראש לעכו"ם**. כדאיתא בב"ר מדכתיב אז הוחל לקרוא בשם ה' שהוא לשון מרד:

**לא חשבת את ישראל**. שדור אנוש נשטפו במי הים כדאי' בב"ר פ' כ"ג ולא חלו בה ידים. אבל ישראל לקו בידי אדם בכמה פורעניות:

**מה לכם קושרים מספד בענין הזה**. מה לכם לחוש לצער החוטאים ובפרט כי אותה אתם מבקשים שתהיה שכינתי בשמים. שמזה הטעם אמרתם ווי כשהוקם המשכן כדאי' בבמדב"ר פ' י"ב. אמרו לפניו מפני אברהם אוהבך ר"ל אנו מצטערים על צרת אברהם המגעת לו בחורבן הבית אשר נבנה בזכותו. כי הבית הראשון אשר היה בימים ההם נבנה בזכות אברהם:

**מה לידידי בביתי**. והיינו אברהם כאומר זרע אברהם אוהבי:

**מפני מה הגלית את בני כו'**. שטען אברהם לפני הקב"ה כיון שהחרבת את בהמ"ק א"כ מפני מה הגלית את בני שמסרתם ביד הכשדים והרגום בכל מיתות משונות א"כ מה הועיל שהחרבת את ביהמ"ק לשפוך חמתך על העצים והאבנים כיון שכבר נעשה בהם הרג רב ואתה תופס את החבל בשני ראשים. שהחרבת את ביהמ"ק ונעשה בהם הרג רב. במקום שהעליתי את יצחק בני עולה לפניך. הלא מהראוי היה שיגן זכות זה. או שלא יחרב ביהמ"ק או להציל את ישראל. אמר לו הקב"ה בניך חטאו ועברו על כל התורה. היינו למודה. ועל כ"ב אותיות שבה היינו פרטי מצוותיה. אי נמי על כל התורה היינו שחטאו בכללה דהיינו בעכו"ם. וכ"ב אותיות היינו שאר עבירות פרטות. ור"ל שהרבו לפשוט כל כך עד שלא היה די בחורבן ביהמ"ק לבד לכפר. ואילו לא נחרב הביהמ"ק היה בהם כליה ח"ו. אלא בחורבן ביהמ"ק ובהרג שנעשה בהם הספיק לכפר:

**מי מעיד בהם בישראל כו'**. נראה דודאי לא חשיד קב"ה למיעבד דינא בלא דינא. אלא שכוונת אברהם היה לומר שמ"מ היה לך לרחם עליהם מצד שהם יותר טובים מהעכו"ם וליכא מי שיעיד על ישראל שהם גרועים יותר מהם:

**עד שבאו בני להר סיני וקבלו אותך**. ולכן אף אם יבטלו זמן מה מלעסוק בה עדיין הם צדיקים נגד אותם שלא רצו לא מיניה ולא מקצתה. ועוד שאין ראוי לדקדק עליהם כ"כ במה שקבלו בבחירתם ולוותר להם קצת בשכר מה שקבלוה:

**נתבייושו ועמדו בעצמן**. ולא העידו בישראל. ועכ"ז לא הועיל לישראל כי לא חש ה' לזה מאחר שכבר ראה אברהם שבאו להעיד והוא עכבן. וה"ל כאילו העידו:

**אלא אני בעצמי כפתתי אותו**. פי' קשרתי אותו. והכוונה שהמוסר עצמו ליהרג נקל הוא מן האב שבא לשחוט את בנו בידו. וזהו שאמר אברהם כמו שכבשתי את רחמי כדי לעשות רצונך. כן היה ראוי שיכבשו רחמיך את כעסך מעל ישראל. ועיין לקמן פ' בכה תבכה:

**אלהים יראה לו השה לעולה בני**. שפי' אלהים יראה לו השה. ואם לאו לעולה בני. כדאי' בב"ר:

**ועתה לא תזכור לי את זאת לרחם על בני**. ר"ל לא מתורת זכות קאתי. אלא כלו'. שראוי שיחוש ה' לעמל יעקב שלא יהיה יגיעו לבטלה אחר שהוא אהוב למעלה:

**ויי על דמטא לבנן**. אוי על מה שהגיע לבנינו. היאך נהייתם כיתומים בלא אב. איך אתם ישנים בצהרים ובקיץ בלא לבוש ובלא כסות. היאך הלכתם בהרים ואבני חצץ שלופי מנעלים ובלא סנדלים. היאך אתם טוענים משאות טעונות חול. היאך היו ידיכם קשורים לאחוריכם. היאך לא היה לכם פנאי לבלוע הרוק שבפיכם:

**ליטא שמשא כו'**. מקולל תהא אתה השמש. למה לא נעשית חושך בשעה שנכנס האויב לבהמ"ק. השיבה לו השמש חייך אנכי אשבע. משה רועה נאמן. היאך היה אפשר לי להיות חושך. לא הניחו לי ולא הרפו ממני מלמעלה. שלקחו אותי והכו אותי בששים שרביטין של אש ואומרו לי צא והאיר אורך:

**תוב פתח כו'**. שוב פתח משה ואמר. אוי על זיו שלך את בהמ"ק היאך נעשה הזיו שלך חשך. אוי על שהגיע זמנך ליחרב והיכל לישרף באש. ותינוקות של בית רבן מומתים ואבותם הולכים בשבי ובגלות ובחרב:

**שבאו כו'**. כלפי השונאים אמר כן. אתם השבאים. אי לשון גערה בחייכון אני משביע אתכם אתון שבאים שלא תהרגום מיתות אכזריות. ולא תעשו כלה כולם ולא תמיתון

הבן בפניו של אביו. ובת בפניה של אמה. שיגיע עת וזמן שאדון השמים יחשוב עמכם ויקבל הדין מכם:

**וכשדי רשעיא כו'**. זהו דברי הספר. אבל הכשדים הרשעים לא עשו כן אלא היו מושיבין הבן בחיקו של אמו ואמרו לו לאביו קום שחטהו. והיתה אמו בוכה ונושרים הדמעות עליו. ואביו היה תולה לו ראשו למטה לשחיטה:

**ועוד אמר משה לפניו**. כצ"ל [מת"כ]:

**ועבד לאבא בשבילי שבע שנים**. פי' וכיון שהוא קנה אותי בקנין גמור בשכירות שלו. בודאי היה לי להקפיד על צרה שלי שלא קנה אותה רק אותי קנה והא אפי' אם לא היה קנה אותי רק לקח אותי בחנם היה לי להקפיד. מכ"ש עכשיו שקנה אותי:

**ומה שאני ב"ו כו'**. פי' אע"פ שדרכו של ב"ו הוא להקפיד ולקנא בב"ו שכמותו. אפ"ה לא קנאתי לצרה שלי:

**ואתה כו' רחמן כו' שאין בה ממש**. פי' דהא אפילו אם היה ממש ח"ו בעכו"ם אין אתה צריך לקנאות בה משום שאתה רחמן. מכ"ש השתא שאין ממש בעכו"ם א"כ הוא ק"ו בן בט של ק"ו שאין אתה צריך לקנאות בה:

**קול ברמה נשמע**. הנה בשמי מרום נשמע קול והוא יללת בכי מר:

**רחל מבכה**. הקול ההוא של רחל אמנו אשר מבכה על בניה שגלו מארצם:

**מאנה**. ממאנת לקבל תנחומין כי אין אחד מבניה מי שנשאר בארצו כי כולם גלו. ואע"פ שלא היו כולם מזרעה מ"מ נקראו כולם על שמה כדאי' בב"ר פ' ע"א:

**כי יש שכר לפעולתך שמסרת הסימנים לאחותך**. ובגמול זה ישובו בניך מארץ אויב. כי מדה נגד מדה לא בטלה וכשם שהוצאתך את אחותך מתוך ההפכה שאם הכיר בה יעקב היה מוציאה בחרפה. כך ישובו מארץ אויב. וכמו שסבלת תאותך והמתנת להיות ליעקב אחר נשואי לאה. כך יש תקוה לאחריתך נאום ה' ושבו בנים שלך לגבולם:

## פסקה כה

**פתח תנו לה' וכו'**. שעיקר הקינה על סילוק השכינה כדמפרש ואזיל. ואיידי דמייתי קרא דריש ליה:

**אימתי נתקיים להם**. כלו' אימתי אירע להם כדבר הזה קודם גלותם דמפחדינהו בהכי. דאל"כ מ"ט להזכיר נגיפת הרגלים טפי מכמה צרות שאירעו להו בחורבן:

**מח כבוד עשו לו**. דע"כ כבוד משונה יותר על הנהוג לשאר מלכים קאמר:

**בית ועד בנו**. מכאן נראה שהיה קבוע שם תמיד והולכים שם בכל יום ללמוד תורה ולא כן אמרו בפ"ק דב"ק:

**בית ועד בנו**. משום דכתיב כבוד סתם משמע ליה כבוד תורה כדרך שאחז"ל אין כבוד אלא תורה:

**למעלה מקברו**. בפ"ק דב"ק כתבו התוס' לפי שהרבית תורה בישראל. כדאמרי' שבדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו איש ואשה תינוק ותינוקת שלא היו בקיאים בטומאה וטהרה. ולא על קברו ממש אלא ברחוק ד' אמות דליכא לועג לרש ע"כ:

**היו אומרים לו למדנו**. לכבודו היו אומרים לו כן כאילו הוא בחיים ולמדם. או ששפע קדושתו יועיל בלימודם:

**ס"ת נתנו למעלה מקברו**. גם טעמו משום דאין כבוד אלא תורה. ומשום דאין זה כבוד מיוחד לחזקיהו דהאידנא מפקי ס"ת מקמי גברא רבה הוצרך לומר שהיו אומרים קיים זה מה שכתוב בזה:

**ורבנן אמרי כו'**. רבנן ס"ל דהכבוד דהכא הוא שעשו לו לכבוד שמו שעושין לאב ואם. והיינו שהלכו יחפי רגל לפניו. וזה"ש הציעו לי טפטיות כלו' בעבורו לפי שהיו הולכים יחפי רגל לקבר. כמצות הבן שחייב לחלוץ על אביו. על כן הוצרכו להציע מרבדים שלא להלוך יחפים ע"ג קרקע ויתנגפו רגליהם. טפטיות פירוש מרבדים ווילונות ומצעות של בגד. אעפ"כ נתיחפו רגליהם. פי' הרגישו היחפות והיה קשה להם:

**לכשיתנגפו רגליכם**. כשיוכו רגליכם באבני מכשול כשתלכו בגולה על הרי חושך על אחת כו"כ:

**עשר מסעות נסעה שכינה**. להסתלק מישראל מעט מעט כשחטאו [רש"י] ועיין בפ"ד דר"ה ובילקוט ובפסיקתא שהגי' נשתנית. ועלינו לבאר הגי' שלפנינו:

**מכרוב לכרוב**. שהיו שנים כרובים ונסתלקה השכינה מאחת ולא ישבה רק על אחת. ומכרוב השני למפתן הבית של קדשי הקדשים. ומן מפתן ק"ק חזרה ובאתה לכרובים. ומן הכרובים יצאה לשער ההיכל הפונה למזרח ולא להכונה למערב לבית ק"ק. ומשער הקדמוני. היינו משער המזרח לחצר העזרה בין האולם ולמזבח. ומן חצר העזרה לגג ההיכל. שהוא לפנים מן המזבח החיצון. ומן גג ההיכל למזבח החיצון. ומן מזבח החיצון לחומת העזרה. ומחומה לעיר ירושלים ומן העיר ירושלים להר הזיתים שהיה לפני העיר. וכל סילוקים הללו לפי שבקושי היה מסתלק ומצפה שישובו:

**מכרוב לכרוב**. דכתיב וירם כבוד ה' מעל הכרוב וגו'. על מפתן הבית. ודייק מדנאמר מעל הכרוב ולא אמר מעל לכרובים כי שנים כרובים היו. לכן דייקו כי נסע מכרוב לכרוב ומכרב למפתן הבית [אך קשה אמאי לא הביא המדרש לימוד זה מקרא דכתיב

שם בסימן ט' וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית. ובאמת הרד"ק העתיק על פסוק זה דברי המדרש ע"ש ביחזקאל סי' ט' פסוק ג']:
**נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית**. וזהו הסילוק עצמו שנא' בפסוק הנ"ל [רש"י] אלא שהביא פסוק זה שהוא מוקדם:
**אלא ויבא**. דלדידי' דכרובים אלו היינו כרובים שבבית ק"ק קשה מאי ויצא שהרי בא לפנים מן המפתן עד על הכרובים:
**ואומר הוי שלום**. דרך כלל אמר הוי שלום והדר מפרש בית פלטין שלי הוי שלום כו' ומסיים נמי דרך כלל מן כדון הוי שלום פי' מעתה השארו בשלום:
**היתה חוזרת ומגפפת**. וכיון שהיתה ביאה לשם יציאה לכן נחשב זה ג"כ ליציאה:
**מן הכרובים לשער הקדמוני**. כצ"ל:
**וישאו הכרובים את כנפיהם וגו'**. ויעמוד פתח שער בית ה' הקדמוני. וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה. ור"ל שעמדה בפתח ההיכל הפונה למזרח. לא הפתח הפונה למערב לבית ק"ק:
**משער הקדמוני לחצר**. פי' לחצר העזרה בין האולם למזבח דכתיב והחצר מלאה את נוגה כבוד ה' הוא ס"פ של וירם כבוד ה' מעל הכרוב על מפתן הבית. ומדמצינו שהשכינה היתה בחצר. וע"כ שלא הלכה ממפתן הבית לחצר מדכתיב ויצא כבוד ה' מעל מפתן הבית ויעמוד על הכרובים. וגם מהכרובים לא הלכה לחצר דכתיב וישאו הכרובים וגו' ויעמוד פתח שער בית ה'. אע"כ שהלכה משער לחצר:
**טוב לשבת על פנת גג**. ועל השכינה אמר שלמה טוב לה להסתלק אל הגג משבת עם אשת מדנים. כנסת ישראל שהעמידה עכו"ם בהכל. ובית חבר בית שחברו בו את העכו"ם עם השכינה [רש"י]:
**ראיתי את ה' נצב על המזבח**. ואע"ג דהאי קרא עמוס קאמר ליה. ועמוס מקמי יחזקאל דורות רבים היה. מתנבא היה על העתיד וע"כ סילוקה כסדרן היא דרך יציאת חוץ [רש"י]:
**והנה ה' נצב על חומת אנך**. מה אנך זה סנהדרין. כ"ה בס"י והא"א הגיה ד"א מהו אנך זו סנהדרין. ול"נ שהגי' הישנה עיקר. וכוונת המדרש הוא משום דלפי פשוטו פי' והנה ה' נצב על החומה שבונים אותה בקו המשקולת וא"כ לא מוכיח דהא חומת העזרה. לכן מפרש דאנך זו סנהדרין. א"כ מוכח דחומה זו הא חומת העזרה שבצדדה הא לשכת הגזית שבה הסנהדרין:
**ויאמר ה' הנני שם אנך אר"י בר"ס**. מאמר ר"י בר"ס חסר פה. והוא בויקי"ר פ' ל"ג:

**קול ה' לעיר יקרא**. פ' לעיר ירושלים כלו' קרא להם לבני העיר לשוב בתשובה שבזה שנסתלקה השכינה מכל הני מקומות לעיר הרי הוא כאילו קורא להם לשוב:
**בטרם יחשיך לכם מד"ת**. דאיקרי אור. כי נר מצוה ותורה אור. וכן דברי נבואה:
**ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף**. בטרם יוכו רגליכם באבני מכשול כשתלכו גולה על הרי חושך:
**וקויתם לאור בבבל**. היינו שחשבו שיגאלו בימי בבל שחשבו שבעים שנה דגלות נשלמו בשנה ג' לבלשצר כמו שטעה בלשצר בחשבונו. ודניאל ג"כ טעה כדאי' בפ"ק דמגילה:
**ושמה לצלמות במדי**. דושמה לצלמות משמע שימה מחודשת. והיינו במדי שקוו לגאולה בימי אחשורוש. כדאי' בפ"ק דמגילה ואותה התקוה שמה לצלמות שבמקום הגאולה מצאתם מעוף צוקה ואפילה בגזירת המן:
**ושית לערפל ביון**. דשית לערפל משמע שימה מחודשת שגזר עליהם גזירות לשכחם תורת ה' ומילה:
**מפני מה"ש כו'**. שלא היה רצונכם שיברא את האדם. כדאי' בפרק א' ד"מ ובב"ר פ"ח בשעה שבא הקב"ה לברא את האדם אמרו מה"ש מה אנוש כי תזכרנו:
**עדרי כהונה לבד שהה מחנה שכינה לכהנים**. ומתנה לויה ללוים. ומחנה ישראל לישראלים:
**כי נשבו אכ"כ**. אבל אילו כתיב כי נשבו לא הוי קשה מדכתיב עדר ולא עדרים. שהיה אפשר לפרש כי נשבו כל א' מעדר ה':
**נשבה**. לשון יחיד:

## פסקה כו

**פתח הוי אוריאל כו'**. בעי למדרש דמשום דחטאו ישראל בביטול עליית רגלים. להכי היה עונשן בהיות ירושלים בדד. ופתח בהאי קרא דדריש בה העדר פעמי רגלים [יפ"ע]:
**אריא אריא גיברא**. ארי גבור ודריש אריאל לשתי תיבות ארי אל ואל הא לשון חוזק וגבורה. כד"א ואת אילי הארץ לקח:
**קריה שחנה בה דוד**. וקרא ליה אריא גיברא ע"ש חזקת וגבורת אנשיה:
**קריה דלא חנה ביה אלא דוד**. פי' שלא עלתה בה חניה ומלכות שלימה אלא לזרע דוד:
**לקסרקיטון שלו**. פי' בלשון רומי צבא ומחנה [מוסף]:
**ספו שנה על שנה**. יתוספו עונות שעה זו על עונות שנה שעברה וכמו שמסיים שנה עלתה כו'. פי' שנה נכנסת ושנה יוצאת ולא היו עולים לפעמי רגלים. ודרש חגים לשון חגיגת הרגל וינקופו לשוץ כריתה וחתוך. כלו' שמבטלין עליית רגלים:

**והיו הדרכים מעלים היגים**. דרש נמי חגים לשון היגי והיזמי בחלו"ף הה"א בחי"ת וינקופו דרש לשון הקף או לשון הוצאה והנפק:

**קורת רוח**. לישראל בירושלים. כצ"ל [יפ"ע] ור"ל מדכתיב והציקותי ל' צרה וצוקה מכלל שקודם זה היה להם לישראל קורת רוח שהיה אוירה נוח לדוד בה טפי מבשאר דוכתי':

**סכיפי סכופין**. ענין כליון והשחתה [ערוך]:

**כחורבן ראשון כו'**. פי' דוהציקותי לאריאל מיירי בחורבן ראשון שעליו עיקר הנבואה. ואמר עוד תהיה לי כלו' ברצוני פעם אחרת כענין שהיה באריאל כפטם הזאת:

## פסקה כז

**פתח ואם עד אלה**. בעי לאתויי מ"ש ר"י דשבע פורעניות כנגד ז' עבירות. ומעין זה דרש נמי ר"פ דז' א"ב כנגד ז' עבירות. ולהכי פתח בהאי קרא [יפ"ע]:

**ר"א אומר כו' דאם באלה מבע"ל**. להכי דריש ליה לשון עדות שמעיד בהם תחילה ע"י נביא. וזה היה בזמן שהה נבואה בישראל. וה"ק קרא ואם אפי' בהעידי לכם לא תשמעו לי:

**ר"י אומר כו'**. פי' ע"ד מלשון עוד [ע"ד עד זה מדבר] ונדרש בסירוס כאילו כתיב ואם לא תשמעו עוד. כלו' עוד יש כאלה. כי לא תחשבו שכלו מכותי. וצ"ל יש לי אחרות וכ"ה [בת"כ]:

**אתם עברתם לפני ז' עבירות האמורות בת"כ היינו שאינו למד**. ואינו עושה. ומונע אחרים מלעשות. ומואס העושים. ומואס הלומדים. וכופר במצות. וכופר בעיקר. ובפי זה פי' הפסוק ויספתי ליסרה אתכם ז' מכות על ז' עבירות אשר עשיתם. כי עד כאן לא היה העונש במנין העבירות אלא הייתי מותר אבל עכשיו במדה עצמה אמדוד לכם. והז' פורעניות הוא מושברתי את גאון עוזכם עד ועץ הארץ לא יתן פריו דושברתי את גאון עוזכם זה בהמ"ק ונתתי שמיכם כברזל. ואת ארצכם כנחושה. ותם לריק כחכם. ולא תתן ארצכם את יבולה. ועץ הארץ לא יתן לו' שלא יחניט פירותיו. ועוד שלא יתן פריו אלא שישיר פירותיו. הרי כאן שבע. וכדפי' הרא"ם:

**שהוא שבע אלפא ביתא**. זכור ה' מה הה לנו חשיב באלפא ביתא דאית ביה כ"כ קראי במספר כ"ב אותיות שבא"ב:

## פסקה כח

**פתח וירמיהו**. לקח דריש האי קרא דמיניה שמעינן כי מתחלה לא הה רק א"ב חדא. וע"י חטאתם שבמקום שהה להם לשוב שרפוהו. ע"כ החמיר ה' בפורענותם:

**רבים זה אני הגבר**. שכל אות הוא משולש. כהמה. זכור ה' שהוא כ"ב פסוקים כא"ב. וטעם רמז איכה יועם קודם רמז אני הגבר. משום דדמיא לאיכה ישבה ואיכה יעיב בהתחלה ובמנין על סדר האלפא ביתין וכן לרבנן:

**רבים זה זכור ה'**. שהוא באחרונה. ועל ידו מתרבה הקינות טפי. כהמה. זה אני הגבר שהוא כנגד ג' הא"ב. ושבק רמז אני הגבר בסיפא משום דחמיר טפי מכולין ועיין לקמן ריש אני הגבר:

## פסקה כט

**פתח אלהים מושיב יחידים ביתה**. שעיקר קינת איכה על סילוק שכינה. ומייתי הך דמשגלו פירשה השכינה מהם [יפ"ע]:

**הומניא אחת**. ושרתה שכינה ביניהם. כ"ה בילקוט פי' שנעשו קיבוץ א' עם השכינה. חה"ד אך סוררים וכו'. כשנעשו ישראל סוררים. שכנו אז צחיחה. פי' צמאה מהשכינה. וז"ש איכה ישבה בדד ר"ל שנשארה העיר בדד מהשכינה:

## פסקה ל

**פתח לא האמינו**. שלא היה אפשר לכובשה:

**מהו למחרתם**. דלמחרותו מבע"ל. ולהכי משני ב' לילות ויום א' דהשתא פי' מערב יום זה ועד ערב יום שני וכל אותו הערב עד הבוקר שהוא המחרת. ומ"ס למחרתם מחרת שני הנשפים שעברו ומלת עד עומדת במקום שנים כאילו אמר ועד למחרתם וכדפי' הרד"ק:

**כמה דתנינן וכו'**. הביא משנה זו לפרש מהו בזיקים וברקים. והיפ"ע כתב שהיתה הג"ה מבחוץ והכניסוה מבפנים:

**על הזיקים ועל הזועות ועל הברקים**. וזיקים היינו כוכבא דשביט כדמפרש בגמ'. ופרש"י כוכב היורה כחץ ברקיע ממקום למקום וארוך כשבט ונראה כמו שפותח הרקיע:

**כי אתה תאיר נרי**. כי בך ארוץ גדוד משמע דבמלחמה מיירי:

**אני רודף אותם ואתה עושה**. בהם הרג:

**שנא' וירדפם אסא וגו' כי נשברו לפני ה' ולפני מחנהו**. ומחנהו היינו פמליא של מעלה שע"י נגף ה' בכושים:

**ומעת החלו ברנה ותהלה**. נתן ה' מארבים על בני עמון ומואב והר שעיר הבאים ליהודה וינגפו:

**כמה נשתייר מהם**. אמר זה להגדיל הנס שמהעם הרב לא נשאר כי אם מעט. דהיינו לכל מר כדאית ליה [מהרש"א]:

**שנא' ונער יכתבם**. ריש דקרא ושאר עץ וערו מספר יהיו. ובמלך אשר מיירי קרא:

**שכן דרכו של נער להיות כותב יו"ד**. שהנער יכול להטיל טפה של דיו והיינו יו"ד [רש"י] ולא רצה לפרש ששה שכן דרכו של תינוק להיות כותב ו' משום דכתיב מספר יהיו. ולשון מספר מורה על עשרה. שעשרה הם ראש המספרים כולם מהעשרות למאות ולאלפים ולרבבות [כ"י]:

**שורט שריטה**. כמין וא"ו לפי שהוא"ו יותר קל לכתוב שהנער קטן אינו יודע לצמצם יו"ד שלא תתפשט ידו [כ"י]:

**שנא' שנים**. שלשה גרגרים בראש אמור. מפרש והיה כאסוף קציר קמה. שיהיה ישראל כמו שאסף קציר קמה וזרועו שבלים יקצור דהיינו סנחריב שאמר כל הארץ אני אספתי ולבסוף נשאר בו עוללות כנוקף זית וכו' כשנגף המלאך מחנהו:

**שנים שלשה גרגרים**. הרי ממשה. והא דלא ערבם הכתוב ולכתוב חמשה. משום שהשנים הם נבוכדנצר ונבוזראדן שלא היה להם מלכות אז. והשלשה הה להם מלכות הוא סנחריב ושני בניו [כ"י]:

**ד' ה' בסעיפיה פוריה**. וה"ק ונשאר בו עוללות כנוקף זית שאין נשארים בו אלא דבר מועט ב' או ג' גרגרים בראש אמיר. כן לא ישתייר במחנהו אלא דבר מועט וכמה ד' וה' בסעיפיה פוריה ד' וה' והיינו ט' [רש"י]:

**רבי תנחום כו' הה"ד שנים כו'**. וכתב המרש"א הא דלא נקט י"ד בכלל אפשר לאשמועינן דאף אלו י"ד שנשתיירו מפוזרים היו ולא נשתיירו במקום אחד:

**שנ"נ היח אחד מהם**. בסנהדרין למד מדכתיב וריויה די רביעאה דמי לבר אלהין. ואי לא דחזייה מנא הוה ידע:

**אלא כיון שאמר לו הקב"ה כו'**. בא לתרץ איך שם פניו להלחם בירושלים ולא זכר מה שראה בסנחריב. עז"א שא"ל הקב"ה כו' כלו' שמלאו לבו על פי מ"ש לו הקב"ה ע"י הבת קול עלה והחרב בית המקדש כדלעיל בפתיח' כ"ג ואעפ"כ לא רצה לבא בעצמו אלא ישב ברבלה ושלח את נבוזראדן:

**לא בעי אלא מצמצמא**. אינו רוצה הקב"ה אלא לכבוש ולהכרית אותי כמו שעשה לזקני סנחריב פירוש אותו שהקדימני קרי ליה זקני:

**בדפניא של אנטוכיא**. דופני הוא תרגום של עיר רבלה הכתוב בתורה משפם הרבלה [א"א]:

**ג' שגים ומחצה כו'**. ולא היה יכול לכובשה. אפשר מטעם שהיתה השכינה יושבת על הר הזיתים ג' שנים ומחצה סבורה שמא יעשו תשובה. כדאיתא בפתיחתא כ"ה לכן לא

נתן לו הקב"ה בזמן הזה להחריב. אבל אחר שנסתלקה משם השכינה מחמת שראה הקב"ה שבוודאי לא יעשו תשובה נתן לו כח להחריב ונתן בלבו למדוד את החומה:

**על אותה שעה הוא אומר**. שאחר שבשלש שנים ומחצה לא היה יכול לכבשה בכל חילו לא האמינו כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים כי מי ס"ד שתשקע החומה. אבל בימי סנחריב האמינו. מקונן עליהם איכה ישבה בדד. ר"ל שתלה הקינה בישיבת העיר בדד משום שהיה כיבוש העיר נמנע מצד חזקה לולי שמה' היתה סיבה כמ"ש בריש הסי':

## פסקה לא

**פתח רע יאמר כו'**. דפי' רבתי בגוים רבתי בדעות כדלקמן. כיון שגלו התחיל משבחן ודריש הקונה ע"ד קונה שמים וארץ [יפ"ע]:

**העם הרע הזה**. וזה היה עוד בשעה שהיו קנוים לו [מת"כ]:

**שנא' ואוזל לו אז יתהלל**. ופי' ואזיל כשהלכו להם. וילך ת"א ואזיל לפי שכשנעשה בהם מדת הדין נקראו צדיקים כמו שאחז"ל גבי נתנו נבלת עבדיך וגו':

**הוי מוראה ונגאלה**. גם זו פתיחתא דרשב"י דבעי למדרש שרמז שעם היותה עיר רבתי עם לא למדה מוסר מעיר נינוה ומייתי קרא דהעיר היונה. דדריש ביה עירו של יונה. ואגב דריש כוליה קרא [יפ"ע]:

**הוי מפני האומה**. כצ"ל [א"א ופ"ע] וכן הוא בילקוט וכלו' הוי עליה [יפ"ע] ודרש מוראה מלשון פחד ומורא [מת"כ]. אימתי ונגאלה פי' מתי היתה זאת ואמר שזאת היתה כשנגאלה כמו שסיים המדרש את מוצא וכו'. ודרש ונגאלה לשון גאולה:

**שציינת אותה וכו' כיונה**. כדאמר בחזית גבי עיניך יונים מה יונה מצויינת כך ישראל מצויינים בתגלחת. במילה. בציצית:

**כלה דלא שמעה כו'**. מפרש פי' אחד על היו מוראה וגו' הוי מקמי שוטיתא והסביר במשל כלה דלא שמעת כו' פ' כלה שאינה שומעת לקול חתנה המכניסה לחופה מה היא לאו שוטיתא היא וכן ישראל אחר שראו מה שעשיתי להם ולא שמעו בקולי:

**ויגאלו מן הכהונה**. כצ"ל [א"א ויפ"ע] וכן הוא בילקוט ומפרש ונגאלה לשון ריחוק. כמו ויגאלו מן הכהונה בעזרה ב' שפי' שנתרחקו מן הכהונה. כך כאן פירושו שמחמת שנתרחקו מלשמוע ד"ת נתרחקו מהקב"ה:

**חשכם ושלוח בערב**. כלו' השכם בבקר ושלוח בערב. דאי כולם בבקר ושליח למה לי הרי כתיב ואשלח אליכם [יפ"ע]:

## פסקה לב

**פתח מבליגיתי**. שעיקר הקינה על סילוק השכינה וכדמסיים אילו היה שם לא היו גולים:

**מהו מבליגיתי מבלי גתי**. כצ"ל [יפ"ע] ודריש ליה בשית מלות. ופירושו מפני שלא היו הוגין בתורה עשיתי ביתי גתי עשיתי בהמ"ק כגת הנדרך כד"א גת דרך ה' לבתולת בת יהודה:

**הה"ד על זה היה דוה לבנו**. על הר ציון ששמם. והיינו בהמ"ק. ה"ג דוי דהכא הוא על בהמ"ק:

**דבור זה**. לשון של שועה:

**זעקה שועה נאקה**. זעקה יורה על הרמת קול בכח. ושועה יורה על הרמת קול קצת. ונאקה היינו גניחה מלבו בלבד. או לשון פרפור כדלקמן:

**נאקה דכתיב וישמע אלהים את נאקתם**. ר"ל מדכתיב ותעל שועתם. ומסיים בנאקה. ש"מ דשועה היינו נאקה:

**לשון פרפור**. הוא כמד"א ונאק נאקת חלל. כצ"ל ור"ל כשהוא משמש לשון נאקה אינו כסתם נאקה דהיינו גניחה. אלא פרפור דומיא דנאק נאקת חלל. מדאשכחן ונפש חללים תשוע. ועש"ה וישמע אלהים את נאקתם דהיינו פרפור שהיו כמפרפרין מרוב צרתם:

**אילו היה שם לא היו גולים**. אלא שכבש עיניו וסלק שכינתו משם ונתן מקום לאויב:

## פסקה לג

**פתח ויהי לאכול כנורי**. שנהפכה השמחה לאבל. ככלי לבן לרמז כי היצה"ר מסולק מהם ושהם נקיים מהחטא. כדכתיב בכל עת יהיו בגדיך לבנים:

**וכל הכלים**. כל הבגדים:

**טעונים טבילה קודם לבישה**. לפי שאין כל אחת בקיאה בחברתה שמא נדה היתה. וכדי שלא לבייש נדות הצריכות להטביל את כליהם [רש"י]:

**וחולות**. לשון מחוללות:

**מה היו אומרות**. ר"ל בזמריהן הו אומרות כן:

**בחור שוא עיניך וראה**. שאסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה. אבל אל תתן עיניך ביופי אלא במשפחה כי שקר החן והבל היופי. אבל אשה יראת ה' הא תתהלל. לכן תן עיניך במשפחה טובה כי הכל נמשך אחר השורש. ואין אשה אלא לבנים:

**צאנה וראנה בנות ציון**. פרש"י דמשמע שיוצאת וחונות לכבוד מתן תורה. שניתנו לוחות אחרונות ביוה"כ. כדמסיים בזה חתונתו זה מתן תורה:

**וביום שמחת לבו זה בנין בהמ"ק**. זה ט"ו באב שטעם שמחתו אמרינן לקמן שתלוי בבנין המקדש [מהרש"א]:

**יום סליחה וכפרה**. פי' שנמחל להם עון העגל ביום הכפורים נקבע לכפרה גם לדורות [ריטב"א]:

**יום שנתנו בו לוחות אחרונות**. שבי"ז בתמוז ירד משה מן ההר תחילה ושבר הלוחות. וביום י"ח טחן את העגל. וביום י"ט עלה למרום לקבל לוחות אחרונות. ונשתהה שם שמונים יום. מ' יום עמד בתפלה ומ' יום עמד שם לחזור וללמוד תורה כבראשונה. חשוב מי"ט בתמוז שנים עשר יום דתמוז דההוא שתא מליוה. ושלשים דאב הרי שנים וארבעים. ותשעה ועשרים דאלול הרי אחד ושבעים. ותשעה דתשרי הרי שמונים. וביום הכפורים ירד [רש"י]:

**שבו זמן קציצה יפה לעצים**. וכ"ה בירו'. ופי' היפ"מ דיום זה מיוחד לכריתת העצים משלפניו ומשלאחריו. ולהכי הו עושים יו"ט:

**אין עושים מאכולת**. פי' תולעים מפני שהחמה חזקה ומיבשן. אבל מקודם זה ומלאחריו שאין כחה של חמה של כך חזקה ליבש ליחות העצים מתליעות [יפ"ע]:

**שבו בטל הושע**. פרשב"ם בפרק י"ל כל הנך אמוראי ל"פ אלא מר גמר מרביה האי ומר גמר מרביה האי:

**פרוזדאות**. בגמ' גרס פרדסאות ופי' שומרים. כדתניא בס"ע כשראה הושע בן אלה שגלו עגלי זהב עמד והעביר פרדסאות שהושיב ירבעם בן נבט שלא יעלו ישראל לרגל. שבכל מלכי ישראל הוא אומר וילך בחטאת ירבעם בן נבט וגו' אבל בהושע ב"א כהב רק לא כמלכי ישראל אשר הו לפניו [רשב"ס]:

**וכתיב ביה עליו עלה כו'**. דאע"ג דרשע הוה. מ"מ לא היה ראוי שיגלו ישראל בימיו טפי מבימי המלכים שקדמוהו שהיו רעים ממנו. ומשני ע"י שלא עשה המצוה כתיקונה שלא ציוה שיעלו לרגל בע"כ. אלא אמר הרוצה לעלות יעלה היה סבה לבא הגלות בימיו. שעד עתה היה העון תלוי במלך לבדו. ולא היה ה' מעניש הצבור בשבילו. אבל עתה שהיתה רשות נתונה לעלות ולא עלו נתחייבו הצבור. ועוד שהעושה מצוה ואינה גומרה מתחייב בנפשו. וכמ"ש בתד"א [יפ"מ]:

**יום שהותרו שבטים**. פרשב"ם הכי הוה קים להו:

**לבא זה בזה שנא' כו'**. כלו' שהתרו מהאי איסורא שנא' וכל בת יורשת נחלה ממטות בני ישראל וגו' לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה דמשמע אבל למטה אחר לא. ולאו הבא מכלל עשה עשה. וכן הותרו מאיסורא דלא תסוב נחלה מבני ישראל ממטה למטה

אחר דהיינו לאו שלא תנשא לבן שבט אחר כדי שלא תסוב נחלה וכו' כדאי' בפרק י"ל. וכדי שלא תקשה לך וכי לא היו יכולים ליקח משבט שלהם על זה מסיים וכי אפשר לבת שתירש שתי מטות. דאמר הכתוב וכל בת יורשת נחלה ממטות בני ישראל דמשמע שתירש שתי מטות. אלא אמר מעתה אביה משבט אחד ואמה משבט אחר ואמה ירשה את אביה נמצאת זו הבת יורשת נחלה משבט אביה ומשבט אמה וקפיד קרא דלא תנסבי' אלא לגברא דדמיא לה שאביו משבט אביה ואמו משבט אמה. כמסקנת הגמ' בפ' י"נ. ולפ"ז היה קשה להם להמציא בן זוג לאשה יורשת נחלה משני שבטים שיהיה הבעל ג"כ כיוצא בה. להכי כשבטלו זאת עשו יו"ט. וטעם ההיתר משום דכתיב זה הדבר. דבר זה לא יהיה נוהג אלא בדור זה [יפ"מ] והוה קים להו דבט"ו באב הותרו [רשב"ס]:

**מקרא קראו וקרבוהו צ"ל בהפוך מקרא קראו ורחקוהו**. מקרא קראו וקרבוהו. וכ"ה בירוש' פ"ד דתענית. ובב"ר פ' נ"ב ובילקוט שופטים. ופי' שאעפ"י שאי אפשר למחות שבט מישראל. ר"ל ממנין י"ב שבטים שכך הם נמנין לעולם. וכן אמרי' בפרק י"נ גמירי דלא כליא שבטא. מ"מ לא חששו לאבוד שבט בנימין לפי שאפרים ומנשה חשובים ב' שבטים והרי הם י"ב בזולת בנימין אבל כששתו לבם במ"ש גוי וקהל גוים. דהיינו בנימין ואפרים ומנשה. כדאי' בב"ר ראוי שאע"פ שאפרים ומנשה במנין בנימין יהה לגוי. ולזה חשו שלא ימחה שבט מישראל:

**א"ר יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים לבא זה בזה**. מאי דרוש זה הדבר דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה. כצ"ל [א"א ויפ"ע] וכ"ה בפ' י"נ. ור"ל שפסק אותו הדור של באי הארץ שנאסר להם הסבת נחלה [רשב"ס]:

**יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה**. שבתחילה גזרה המלכות שלא יקברום. עד שעמד מלך אחר ונתן הקב"ה בלבו שיתנם לקבורה. ולכך שמחו שזכו לקברם ולא הסריחו באותן שבע' שנים שלא ניתנו לקבורה וכדאמרי' בסוף תעניות:

**ר"א הגדול אמר ניחא בט"ו כו**'. כלו' לא בט"ו בו שבו היו נוחים מלכרו' עצים למערכה מפני שמכאן ואילך כו' [מת"כ ויפ"ע] וא"א כתב שצ"ל ר"א הגדול אומר מט"ו באב ואילך תשש וכו'. ולפי שבאותו הום היו משלימין מצוה גדולה כזו עשו יו"ט. ולכן קראו איתו יום תבר מגל. שבירות הקרדומות כלו' שכבר נגמרה המצוה ואין צריכים עוד אף למכשירי מצוה שהוא מגל [מהרש"א]:

**מכאן ואילך מניסן ואילך עד ט"ו באב אי בה עסוק בלילות**. אבל בט"ו באב ואילך מאן דמוסיף לילות על המים ועוסק בתורה מוסיף הקב"ה שנים על שנותיו. כדכתיב היא חייך ואורך ימיך וגו' ודלא מוסיף מן הלילה על היום לשנות יסף מן העולם שימות בחצי

ימיו. ותלה זה בענין עצי המערכה דלעיל ע"ש שזכר שאז תשש כח החמה שמתחלת באב לילך בשיפולי הרקיע והיום קצר והולך. וצריך להוסיף מן הלילה למלא בלימודו מה שיחסר לו מהיום [מהרש"א]:

**יום שבטל החפר כו'**. שבטל מהן חפירות קברות כדמפרש:

**ומוצאין עצמן חסרים חמשה עשר אלף ופרוטרוט עד שחסרו שש מאות אלף**. כצ"ל [א"א ויפ"ע] ופי' שהגזרה משנה ב' ליציאת מצרים התחילה שאז היה מעשה המרגלים. ומכיון דבשנת הארבעים לא מתו נמצא שבשלשים ושמונה מתו. וכשתמנה ט"ו אלף לכל שנה ושנה היו ת"ר אלף פחות שלשים אלף. וישראל היו פקודיהם כשנגזרה גזירת המרגלים ת"ר אלף ושלש אלפים ותק"ן. כשתחלק אלו הל"ג אלף ותק"ן בשמונה ושלשים שנה לא יעלו לאלף לכל שנה. ולכן אמר ט"ו אלף ופרוטרוט בכל שנה פרוטרוט פי' דבר מועט:

**ובשנת הארבעים האחרון עשו כן**. שלא נתברר להם זה דמבן עשרים שנה ולמעלה היה הגזירה ולא עשרים בכלל. והם סבורים היו כי אף בני עשרים ממש היו בגזירה. והיו סבורים שימותו בשנת הארבעים. ועיין בע"י פרק י"נ וברש"י ס' שלח:

**דומה שטעינו בחשבון**. קביעות החודש ועדיין אינו תשעה באב:

**דאיתמלא סיהרא**. שהיתה הלבנה במילואה וידעו שהיה בחצי החודש:

**אמרו דומה כו'**. לא אמרו דודאי בטל שהרי אפשר כי בשנה זו רצה הקב"ה להאריך קצת. ומ"מ משום דמסתבר טפי שנתבטל הגזירה ע"כ עשאוהו יו"ט [יפ"מ] אותו יום של ט"ו כן פרש"י ותוס' אבל לפי המדרש הזה משמע שעשאוהו יו"ט לתשעה באב:

**ויהי לאבל כנורי כו'**. פי' מה ששמעתי מאז ביום זה כנור ועוגב נהפך עתה לעסוק באבל וקול של בוכים כמ"ש ויבכו העם בלילה ההוא. ואמר רבה אמר ר' יוחנן אותו הלילה ליל תשעה באב היה א"ל הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם. ואני אקבע לכם בכיה לדורות [גמרא תענית]:

## פסקה לד

**על ההרים וכו'**. טעם פתיחה זו לומר דאיכה ישבה בדד לאו בדד מיושביה לבד קאמר. אלא אפי' מבעלי חי שהיו בה נשארה בדד ומייתי האי קרא דכתיב בי' מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו [יפ"ע]:

**עליו ולא על אומתו**. שלא יתנם לרחמים ולא ישמע לדברי ירמיהו להטיב לאומתו:

**ונותן ראשו עמהם**. דייק זה מדכתיב והוא אסור בזיקים וגו'. שא"א לומר שנתנו נבוזראדן באזיקים. שהרי ציוהו נבוכדנצר אל תעש לו מאומה רע אלא ע"כ שהוא עצמו נאסר עמהם [רש"י]:

**שלולים**. מחוברים:

**חד מן תלת מלין אית בך כו'**. או נביא שקר את שכל השנים האלו אתה היית מתנבא על העיר הזאת שהיא תהא חרבה. ועתה שהיא נחרבה נפשך רעה ומצטערת עליך מאד. או מבעט ביסורים את. או בגין דישמע מלכא ויקטלוניה להההוא גברא. שהמלך נ"נ פקד וציוה אותי עליך מאד שלא לעשות עמך רעה. ואתה רוצה לעשות רעה לעצמך בשביל שישמע המלך וימיתנו לאותו האיש. ועל עצמו אמר כן:

**נפשך באישא עלך סגי**. נפשך מרה לך מאד. ואם הדבר מאת ה' על עונותיהם כנבואתך אין לך להצטער כ"כ כי ראוי לקבל גזירתו ודינו:

**מבעט ביסורין**. שאינו חושש אל הצרות ומביאם על עצמו כדרך מרי נפש:

**ולא קבל עליו**. לבוא בבל עם נבוזארדן מושגח מאתו ולא לשוב לא"י. אלא רצה ללכת עם המגולים בבלה בכבליהם. כמו שנא' בסוף הפרשה הזו ועודנו לא ישוב:

**מח היה אותו דבר שהרי לא כתיב שום דבר שאמר לו הקב"ה**. אע"כ שהוא הדבר מ"ש בסמוך שם ושוב אל גדליה בן אחיקם לא"י:

**אין את יתיב וכו'**. מדכתיב שם ושובה אל גדליה וגו' או אל כל הישר בעיניך ללכת לך שנראה מזה שנתן הבחירה בידו איך לעשות אם לשוב אל גדליה להיות מחסה לעם. או. לילך עם הגולים:

**רבש"ע אין אנא וכו'**. פי' אם אני אלך עמהם מה אני יכול להועיל להם. אלא ילך מלכם ובורא שלהם עמהם שהוא יכול להועיל להם הרבה מאד:

**הוא והוא אסור בזיקים**. ר"ל דתיבת והוא מיותר לרמוז ג"כ אל הקב"ה כביכול. ולרמוז על שם הגדול משמות ע"ב שהוא אני והו. וז"ש הוא היינו ירמיהו והוא היינו הקב"ה. כלו' כמצטער עמהם. ע"ד בכל צרתם לו צר. ומייתי זה לראיה שהשכינה הלכה עם ישראל בגולה:

**ודכוותיה ואני בתוך הגולה כביכול אני ואני**. כצ"ל [א"א] ור"ל דה"ל למכתב אני בתוך הגולה. וכתב ואני לרבות שם של הקב"ה שהוא אני. והוא ג"כ שם אחד משמות של ע"ב. וכן כתבו התוס' שם. ועיין בילקוט הגי':

**עד היכן היתה נבואתו של ירמיה**. בילקוט גרס עד היכן היתה נבואתו של ירמיה קיימת ופי' באיזה נבואה מנבואותיו פסקה נבואתו. כי מ"ש בסוף ירמיה קפיטל נ"א עד הנה

דברי ירמיהו. אי אפשר לומר שהנבואה ההיא היתה האחרונה. שהרי אותה נבואה בשנת ד' לצדקיהו היתה ושוב ניבא כמה נבואות קודם החורבן ואחר החורבן. אלא פי' עד הנה דברי ירמיהו בפורעניות בבל. אלא שנכתבו שלא כסדרן. ולפי שמסתמא בנחמת ישראל סיים. לכן בעי עד היכן היתה נבואתו כו'. ומייתי לזה הכא לומר דהיינו הדבר אשר דבר ה' אל ירמיהו דכתיב הכא. דה"ק הדבר הידועה שדבר ה' לירמיהו בסוף הנבואות לנחמות ישראל. היה אחר ששלחו נבוזראדן מן הרמה ואחר כל הסיפור הנמשך אחר זה דהיינו ויהי מקץ עשרת ימים וכו' כי אחרי כל זה היה הדבר:

**עד מזרה ישראל יקבצנו**. פי' ההוא ענינא דמזרה ישראל יקבצנו עד סיפא דכתיב ועמי את טובי ישבעו נאום ה':

**עד ויש תקוה לאחריתך**. כלו' אפי' ויש תקוה וכל דכתיב בתריה בנחמות ישראל עד לא ינתש ולא יהרס:

**על אותה שעה נאמר על ההרים אשא בכי**. דהיינו בחזירתו כששלחו נבוזראדן ומצא אצבעות מקוטעים על ההרים ובכה ע"ז:

**על אותם הרים נאים כו'**. על חורבן הבתים הנאים דהיינו בהמ"ק וזולתו מההרים שבא"י המיושבים שנחרבו [יפ"ע] או פי' של הרים נאים אנשים חשובים מבני ישראל [מת"כ]:

**על נאותיו של יעקב שנהפכו למדבר**. כצ"ל [יפ"ע]. וכן אי' בילקוט. ונאות מדבר דריש. שנאות יעקב נעשו מדבר:

**ולא לקול דברי נבואה אלא מקנה שהיו מקנאים**. כצ"ל [יפ"ע] וכן הוא בילקוט:

**נ"ב שנה**. היינו מחרבות ירושלים בגלות צדקיהו עד קפידת כורש שעלו לבנות הבית [רש"י]:

**ולא נראה עוף טס בא"י**. הטעם איתא בפסיקתא פ"א שע"י שהיתה גפרית ומלח שרפה כל ארצה. לא מצא העוף מנוח שם. אי נמי לפי שכולם גלו לבבל כדלקמן:

**קודם לארבעים שנה**. עד שלא גלו ישראל לבבל:

**וכולן גלו עם ישראל לבבל**. להיותם מצוים שם לפרנסתן:

**שיבוטא**. בפ' חבית גרס חוץ מקוליס האספנין ופי' הערוך דהיא היא. ואמרו הטעם דלא חזר מפני שלא שריר שדריה לא מצי סליק פי' שדרתו אינה חזקה לכן לא היה יכול לעלות דרך תהומות לא"י שהא גבוה מכל העולם:

**כמה היא חצופה א"י**. פי' כמה היא עזה ואמיצת כח שהיא עושה פירות עדיין עם שהיתה גפרית ומלח שריפה כל ארצה. ואע"ג דע"י זיבול או היפוך שמהפכין בעפרה הוא כדלקמן. מ"מ אם לא שכחה גדול לא היה מהני לה. וכחה לחוד נמי לא היה סגי אי

לאו זיבול והיפוך בעפרה [יפ"מ]: **על שם**. כמו מפני: **שמזבלין אותה**. אפי' לתבואות. אבל שאר ארצות אין מזבלין אותן אלא לירקות ואילנות: **שמהפכין בעפרה**. מלמטה למעלה ממקום עמוק שלא ירד בו הגפרית והמלח: **על שם והגביר ברית לרבים**. ביומא הכי איתא ז' שנים נתקיימה בא"י גפרית ומלח. מ"ט דאתיא ברית ברית כתיב הכא והגביר ברית לרבים שבוע אחד. וכתיב התם ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם. מה התם שבוע אחד אף הכא שבוע אחד. ופירש"י והגביר ברית לרבים אותו ברית האמור בגפרית ומלח שנא' בו על אשר עזבו את ברית ה' הגביר בו האויב על ישראל שבוע א' לרבים לשרים כמו וכל רבי מלך בבל: **מטליות**. חתיכות של קרקע [ערוך]: **עובדא כו'**. מעשה היה באיש א' שהיה עומד וחורש בבקעה של בית ערבא ותקף ידו אסיכתיה. פי' שדחק ידיו ביתד המחרישה והעמיק במקום שהיה עדיין גפרית ומלח שם. ולמעלה לא היה גפרית ומלח שכבר עבר ע"י זיבול או ע"י היפוך היה העפר הטוב מלמעלה והגרוע היה מלמטה. ועתה שהעמיק המחרישה העלה הגרוע למעלה וסליק עפרא יקידא ושרפה לו את זרועו [יפ"מ]: **אינן לא ממחילות הארץ כו'**. זה חוזר למעלה על גלות העופות והדגים שגלותם אינו תולה בשממות הארץ וחזחתם אינו תולה במחילת עוץ הארץ אלא תולה באותה הגזירה הקדומה מלפנים שנא' ומוראכם וחתכם וגו' ועל כן כשישראל גולים גם המה גולים מק"ו שלא יהא כח העבד יפה מכח האדון. שמטעם זה לא נשאר בדור המבול אף מאותן שלא השחיתו דרכם כי אם שנים לקיום המין כמו שפירש"י סוף סדר בראשית [מת"כ]. והיפ"ע גרס אינן ממחלות הארץ וכו' מפני מה אלא לקיים מ"ש ומוראכם וגו' וה"פ הא דעוף השמים ובהמה רדדו הלכו. לא היה מפני מחלות הארץ דהיינו מה שהיה הארץ גפרית ומלח כדכתיב ואת תחלואיה אשר חלה ה' בה גפריר. ומלח וגו' ולא מפני שממות הארץ שמפני שאין העופות מצויות אלא במקום ישוב ב"א שיש שם זרע לאכול. אלא לקיים ומוראכם וחתכם כו' פי' שראוי שתהיה על החיה ועל העוף מוראה וחתת האדם. ולכן אין להם להיות במקום שאין שם ב"א מצויין שאין מורא וחתת האדם עליהם ולע"ל הכל חוזר כלפי מ"ש שנאותיו של יעקב נעשו מדבר. וכן כלפי מ"ש שעפר א"י גפרית ומלח כו' אמר שלעתיד הכל חוזר לקדמותו. והיינו והארץ הנשמה תעבד. וכדי לסיים בנחמה נקט לה הכא:

# פרשה א

## פסקה א

**ג' נתנבאו בלשון איכה וכו'**. א"ר לוי משל למטרונה וכו'. נתינת טעם על היותו ג' בסגנון א' והשיב שאף בלשון הוא א'. מ"מ הכוונה מתחלפת. שבכל א' יתפרש כפי מצב ישראל באותו זמן. שמשה שראה אותם בשלותם יאמר איכה על המנעת סבל טרחם לפי ריבויים וכפי מעלתם. כמ"ש ז"ל הרבה אתכם על גבי דייניכם. וישעיה שראה אותם בפחזותם. יאמר איכה על תמיהתו איכה נשתנית לגריעותא מנאמנה לזונה. וירמיה שראה אותה בניוולה אמר איכה לשון קינה. כדר"נ דלקמן או לשון תוכחה כדר' יהודה דלקמן יפ"ע]:

**למטרונא**. אשה חשובה:

**שושבינין**. ולאמנון רע תרגום שושבינא:

**בפחזותה**. לשון פחז כמים:

**ביחידו של עולם ובעשרת הדברות ובמילה כצ"ל** [**מת"כ**]. ויחידו של עולם הוא העיקר הראשון. ועשרת הדברות וה' חומשי תורה. היינו שכפרו שאין תורה מן השמים. ובמילה שהא אות על השגחת ה' בישראל. כאומר והיתה לאות ברית. אך קשה והא בכלל כפירת יחוד ה' איתנהו לכולהו. כי אם אין מצוה לא תצוייר מצוה. וכן בכלל ה' חומשי תורה איתנהו לי' הדברות וי"ל דכתות כתות הוו. מהם הו כופרים ביחידו של עולם. ומהם במילה. ומהם אפי' בי' הדברות. ומהם מודים בי' הדברות וכופרים בה' חומשי תורה:

**מנין איכה**. א' רמז ליחידו של עולם. יו"ד לי' הדברות. כ"ף למילה שניתנה לעשרים דור. ה' לחמשה חומשי תורה:

**מנין איכה**. וה"ק משום עון איכה. ישבה בדד:

**מנין איכה**. ישבה בדד דאיכה עולה ל"ו. ובדד עולה י'. וה"ק משום איכה ומשום בדד ישבה בגלות:

**בגדי מילתין**. פי' בגדי משי ורקמה:

**בגדי בדד**. בגדים מלוכלכין של העושה שמן בבית הבד ואין אדם מתקרב אליהם כדי שלא יתטנף. והם יושבים לבדד [א"א]:

**פורפירא**. בל' יון ורומי בגד תכלת [מוסף]:

**אפקרטורין פליקטא**. בל' יוני רקמה מעשה חושב [מוסף]:

**בגדי בדדין**. פירוש בגדים מלוכלכים של העושה שמן בבית הבד וכאן בנמשל מדבר על כלל ישראל אמר בדדין [מדר"א]:

**הה"ד איכה ישבה בדד וגו' העיר רבתי עם**. ור"ל שמפרש יושבי העיר ע"ד עיר הומיה קריה עליזה. ורבתי עם. פי' גדולה ונשאה:

**קדרות**. פי' פחרות ושחרות:

**אספו נגהם**. הכניסו אורם:

**עד די כרסון רמיו**. מאומרו רמיו שפי' שנישאו יורה שהיו מקודם הפוכות. ושינה שלא אמר מכלל שהיו כפויות דכלפי מעלה לא יצדק. ובלשונו רמז עניינו. והוא כי ב' כסאות הן. כסא דין וכסא רחמים. ולגבוהות יחשבו לפניו יתברך בהיות של רחמים משמשת לישראל שהוא בעשותם רצון קונם. אך בהתהפך כאשר בחורבן נהפוך הוא. וזהו שהן הפוכות מסדרן. והוא כלפי שכינה צער מתחולל עד אין קץ [אלשי"ך]:

**אבק רגליו**. מכלל שרגליו יחיפים [מת"כ]:

**מבזע פורפירא**. מקרע לבוש שלו כדרך האבל:

**מהו בצע אמרתו מבזע וכו'**. פי' מל' אימרא שהוא מלבוש בל' ארמי. והענין כי אם היה יתב' לובש לבוש המיוחד אליו הוא לבוש הגאוה. כמאמר הכתוב גאות לבש לא היו המחריבים נוגעים בנחלתו. כי הלא שאתו יבעת אותם. אך אדרבה השיב אחור ימינו מפני אויב. כדי שיכנסו המחריבים וזהו מבזע פורפירא שקורע ומעביר הלבוש גאות [אלשי"ך] ובצע פי' חילוק וחיתוך:

**יושב ודומם**. דאבל אסור להרבות בדברים כמו שנא' האנק דום:

**ויקרא י"י אלהים כו'**. ובבכי ה' כביכול מיירי כדלעיל בפתיחתא כ"ה:

**ולמספד ולקרחה וגו'**. י"ג כאן מלך ב"ו אבל מהו עושה. א"ל יושב בדד אף אני עושה כן והה"ד איכה ישבה בדד. ובזה ניחא דמייתי הא מילתא הכא משום דשייך לישבה בדד דקאי עלה ואגביה מייתי שאר ענייני [יפ"ע]:

**למיסב ולמיתב**. פי' לישא וליתן:

**חיינו אומרם כן**. פי' היינו אומרים לה זה שאין בה ממש והיא היתה מודית לדברינו ומביישת את עובדיה. ועכשיו שאין לה פה אנו נאמר פחיתותה ומעלת הקב"ה [יפ"ע]:

**היינו אומרים כן**. פי' והיינו דרמיז במלת איכה דנדרש אי כה כלו' אם היה לה פה כן היינו אומרים:

**נאמר דידה**. פי' נאמר ענינה ומה שהעיד הקב"ה עליה:

**ונאמר דיליה**. ענייננו של הקב"ה ומה שמעידין עליו:

**אלא לשון תוכחה**. שהתוכחה האך נהיה הדבר הרע הזה שגרמו בחטאתם להיות העיר בדד:

**איכה תאמרו חכמים אנחנו**. שפי' היאך נעשה כזה שתאמרו חכמים אנחנו:

**ויאמר לו איכה**. דהיינו קינה על מה שנדון בגירושין ובשלוחין כדלעיל בפתיחה ה':
**אוי לכה**. אותיות איכה נוטריקון אוי לכה:
**בימי יהויקים**. כדי להוכיחו כדרך כל הרעות העתידות בלשון עבר כאילו באו כדי להוכיחם כדרך יעודי הנבואות. אבל רבי נחמיה לשיטתו דאיכה לשון קינה לה"ק וכי בוכין על המת עד שלא ימות [יפ"ע]:
**והרי פתרונו**. איכה ישבה בדד. בלשון עבר. וכן בכל קראי דמגילה זו הרי מפורש דאחר החורבן שכבר היה הדבר נאמר:
**כ"ד פלטיות**. מה שהיו מסודרות כל הנך במספר כ"ד כ"ד אפשר כנגד כ"ד ספרים אשר עליהם יחיו:
**פלטיות**. בשוקים וברחובות ת"י ובפלטייתא ובפתואין. וכל הני דחשיב הכא כולם מיני רחובות ושווקים הם זה קטן מזה. ומכאן משמע דמשקק נכנסין לחצר ושקק הוא רחוב תרגום ברחובות ובשקקי. ובמסכת עירובין משמע שממבוי נכנסין לחצר:
**היתה מוציאה עם כפלים ביו"מ**. א"א שבכ"ד בתים יהיה כ"כ ואולי גרסי' בתי אבות דהיינו משפחות:
**שיירא**. סוחר אחד היה ועל שם שהיו עמו מאתים גמלים טעונים פלפלין קראו שיירא:
**עבר להדי צור**. עבר אותה העיר שנקראת צור ויצא חד חייט שיושב על שער המדינה. פילי שער. בשער סדום ת"י בפילי דסדום:

## פסקה ב

**א"ל החייט מה אתה טוען**. א"ל פלפלין. א"ל אין אתה יכול למוכרם לי מעט מעט. א"ל לא אלא אמכרם הכל ביחד אמר לו אין אתה יכול למוכרם כאן אלא בעיר אחרת. לוקטא. פי' מעט ויפ"ע פי' שהוא שם מדה:
**כיון דמטא בירושלים כו'**. כיון שהגיע ירושלים מצא חד חייט דיושב על שער העיר. אמר לו החייט מה אתה נושא. א"ל חתוך חתיכתך כלו' עשה מלאכתך. שלא השגיח עליו שסבור שלא יקנה ממנו. מצאו חייט אחר וא"ל מה אתה נושא. א"ל תפור תפירך. א"ל אמור לי מה אתה נושא ואם אוכל לקנותו הרי טוב. ואם לאו אביא אליך איש אחד שיקנה ממך הכל. ומדי דברו בו שאלו עוד הפעם מה אתה מביא הגד נא לי א"ל פלפלין. לקח החייט לאותו תגר ונתן אותו באוצר אחד והראה לו כורים מלא דינרים. וא"ל ראה מטבע זה אם הוא יוצא בארצך קח ממני בחליפי פלפלך:
**דרא**. פי' דירה כלו' חדר או שורה:
**כורייתא**. פי' כורים:

**לצפרא כו'**. למחרת הלך לו אותו הסוחר לטייל בשוק ומצאו אחד מן אוהביו ואמר לו מה אתה נושא. כלו' איזה סחורה הב.אתה למכור וא"ל פלפלין. וא"ל אין רצונך שתתן לי במאה דנרין שיש לי סעודה ביום זה:

**אריסטוון**. סעודא של יום בל"י אריסטון. וסעודה של ערב דיפנון [ערוך]:

**אמר כבר כו'**. אמר כבר מכרתים לפלוני אחד ר"ל לאותו החייט הנזכר. הלך אותו האיש אצל אותו פלוני שקנה אותן פלפלין ואמר לו דרך שאלה יש לך פלפלין שקנית תן לי מעט שיש לי סעודת בוקר. א"ל מאי אומר לך כבר מכרתיו לחייט אחר. ומ"מ אומר אנכי לו שימכור לך. הלך עמו אצל אותו חייט. ומצא שם בני אדם הרבה שנתקבצו שם לקנות פלפלין:

**דיראתה**. לאותו דירה או חצר שדר בו אותו האיש:

**דאיטם קמייתא**. שורה הראשונה שבאו ליקח. לקח כל ואחד ואחד אונקא והוא משקל קטן. ושורה שניה לקחו כל אחד ואחד חצי אונקא. ושורה שלישית לא מצאו ליקח רק לכל אחד כ"כ מעט עד שלא הרגישו בו כלל במשקל ע"י מיעוטו. או ר"ל לא הרגישו כלל שהיה שם פלפלין למכור כי כבר נמכר כולו באותן שתי שורות הראשונות הרי שהיה עם רב:

**בסידקי שוק שמוכרין שם תבואה**. ודוגמתו בריש מדרש רות והרי שפחתו עומדת בסידקי וקופתה בידה:

**פר קרב**. היה נקרב ע"י כ"ד כהנים וכדשנינו במסכת יומא פ' בראשונה:

**הפרישו לי כוליא א' כו' הפרישו לו**. מפרש בפ' תמיד נשחט תפיסה בעלמא. כלו' תופס כוליא ומראה לשליח והוא נותן פול או אבן תחתיה. דהא כתיב והקטיר שצריך להקטיר שתי הכליות [רש"י]:

**מנויין יותר מעשרה**. ואפשר שלזה כתיב רבתי ביו"ד יתירא לרמוז על גודל ועוצם הריבוי. כי מלבד היותה רבת עם על כל זה לפי האמת היו עשרה פעמים באותו הריבוי לפי שאין לך כל כבש וכבש שלא היו בו עשרה אנשים באופן שלזה כיון רבתי ביו"ד להורות שהיו עשר פעמים רבתי [לחם דמעה]:

**מי שהיה טמא כו'**. שעשו פסח שני בחודש אייר:

**רמסוהו**. מפני הדחק:

**שלום על ישראל**. שלא נצטרכו לזיקת יבום וחליצה ולא אתי לאינצויי בירושת קרובים דודו או בן דודו כדאיתא בכתובות:

## פסקה ג

**הם לא פלשו**. ישראל לא דקדקו אחר מדת הדין לגלות ולפרסם חטאתם בפרהסיא מל' מבוי מפולש פי' מגולה. וכן מדת הדין לא דקדקה אחריהם לענשם על חטאתם כפי תגמולם וכדמפרש [מ"כ]. כאשה שהלך בעלה כו' לפי שבכשדים כתיב ועתה שמעי זאת עשינה וגו' לא אשב אלמנה וגו' ותבאנה לך שתי וגו' שכול ואלמון וגו' דהיינו במפלתם סר כחם ומזלם מן השמים ויהו כאלמנה ממש ממושיעם ואלהותם שמת כחם אבל ישראל אינם כן כי גם בצרתם לא סר כחם וצילם מעליהם כי הוא חי וקיים לעולם ואינו אלא בדמיון אלמנה שאין בעלה אצלה דהיינו שהלך למדה"י ע"י שסרחה אשתו ודעתו לחזור כשהיא תשוב אליו [מהרש"א]. ולפי"ז הקינה הוא על שסרחה ועזבה הקב"ה עד שישובו:

**שהיתה תובעת מזונותיה כו'**. לפי ששלשה חדשים הראשונים ניזונת משל בעלה ואח"כ ניזונת משל יבם. ולהכי מצי תבעה מזונות אבל לא כתובתה עד שתחלוץ. ולהכי חשובה כאלמנה ולאו אלמנה ממש דאי בעיא תבעה מזונות ואי בעיא תבעה כתובה להנשא. וכן ישראל הם כאלמנה דאגידי בהקב"ה ותבעי מזונות ממנו. ואינם כאלמנה ממש להנשא לאחר דאינם יכולים להדבק בעכו"ם כדכתיב והעולה על רוחכם היו לא תהיה [יפ"ע]:

**כך כל זמן שישראל מבקשים כו'**. ובאמת אין זה טרוניא אלא משפט אמת. כי אחר אשר הקב"ה בראם וחננם בטובתם אין בידם לסור מאחריו. אמנם לענין הטיבו עמהם לעשות להם נסים כבתחילה יקרא גרושין שאין חייב לעשות להם הואיל והם אינם כדאים. ובכן לא סתרי אהדדי דאיזה ספר כריתות אמכם ושלחתיה ואתן ספר כריתותיה אליה. משום שאין כאן גט כריתות ממש אלא משל בעלמא הוא על דבקות ה' וישראל ופירוד ביניהם. וקאמר אי זה ספר כריתות אמכם שלעולם הם אגודים בעבודתו יתב'. ולענין לעשות להם נסים מפורסמים בזמן גלותם אמר שלחתיה ואתן ספר כריתותיה שנוהג עמם אז כאדם עם גרושתו [יפ"ת]:

**ר' עקיבא ורבנן כו'**. ר"ע ס"ל כרבי יהודה דמגילת קינות נאמרה בימי יהוקים. ולכן אמר כאלמנה מעשרת השבטים שגלו תחילה. ולא אלמנה משבט יהודה ובנימין שעדיין לא גלו אז. ורבנן ס"ל כרבי נחמיה שנאמרה מגילות קינות אחר החורבן. לכן אמרו אלמנה מאלו ומאלו כו' [מדר"א]:

## פסקה ד

**והלא כבר נאמר רבתי עם**. ר"ל שנראה כפול אם הכוונה על רבוי הגוים שבתוכה. ועוד ב' של בגוים היא מיותרת. על זה תירץ אלא רבתי בדעות ר"ל שאין פירושו של רבתי

בגוים כפשוטו על ריבוי הגוים שבתוכה. אלא פירושו רבתי בדעות ולשון רבתי מלשון רבי המלך שר"ל גדולי המלך. וכן כוונת הכתוב רבתי בגוים בתוך הגוים יצא להם שם גדולה על רוב חכמתם וידיעתם והיו מביאים להם מתנות כדי לשמוע חכמתם. שרתי במדינות שע"י חכמתן היו מציעין להם קתדרא לישב עליה. וכהיום היתה היא למס. ור"ל וכהיום כל חכמתם לא עמדה להם. ומספר והולך גדולתן וחכמתן חד מירושלים כו' [אלון בכות]:

**קתדרא**. כסא מכובד מוכן לאדם חשוב:

**אזיל למדניתא**. פירוש לאחד מן העיירות:

**ארע זמניה למימת**. באה עתו למות:

**אייתי מרי דביתא**. קרא לבעל הבית והוא בחכמתו ראה כי נאמן הוא. ואפקיד בידו מדליה פיר' עשרו והונו. מרבה הונו מתרגמי' מדליה. ואמר ליה אם יבא בני מירושלים ויעשה לך ג' דברי חכמה תן לו מה שיש לי אצלך. ואם לא יאמר לך דברי חכמה אל תתן לו עשרי. ורצה שיעשה ג' דברי חכמה לא פחות כי פחות משלשה אפשר דאקראי בעלמא הוא. וכתב המת"כ וקודם צאתו מביתו אמר לבנו כן שאם יארע שימות חוץ מביתו שיצוה כן לבעל הבית ולכן עשה בנו שלשה דברי חכמה קודם שתבע ממנו ירושתו וכדמפרש ואזיל עכ"ל:

**ועבדין ביניהון דלא ליהוי חד מנהון כו'**. הא"א כתב שצ"ל והוה ידע מה שמיה דההוא בר נש. וכן הוא בנ"ח ומוכרח הוא שאם לא ידע שמו היאך מצא אותו שנראה שלא בקש רק בית האיש ההוא אבל שמו כבר יודע לו שאביו הגיד לו בלי ספק:

**נח נפשיה**. מת אותו האיש שמירושלים ונפטר לבית עולמו. לבתר יומין לאחר ימים בא בנו. כיון שהגיע לשער פתח של אותו העיר ראה לאחד שהיה טוען עליו משא עצים. ואמר ליה דרך שאלה תמכור משא העצים. ואמר ליה הן ואמר ליה קח ממני דמי ערך שוויהם והולך אותם אצל פלוני והוא היה אותו בעל הבית שמת אביו בביתו שכבר היה נודע לו שם בעל הבית. וידע זה הבן התקנה שעשו ביניהם ולכן לא רצה לשאול לאחד מהם איזה בית האיש:

**נסב טימיתהון**. לקח ממנו דמיהם והיה מוליכם אצל אותו פלוני בעל הבית והיה הולך הוא אותו בעל העצים והאכסניא הלך אחריו שעשה עצמו כמו שהלך אחריו להביא אלו העצים לביתו. עד שהגיעו לחצירו. א"ל בעל העצים לבעל הבית אי לשון צעקה ותחלת דיבור:

**תא סב בא קח משא העצים**. א"ל וכי משא העצים אמרתי לך להביא לי. א"ל אין באמת שלא אמרת לי אלא אותו האיש הבא אחרי שלו הם והוא אמר להביאם לך. מיד פתח לו ביתו. ועדיין לא ידע בעל הבית מי הוא זה ששלח לביתו העצים אמנם הרגיש היותו אכסנאי והבין כי חכמה היא הזו לדעת ביתו היכן הוא כיון שלא היה אדם מראה בשביל התקנה שעשו. ולכן בראותו כי איש חכם הוא תיכף פתח לו ביתו ונתן לו שלום:

**הא מילא חדא**. הרי דבר אחד של חכמה:

**א"ל מאן את**. בעל הבית אמר לו מי את. אמר ליה אנכי הוא בנו של אותו האיש שמת אצלך כלו' לא נופל אנכי בחכמה ממנו:

**אעליה**. הכניסו ועשה לו סעודה והכין עצמו לראות דברי חכמה שנשארו לו לעשות. והיה לאותו איש בעל הבית שני בנים זכרים ושתי בנות:

**חד מטא**. כשהגיע עת וזמן של הסעודה לאכלה הביאו לפניו בסעודה חמשה פריגין פי' תרנגולים או עופות קטנים מבושלים. אפשר שהיותם ה' היתה כוונת בעל הבית שיהיו שנים לאיש ואשתו ואחד לאכסנאי ואחד בין תרין בניו ואחד בין תרתין בנתן שבזה עולה יפה:

**כמה דשריו למיכל**. כשהתחילו לאכול אמר בעל הבית לאותו אורח קח וחלוק מנות לכל המסובים. וא"ל אין זה משלי שאתה בעל הבית ועליך לחלק כרצונך:

**א"ל אנא צבי**. אני רוצה שתקח ותחלוק:

**נסב ופלג לקח**. וחלק כמ"ש כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה:

**ויהיב פריגא**. ונתן עוף אחד בין האיש בעל הבית ואשתו לפניהם יחד נתן עוף אחד. ושוב לקח עוד עוף אחד ונתן בין שני אנשים יחד שהם שני בניו. ולקח העוף השלישי ונתן בין שתי בנותיו יחד. ולקח שני עופות הנשארים ונתנם לפניו. ולא אמרו דבר לגעור בו שהם הבינו שלא בשביל גרגרנות עשה כן ליקח שנים לעצמו אלא לכוונה טובה נתכוון. משום דבאמת האכסנאי הלזה כראותו ה' פריגין התחיל מחשב בינו לבין עצמו היאך אחלקם בין כולם. כי ליתן לבעל הבית אחת ולאשתו אחת ולפני השתי בנות אחת ולפני הב' בנים אחת והוא יקח אחת אינו דרך ארץ שהוא יקח שלם ויתן חצי לכל בן של בעל הבית ואם יתן גם להבנים לפני כל אחד עוף אחד. ב' רעות יעשה האחד שמטיל קנאה בין הבנים לבנות. ועוד שלא ישאר לו כלום. ולכן חלק כנ"ל שבזה לא יטיל קנאה בסעודה הרי זה דבר חכמה השניה:

**לעידן רמשא**. לעת ערב שהביאו תרנגולת מפוטמת לסעודה. א"ל קח ופלג. א"ל לא שלי היא. וגם בזה הראה חכמתו שמתנהג בדרך ארץ שהגם שאמר לו בבקר אנא צבי

דתסב ותפלג חזר וסירב לערב עד שחזר בעל הבית וא"ל סב פלג ברעותי פי' ברצוני כדי לראות חכמתו. ואז לקח וחלק ונתן ראש התרנגולת לפני בעל הבית. ולקח בני מעיים של התרנגולת ונתן לאשת בעל הבית. ולקח שני אטמתא דהיינו הירכים ונתן לשני בניו. ולקח שתי גפו היינו הכנפים ונתן לשתי בנותיו. ולקח הגוף כולו של התרנגולת לעצמו. א"ל בעל הבית וכי כחלוקה זאת חולקים בעירכם. חלקת פעם ראשונה הגם שהיה דבר תימא להרבות חלקך על אחרים מ"מ לא אמרתי לך שום דבר וגם עכשיו אתה עושה כזאת ליקח כל הגוף לעצמך. א"ל האורח וכי לא אמרתי לך בתחילה שלא שלי הוא ואין מן הראוי שאני אחלק. ועכ"ז אע"ג שחלקתי אראה אותך שיפה חלקתי:

**זימנא קמא כו'**. פעם ראשונה ה' עופות אייתת בסעודה ואני לא יכולתי לחלק בענין אחר [כמבואר לעיל] לכן חלקתי כך. אתה ואשתך עם העוף שנתתי לפניכם הרי בין הכל שלש לפי שהאיש ואשה צריכין להיות אחדים בלב אחד כגוף אחד. ולכן פריגא אחת עולה לשתיהם. תרתין בנך ופריגא הא תלתא שגם בניך צריכין חיזוק שיהיה שלום ביניהם ויהיו חשובים כאחד שכן כתיב כי אחינו בשרנו הוא. לכן פריגא אחת עולה לשתיהם. תרתין בנתך ופריגא הא תלתא שגם הם תהיינה כגוף אחד למען רק שלום ואמת יהיו ביניהן. ובזה כל החלקים הם ג'. נשארו ב' פריגין ונטלתי לעצמי שגם אני והם יהיו ג':

**נסבית כו'**. וכי לקחתי מאומה מחלקכם הרי כל המנות היו משולשין בשוה:

**האידנא כו'**. עכשיו:

**דאת רישא דבייתא**. ורמז לו שיחיה לאורך ימים להיות לראש לבני ביתו. ועוד רמז לו למ"ש אוי לבית שכולם ראשים כי אינו מתקיים אלא כשיהיה להם ראש אחד ואליו ואתה להיות להם לראש:

**דמינה יפקון בנייא מן מעיה**. שממנה יוצאין הבנים מן בני מעיה:

**דאינון עמודיא דביתא**. כי הבנים הטובים הם הם הסומכים ביתו של אדם כעמודים המחזיקים את הבית גם הבנים נקראים עמודי הבית משום שהם נשארים בבית אע"פ שלוקחים נשים:

**דלמחר יפקון**. למחר יצאו ויפרחו מביתך וילכו להם לבעליהם. ורמז לו שיפרחו ממנו ולא יחזרו עוד לביתו במיתת בעליהם:

**נסבית הדא אילפא כו'**. לקחתי לי הגוף הדומה לספינה מכוסה. רמז כי בספינה באתי ובספינה אלך לי. וירמוז ג"כ באילפא אתינא מלשון ואאלפך חכמה שהוא בא בחכמה

לעשות לו ג' דברי חכמה כאשר צוה לו אביו. ובחכמה ילך שחכמתו עמדה לו ליטול ממנו וילך לשלום:

**וקום והב מדלי**. ועמוד ותן לי הוני שהפקיד אבי אצלך ואלך. מיד נתן לו מה שהיה שלו והלך לו לשלום:

**רבתי בדעות**. כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים:

**ארבעה**. הולך ומוסיף חכמת אנשי ירושלים דאילו המעשה הראשון היתה חכמתו של אותו הירושלמי בתחבולות השכל. אמנם המעשה הזה הוא כענין רוח הקדש לגלות הסתום. ואין זה כ"א רוח ה' דבר בם:

**אתו לאתינס בא למקום שנקרא אתונא**. ובני אתונא היו חכמים מחכמי יון. וגם ישראלים שהיו שם לומדים מאותן החכמות. ונתקבלו שם אצל איש אחד. ובודאי אותו האיש היה ישראל שהרי אכלו בשר ושתו יין שהביא להם:

**לרמשא כו'**. לערב עשה להם סעודה. משאכלו ושתו הכין להם ארבע מטות ואחת מן המטות היתה שבורה וסמוכה על המטה האחרת. משעמדו להם לילך ולישן אמר בעל הבית שמעתי שבני ירושלים חכמים הם ביותר אלך לישן בחדר הפנימי מהחדר שלהם והם לא ידעו שאני שומע ויאמרו מה שבלבם ולא יכנסו דבריהם בפני ואשמע מהם מה שידברו:

**קם בליליא כו'**. עמד בלילה אותו אורח שהיה ישן על מטה השבורה ואמר להם לחביריו מה אתם סבורים שעל מטה אני שוכב אין אני שוכב אלא על הארץ שאנכי תלוי באויר על הארץ. כי הרגיש במטתו שלא היתה שלימה והוא היה תלוי באויר. ובזה נראה שלא איש שלם הוא הבעל הבית. כי האיש השלם כל מעשיו שלמים ומהפעולות יודעו הפועלים:

**אמר להון חורין כו'**. שמתחלה לא רצה להוציא שם רע על בעל הבית. אך בשמעו חבירו שאמר שהיה ישן על מטה פחותה שמזה נראה היות זה האיש חסר השלימות הנה זה מורה על פחיתותו וראוי להראות לכולם כדי שידעו להזהר עוד:

**אף בשרא**. אף הבשר שאכלנו אמש טעם כלב היה בו והא דלא הרגישו האחרים אלא הוא לבדו. אפשר שלא נתפשט הטעם בכל החתיכות אלא דווקא באותה שהגיע לחלקו:

**אף חמרא דשתינן כו'**. שגם זה אפשר שהגיע יותר לכוסו מלכיסות האחרים. וגם זה לא היה מדבר אם לא ששמע תרתי לגריעותא ואז עד השלשה לא בא:

**אף גברא דהוא מריה כו'**. אף האיש הוא הבעה"ב אינו בנו של אותו איש שסבור הוא שהוא אביו. אפשר שבפנים היה ניכר כמו שנודעים מהפנים ענייני האדם לבקיאים כמ"ש בזוהר ואתה תחזה או ברשמי ידים כמ"ש גבי ביד כל אדם יחתום:

**אמר חד קושטא**. כלו' אחד מדברים אלו אמת אותו של מיטה שבורה. אך השלשה הנשארים נראים שקר ולפיכך בבוקר השכם הלך לבקש ולראות האמת אתם או לא. והלך בבקר אצל הטבח ואמר ליה תן לי מאותו בשר שנתת לי ממנו אמש. אמר ליה אין לי ממנו כלום. א"ל אמור לי עסקיו ועניני של אותו בשר שהיה לו טעם טוב. אמר ליה כבש אחד היה לנו והיה אותו כבש יונק מאמו הכבשה ומתה אמה והיה לי כלבא נקבה והיה הכבש יונק ממנה. ובזה נשאר בבשר טעם כלבא כי החלב מוליד ביונק טבע החלב ממש:

**ברמשא אצטמטמינן כו**'. בערב היו לנו בשרא בצמצום ובתת אתה לקנות בשר ולא היה לנו בשר אחר ונתננו לך ממנו. ואמר לו זאת שהיו מצומצמים בבשר כדי שלא יכעוס עליו שנתן לו בשר כזה:

**אמר תרין קושטא**. אז אמר כבר הגעתי אל האמת שתרין אמת אך עדיין תרין שיקפא שלא נסיתי באלה:

**קפילא**. חנוני מוכר יין:

**חד גופנא כו**'. גפן אחד היה לנו והיה מוצב נטוע על קבר של אבינו ועצרתי אותו בגת ונתתיו בקופות:

**אמר תלת קושטא**. שכיון שראה שגם בזה דברו נכונה אמר ג' אמת וחד שיקרא שלא היה מאמין שאמו זנתה עם אחר ושהוא בן זנונים. ועכ"ז כיון שראה שנתאמתו השלשה אזיל לגביה דאמיה כו':

**ואין לא כו' ואם לא תגידי לי האמת אחתוך את ראשך**. כי כיון שזנית ועשית עמי שלא כהוגן אף אני אנקום נקמתי ממך:

**ודחלית כו**'. יראתי שלא יקחו קרוביו עשרי וגדולתי ויגיע כפי. רעה עשיתי בתמיה שהלכתי והייתי מזנה והבאתי אותך לכל העושר וגדולה הזאת. ואז שתק שלא לגלות חרפתו בקהל:

**אמר לה מה כו**'. אמר כן לאמו מה אנו רואין כאן יבואו בני ירושלים ויעשו אותנו כולנו ממזרים. אבל לא הודיע הדבר לשום אדם. רק עשה במרמה דלא ייתון בני ירושלים:

**תו נעביד בינן כו**'. כלו' נעשה תקנה בינינו שלא נקבל באכסנאי ואחד מהם. ובזה ראינו חכמתן של אנשי ירושלים שהיו רואין ברוח בינתם דברים נעלמים לא שזפתם עיין אדם רק בחכמה יתירה שהיתה בהם גלי להון עמיקתא ומסתרתא:

## פסקה ה

**חד מירושלים אזל גבי תגרא כו'**. הלך לו אצל סוחר אחד בעיר אתינס ונתקבל להתאכסן בחנות. לפי שהסכימו בימהם שלא ליתן אכסנאי לירושלמי כדלעיל. הוצרך ללכת בחנות שמוכרים ושותין שם יין כאילו אין כוונתו לעמוד שם רק לאכול ולשתות. וכשראו שרצה לשכוב שם הערימו להוציא משם ע"י שיקפוץ ג' קפיצות עד שיצא לחוץ ויסגרו הדלת בעדם:

**שרון יתבין**. שהיו שם שרויין יושבין ושותין יין. או שרון פירושו התחילו:

**מדאכל**. אחר שאכל ושתה אותו ירושלמי רצה לישן שם:

**אלא עד דקפץ כו'**. שהם לא רצו לגלות שהיה זה בשביל התקנה שלא לקבל אכסנאי מירושלים רק באו בעלילה כדי להוציאו החוצה ויסגרו הדלת בעדו והוא הבין ערמתם אמר להו ומי אנא ידע איך אתם קופצים. אלא קום אתה ועשה לפני והראני נא ואעשה כן אחריך כי ממך אלמוד לקפוץ ג' קפיצין:

**קם חד מנהון וקפץ כו'**. שבקפיצה אחת דלג כ"כ עד שנמצא באמצע החנות. כי כבר ניסו באלה למען דעת כל האכסנאין שבשלשה דילוגין יהיו חוץ לחנות ויקיימו תקנתם שלא לתת מקום לאכסנאי מירושלים:

**קפץ אהרון כו'**. שקפץ עוד קפיצה שנית ואשתכח לפתח החנות וקפץ קפיצה שלישית ואשתכח לברא פירוש לחוץ. ואין ספק שכן עשו כל האחרים. שכן אמר קם וטרד תרעא באפיהון פירוש שעמד הירושלמי מהרה וסגר הדלת בעדם. ואית דגרסי אשכח בר נש שרי יתיב ושתי כו' א"ל ומי אנא ידע כו' קם וקפץ כו' טרד דשא באפיה א"ל חייך מאי דבעית למעבד לי עבדית לך:

**אמר חייכון**. לשון שבועה מה שהייתם רוצים לעשות לי עשיתי לכם:

## פסקה ו

**חד מאתינס בא לירושלים**. ללמוד מהם חכמה ומוסר:

**אשכח חד ינוקא כו'**. מצא תינוק אחד ונתן לו פרוטות. ועתה בא להשמיענו כי אפי' התינוקות שבהם היו חכמים:

**זיל ואייתא לן**. לך והביא לנו כלו' לשננו. א"ל התינוק יישר חילך פי' יתחזק כחך שיפה אמרת שנשתתף באכילתם כי אתה נתת המעות ואני טורח לילך לקנותם ולהביאם ואקח שכר רגלי. משבא התינוק א"ל האורח קח וחלוק ביניכם. כדי לראות חכמתו של אותו התינוק. ולקח התינוק ונתן לפני עצמו התאנים הרעים. והביא התאנים הטובים ונתן אותם לפני האיש האורח. אמר האורח יפה אומרים הבריות שבני ירושלים המה

חכמים מאד כי בשביל שיודע התינוק שלא נתן פרוטות משלו לקח לו הרעים ונתן לפני הטובים. אבל מ"מ לא אחפוץ בזה אלא בא ונעשה גורל בין שנינו. אם אבוא אנכי אליך ואקח את אשר לפניך. ואם יבא לך מה שיש לפני קחנו. וענין הגורל היה שהיו כותבין כל אחד שמו על עץ קטן ונתנו בקלפי ואחד מהם שלח ידו ולקח עץ אחד ואם עלה בידו שם חבירו בא לו בגבולו ונטל את אשר לפניו. ונפל הגורן כאן שהתינוק לקח אותן שהיו לפניו:

## פסקה ז

**חד מאתינס כו'**. גם זה בא להגיד כי אפי' התינוקות היו יודעים בטיב החכמה:

**מינוקא**. למעלה אמר ינוקא ואפשר שלכך שינה לשונו לומר שהיה קטן מאד ועשה דבר חכמה כזאת שאותו מאתינס נתן ליה פריטין וא"ל זיל ואשכח דבר מאכל שאוכל ממנו ואותיר ואקח לי לדרך. לאסטרטא פי' הערוך כמו סרטיא ופלטיא דעירובין. ואזל הוא ואייתי ליה מלח. כי בפרוטות שנתן לו לא היה בהם כדי ליקח דבר שהיו בו כל אלו:

## פסקה ח

**מדוכה תבירא מטלקא**. פי' מדוכה שדוכין בה פלפלין היתה מושלכת בשוק שהיתה שבורה. וע"כ הושלכה. לקחה והוליכה אצל החייט ואמר לו תפור לי מדוכה זו הנשברת. הוציא הוא אליו מלא קומצו חול וא"ל שזור לי מהחול הזה חוטין ואני אתפור לך בהם את המדוכה. והכוונה בזה שזה השואל בא לקנתרו על גלות ישראל כי לא מצא להם תקנה כפי הטבע והמשילם כמדוכה השבורה והמושלכת כי כן ישראל מדוכאים ומנוגעים וכאילו אין תרופה לשברם והחייט רמז לו כי בהיות ישראל לאחדים בשלוה יהיו נגאלים כמ"ש בדברים רבה פ"ה שאין הקב"ה מבשר את ירושלים שיהיו נגאלים אלא בשלום. שנא' משמיע שלום. וע"כ הוציא מלא קומצו חול שיטוה לו חוטים ממנו לרמוז שבהיות ישראל המשולים לחול נאחדים כחוטי התפירה יחבוש ה' שברם [יפ"ע]:

**מטלקא**. מושלכת. ותשלך את הילד תרגומו וטלקית ית טליא:

## פסקה ט

**מינוקא**. כבר פירשתיו:

**ביעין**. ביצים:

**וחובצין**. גבינות:

**מן דאתא כו'**. משבא התינוק א"ל הראיני נא איזה גבינה היא מן עז לבנה ואיזהו מן עז שחורה. א"ל התינוק אתה איש זקן ובישישים חכמה הראיני אתה איזה ביצה היא מתרנגולת לבינה או איזהו היא מתרנגולת שחורה:

## פסקה י

**מובלא דקיסין**. פי' משא של עצים כמה עשן היא עושה:

**יבישה הוה כולה תנן**. פי' כולה עשן. והרי הוא כאילו אין שם עץ כלל. שמפני יבשותו לא נשאר שם כלום וכאילו הוא כענן כלה וילך. ובספרים ישינים גרס רטיבתא כולה תנן ביבישתא שליש כו':

**כד רטיבא היא תלתא תנן כו'**. פי' שליש עשן ושליש קטם פי' עפר ושליש האש שורפו:

**מן הן כו'**. מהיכן היה לומד כן אותו כהן:

## פסקה יא

**חד מאתינס**. גם זו מן ההוכחות על חכמתן של אלו התינוקות שאפי' שרבן לא היה שם מ"מ היו יודעים להשיב:

**על לבי ספרא**. פי' נכנס לבית הספר ששם התינוקות יושבין לפני רבן. ורב שלהם לא היה שם עמהם. והיה שואל להם דבר חכמה והיו משיבין אותו:

**תא נעביד כו'**. בא ונעשה בינינו שכל מי ששואל דבר חכמה ומנצח בו את חבירו שאינו יודע להשיב. שיקחו לו את בגדיו. והוא אמר להון הן משום שהיה מחזיק את עצמו לחכם:

**דאת גבר סב**. שאתה איש זקן וכתיב והדרת פני זקן:

**אתון דבני אתרא**. מקדמין לי אתם בני העיר ואני איש נכרי לכן אתם תקדימו לשאול:

**תשעה נפקין כו'**. ט' יוצאין ושמונה נכנסין ושנים מוזגין המשקה ואחד שותה המשקה וכ"ד הם משמשין אותו ולא היה יודע להשיב להם. עמדו ולקחו בגדיו. ובא לו אצל ר' יוחנן רבם:

**אהה**. לשון צעקת חמס כד"א אהה ה' אלהים:

**כל הדא כו'**. כ"כ רעה גדולה יש ביניכם שכשבא איש אורח אליכם אתם באים ולוקחים את בגדיו. והנה זה האיש כסה חרפתו ולא ספר כל המעשה רק קנטר בדברים לר' יוחנן שעושים תחבולות כדי ליקח בגדי האורח על לא חמס בכפיו. אבל ר' יוחנן הבין זה וא"ל דילמא דבר שאלה אמרו לך ולא יכולת להשיבם וא"כ זה דינך כיון שהלכת לנצח אותם. וזה הודה בע"כ ולא בוש. ואמר לר' יוחנן אמת הדבר:

**אמר ומה אמרון לך**. כלומר אינו מן הראוי שאני אצוה שיחזרו לך בגדיך כיון שתנאי הותנה ביניכם. אמנם אני אגיד לך מה שתשיב להם ובזה יחזרו לך בגדיך:

**ירחי דבטנתא**. חדשי ההריון:

**דילידתא**. ירחי ההריון עד הלידה הם תשעה בסתם אשה. ושמונה הנכנסים הם שמונה ימי המילה. ושנים המוזגים אלו הם ב' דדי אשה שמניקין את הולד. ואחד השותה הוא

התינוק הנולד. וכ"ד המשמשין אלו ירחי היניקה שכך הוא הזמן שהאשה מיניקת את בנה:

**לאלתר כו'**. מיד הלך לבית הספר והשיב להם כך:

**ונסב מנוי**. ולקח בגדיו מהם:

**וקרין עליה כו'**. שהם הבינו כי לא מלבו היו הדברים. וקראו עליו לולא חרשתם וגו' כלו' יודעים אנחנו כי לא מלבך הוצאת מילין והרב שלנו לימד אותך:

## פסקה יב

**חד מאתינס כו'**. הביא מעשה זה להורות כי אפי' עבדים הפחותים שבישראל היו חכמים מאוד. כי חד מאתינס עיר החכמה בא לירושלים ללמוד לשון חכמה. והוא מ"ש בפ' כיצד מעברין ר' אבהו כי הוה משתעי בל' חכמה כו' ע"ש. דהיינו לדבר בלשון צח וקצר שלא יהא נשמע לכל אדם:

**עבד תלת שנין**. עשה ונתעכב שם ג' שנים ומחצה ללמוד לשון חכמה. ולא היה יכול ללמוד. ואחר ג' שנים ומחצה קנה עבד שהיה עור באחד מעיניו. שלא ידע להזהר אפי' במום שבגלוי כזה. ולכן תמה על עצמו ואמר בתר ג' שנים ומחצה שטרחתי ללמוד עניני חכמה ולא הועיל לי כלום עד שקניתי עבד עור באחד מעיניו:

**א"ל חייך כו'**. אפשר שהיה רוצה לחזור כיון שהיה מקח טעות. וא"ל המוכר אל תתמה על החפץ. בחייך שהוא חכם הרבה מאד ומביט למרחוק אע"פ שהוא עור. ולכן תיכף דנפקון מן פילי הם יצאו מן העיר התחיל להראות חכמתו ואמר לאדונו גוד פירוש מהר והמשך עצמך לילך במהירות שנגיע לאנשי לוייה ההולכים לפנינו:

**א"ל ואית לוייתא קומינן**. וכי יש לוייה לפנינו כלומר מנין אתה יודע זה:

**אנקא**. פי' גמל נקבה:

**בחד פרגא**. צ"ל בחדא פדנא. ופירושו באחת משתי עיניה מלשון פדנת דתורא וכפירש"י על פדן ארם [משנת דר"א]. וא"א כתב שצ"ל בתדא עינא:

**ובטנה תרין כו'**. והיא מעוברת תאומים. וטוענת עליה שני נודות אחד של יין ואחד של חומץ. ורחוקה ממנו ד' מילין לכל היותר. והגמל המוליכה הוא נכרי ולא ישראל:

**עמא דתביר קדל**. צ"ל עמא דקשי קדל [א"א] פי' עם קשה עורף. ומזה נראה שהעבד היה ישראל ואפשר שמכר עצמו מפני דחקו. וזהו שאמר ליה אתה מעם קשה עורף ואתה עור באחד מעיניך מניין אתה יודע שהיא סומא באחת מעיניה. אמר ליה העבד אתה רואה בעיניך שצד אחד מהדרך שהיה בו עשבים הנה נאכל והצד השני אינו נאכל כי מצד שיש לאנקה עין היא רואה ואוכלת. והצד האחר שאינה רואה לא אכלה:

**רבעית לה כו'**. כי שכבה באמצע הדרך ונראית באבק דרכים מקום התאומים:
**מן מטפיתא**. פי' מן הטפות שנטפו בתוך האבק של היין הוא מסתפג כלו' נבלע כמו בתוך הספוג. ושל חומץ אינו נבלע אלא תוסס פי' מבעבע על הארץ. ואנו רואין בין רגלינו הטיפות שנפלו כשעבר הגמל במקום הזה מצד אחד הטיפין שוקעין בקרקע ומצד השני צפון ועומדין:
**דאשתין**. לשון שתן כלו' שהשתין והטיל מים באמצע הדרך:
**בחד זוייא**. בזווית אחד:
**פרסתיה**. מקום דריסתו של הגמל ניכר לבקיאין וחכמים עד ד' מילין:

## פסקה יג

**מפלי**. פי' מלעיג ומקנטר הרבה באנשי ירושלים אחרי שיצא מירושלים והלך למקומו. ואמרו אנשי ירושלים מי משלנו ילך ויביאנו אלינו כדי להלעיג עליו על שהיה מלעיג ממנו:
**ורישיה גריע**. וראשו יהיה מגולח. גילוח תרגומו גריע. ואולי היה דרכם להיות מגדלים שער לנוי והיה גנאי למי שהוא מגולח [א"א]:
**איתקבל גבי ההוא גברא**. נתאכסן אצל זה שהיה מלעיג בבני ירושלים כדי לראות מעשיו ולהיות מצוי אצלו להתעולל בו:
**לצפרא כו'**. למחרת היו הולכין שניהם לטייל בשוק והיה נפסק רצועה של סנדל לאותו הירושלמי ובכוונה עשה כן להיות נפסקת סנדלו כדי לילך אצל האומן. א"ל לאומן קח לך טרימיס הזה והוא מין מטבע חשובה ועשה לי הסנדל הזה ועשהו. למחרת יצאו עוד לטייל בשוק היה נפסק לאותו ירושלמי סנדל האחרת. וגם זה עשה בחכמה להראות לזה כי בא בסנדלין קרועים לפי שהם יקרים מאוד בירושלים:
**א"ל סב לך כו'**. היום הזה לא רצה לילך הוא בעצמו אצל האומן כיון שראה שאותו בעה"ב לא הרגיש ביום הקודם. לכן חשב הירושלמי לעשות באופן אחר והוא שנתן המטבע לאותו בעל הבית עצמו וא"ל סב לך הדין טרימיסא ואתה תלך אצל האומן לתקן סנדל שלי משום שמא לא יתרצה האומן בזה המטבע אם אלך אני אצלו. וכל זה להעליל עליו כדי שישאל וכן הוה ששאל ואמר ליה וכי כל כך יקרים הסנדלים בעירכם שאתה באת לכאן בסנדלים קרועים. ועוד שאתה מוצא כ"כ מעות לתקנם. א"ל הן א"ל מכמה דינרים כלומר כמה דינרים שוים כל זוג סרדלים בעירכם. אמר ליה מתשעה ומעשרה דינרים וכשהם בזול הם משבעה או משמונה דינרים. אמר ליה אם אבא אני אצלכם בסחורה הזאת תמכרנה אתה לי כלומר תהיה אתה סרסור למכור סחורתי זאת. א"ל הן רק שלא

תבא אל העיר חוץ מדעתי שתודיעני תחילה. שרצה להיות הוא המוציא והמביא כדי שלא יודע הדבר ויצא מחשבתו לפועל ליפרע ממנו על שהיה לועג על אנשי ירושלים: **כמה דעביד כו'**. כשעשה מלאכתו וקנה הוא סחורת הסנדלים. הלך לירושלים וישב לו על שער העיר ושלח אחר הירושלמי ובא. כיון שבא אמר ליה עשינו בינינו תקנה שלא יכנס שום בן אדם למכור ממכרו אלא א"כ ראשו מגולח ונשחרו פניו. ואמר כן כדי להלעיג בו מדה כנגד מדה:

**ומה אנא מנזק כו'**. פי' מה אהיה ניזוק ומה איכפת לי אם אגלח ראשי אם אמכור אני מלאכתי וסחורתי. והנה לא הזכיר עוד שהשחיר פניו כי אפשר שזה לא קבל עליו רק לגלח ראשו. והירושלמי לא הקפיד על זה כי די לו במה שגלח ראשו:

**נסביה כו'**. לקחו והשיבו באמצע השוק מקום שרוב בני אדם מצויים. וכשהיה בא בן אדם לקנות סנדלים אמר ליה אלו הסנדלים בכמה דינרים:

**ברם כו'**. אבל אין אני פוחת משמונה דינרים. וכששמע הלוקח כך ששואל דבר גוזמא היה חושב שהוא מלעיג בבני ירושלים כדרכו דהוה מלעיג בבני ירושלים. לכן היה מכה בסנדל על ראשו. והלך ולא קנה ממנו. אמר ליה הסנדלר לאותו הירושלמי וכי כל כך גמלתיך כשהיית בעירי. כלו' אני גמלתיך טובה שאספתיך אל תוך ביתי ואתה גמלתני הרעה. א"ל מכאן ואילך אל תלעג בבני ירושלים. שרציתי להראותך שעקב רגליהם של בני ירושלים טובים מראשם של בני אתינס ולכן הכוך בסנדלים על ראשך. ומכל המעשים הנ"ל מוכח שאמת אמרו חכמים רבתי בדעות:

## פסקה יד

**חד כותאי עבד כו'**. עשה את עצמו פותר חלומות:

**לית אנא אזיל כו'**. וכי לא אלך ואראה טפש הלב הזה המלעיג ומטעה הבריות. הלך וישב לו אצלו. בא איש אחד ואמר לאותו כותי ראיתי בחלום זית המשקה בשמן. א"ל הזית הביא אורה לעולם שנא' והנה עלה זית טרף בפיה וידע נח כי קלו המים מעל הארץ. וכן השמן הרי כפל אור מורה על שתראה אור באור הרבה:

**רוחיה דחהוא גברא**. ר"ל אותו כותי:

**אימיה הוא חכים**. הוא בעל לאמו אשר יצא ממנה כמו השמן שיצא מהזית משקה לזית. והאדם ידע את חוה ת"י חכים ית חוה:

**אתא חורן כו'**. בא עוד איש אחד ואמר לו ראיתי בחלומי עיני האחת היתה בולעת חבירתה ר"ל העין השניה:

**תרין בנין כו'**. שני בנים יש לו והם בן ובת והבן פתה את הבת:

**ובלעית**. ובלעתי:
**ואתה נהור**. צ"ל ששמו היה נהוראי או כה"ג המורה על האור:
**ומן הן**. מהיכן למד לומר כן:
**וספור הכוכבים**. וסיפא דקרא כה יהיה זרעך. הרי שישראל נקראו כוכבים:
**אפיי**. אופה העושה מלאכת התנור. ושתי העינים רמז על שתי עיניו ממש. והשלישי רמז על עין התנור:
**ד' אודנין**. ד' אזנים:
**וכל עמא כו'**. וכל העם מקשיבים לדברי:
**שמיע סגיא**. כלומר שמעך ילך למרחוק:
**מגבב כובין**. מקושש עצים וכשהוא נושא אותם כל העם בורחים מלפניו:
**מן הכא**. כלומר מצד זה:
**סלייק לרבו**. תעלה לגדולה ועושר ויהיה עסקיך רבים לכתוב ולמחוק:
**מרדע**. מרדעת יש לו ובה כ"ד קרעים יהיה תופרה מכאן ונקרעת מכאן:
**מרקעין**. ביפ"מ הביא הנוסחא דכאן מקרעין. והיא היא כמו כבש כשב. והמת"כ פי' מרקעין טלאים. נעלות בלות ומטולאות ת"י בלי ומרקען:
**דאנא טעין כו'**. שאני נושא קנה ובה תילה אגודה של עשב לטוג"א. מאלמים אלומים ת"א מאסרין אסרין:
**ונפיק כוליה בסיס**. ויצא כולה לחומץ וילך כל העולם ויביאו אותו יין בחביותם ויכבשו בו את החסין לקיום:
**לפום קרא**. י"ל ליתן אותו בכלים עשויין מדלועין. ואולי בו מתקיים יפה חסים הנכבשים. והא"א כתב שט"ס הני שני תיבות וצריכין למחוק אותם:
**מחמיין כו'**. מראין ומרמזין עלי באצבעותיהון:
**מחמיין לך כו'**. מראין עליך. כל אחד ירמוז לחבירו באצבע להראותך לו:
**הב לי אגרי**. תן לי שכרי:
**זימנא חורן**. פעם אחרת:
**בלועיהון**. בלחייהם:
**ומקלסין לי באצבעותיהון**. זה היה חלום שלישי. וכן הוא בירושלמי. וכן משמע כאן לקמן דקאמר וכדו מקלסין לך באצבעותיהון כו'. ור"ל שבפעם שני חלם לו דכל עמא נופחים עליו בלחייהם ופתר לו אותו הכותי דהוא יעלה לגדולה. ור' ישמעאל בקש ממנו שכר ויפתור לו ולא רצה וכדאיתא בירושלמי. ובפעם שלישי בא ואמר שחלם לו שמקלסין עליו באצבעותיהון ואמר ליה ר' ישמעאל תיפח רוחיה כו':

**וכד מחמיין כו'**. אשר ראית בפעם ראשון שהיו מראין עליך באצבעותיהון היה רמז שהדלף יורד עליהם. ואשר ראית בפעם שני שהיו מנפחין כו' רמז שהחטים יהיו נפוחים מפני המים שירדו עליהם. ואשר ראית בפעם שלישי שהיו מקלסין כו' רמז שצמחו כבר ולא יהיה לך מהם הנאה של כלום מפני שכבר נתקלקלו. ולכן שאל מתחלה שכר שאם היה נותן לו שכר היה ר' ישמעאל אומר שהמטר יורד עליהם והיה מפנה האוצר משם או שהיה מתקן שלא ירד המטר עליהם אבל עכשיו כבר נתקלקל וצמחו ואין לו תקנה. וכן בפעם השני היה עדיין תקנה לייבש אותם לכן ג"כ ביקש שכר:

## פסקה טו

**סבא דיהודאי**. זקן וחכם של היהודים. ועל ר' ישמעאל אמר כן:

**חמית בחלמי כו'**. לא ראה כלום אלא בא להונות ולקנטר את ר' ישמעאל וכדאי' בירושלמי. לכן קללו לבסוף:

**שקמין**. עצים של שקמה:

**דור דתבן**. משא של תבן. או פי' סידור של תבן:

**ותורא**. ושור רוכב עליהם:

**תיפח רוחיה כו'**. לפי שהרגיש ר' ישמעאל שאין זה חלום לפי שאין דבר כזה נמצא בעולם ואין מראין לו לאדם אלא מה שדרכו להרהר עליו ביום. וכל בעלי החלומות שפתר להם ר' ישמעאל לעיל היה בקי בהם ובמלאכתם והיה משער שכל אחד ואחד ראה איש איש ממלאכתו אשר הוא עושה ועליו רעיוניו ומחשבותיו כל היום וגם בלילה לא תזוז ממנו. אבל זה שהיה כוונתו רק לקנתר לו לכן קללו ואעפ"כ לא רצה להוציאו ריקם ולהודיע שהבין חידתו:

**ד' ארזין ד' שולטתא כו'**. בירושלמי פ"ד דמע"ש הכי איתא ארבעתי ארזי ארבעתי שוטתיה דערסא ד' שיקמי ארבעתו כורעתא דערסא. וכתב היפ"מ פירושו ארבעת הארזים הם ד' עצי שטים של מטה שדרכן היה לתת ד' עצים לד' רוחות ובהן מסרגין חבלום. ויש מפרשים שהם העמודים העולים מן המטה למעלה על הכרים והכסתות וכמו מטות התורגמים. ד' שיקמי ד' כרעי המטה. ולפי שהארזים גבוהים היו דוגמא לעצי שיטים שמלמעלה והשקמים אשר בשפלה היו לד' כרעי המטה עכ"ל:

**חבלין**. החבלין הסרוגים מצד זה לצד זה:

**משכא כו'**. עור של שור השטוח על החבלים ושוכבין עליו:

**סליק עלה**. ולא נחית. ר"ל שיעלה עלה ויחלה וישאר מושכב בה לא חי ולא מת אלא מדוכא ביסורין על ערש דוי. וכן הוא בירוש' והוא גברא רביעה בגוה לא חי ולא מת. ומת"כ פי' ולא נחית ולא ירד ממנה שימות שמה:

**בשעת נצבא**. בעת הנטיעה:

**בשעת חבטה**. בעת חבטת הזיתים:

## פסקה טז

**תקן חרציה כו'**. התקן מתניך למכות:

**דין חמא כו'**. הראשון ראה הזיתים בעת הנטיעה. וזה יורה גדולה ורוממות כנטיעה הגדולה. ודין פי' וזה האיש ראה אותם בשעת חבטת הזיתים וזה יורה מלקות העתידות לבוא עליו:

**חד מתלמידוי דר' יוחנן**. אחד מתלמידיו היה יושב לפניו ללמוד תורה והיה ר' יוחנן מסבר ליה תלמודו ולא הבין. וא"ל למה אין אתה מבין היום כמו בשאר הימים. א"ל שלשה דברים קשים ראיתי בחלומי בלילה הזאת ואין אני יודע מה הם:

**אימא לי מה אינון אמור לי מה הם אותן ג' דברים**. אמר ליה ראיתי בחלומי שאמרו לי באדר אתה מת וניסן אי אתה רואה ותזרע ולא תקצור:

**בהידורה של כו'**. באדר דרש כמו בהדר בחילוף אל"ף בה"א:

**אתה מיית**. אתה מת. וענין המיתה שיתמיד בו הכביד עד מותו. או המיתה רמז לתגבורת התורה. ע"ד זאת התורה אדם כי ימות באהל שארז"ל שממית עצמו עליה [יפ"מ]:

**בנסיונין כו'**. שהקב"ה לא יביאנו לידי נסיון:

**מה דילידת כו'**. בנים שתלד אל תקברם:

**פטיש מין מלבוש שעל הרגלים** [מ"כ]. או פירושו מנעלים שלובשין בחול. וביו"ט לובשין סנדלים חשובים מהם:

**דמטי חגא כו'**. שיגיע חג הסוכות ולא יהיה לו כלום. והיה מכיר בו שכליו רעים כי איש עני היה. והנה חלים טוב הוא שהוא מובטח שיהיה חי לשנה הבא כי בא מועד:

**רגל ברגל**. לשון נופל על לשון:

## פסקה יז

**קום סוק**. קום ולך:

**נסיב פעלא דאבוך**. ואתה תקח נכסי אביך שעמל בהם:

**אמר ליה ומי סליק כו'**. א"ל דרך שאלה הלך אבוך למקום קפודקיא מימיו:

**מד**. לשון מדה ומנין כלומר מנה עשרים קורות בקורות הבית שהרצפה היתה על גביהם אתה תמצא ממון אביך:
**זיל מנינן כו'**. לך ומנה מראש הקורות עד סופן ותחזור חלילה מסופן לראש עד אותו קורה שישלימו לך מנין עשרים שם תמצאנו:
**ואיעתר**. והעשיר:
**קפא בלשון כו'**. דרש קפודקיא נוטריקון קפא דוקיא:
**קפא בלשון יון עשרים כו'**. והערוך כתב להיפך. ובגמרא פ' הרואה גרסי' א"ל קפא כשורא דיקא עשרה זיל כו' ע"ש:

## פסקה יח

**חמית דשריתא כו'**. ראיתי בחלומי קורה שבבביתי נשברה. אמר לה את תלד בן זכר. והתלמידים פתרו על מות אישה. מפני ששבירת הקורה רמז על מות בעל הבית שהוא הקורה המעמיד את הבית. אלא שר"א מצא מקום לפתור לטובה על לידת זכר לפי שעניני האשה בלידה מתיחסים לעניני הבית בפתיחתה וכמו שאמר בבכורות פ"ז כשם שצירים לבית כך צירים לאשה כו'. והוסיף לומר שתלד זכר כי אז יהפכו ציריה טפי [יפ"ת בב"ר פ' כ"ט]. והמ"כ כתב שמצא בספרי רפואות שהנקבות יש להם גלגולת שלימה בעצם אחד סביב משא"כ זכר. והוא כדי שלא יבקע מחבלי לידה. וא"כ שבירת הקורה רמז לתקרת ראשה הנשבר מצער לידה ובפרט מלידת זכר עכ"ל:
**אזלת זמן חורן**. לפי שהחלום ישתנה לפי הזמנים [יפ"ע]:
**דלמא דאתון כו'**. שמא אתם תכמים ובקיאים לפתור חלום כמו שבקי רבכם. אמרו לה אמור לנו מה החלום ואנחנו נפתור לך:
**כד נפקת מן כו'**. כיון שיצאת מאצלם התחילה לקונן וליילל על לא טובה השמועה. שמע ר"א את קולה. דביני וביני בא:
**איברון גברא**. אבדתם בעלה בפתרון הלזה:
**כאשר פתר כו'**. הרי שתלה הכתוב הוראות החלום וקיומו בפתרון יוסף:
**החלום הולך אחר פתרונו**. שיש לאל יד הפותר לפרש כנראה לדעתו. חוץ מן היין שאינו הולך אחר שום פתרון. וכדגרסי' בפ' הרואה כל מיני משקים יפין לחלום חוץ מן היין יש שותה וטוב לו דכתיב ויין ישמח לבב אנוש. ויש שותה ורע לו דכתיב ויין למרי נפש ע"ש:
**דברי חלומות לא מעלין**. פי' שלא יתעצב על חלומו אם יראה רע:

## פסקה יט

**מעשה בר"י**. בעירובין דף נ"ג משמע שהלך בדרך חדש בתוך שדה זרוע. ולכן אמרו לו לסטים שכמותך כבשוה שלא ברשות כבשוה:

**זו קרובה ודחוקה כו'**. כוונת התינוק היה זו קרובה שמקצר בדרך. אבל היא רחוקה וארוכה למצוא מבוא העיר מפני גנות ופרדסין המקיפין העיר. וזו רחוקה שמאריך בדרך וקרובה שמוצא מבוא העיר פנוי ליכנס. אבל ר' יהושע הבין בהיפך ותפס לשון ראשון דהיינו זו קרובה למצוא מבוא העיר ורחוקה באריכות הדרך. וזו רחוקה למצוא מבוא העיר מפני גנות ופרדסים וקרובה בהליכת הדרך. ולכך הלך בזו שאמר ליה שקרובה ורחוקה לפי הבנתו. ואמר לו בני וכי זו דרך קרובה לעיר [מהרש"א]. והתינוק השיב לו אתה חכם שבישראל וכו'. וכשהבין ר' יהושע כוונת התינוק שמח ואמר אשריכם ישראל כו':

**אילו בעית כו'**. אילו היתה אמי רוצה שתדע מה שבתוכה לא היתה אומרת לי שאכסנו:

**מימיה כו'**. כלומר מתוקים או מרים ומה טבעה:

**והבצלים מרובים**. ואף שמימיה רעים לא יזיקו כי השום והבצלים יהיו לרפואה ולהטעים את המאכל [יפ"ע]:

**במעשה רבקה**. שאמרה שתה אדוני וגם לגמליך אשאב:

**כמעשה אליעזר**. שנתן לה צמידים על ידיה ונזמים:

**ואין מגיהין כו'**. פרש"י כשהשמש מערה מן האלפס לקערה אין מנהג להניח כלום באלפס לצרכו. אבל כל אחד ואחד מניח פאה בקערה ומחזירה לשמש והוא מאכל שמש וצ"ל שהיא עשתה לו מעשה אלפס:

**הקדיחתו**. שרפתו כמו כי אש קדחה באפי כלומר נתנה בו מלח יותר מדאי [רש"י]:

**לא מיעטת כו'**. שהרי אכלת פת מרובה:

**למה לא הנחת כו'**. בשני פעמים הראשונים:

## פסקה כ

**לפי שעברו ישראל כו'**. שק"ל הלא מתחלה היו למס שנכנעו לנבוכדנצר ואח"כ שוב גלו וישבה בדד. וא"כ בתחלה הל"ל היתה למס ואח"כ שישבה בדד כו'. להכי אמר דהתם למס רמז בזה סבת הפורעניות שעל ידה ישבה בדד כו' [יפ"ת]:

**אתוי דרין כו'**. אותיות של תיבה זו הם אותיות של תיבה זו:

**הוא למס הוא סמל**. כי נדרש מסיפא לרישא סמל:

**למסא דליבא**. ופירושו שבמקום הייתה שרתי במדינות בגדולה וכבוד שחה לעפר נפשה עד שנמס בצרתה:

**והיה מטייל עמו ארוכות וקצרות**. פי' נתוכח עמו בכל צדדי זכות וחוב. וזהו ארוכות וקצרות ואמר לו מה לידידי בביתי ר"ל מה זכות והבטחה יש לך בבית שינצל הלא לא הבטחתי לך כלום על הבית וא"כ אין לך תרעומות על חורבנו. א"ל בני היכן הם שעיקר תלונתי על גלות בני שכיון ששפכת חמתך על ביהמ"ק למה הגליתם שאתה הבטחתני להנחיל ארץ ישראל לזרעי עד עולם והם כהיום חוץ ממנו. אמר ליה חטאו והגליתים ר"ל שחטאו כל כך עד שלא הספיק חורבן הבית לבד לכפר עליהם וגם לא גלות לבד. שאם לא הייתי מחריב הבית היה ח"ו כליה לגמרי לכן הוכרחתי להחריב הבית ולהגלותם. ועל גלות אי אפשר לך להתרעם שזהו שאתה בעצמך בחרת מגיהנם. א"ל לא היה בהם צדיקים לשמים והיה ראוי שינצלו השאר בזכותם אמר לו עשותה המזימתה שהם רעים וחטאים לה' מאד. א"ל היה לך להסתכל בטובים שלהם ר"ל בטובים אלו לאלו לקיים המין שזהו שהשכל מחייב ויספיק זה להצילם. א"ל סיגיהון בישין פי' כללותם רעים כלו' אין טוב בהם אין אחד בהם. א"ל היה לך להביט בברית מילה שבבשרם ויספיק זה להצילם. א"ל חייך כפרו בה כו' ולא עוד אלא שהיי שמחים כו' ובודאי שוב לא יחזרו בתשובה לכן טוב היה להגלותם מהרה כדי שלא יתקיים בהם ואבדתם מהרה וגו'. ובמס' מנחות אי' א"ל שמא אם המתנת להם היו חוזרים בתשובה א"ל הכי רעתיכי אז תעלוזי ע"כ [בינה לעתים]:

**ומפני מה כו' אלפא ביתא**. שלא מצינו כן אחד מספרי הקודש. משום שעברו על התורה שהיא כתובה מאל"ף ועד תי"ו:

## פסקה כא

**עד תבא כל רעתם לפניך**. לפי הענין יש לגרם כאן מאמר אזכרה כו' עד דכל מאן דכעיס סופיה מתרצה. ואח"כ לגרוס בכו תבכה. וכ"ה בספר ישן. וא"ש מאי דלא פי' כאן פלוגתא דרבנן [מ"כ]:

## פסקה כב

**שהלחם תדיר**. שא"א לאדם בלעדו:

**אינו אוכל**. וע"כ אמר דמעתי היתה לחמי:

**וכך**. בספרים ישנים ל"ג ליה:

**נותן בה קמח וכן הוא הגיר' בערוך**. והר"ש ז"ל בפרק ד' דמס' כלאים. אבל בילקוט גרם חמת נותן בה מים וניתנה כו' [מ"כ]:

**שטיח**. היא דף או עור ששוטחין אותן לשכב עליו:

**קופה של ד' אזנים**. זהו כלי גולה שא"ל הקב"ה:

**וכל אילין כו'**. כל אלו הצרות לא נתתים אל לבי לצער עליהם. ואימת נכנסה בלבי באמור כו' שחילול שם שמים קשה עלי יותר:

## פסקה כג

**וכן את מוצא שכל נבואות קשה כו'**. הני קראי שמביא הם ראיה לדברי ר' נחמיה דלעיל סימן כ"ב [יפ"ע]. וכונת המאמר הוא להיות השי"ת מנהגו תמיד להקדים רפואה למכה. ולכן נהגו המסדרים שסדרו ישעיה קודם לירמיה. וישעיהו וירמיהו סמוכים זה לזה משום שזה מוחץ וזה רופא [כלי פז]. ולפי' מ"ש לעיל בסימן כ"א צריכין למחוק כאן ר"י בר"ס ור' איבו:

**ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה וגו'**. ואני שכולה וגלמודה וגו'. ופי' מי ילד כו' ר"ל מהיכן באו עם רב כזה. הלא זה ימים רבים הייתי שכולה מהם ויחידית:

**קול קורא במדבר פנו דרך ה'**. פי' כאילו קול מכריז ואומר פנו במדבר דרך ה' להשיב בו בני גולה:

**והלכו אליך שחוח בני מעניך**. פירוש בכפיפה ובהכנעה. בני מעניך אותם שהיו מענים ומצירים אותך:

**ויצא מן בת ציון**. כמ"ש לקמן שקאי על הקב"ה שנאמר ביה ה' מנת חלקי ע"ש. וכנגדו אמר ישעיה ובא לציון גואל:

**זכרה ירושלים וגו' ימי עניה**. וכנגדו אמר ישעיה כי הנני בורא שמים חדשים כו' ר"ל יהיה רוב טובה בעולם כאילו נברא עולם חדש אשר לא ימצא שם צרות:

**ידו פרש צר כו'**. וכדאי' לקמן על פסוק זה שקאי על עמון ומואב ע"ש. וכנגד זה אמר ישעיה יוסיף ה' שנית ידו וגו' ועפו בכתף פלשתים ימה יחדיו יבוזו את בני קדם אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם:

**כל עוברי דרך וגו'**. אם יש מכאב כמכאובי. וכנגדו אמר ישעיה עד יערה עלינו רוח ממרום. ר"ל כן תהיה חרבה עד אשר ישפוך עלינו ממרום רוח הרצון והרחמים וגו' והיה מדבר לכרמל וגו':

**נשקד עול פשעי וגו'**. ישתרגו עלו על צואריי:

**סלה כל אבירי**. פירש"י רמס ורפס לשון סולו סולו המסילה:

**על אלה אני בוכיה**. וגו' היו בני שוממים כי גבר אויב. וכנגדו אמר ישעיה כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. פירוש כאשר שב ה' אל ציון להשרות שם שכינתו כמאז:

**פרשה ציון בידיה**. וס"ד אין מנחם לה:

**צדיק הוא ה'**. וס"ד כי פיהו מריתי:

**קראתי למאהבי**. וס"ד המה רמוני כהני וזקני בעיר גועו כי בקשי אכל למו וישיבו את נפשם. ופירש"י המה רמוני כגון בני ישמעאל שהיו יוצאים לקראת הגולים כשהיו השבאים מוליכים אותם דרך שם ומראים את עצמם כאילו מרחמים עליהם והיו מוציאין להם מיני מלוחים ונודות נפוחים כו':

**וראיתם ושש לבכם**. לעיל מיניה כי כה אמר ה' הנני נוטה אליה כנהר שלום וגו' על צד תנשאו ועל ברכים תשעשעו. ופירשו אטה אל ירושלים שלום הרבה כמי נהר. וכבוד ועושר אטה לה לבא במרוצה כנחל שוטף. על צד תנשאו ר"ל תהיו מכובדים מאד. הרי זה היפך ממש ורפואה לדברי ירמיה:

**תבא כל רעתם לפניך וגו'**. כי רבות אנחותי ולבי דוי. וכנגד זה אמר ישעיה והביאותים אל הר קדשי ושמחתים וגו":

**שבר נגינתי**. דרש לשון שברון כד"א מגינת לב וכד"א אשר מגן צריך בידיך שפירושו אשר שבר צריך בידיך:

**שירין**. דרש נגינתי לשון ניגון ושיר:

**משתעי אנא כו'**. מדבר אני בלבבי מפשפש אני במעשי. ודרש ויחפוש ענין חיפוש ופשפוש מעשים:

**ח"ו כו'**. הוא דברי הספר בשם הנביא שאמר הלעולמים יזנח בלשון תמיה משמע דודאי לא יזנח לעולם רק חלותי היא שנות ימין עליון וכדמפרש:

**לא שבק כו'**. לא עזב לשעבר וגם לא יעזוב לעתיד:

**לא יוסיף לרצות עוד ולא לירצות**. הא חוזר לפרש הפסוק ולא יוסיף לרצות עוד וקאמר שפירושו לרצות אחרים וגם פירושו לירצות להיות מרוצה ומתפייס מאחרים:

**לשעבר היה מרצה לאחרים**. משה כועס ואת אומר ושב אל המחנה קרי ושוב. ר"ל שבקרא כתיב ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו ושב אל המחנה ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל. ופירש"י ושב אל המחנה לאחר שנדבר עמו היה משה שב אל המחנה ומלמד לזקנים מה שלמד. אבל המדרש דרש ושב כמו ושוב וכדאי' ברבה ובתנחומא סדר כי תשא אל תהי קורא ושב אלא ושוב אל המחנה כו'. אני ואתה עליהם בכעס לא יהו שני פנים עליהם בכעס חזור אצלן:

**לך שוב לדרכו כו'**. לפי שהיה אליהו מקטרג על ישראל א"ל הקב"ה עד שאתה מקטרג את ישראל לך וקטרג את דמשק שהיו בה שס"ה בתי עכו"ם כדאי' בחזית פסוק אל תראוני. אלמא שהיה רומז לו שיניח כעסו מישראל:

**ועכשיו לא לרצות ולא לירצות**. לא לרצות אחרים כמו שהיה רגיל לעשות כן ולא לירצות להיות מרוצה ומתפייס מאחרים כמו שנתפייס פעמים רבות ע"י משה רבינו ע"ה:

**לשון יוני הוא**. פי' שהוא לשון הנחה ועזובה. וכן בלשון יוני הוא אפס הניח:

**ואמר אפס**. ענין כליון כמו אפס כסף:

**הא חסילה והא מסכמא**. כלו' הרי מסויים ומקויים ומוסכם מה שנאמר ע"י ירמיה:

**שנאמר על פי ה' יחנו**. וזה היה מרוב אהבה שאהב לישראל שאע"פ שהיה אתם פסל מיכה מ"מ שכן אתם ע"ד השוכן אתם בתוך טומאתם. לכן יתמה איך לא יעשה כמו כן עכשיו ורחק ממנו בחטאינו [יפ"ע]. ודרש חנות מלשון חנייה ואח"כ דרשו מלשון חנין [מ"כ]:

**אם קפץ באף כו'**. דרש אם כמו כי שכי משמש בארבע לשונות אי דילמא כו' ואי היינו אם. וא"כ הרי הוא כאילו כתיב כי קפץ באף כי פירושו כמו אע"ג כמו כי מנשה הבכור [מ"כ]. ודריש קרא הכי אע"ג דקפץ ודלג באפו מעמנו מ"מ רחמיו סלה שמיד רחמיו קרבין:

**וציון אמרה כו'**. ר"ל וא"כ לא תאמר ציון עזבני ה' [מ"כ]:

**חלינו**. דרש חלוה לשון תפלה ותשובה מלשון ויחל משה. כלו' תפלתי גרמה לי ע"י שלא התפללתי אליו נשתנית ימין עליון [מ"כ]. שבמקום שהשפיע עלינו משפיע על ארץ גלותנו ומשלומם יהיה שלום לנו:

**נתחללה אותה שבועה**. דרש חלותי מלשון לא יחל דברו [מ"כ]. וקאמר נתחללה אותה שבועה שכרת עמנו בחורב ונשתנה הימין. ע"ד נשבע ה' בימינו [יפ"ת]:

**לשמשו של הקב"ה**. אין להם חולה:

**ולפניו יש חוללין**. בתמיה. אלא מפני חולה שלי שמרוב עונותי נשתינו ימינו כביכול:

**א"ל ימיני חששה לי**. וכן היה באמת לפיכך לא היה יכול להושיע. אבל הקב"ה הן לא קצרה ידו מהושע באמת. אלא מפני חולי שלי הוא שימנעני מלקבל הטוב. אבל לא מצדו יתב' כי הלא ימינו פשוטה תמיד להשפיע טוב וחסד וכדכתיב הן לא קצרה יד ה' מהושיע וסיפא דקרא כי אם עונותיכם היו מבדילים. וכמו שאז"ל לקמן סימן ל"ה בזמן שישראל אינם עושים רצונו של מקום מתישין כח וגבורה של מעלה דכתיב צור ילדך תשי. וכתוב אחד אומר הוגעתני בעונותיך:

**דכל דחשש סופיה כו'**. פי' אם מחמת חולי נשתנית כח הימין עוד יש תקוה שכל החולה באחד מאיבריו סופו יכול להתרפא. אבל אם נשתנה שוב אין לו תקנה. וכאן הוא ע"י חולה שנאמר כי אם עונותיכם וגו' אם נשוב לו יש תקוה וימין ה' פשוטה לקבל שבים:

**אם מאיסה הוא כו'**. כלו' אם רחקת אותנו בטענת מיאוס אין תקוה ח"ו. ואם היא מחמת קצף יש תקוה שכל מי שכועס סוף שיתרצה כמ"ש ורציתי אתכם נאם ה'. ודרש מאד לשון שיעור ומדה כמו שדרשו חז"ל בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו מאד מאד. כלו' ואם קצף הוא. עד מדה ושיעור הוא [מ"כ]:

**תפלות בחנם**. ועל לא דבור מלשון שוא ותפל:

**קול ברמה נשמע**. עיין ברש"י סדר ויחי פסוק ואני בבואי מפדן:

**ביהוד מדינתא**. בכו תבכה בלילה. ר"ל מדכתיב בכו בוא"ו שהוא לשון עבר ולא כתיב בכה בה"א שהוא מקור. ע"כ לרמז כיון שהם בכו לשעבר באותו הלילה ע"כ נגזר עליהם שתבכה לעתיד באותו הלילה וקבעה בכיה לדורות [לחם דמעה]:

**ביהוד מדינתא**. היא ירושלים כרך נחמד של יהודה:

**עגל אחד**. שעשו במדבר שאז נגזר עליהם גלות כדאי' במד' וגם אין לך פקידה שאין בה מפקידת עון העגל:

**שני עגלים של ירבעם**. ואי' לקמן איכה ב' סי' ב' עד היכן חטאו של עגל קיים כו' עד עגליו של ירבעם הה"ד כרפאי לישראל אמר הקב"ה באתי לרפאות לישראל מחטאו של עגל ונגלה עון אפרים וגו' וע"ש:

**ומבכה אחרים עמה**. וחשב ששה שבוכין עמה. כלו' שלהכי כתיב בכו בוי"ו לרמוז לששה הנ"ל:

**א"ר זעירא חצה**. כתיב חוצה היא כצ"ל. פי' כיון דהוא חסר קרינן ביה חצה כלו' ענין חיצוני הוא גביה דישחטוניה ויהיה פירוש צעקו חוצה צועקים ואומרים חוצה וזר הוא הענין הזה [יפ"ת בב"ר פ' נ"ו]:

**דנכסיניה**. לשון שחיטה:

**כמד"א ויוצא אותו החוצה**. פי' שיעד עליו כשהוציאו החוצה ואיך יחזור בו. ויהיה חוצה עולה לכאן ולכאן [יפ"ת שם]. ועיין במ"כ שכתב שאין מקום המאמר פה אלא אגב שנדרש כן בב"ר כתבו ג"כ כאן עכ"ל:

**יצדה**. יחרב:

**כנסת ישראל**. ידוע הוא למביני דעת. ודייק מדכתיב ותשא כל העדה כינוי לנקיבה יחידה [מ"כ]:

**ותשא כתיב**. בשי"ן לשון כי תשא כו' משאת מאומה לשון הלוואה:

**חובי בישא**. הלוואה רעה הלויתם לדורות הבאים שבעון אותה הבכיה הוקבעה בכיה לדורות בלילה ההוא:

### פסקה כד

**למה בלילה**. כלו' למה היתה בוכה בלילה יותר מביום. ומפרש לפי שאין קול הולך אלא בלילה כדאמרי' מפני מה אין הקול נשמע ביום כבלילה כו'. לכן היתה בוכה בלילה כדי שישמע קולה בוכה בתמידות גם השומעים קולה יבכו עמה וירחמו עליה. והביא שגם ר' איבו אמר שלכך נאמר בלילה שהוא נמשך עם בכו תבכה שהוא הכפלת ריבוי ותמידות הבכייה וזה אינו כי אם בלילה שמושך עמה קונה שהשומע גם הוא מקונן ומיילל עמו וכדמפרש:

**בן תשחורת**. נער ורך בשנים כד"א הילדות והשחרות [מדר"א]. או פירושו לשון שררה כדאמרי' הדבק לשחוור כלו' בן חשוב מאד [מ"כ]:

**עד שנשרו ריסי עיניו**. פרש"י שער שבבת עין היה נופל ונכפל על העין מרוב דמעות:

### פסקה כה

**על כהניה**. כלו' שעיקר בכיתה על כהניה וכדמפרש:

**וימצא לחי כו'**. ובה הראה גבורתו:

**ונושרות**. נראה שצ"ל ונושכות. וא"א הגיה ונקשרות [מ"כ]:

### פסקה כו

**כ"מ שנא' אין לה הוה לה**. מלת אין משמש רק על שם או לשון הווה. ע"כ דריש כי אין לה עכשיו אבל היה לה לאחר זמן. דמתחילה ברמז הרעה נרמז תקונה דבתר הכי. וקמ"ל שמקדים רפואה למכה [יפ"ע]:

### פסקה כז

**זה מיכאל וגבריאל**. והם נקראים ריעים שהם דרכם להליץ על ישראל ועתה נהפכו כי הם הציתו אש במקדש כמז"ל בפסיקתא. לכן תלונתם של ישראל עליהם כי נעשה מסניגוריהם אויביהם:

### פסקה כח

**או"ה אינן גולין**. בתמיה הלא מצינו שגם הם גולים ככתוב בס' ישעיה וירמיה ויחזקאל ולא מצינו כתוב אצלם לשון גלות [מ"כ]:

**שאוכלים מפיתם**. של אותן שגלו שם:

**באסקפטיות**. פי' בל"י כסות ולבוש [מוסף]:

**כאן הוא אומר גלתה**. לשון נקבה:

**ולהלן**. במלכים ב' סי' י"ז:

**כיון שגלו כו'**. והתם אמר הכתוב שהקב"ה הגלה אותם [מ"כ]:

**מעוני על שאכלו חמץ**. דקשה וכי מעוני גלו אדרבה מרוב עושר גלו. וכן מרוב שלוה גלו להכי קאמר שקאי על חמץ. ולפי שאכילת מצה הוא על שם שנגאלו נמצא אוכל חמץ ככופר בגאולה לכן גלו על זה. והא דלא קאמר משום שלא אכלו מצה. דלא מסתבר שמשום ביטול מצות עשה יתחייבו גלות [יפ"ע]:

**טבל של מעשר עני**. תבואה שלא הופרש מהם מעשר עני. חייב מיתה משום שנא' אל תגזל דל וגו' וקבע את קובעיהם נפש [מ"כ] ד"א מעוני על שעבדו מפרש מעוני בעון ענל דכתיב ביה קול ענות:

**א"ר אחא קול קילוס כו'**. אין זה כאן מקומו אלא אגב שמביא פסוק קול ענות מביאו כאן ובילקוט ל"ג ליה [מ"כ]:

**שאינו נוטל מחטאו של עגל**. ע"ש שהיה תחילת כל חטאים של ישראל. ועיין במהרש"א בחלק דף ק"ב:

## פסקה כט

**מקץ שבע שנים וגו'**. ותשובו אתם היום ותעשו את הישר בעיני לקרא דרור איש לרעהו וגו'. ותשובו ותחללו את שמי ותשיבו איש אח עבדו ואיש את שפחתו אשר שלחתם חפשים לנפשם וגו' הנני קרא לכם דרור נאם ה' אל החרב אל הדבר ואל הרעב וגו':

**אילו מצאה מנוח לא היתה חוזרת**. וה"פ היא ישבה בנפש חפצה בגוים ולא היו נותנים לב לשוב ולחזור. אלא שלא עלתה בידה לפי שלא מצאה מנוח. ולא מצאה היונה מנוח. מפרש דאתי לדיוקא הא אילו מצאה מנוח ר"ל דהא אילו מצאה רק מנוח לכף רגליה אע"פ שלא היה לה ישיבת הרווחה אלא על ידי הדחק לא היתה חוזרת:

**בסימניו ובמצרניו**. כלו' על גבול הארץ שרוע מזלם היה שהשיגוה בין המצרים שלא יכלו להמלט [יפ"ע]:

**ביומין דעקא**. צרות דרש המצרים לשון צער ומיצר:

**דהוא גזיז סוגיא דיומא**. פי' עוקר וחותך עיקר עיצומו של היום דהיינו מראש שעה ששית עד סוף שעה ט' שזהו עיצומו של יום. ופי' קטב ענין כריתה ישוד ל' שולל ושודד [מ"כ]:

**דהוא גזיז סוגיא דטיהרא כו'**. פי' שהוא עובר וחותך מהלך של צהרים דהיינו מסוף שעה רביעית עד ראש שעה תשיעית. ועיין כ"ז בסדר נשא:

**חמתיה**. ראה אותו קטב מרירי:

**עכן בית**. נחש בית הוא שאינו מזיק לפיכך לא היה מתייירא ממנו. אכן בסדר נשא פי"ב גרס ולא נפל אמרו אעפ"כ מת. וטעות הסופר נגלה לעין [מ"כ]:

**בהדא כנישתא כו'**. בבית הכנסת ממקום קסרין ראה איש אחד נושא בידו מקל עץ והלך להכות חבירו. ראה רבי אבהו מזיק אחד עומד מאחורי אותו האיש ובידו מקל של ברזל. עמד ר' אבהו ומנעו שלא יכנו [וצריה פי' ומנעו] ואמר ליה מה אתה רוצה להרוג את חבירך. וא"ל וכי בזה שהוא עץ קטן יכול אדם להרוג חבירו. א"ל מזיק אחד עומד מאחורי אותו איש ובידו מקל של ברזל אתה תכנו בזה שבידך והוא יכנו באותו שבידו וימות:

**הוה מפקיד כו'**. היה מצוה למלמדים עם התינוקות מקרא ומשנה שלא ירימו אפי' רצועה להכות בו התינוקות באלו הימים שבין י"ז בתמוז לתשעה באב:

**דיהוון מפטרין**. שיפטרו התינוקות ולא ילמדו עמהם באותן ד' שעות שבהן קטב מרירי שולט פן יבאו להכותן:

**טלאי**. פי' ילדים:

## פסקה ל

**תפקידן**. פקידת עונתו בזוגו כמו שנאמר ופקדת נוך וכדמפרש:

**כופרית**. בערוך גרס קרטית וע"ש:

**לכאן**. לארץ ישראל:

**היו שמחים כו'**. על שבקשו תפקדון להיות מורכבים:

**אפי' דרכים מבקשין תפקידן**. דבר שהוכנו לכך:

**מבלי בורגנין**. ב"א הדרים בבתים קטנים על הדרכים לשמרם:

**מבטלי בולטין**. אילנות הנטועים עצ צדי הדרכים להיות לצל לעוברי אורח. והכוונה שדרכי ציון אינם דרכי חול שיקונן שממו מאין בורגנין ובוליטין אבל תפקידם הוא דרך הקודש לעלות בה אל הר בית ה'. ובזה נקראו שוממין על כי חדלו באי מועד. ואף כי נשארו שם בורגנין ובוליטין בכ"ז הדרכים שוממים ואבלות כי נחסר להם תפקידם:

**אלו ת"ח שהיו נאים כבתולות**. פי' שהיי נאים במראה הפנים ע"ד חכמת אדם תאיר פניו. ונעשו אח"כ מחמת הצרות כדונג שפניהם נהפך לירקון כמראה הדונג היינו השעוה [משנת דר"א]. הבולייטין. פי' היועצים והשרים שהן נאים בכבוד ומעלה כבתולות המכובדות פנימה. ונעשו אח"כ בהיפך כנשים הנוגות בשפלותן [יפ"ע]:

**עד שהגו**. המסו והסירו. כד"א הגו סיגים מכסף [מ"כ]:

## פסקה לא

**א"ר הלל כו'**. זה לטובת ישראל שלא יהיו רק ביד אנשים גדולים ורמי המעלה אשר לרוב המה גם בעלי מדות טובות:

**את מוצא עד שלא חרבה ירושלים כו'**. משחרבה ירושלים נעשה קסרין שם עיר מטריפולין [פי' הערוך מטרי בל"י אם. ופולין עיר כלו' אמן של עיירות] ותנופילין תנו כמו תניין פי' שנים. ופילין פי' שררה כלו' כפולה ומכופלת:

**דערביא כו'**. מיני ארצות הם:

**פנגה שמיה**. משום דלקמן סיפר מה עלתה בו לפיכך אמר כאן מה שמו ומי הוא:

**בליטין**. חכמים ומנהיגי העיר ועשיריה:

**בן בטיח**. ריש בריוני הוה כדאי' בפ' הנזקין. אוקיד כו'. ושרף כל האוצרות כדי שיהיו מוכרחי' לצאת מן העיר לערוך עמהם מלחמה:

**ווי**. אוי לאותו מעשה הרעה הזאת:

**חביבך**. דודך דוד אהרן ת"י חביבא דאהרן:

**שלח ואתייה שלח בן בטיח**. והביאו לרבי יוחנן:

**אלא וה**. והוא לשון שמחה:

**א"ל וה אמרת כו'**. כלו' אם וה אמרת שהוא לשון שמחה אשאלך למה שמחת. א"ל על ששרפת האוצרות אמרתי שכל זמן שהאוצרות קיימין לא ימסרו עצמו למלחמה. נשמיהון גופיהון. כלו' את עצמן:

**בין ווי לוה**. כלו' מבין דקדוק משמעות לשון שבין ווי לוה יצל רבי יוחנן. וקרא עליו ר"י על עצמו:

**ששולקין תבן**. מפני הרעב:

**כל סמא כו'**. לו' כל עיקר ושורש הדבר וסופו. אין כאן הצלה רק שאצא מן העיר לפייס האויב:

**אפקוני**. הוציאני מחוץ לעיר אפשר דהוי הצלה פורתא. ואע"ג שלמעלה אמר שכעס על רבי יוחנן ובקש להמיתו. י"ל זהו מפני שאר הבריונים עשה. אבל הוא בעצמו נהג בו כבוד ומורא [מ"כ]:

**עבדינן כו'**. עשינו בינינו שלא יצא שום אדם לחוץ אלא מי שמת. א"ל הוציאני כדמות מת שנושאין במטה ויחשבו הבריונים שאני מת:

**טען ר"א ברישא כו'**. ולא מניחו אחרים לשאת המטה כדי שלא ירגישו שהוא חי דזה ידוע לכל דחייא קליל ממיתא. לכן נשאו מטתו תלמידיו ולא נודע הדבר [בפרק הנזקין]:

**מהלך קומוי**. הלך לפניו כאילו הולך לפני מטתו:

**מן דמטון**. כשהגיע לפתח שער העיר [כן הוא בפ' הנ"ל]:

**בעי כו'**. רצו לדקור בו ברמחים שמא מערים הוא:

**שיהו אומרים** יאמרו השונאים שבחוץ רבן דקרו ונהיה לשמצה בקמינו:

**מן דנפקון**. משיצאו חוץ לשער נתנוהו במערה אחת שהיתה למת. שכך היה מנהגם שלעולם היו מכינים מערות לקבור בהם מתים לכשימותו כדאי' במס' ב"ב:

**אן הוא מלכא אנה**. ואיה הוא המלך. הלכו ואמרו לאספסיאנוס יהודי אחד רוצה לשאול בשלומך. אמר להם יבא. משבא א"ל וביבא כו' כך היו שואלין בשלום המלך. ובערוך ערך דומינו גרס ביבי דומינ"י אמפטו"ר ופירושו אומר חיים אל האדון:

**א"ל שאילא כו'**. שלוכו של מלך שאלת בי ואני אין אני מלך ומעתה ישמע המלך זאת וימית אותי על שאני מחזיק את עצמי כמלך. א"ל אם אינך מלך עדיין. סופך אתה נעשה מלך שאין הבית נחרב אלא ע"י מלך. ואע"ג דאכתי לא נחרב מידו עד שבא טיטוס. מ"מ כיון דכבר צר עליה ג' שנים ומחצה והוה כפנא הוה כאילו כבר נמסרה בידו [תוס' בפ' הנזקין]:

**שנא' והלבנון כו'**. וכדאי' בגמרא שם ואין לבנון אלא בית המקדש כו' ואין אדיר אלא מלך כו' ע"ש:

**נסבוהו כו'**. לקחוהו לר' יוחנן ונתנוהו לפנים מן שבעה חדרים. שהיו שבעה חדרים זה לפנים מזה ונתנוהו בשביעי הפנימי שהיה שם חשך מאד והיו שואלים אותו כמה שעות בלילה הגיד להם וכן כמה שעות ביום ואמר להם:

**מפשוטיה**. מחזרת תלמודו היה יודע כמה שעות. שהיה ידוע לו שבשעה אחד יכול לחזור כך וכך דפין או הלכות:

**לבתר תלתא כו'**. ואחר ג' ימים אלו הלך אספסיאנוס ורחץ את עצמו בהדא גופנא פירושו בנהר ששמו גופנא. משרחץ ועלה היה נועל מנעלו אחד בא לו בשורה שמת נירון והמליכוהו בני רומי עליהם. ורצה לנעול המנעל האחר ולא נכנס רגלו במנעלו. שלח והביא את רבי יוחנן ואמר ליה האין אתם יכול לומר לי כל הימים העוברים לבשתי ב' המנעלים והיו רגלי נכנסים בהם. ועתה אחד נכנס והאחד אינו יכול ליכנס. א"ל בשורה טובה נתבשרות כו' [מ"כ]:

**מה נעביד כו'**. מה נעשה שיכנס גם רגל זה. א"ל היש פה בן אדם שאתה שונא לו או שפשע כנגדך יעבור לפניך ובשרך שחי פי' ישפל כד"א שחי ונעבורה:

**ורוח נכאה תיבש גרם**. וכאשר תירא רוחך מחמת השונא תיבש העצם שלך [רש"י]:

**התחילו מושלים לפניו משלות**. כלו' לתפוס לריב"ז. כלו' שהוא וסייעתו היה להם לשבור חומות העיר ולבא אל המלך להביאו אל העיר. והשיב להם שכך הוא יותר טוב להניח החומה אולי יתפייסו גם הבריונים [ועיין בפ' הנ"ל]:

**חבית שקינן בו נחש**. והדמיון הבריוני הם הנחשים וחומת העיר הוא החבית [מהרש"א]:

**פנגר**. הוא היה הדוכס של הערביים. הורגין כו'. ובעיני המלך היה נראה יותר טוב דברי ריב"ז ולפיכך הרשוהו לשאול שאלה כדלקמן:

**כל מגירייא כו'**. כל השכינים העושים רעה לשכינים הם עושים. והערביים שוכנים סביב לארץ ישראל:

**עד דלית כו'**. כלו' לא די לך שאין אתה מלמד עלינו סניגוריא פי' מליצה טובה. אלא שאתה מלמד עלינו דבר קטרוג. א"ל לטובתכם אני רוצה ומתכוין שכל זמן שבית זה ר"ל הבהמ"ק קיים המלכיות מתגרין בכם:

**לעקל כו'**. כך היה למשל בפיהם. פי' הלב יודע אם כוונתך לקשור ולתקן או לקלקל. וכן הוא בפ"ק דסנהדרין וע"ש:

**שאל לי כו'**. שאל ממני שאלה ואני עושה אותה. א"נ אני חפץ ממך שתנוח העיר הזאת ותלך לך ממנה. א"ל כו'. כלו' וכי בשביל זאת המליכוני שאניח אותה והלא לא המליכוני אלא כדי שאכבש אותה. אלא שאל ממני שאלה אחרת ואני אעשה לך. א"ל אני חפץ שתניח שער המערבי שהוא הולך ללוד וכל מי שיוצא ממנו עד ד' שעות על היום יהיה נשאר להצלה. משנכבשה א"ל אם יש לך מי שהוא אוהבך או בן אדם שהוא קרוב לך שלח לו והביא אותו טרם שיכנסו החיילים ושוב אין בידי לעכבם:

**לאפוקי**. להוציא:

**אזלין כו'**. הלכו ר"א ור"י ומצאוהו בפתח שער העיר. כיון שבא ר' צדוק קם רבי יוחנן מלפניו:

**מן קדם כו'**. וכי מלפני זקן זה המאוס אתה עומד:

**צותרא**. לפי הענין פי' מאוס:

**אי הוה חד כו'**. אם היה בעיר עוד אחד כמותו והיה עמך עם כפלים כמו שיש עתה עמך לא היית יכול לכבוש העיר. א"ל מה כחו וגבורת צדקתו:

**גמזוז**. הוא מין פרי דומה לתאנה. אכל פרי זה ולא יותר והיה חוזר ולומד על אותה אכילה מאה דרשות:

**פרקין**. זמן שיעור הלימוד שלומדין בבית המדרש נקרא פרקא והוא ידוע:

**חשיך**. כחוש:

**מן חיליהון כו'**. מכח הצומות והתעניות:

**ואייתי אסוותא**. רופא שירפא את ר' צדוק שלא היה יכול לבלוע אוכל לפי שנתכווצו מעיו בתעניותיו [רש"י]:

**וחיו מוכלין כו'**. היו מאכילין אותו מעט מעט והיו משקין אותו מעט מעט עד שחזר גופו עליו:

**א"ל אלעזר בריה**. פי' ר"א בנו של רבי צדוק אמר לאביו תן להם לרופאים שכרן בעולם הזה שלא יהיה להם זכות עמך בעה"ב [יוחסין]:
**חושבנא כו'**. חשבון ומשקל באצבע:
**מן דכבשה כו'**. משכבש אספסיאנוס את ירושלים היה מחלק ד' צדדי העיר לד' דוכסין שעמו. ועלה שער המערבי בגורלו של פנגר:
**אינון כו'**. שלשה דוכסין האחרים החריבו כל אחד חלק שלו ופנגר לא החריב את שלו. שלח אספסיאנוס והביאו לפנגר כו'. לשבחא דמלכותא כו'. בשביל שבח של המלכות עשיתי כו' שאילו החרבתיו לא היה אדם יודע מה החרבת ושמא יאמרו עיר קטנה היתה ועתה יראו הבריות החוזק הגדול ויאמרו ראה כחו של אספסיאנוס מה החריב כמה עיר חזקה החריב וזהו שבחך:
**דייך כו'**. די לך כי תשובה נכונה אמרת. ואפשר שצ"ל חייך והוא לשון שבועה. ר"ל אני נשבע כי תשובה נכונה אמרת:
**אלא מן בגין כו'**. בשביל שעברת על צווי שלי יעלה אותו איש לראש העליי' ויפיל עצמו אם יחיה יחיה ואם ימות ימות. עלה והפיל את עצמו ומת:
**ופגע בו כו'**. שא"ל הלב יודע אם לעקל כו' שאלולי זאת הקללה היה ראוי להנצל על שלא החריב שער המערבי שתשובה נכונה השיב:
**קלוונין**. פי' גזירה:

## פסקה לב

**יכול על מגן**. בחנם. דשם הויה בכל מקום הוא מדה"ר ויכול על מגן שהיה לו לרחם עליהם כפי הוראתו וכפי דרכו של שם זה. ת"ל על רוב פשעיה שגדולים הרשעים שמחמת רוב פשעיהם מהפכים מדת הרחמים למדת הדין כדאי' במפרשי' [מדר"א]:
**משמרות**. כהונה. ולויה:
**מיד ויצא מבת ציון**. פי' מיד אחר שכתוב עולליה כו' כתיב ויצא מבת וגו' וכדמפרש ר' אחא מן בת כתיב. ור"ל הקרי מבת והכתיב מן בת לשון מנה זה הקב"ה שכתוב בו ה' מנת חלקי. ובעל המאמר גילה לנו אהבת השי"ת את בת ציון כי הסתלקות השכינה ממנה לא רצה לפרסמנה ולפרשה בפירוש רק רמזה בל' סתום באומרו ויצא מן שהוא מלשון ה' מנת חלקי. ואפ"ה הוסיף עוד לסתום הדברים כי מלת מן כתיב ולא קרי אבל קרינן ויצא מבת ציון והכל להודיע אהבתו ית' אותנו כי לא רצה לכתוב בפירוש שסילק השי"ת שכינתו מציון אלא רצה ללמדנו עוד כי לא יוצאה לגמרי כי נקטינן שלא זזה שכינה מכותל מערבי. ולכן מזכיר יציאתו ברמז [לחם דמעה]:

**כל הדרה זה הקב"ה**. דרש כמה דרשות על תיבת כל הדרה. זה הקב"ה. זה סנהדרין. זה ת"ח. זה משמרות. זה תינוקות. משום שבכולם כתיב תיבת הדרה. ומ"מ בכל הדרשות האלו אין מוציא המקרא מידי פשוטו שיצא משם כל הדר הטובה והברכה שהיה שם. כי הטובה והברכה הוא במקום השכינה אשר היא מקור הברכה. וכן דריש זו סנהדרין כי הסנהדרין נעשו מרכבה לשכינה. וכן הת"ח שאין להקב"ה בעולמו אלא ד"א של הלכה. וכן המשמרות של כהנים ולוים. וכן התינוקות כמו שמסיים המדרש שכיון שגלו התינוקות גלתה שכינה עמהם. וכדכתיב מפי עוללים ויונקים וגו' [נזה"ק]:

**א"ר יהודה כמה כו'**. הביא זה עוד הפעם. משום דכל הני דרשות דדריש על תיבות כל הדרה ניחא משום שנא' בהם תיבות הדר. אבל בתינוקות לא כתיב הדר וא"כ איך דרש כל הדרה על התינוקות. לזה מביא הא דאמר ר"י בא וראה כמה חביבין תינוקות כו'. וא"כ אין לך הדר יותר מהם שעל גלותם כתיב ויצא מבת ציון כל הדרה:

**וכשהם קשים**. משולים כאילים שנא' היו שריה כאילים. דרש ביה אילת וחוזק כד"א ואת אילי הארץ לקח [מ"כ]:

**ואני עושה לכם כן**. שילכו בשבי כאילים בשעת שרב [מ"כ]. או פירושו שילכו בגולה ואני אכבש עיני מהם כדי שיעשו בהם האויבים כרצונם:

**רבי עזריה כו'**. פלוגתתם הוא בזה שרבי עזריה סובר שבזמן שישראל עושין רצונו של מקום הם מוסיפין כח בגבורה שאפי' מדת הדין מתהפכת להם למדה"ר ומוסיפין בה כח לרחם עליהם. וז"ש באלהים ר"ל במדת אלהים עצמו מוסיפין כח וחיל. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום כתיב צור ילדך תשי שפירושו אביך זה ילדך [והוא מדת תפארת ישראל. ורבי יהודה בר"ס סובר בזמן שישראל עושין רש"מ כו' כד"א ועתה יגדל נא כח אדוני שהוא שם של אדנות והיא המדה האחרונה ובזמן שאין עושים רש"מ כו' הולכין גם הם בלא כח לפני רודף. ולא הביא קרא כי סמך למה שדרשו ז"ל לעיל בזה הפסוק ויצא מבית ציון כל הדרה:

**הקריני**. למדיני מקרא:

## פסקה לג

**השניני**. למדני משנה:

**ברודף מלא**. דתיבת רודף כתיב מלא בוא"ו [מ"כ]. וגם נרדפו רדיפה מלא ושלימה כדפירש"י [יפ"ע]:

**בגואל מלא**. שתהיה גאולה שלימה שאין אחריה שעבוד שכן תיבת גואל מלא כתיב [יפ"ע]:

## פסקה לד

**בימי עניותה**. משום שזכירה היא על מה שעבר ואם עדיין בימי עניה. איך שייך לומר זכרה. לכך פי' כמו בימי עניה ע"ד כי ששת ימים עשה ה' וגו'. שפירושו בששת ימים. והוי"ו של ומרודיה נוספת ובתיבת כל מחמדיה חסר וי"ו [אלון בכות]:

**נפל תורא**. כשנופל השור רבים שוחטים קמים עליו. אף כאן משנפל ביד צר אין עוזר לה:

**דהכא בבבל אמרין**. כשנופל השור מיד משחיזין הסכין וזריזין לשוחטו:

**כד תספון כלה**. חוזר למעלה לראש הענין ופירש כשמכין הכלה לאחר חופתה היא זוכרת ימי החופה שהיו הכל מהללים ומשבחין אותה. וכן הבן כשהולך יחף בעירום ובחוסר כל הוא זוכר השלוה והטובה שהיה לו בבית אביו וקודם לזה לא הרגיש בטובתו. כן ירושלים בימי עניה היא זוכרת המחמדים והטובה שהיה לה מקודם [מ"כ]:

**תספון**. לפי הענין הוא לשון הכאה ויסורין [מ"כ]:

**על שבתותיה**. ר"ל שהם מפרשים שחקו מלשון שחוק והיתול כי רצו להעבירם על דת ושחקו על שבתותיה והיו מכריחים אותם שיחללו את השבת:

**ד"א על שמיטותיה**. רצה לפרש שחקו מלשון שמחה ולא מלשון היתול. ואמר ששמחו ושחקו על שהם ביטלו שמיטות הארץ כי העון הזה היה סבה שנמסרו בידם כדכתיב אז תרצה הארץ את שבתותיה בהשמה מהם ועל כן שחקו ושמחו על משבתיה:

**ד"א זה ריב"ז**. רצה גם הוא לפרש שחקו מל' שמחה ששמחו על ריב"ז ששבת מתוכה ויצא מן העיר כדאי' לעיל. שאם היה ריב"ז בירושלים אולי זכותו היה מגין עליהם ואתם ששבת מתוכה שמחו ושחקו כי ידעו כי בצאתו מן העיר פנה זיוה והדרה של עיר. או אפשר ששמחו מפני שכשראו את ריב"ז בורח מירושלים ידעו ונתבשרו במפלתן של ישראל [לחם דמעה]:

## פסקה לה

**עכו"ם אינן חוטאים**. בתמיה. דדייק הא דכתיב ירושלים יתירא שהרי בכתוב של מעלה כבר הזכיר את ירושלים שאמר זכרה ירושלים ובה משתעי עדיין ש"מ דלדיוקא אתא שבהם נחשב החטא לחטא. ולכן החמיר הקב"ה בדינם. ור"ל כי חטא ישראל הוא נקראת חטא יותר באשר הקדים להם טובה ביציאת מצרים ובנסי מדבר ובמ"ת הקדושה ובירושת הארץ הקדושה ארץ טובה ורחבה והם שלמו רעה תחת טובה לחטוא במקום טובה ובמקום קדוש שבעבור זה גדול עונם מנשוא לכן החמיר בדינם. ועיין בפתיחתא סי' ד':

**אחור מן הכהונה אחור מן המלכות**. משום דבשני אלה מצינו קריבת הלום כמ"ש בש"ר גבי אל תקרב הלום שבקש כהונה ומלכות [יפ"ע]:

## פסקה לו

**אותן הכהנים פירוש כהנים הדיוטים**. דכהנים גדולים צדיקים היו כדאי' בפ"ק דיומא יראת ה' תוסיף ימים זה מקדש ראשון שעמד ת"י שנה ולא שמשו בו אלא י"ח כהנים [יפ"ת]:

**ערלים היו**. דרש טומאתה היא בשוליה היינו בכהניה דכתיב בהם על שולי המעיל [יפ"ת]:

**בהביאכם בני נכר**. ערלי לב וערלי בשר וגו' להיות במקדשי לחללו וגו':

**ד"א טומאתה בשיליה בשיפוליה כו'**. גם דרש זה הוא על הערלה אלא שלא קאי על הכהנים לבד לפי דרש זה אלא על כל אנשי ירושלים שהכינוי של טומאתה בשוליה שב אל ירושלים שהזכיר לעיל. ומביא ראיה שבשוליה פי' בשיפוליה כד"א על שולי המעיל שפירושו שהפעמונים יהיו על שיפולו של מעיל:

**מקום היה למטה בירושלים כו'**. ועליו אמר הכתוב טומאתה בשוליה כי שם היה טומאת המולך. ולפי שהיה במקום נמוך שבירושלים קאמר בשוליה. וקרוב דדריש לא זכרה אחריתה על מסירת הבנים למוליך ולא זכרו אהבתם ורחמם שהבן נקרא אחרית ע"ד ואחריתכם בסירות דוגה [יפ"ת]:

**תפתה**. פיתוי של עבודת מולך. או ר"ל מעשים המביאים האדם לגיהנם הנקרא תפתה ע"ש שכל המתפתה בה נופל לגיהנם [מ"כ]:

**חליתא דבר הינום**. תרגום של תופת בן הינום תופת די בחילות דבר הינום. וחילתא הוא תרגום של עמק. ועל שם שהיה בעמק למטה בירושלים תרגומו כן [מ"כ]:

**קנקלים**. חדרים:

**וטס של נחשת בידו**. ביד המולך:

**וכירח היתה נתונה כו'**. פי' שהטס היתה על גבי הכירה וכדלקמן בסמוך [מ"כ]:

**פותחין לו אחד**. חדר אחד:

**ונותנים אותו**. הבן היו נותנין לתוך אותו הטס:

**וכל כך למה כו'**. ר"ל וכל כך למה היו מקלסין כך לפניו. כדי שלא ישמעו האבות צעקת בניהם הצועקים ויחזרו בהם. ועיין בערוך ובילקוט ירמיה סימן רע"ז:

**הוה כאומרו כו'**. היה הכהן של עבודת המולך בא לבן אדם ואמר לו באתי אליך שאמר לי עכו"ם פלוני מכל בניך שיש לך אין אתה רוצה להקריב אחד מהם:

**חד בדהב**. האחד עושה מלאכה בזהב ואחד בכסף ואחד רועה הבקרים. ובתוך כדי דבור אמר ליה המתן שיש לי בן אחד קטן והוא בבית המדרש כשיבא אני אתן אותו לך:
**רעיע**. לשון רע כלו' רשע רע מכל בניך שיש לך כו':
**לוטריא**. הוא רומח או כסא [מ"כ] ור"ל ששברה אותו לורטיא ושרפו באש להחם לו חמין:
**מכל עצים שיש ליך**. צ"ל מכל כלים שיש לך [מ"כ]:
**ותקחי את בניך**. וגו' אשר ילדת לי [ר"ל לי לעבודתי ותזבחים להם:
**נחתה לך לנסיונין**. הורידה לנסיון נסה אותה אולי תחזור בה. ובאות אמת הגיה לפיכך ותרד [מ"כ]:

## פסקה לז

**כד דמך**. כשמת:
**לגמילת חסדא**. לגמול עמו חסד טוב בקבורתו:
**וסליק**. ועצה עמהם:
**והוה תמן כו'**. והיה שם זקן אחד ורצה לכנוס ולפתוח לדרוש עליו בדברי תורה ולא הניחוהו הבריות:
**קדם כו'**. לפני אלו אריות בתורה כלו' אבירים וגדולים בתורה אתה תפתח את פיך בתמיה:
**שבקוני כו'**. הניחו לאותו איש זקן שישתבח במקומו כלו' כיון שבמקומו הוא הוא קודם. נכנס ופתח כו':
**קשה לפני הקב"ה כו'**. מפני שבידו לבנות שיח המקדש ולסלק התוכחות. מה שאין כן הצדיקים. לפי שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים [יפ"ע]:
**להפליא כו'**. הרי שכתוב שלשה פלאות בזה לחוד. ובחורבן המקדש לחוד לא כתוב רק שנים. פלאים תרתי משמע. ובתוכחות לחוד לא כתב רק פלא אחד:
**וכל כך למה ואבדה כו'**. שלפעמים הוי"ו משמשת במקום מפני כמו לא ירבה לו סוסים וה' אמר לכם לא תוסיפון וגו'. וכן לא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו וכן כאן ג"כ פירושו הנני יוסיף להפליא וגו' מפני שאבדה חכמת חכמיו. ומפרש ואבדה על מיתת הצדיקים כמו הצדיק אבד [יפ"ע]:
**יהוי דין כו'**. כלו' פיו של זה האיש יהא מבורך שיפה אמר:
**אילו לא כו'**. אילו לא הנחתם אותו לדרוש מניין היינו שומעין מרגלית זה:
**ורוח הקודש צווחת כו'**. וע"כ פעמים מדבר על ישראל בנסתר ופעמים מדבר בשמם כי כן דרך רוח הקודש [יפ"ע]:

**וכאן אף אלהים וגו'**. ויהרוג במשמניהם ובחורי ישראל הם הצדיקים שעוסקים בתורה ע"ד דאי' בב"ר פ' ס"ו ומשמני הארץ זו משנה וכתב היפ"ת שהאותיות קרובות זו לזו:
**ציד חיה או עוף**. וגו' ושפך את דמו וכסהו בעפר:

## פסקה לח

**את מוצא כו'**. ופשט הכתוב לפי דרש זה ידו פרש צר היינו עמון ומואב על כל מחמדיה היינו על התורה שנא' בה הנחמדים מזהב וגו' וזה היה באותו הזמן כי ראתה ר"ל כאשר ראתה גוים באו מקדשה לבוז כסף וזהב גם הם באו לעקור מן התורה החמודה אשר צוית לא יבואו בקהל לך:
**אוניתו**. שטר מכירתו:
**וילך אברם וגו' וילך אתו לוט**. זהו טובה אחת שהיה סמוך לאבנים ע"ד קרב לגבי דהינא ואידהן. אי נמי שהליכתו לא"י ולעבוד ה' היא הטובה [יפ"ת]:
**וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים**. ופירש"י מי גרם שהיה לו זאת הליכתו עם אברם:
**ערי הככר**. וגו' ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה:
**אלא שעשה להם רעות**. כלו' לא זו שלא עשו להם לבני אברהם טובות אלא שעשו להם רעות:
**וישלח מלאכים אל בלעם**. וגו' ועתה לכה וגו' וילכו זקני מואב וגו' זהו חדא. ואע"ג דבבלעם איכא תרתי שכירותו לקלל ועצת הזנות. כחדא חשיבא שעל שראה כי לא נעשתה עצתו הראשונה בקללה כרצונו חזר לעשות זנות. ואע"ג דבעמון ליכא ד' רעות שהרי בשכירתו של בלעם לא חטא בו אלא מואב מ"מ אשכחן ד' רעות בשאר בניו של לוט [יפ"ת]. אבל לפי מה דאי' בספרי באותה שעה עמדו עמונים ומואבים ובנו להם מקולים [נוסח אחר קלעים] מבית הישימות ועד הר השלג והושיבו שם נשים כו' אם כן עמון ג"כ היה בחטא זה:
**ויאסוף אליו את בני עמון וגו'**. ר"ל שעגלון מלך מואב אסף את בני עמון ועמלק ויך את ישראל ויירשו את עיר התמרים:
**והדין ידו פרש צר**. שרצו עמון ומואב לבוז את התורה כדי לעקור לא יבא עמוני ומואבי ובזיון התורה קשה לישראל מכל הדברים כדאי' בשמ"ר פ"ג [יפ"ת]:
**ישעיה אמר משא מואב וגו'**. ואע"ג דבזה ליכא אלא גזירות מואב לא קשה דבמואב הוא דבעינן ד' גזירות כנגד ד' פעמים שהרעו לישראל. אבל העמונים לא הרעו אלא בשלשתן ולכך ליתנהו אלא בג' גזירות [יפ"ת בב"ר פ' מ"א]:

**ירמיה אמר הנה ימים באים וגו'**. ואע"ג דהגזירה דמייתי הוא לעמון. מ"מ אית בה נמי למואב דכתיב הילילי חשבון וחשבון ממואב היא [יפ"ת]:

## פסקה לט

**לבני יהודה**. כלו' לבני שבט המלכות:

**משלשים**. הורידו מעל החומה לבני חיל האויב:

**מי שלוקה כו'**. כמו שעשו האויבים שלקחו קופה של זהב ולא נתנו כלום:

**עאכ"ו**. שעבירה היא בידן:

**עובדא כו'**. מעשה היה בשתי נשים זונות בעיר אשקלון שהיו מריבות זו עם זו ואמרה אחת לחברתה כשהיו מריבות זו עם זו עוד אינך הולכת מכאן שמראה פניך כמראה פני יהודית. לאחר ימים נתרצה זו עם זו. אמרה לה על הכל שדברת כנגדי יהא מחול ופטור לך. חוץ על מה שאמרת לי מראה פני דומין לפנים של יהודית זה לא יהא מחול לך ולא פטור:

**לכך נאמר ראה כו'**. דרש זוללה לשון מאוס ומזולזל:

## פסקה מ

**לא ייתי כו'**. לא יבא עליהם מה שבא עלי לא יגיע אליכם מה שהגיע עלי:

**עוברי דרכה של תורה**. דרשוהו לפי משמעו עובר על דרך ואינו הולך בה. וכינה הדת האמתי בלשון דרך כי הוא דרך הישר דרך ה' [מהרש"א]:

**תמן תנינן**. דקשה כפל הלשון הביטו וראו. לכן אמר שמלת הביטו רמז על המשפטים שעברו היינו משפט דור המבול ומשפט מצרים. ומלת וראו רמז על משפט גוג ומגוג ומשפט גיהנם שהוא לעתיד. כי על דבר העתיד יצדק מלת ראיה כי רואה העתיד לבא:

**משפט דור המבול י"ב חדש**. דכתיב בחדש השני בשבעה עשר יום וגו' נבקעו כל מעינות וגו' וכתיב ובחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ. ואלו י"א יום היתרים הם שימי החמה יתירים על ימי הלבנה שמשפט דור המבול שנה תמימה היה [רש"י]:

**משפט מצרים י"ב חדש**. שנאמר ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקושש קש אימתי הקש מצוי באייר והם יצאו בניסן [הרא"ש]:

**משפט איוב י"ב חדש**. שנא' כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מנו לי. ומה לילות למנוי שלהם אף ירחים למנוי שלהם [שם]:

**משפט גוג ומגוג י"ב חדש**. שנא' וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף [שם]:

**רשעים בגיהנם י"ב חדש**. שנא' מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו מה שבת שבעה ימים קרוין שבת אף שנה י"ב חדש קרוי שנה. ובמשפט רשעים קמיירי דכתיב ויצאו

וראו בפגרי האנשים וגו' והם אותם שכפרו בעיקר שדינם י"ב חדש [הראב"ד] ועיין במהרש"א שם בעדיות:

**אם יש כו'**. שכל אלו דין עונש שלהם י"ב חדש וכאן כל אחד שלש שנים ומחצה:

**אשר עולל לי שדקדק כו' כד"א**. ר"ל שמפרש עולל מלשון עוללות ואמר שהתורה אמרה כי תבצור כרמך לא תעולל והאויב עשה שלא כתורה שהוא קטף אפי' העוללות שלי [לחם דמעה]:

**יום אחד היה חרון אפו כו'**. דרש זה ממאי דכתיב מלת ביום מיותרת שהיה די שיאמר אשר הוגה ה' בחרון אפו מאי ביום דקאמר. על כן דרש כי גם שחטאו ישראל והרשיעו לשעבר. מ"מ לא הוגה ה' אלא ביום חרון אפו לבד. כלו' שבאותו היום לבד היה הכל תלוי לפי שאותו היום היה בחרון אף הוגה אותה. הא אם אותו היום פייסוהו ועשו תשובה פשרו פי' היו מצננים אפן מחמימתו לשון מים פושרים. ולא היו לוקין על שחטאו לשעבר [לחם דמעה]:

## פסקה מא

**כך עליונים צריכים כו' וזש"ה וצדקתך אלהים**. ר"ל מה שאתה צוית לעשות צדקה המצוה הזו נוהגת אף במרום:

**והמלאך אמר לכרוב**. ואע"ג דבוא אל בינות לגלגל וגו' ע"כ מאמר ה' למלאך. צ"ל דויאמר ב' אינו דבק עם בוא אל בינות לגלגל. אלא ה"פ ויאמר ה' אל האיש לבוש הבגדים והאיש אמר לכרוב. והדר מפרש שמאמר ה' למלאך היה בוא אל בינות לגלגל [יפ"ת]:

**שלא אכוה**. אע"פ שגבריאל שרו של אש. אש של מעלה שאני [יפ"ת]:

**מהו וישא ויתן**. ר"ל שתיבת וישא מיותרת [מ"כ]. או פי' מהו וישא ולא קאמר ויקח לכן דרש ליה ע"ד שאהו בחיקך לומר שתחילה נתנן בחיקו להפשירן שוב נתנן לו:

**הפשירן**. לשון פושרין שלא יהו חמין כל כך:

**עמומות**. הולכים וצוננים:

**להונך להונך**. פי' לאיטך לאיטך [יפ"ת] מלשון לאט לי לנער לאבשלום [ש"ב י"ח]:

**שיש בהם בעלי צדקות**. ולכן אין לזורקן בחימה אלא בנחת [יפ"ת]:

**וירא לכרובים תבנית יד אדם**. ויד אדם רמז לצדקה שנא' בו לא תקפוץ את ידך וגו' [מ"כ] שזכות ידי אדם בצדקה עומדת לעד:

**הה"ד וצדקתך אלהים עד מרום**. וה"פ הצדקה שביד מקיימת העולם עד העליונים אשר עשית בהם גדולתך. וכינוי צדקתך מפני שהיא במצותו [יפ"ת]:

**ובאמירה השניה אמר כו'**. וכ"ה בירוש' פ' י"א דסנהדרין וכתב הי"מ שצריך להיות ובאמירה השניה אמר לו הוי יודע כמה מצודות וחרמים עשיתי כמה רמיזות עשיתי כמה רפשים עשיתי עד שרפשתיו בידך ועכשיו אם יפקד והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו. לפיכך אמר לו יען ששלחת את איש חרמי מיד והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו. ור"ל לפיכך אחר זה כשעבר המלך על זה אמר הנביא למלך יען אשר שלחת את איש חרמי וגו' ודרש חרמי מנשון מצודות וחרמים. ועניני ששם בלבם שיתקבצו למלחמה ואח"כ הפיל החומה על כ"ז אלף איש. ועיין בויק"ר פ' כ"ז:

**עד שלא הרגיש בה שהיא יהודית**. היה מדבר עמה בפרהסיא. כתב הי"ת ויפ"ע שהנכון כדגרסינן בגמ' ובויק"ר פ' כ"ו עד שהכיר בה שהיא יהודית היה מדבר עמה ע"י תורגמן. ומשהכיר בה התחיל מספר עמה. והיינו משהכיר בה שהיא מזרע המלוכה התחיל לספר עמה בלי מתורגמן:

**שני המאורות**. דכתיב בהם ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים. וזהו דרך צדקה שתלה שני מאורות גדולים במרום להאיר על הארץ לבריותיו:

**באותה שעה שכבש האויב את ירושלים**. וכתב הי"ע נראה שיש כאן דילוג סופר וצ"ל דבר אחר וצדקתך אלהים עד מרום שעשה דין במרום שכשנגזר להחריב ביהמ"ק באותה שעה קפצה כו' ומפרש וצדקתך לשון דין ומשפט כמו צדק ודריש שאפי' ע"י המרום עושה דין והטעם כדי שלא יתגאה הרשע ששלט בבהמ"ק:

**הא כל עמא כו'**. הרי כל העם טוחנין חטים:

**אתה היית כו'**. בתמיה:

**אריא קטילא**. קטלת ארי הרוג הרגת. זה כנגד הריגת גבורי ישראל. קימחא טחינא טחנת. פי' קמח נטחן טחנות וזה כנגד הריסת החומה. קרתא יקידתא אוקידתא. פי' עיר שרופה שרפת. וזה כנגד שריפת העיר והביהמ"ק [יפ"ע]:

**מהו וירדנה**. שאם קאי על העצמות היה לו לומר וירדם לשון רבים. לכן פי' וירדנה נסחה. וקאי על האש כייש אש בלשון נקבה כמו ואש יצאה. ופירושו הסירה והעתיקה לאש ממקום טבעה. ואע"פ שטבע האש לעלות למעלה ולא לירד. הנה נהפך עלי סדרי בראשית כי ממרום שלח אש מלמעלה למטה והעתיקה לאותה האש למטה הפך טבעה. וכן מ"ש וירדנה נצחה קאי ג"כ על האש שנצח לאש לירד למטה. ומ"ש וירדנה שלטה פירושו שהשליט לאש לירד למטה ולשרוף בעצמותי:

**רדיא**. חרשה. לא תחרושי תרגום לא תרדי. ומפרש ממרום שלח אש בעצמותי היינו בחזקי שהוא ביהמ"ק וירדנה לחזקי שחרש את בהמ"ק. וקאי וירדנה על העצמות שהעצם לשון נקבה כמו העצמות היבשות:

**רופש**. זה טורנוסרופוס. ורופש הוא שמו. טורנוס פי' אדון ומושל [מ"כ]:

**ראה שמדת הדין כו'**. דרש וירדנה נוטריקון וירא מדת הדין וזהו מחובר לדרש של מעלה ממרום שלח אש בעצמותי ר"ל שירד אש מלמעלה ושרף המקדש משום שראה הקב"ה שמדת הדין פוגעת בה וישרפו האויבים ויתגאו:

**ספסלים**. כסאות שיושבין עליהם:

**מונחי**. מונחים:

**פרש**. כמו פרס ובבליים היינו פרסיים:

**לרגלי**. כד"א מה נאוו על ההרים רגלי מבשר:

**סוס פרסי**. כלו' סוס ורוכבו המלך עם חילו:

**בארץ ישראל**. במדרש שיה"ש פסוק אם חומה גורס בקברי א"י:

**אחור מן הכהונה ומן המלכות**. משום דבב' אלה מצינו קריבת הלום כמ"ש בשמו"ר פ"ב גבי אל תקרב הלום שבקש משה כהונה ומלכות:

**לצדו**. לרקות ולחורבה תהו ובהו ת"א צדיא וריקניא:

**לגרדום**. לכריתא וקטעיא כד"א גרדימון דציצית. וכן הדוה בנדתה היא פרושה וקטועה מבעלה וכענין שאמרו גמולה דא מבעלה. או הוא לשון גרידא שבתלמוד כלו' יחיד ובודד כנדה היושבת יחידה מבעלה [מ"כ]:

## פסקה מב

**שקודא**. צ"ל סקודה בסמ"ך. ופירושו נואשת:

**ואונולוגין**. פירושו שט"ח בל"י ור"ל נואשת הייתי מעונותי שסבורה הייתי שימחול לי הקב"ה על כל עונותי בשעה ששמעתי ששט"ח שלי נקרע כלו' כשנתרצה הקב"ה על עון העגל. אבל באמת נשאר ממנו לדורות וכדלעיל סי' למ"ד [יפ"ע]:

**שקד**. לשון הקפדה וזירוז כדאמרי' בריש כתובות משום שקדו:

**אין ענבים בגפן**. פסוק הוא בירמיה ח' אסוף אסיפם נאם ה' אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה והעלה נבל:

**ואפי' אין העלה נבל**. ר"ל לא זו שיש ענבים בגפן כו' אלא אף גם זאת שגם העלה אינה נכמשת עדיין בתקופת תמוז:

**ד"א נשקט שקודה**. צ"ל סקודה כנ"ל. שמה שהאריך אפו ולא עשה עמהם רעה חשבו שהעביר על עונם. אבל לא היה כן אלא ישתרגו שחיברן ועשאן סריגות. ואילו לא האריך אפו היה יותר טוב שהיה העונש מעט מעט [יפ"ע]:

**סריגות סריגות**. כמו מטה מסורגת כלו' מכופל ומושלך שתי וערב כמה פעמים:

**עשאן אלי סריגות בבל קשה כו'**. שכן היו זו כנגד זו קשה כנגד רפה סירוגין:

**וכן מן קצת**. כמו וכן הוא אומר:

**אלא עלו על צוארי קרי ביה עולו**. פי' עול מלכות שמים [מ"כ]:

## פסקה מג

**ד' דברים מתישין**. מייתי לה הכא דמיניה נילף דהכשיל כחי דכתיב הכא היינו שעול הפשעים הכשיל כחי. מש"ה אמר הכשיל כחי בתר נשקד עול פשעי. פי' שעל ידי עול פשעי נכשל כחי שהעון מתיש כח:

**עון**. פירשו התוס' דאגת העון. א"נ ענוש העון:

**עשאו עבד מכודן כו'**. פי' עשאו לאדם עבד משועבד לעצמו שאם אינו טורח אינו אוכל. וזש"ה ויהי האדם לנפש חיה ר"ל ליגע ולהתעמל כב"ח [יפ"ת]:

**דאמר ר"ח נתנני ה' בידי לא אוכל קום**. בידי לא אוכל קום. כלו' קרי בידי הירד קמוצה והדל"ת בחירי"ק. ור"ל נתנני ה' בידי שאעמול במזונותי ועבור זה לא אוכל קום. דאי לא לעי ביממא על מזונותיו ואין לו מה לאכול בסעודת ערב אין לו כח לקום בלילה ללמוד תורה עבור עייפות הרעב:

## פסקה מד

**עבדי סאתי קומיהון כו'**. צווחיין לסאתי סרקי. שפירש סלה כל אבירי שסרקי לקומת האיברים שלי. או הכוונה על קומת הגבורים שלי. והיינו שנפץ ועשאן כפשתן המנופץ והסרוק ע"י כתישה ומסרק שאם היה קשה מתחילה כעץ מרככין אותו ומפרידין חלקיו. כן התיש ה' כח האיברים שלי או כח הגבורים שלי הקשים [מ"כ ויפ"ע]. ועיין באו"ח:

**שסילוקן של בחורים כו' דכתיב גת כו'**. כוונת המדרש לומר מדכתיב בחד קרא זה חורבן בהמ"ק וסילוק של צדיקים בחורים ובשניהם כתיב שם אדוני ש"מ שקשה לפני הקב"ה לעשות במידת רחמנותו. דהא דכתיב. גם דרך ה' לבתולת בת יהודה קאי על בית המקדש כדאי' בחלק הוה קטיל ואזיל [נבוכדנצר] עד דמטא היכלא. אדליק ביה נורא. גבר היכלא [ובקש לעלות לרקיע] דרכו ביה מן שמיא שנא' גת דרך ה' לבתולת בת יהודה ע"כ:

## פסקה מה

**מגדולי ירושלים**. כלו' מבניהם ובנותיהם שהיו יפים מאד:

**להושיבן בקלון**. קלון נאמר בדבר שאין דרכו בכך והיינו להושיבן בבית זונות למשכב זכר [מהרש"א]:

**אמרו לנשים כו'**. גדולי ירושלים אמרו לנשים מישראל שהיו עמהם בספינות מבקשות אתם ורצונכם לכך שיושיבו אתכם בקובה של זונות או שיקחו אתכם לפילגשים. ובפ' הניזקין תמצא הענין באופן אחר:

**שדרכן לכך**. כלו' מה אלו הנשים שדרכן לתשמיש ואין קלונם מרובה כקלון שלנו [רש"י]:

**תאמרו אם משליכין**. ר"ל שאמרו זה לזה מה אתם אומרים אם משליכין כו' אנו באים לחיי העוה"ב כלו' אי אית ביה גלגול מחילות לחיי עוה"ב לעתיד [מהרש"א]:

**מבין שיני**. מבשן דרש נוטריקון מבין שיני:

**ממצולות ים**. כמשמעו אלו שטובעין בים:

**אם שכחנו שם אלהינו**. משום דהכא לא היה כוונת אספסיאנוס להושיבן בקלון להנאתו ולהנאת חילו רק להעבירם על הדת ולחלל את שם ה' אלהינו. ובכה"ג לכ"ע יהרג ואל יעבור:

**כי הוא יודע תעלומות לב**. ר"ל שאם היו רוצים היו יכולין לומר שכוונת אספסיאנוס וחילו רק להנאתם ובכיוצא בזה הדין יעבור ואל יהרג אך באמת הרגישו שכוונתם רק להעבירם על דת ומחוייבים ליהרג ולא לעבור. וזהו שאמרו הגם שמפני בני אדם היינו יכולים להצטדק את עצמנו ולומר שכוונתם היה להנאתם. הלא אלהים יחקר זאת כי הוא יודע תעלומות לב ויודע שאנו מרגישים האמת שכוונתם להעביר אותנו על הדת:

**שחיק עצמות**. ימסו וישחקו עצמותיו:

**בהמתא**. שם מקום:

**בכפר לקיטיא**. שם מקום:

**דיהוד**. שבארץ יהודה:

**דערוק כו'**. דיברח מהכא יהא נצוד מהכא כו':

**מפיק כו'**. הוציא כרוזים שהכריזו אנה ואיה שיש יהידי טמון יבא שהמלך רוצה ליתן לו דבר מה שישאל ממנו. והיו אותן כרוזים משמיעים קולם ומרמין את היהודים. מילא פי' דבר מה. או פירושו לשון הבטחה כלו' יבטיחנו שיחיה אותו [מ"כ]:

**שאיל מחזרה כו'**. פי' שהכרוז היה חוזר ואומר להם בואו ובקשו מאת המלך שלא תלקחו מכאן רק תשבו בארן הזאת [מ"כ]. או פירושו עד שאתם שואלין להחזיר לכם

אותן שגלו. התפללו ובקשו מאת המלך שלא תלקחו מכאן אותם שבכאן רק תשבו בארץ הזאת. ור"ל שמקודם התפללו ובקשו מאת המלך שלא כהוגן לכן כעס עליהם. אבל אתם בקשו כהוגן ויעשה בקשתכם:

**איליו דבחיין**. דבחנו והבינו הרמאות לא יצאו ממקום מחבואם. ואותן שלא הבינו נכנסו כו':

**קרן דגלוסקאן**. כלו' חתיכה מן הגלוסקות העשויה משנים ושלשה קרנות:

**אבקש כו'**. כלו' ראה שאף אם מבקש אחד מהם שלא אמצא שכולם תהרגם עד אחד:

**איליו דהוו כו'**. אותן שהיו חבושין וטמונים במחבואיהם מהם היו אוכלים בשר הנהרגים. כל יום היה יוצא אחד מהם ומביא והיו אוכלים. יום אחד אמרו ילך איש אחד ממנו ויראה אם ימצא מאומה יביא ונאכל. משיצא אותו איש לחפש אוכל היה מוציא את אביו שנהרג ולקחו וטמן אותו בעפר והניח סימן עליו וחזר אל המערה שהיו נחבאים שם ואמר להם לא מצאתי כלום. אמרו ילך איש אחר אי משכח. פי' אם ימצא מאומה ויביא ואנחנו אוכלים. משיצא אותו איש הלך אחר הריח שהריח שהיה שם מת טמון ויחפש ומצא לאותו הנהרג והביאוהו ואכלוהו. משאכלוהו א"ל אותו שהיה הבנו של מת לאותו שהביא המת מהיכן הבאת הנהרג הזה. א"ל מן זוית פלוני. אמר לו ומה סימן היה מונח עליו א"ל סימן פלוני. השיב אותו השואל שהוא בנו של הנהרג ואמר אוי לאותו איש שאכל מבשר אביו:

**יאכלו בנים**. וסיפיה דקרא ובנים יאכלו אבותם:

**טרכינס**. וכן הוא באסתר רבתי. ובירוש' פ' החליל גרס טרוגיינוס:

**נשתתק הולד**. מת הילד בחנוכה:

**נדליק**. נר חנוכה:

**בוציניי**א. נרות:

**ברבריין**. תוגרמה תרגום ירוש' ברבר. ומעם לועז ת"י מעם ברברי [ז"ר]:

**השמיעו ללגיונותי**. שתשמעו להם לתשמיש:

**עביד בארעאי כו'**. קרי לאנשים עלאי ולנשים שכבושות לבעליהן ארעאי [יפ"מ]:

**מה דעבדת כו'**. אע"ג דלא היו חייבות ליהרג ולא לעבור דקרקע עולם הן כדאמרי' בפ' בן סורר על אסתר. החמירו על עצמן או בחרו מות מחיים בגועל נפשם [יפ"מ]:

## פסקה מו

**סרדיוט**. פי' הערוך נוטריקון שר של ההדיוטים:

**ונתן לה הזכר**. באתננה:

**לבתר יומין כו'**. לאחר ימים הביאה אותה זונה אותו הנער לאותו החנוני וא"ל באתי אליך בשביל שיש לי נער אחד הדומה לאותה נערה שיש לך אין אתה חפץ שיקח זה את זו והולדות שיבאו מהם יהיו לאמצע כלו' נחלוק בין שנינו. אמר לה הן. מיד לקחו אותם ונתנו איתם בבית אחד והתחילה אותה נערה לבכות. ואמר לה הנער ומה אתה בוכה. אמרה ליה ולא אבכה שבת כהן גדול תלך ותנשא לעבד. אמר לה בת מי את. אמרה ליה בת של צדוק הכהן אני. אמר לה והיכן הייתם דרים. אמרה ליה בשוק העליון. אמר לה ומה סימן היה בחצר שלכם. אמרה ליה סימן פלוני. אמר לה וכי היה לך אח או אחות. אמרה ליה היה לי אח אחד והיה לו יבלת אחת על כתפו כשהיה בא מבית המדרש הייתי מגלה אותה יבלת והייתי מנשקת לו עליה. אמר לה אם תראה אותו תוכל להכירו. אמרה ליה הן. והיה הנער מגלה את עצמו והכירו זה את זה. והיו מחבקין ומנשקין זה לזה עד שיצאה נשמתן:

## פסקה מז

**שקדשה**. שתחלה קדשה ואח"כ נתמנה לכ"ג:

**טפטיות**. קרמים המצויירים:

**יתיחפו**. שלא תלך יחיפה על הארץ כלו' שלא תרגיש בלחלוחית האדמה ואעפ"כ הרגישה:

**והא תניא אין פוסקין כו'**. ור' חייא נתן טעם משום זנית והיאך פסקו לה יין. והשיב רבי יחזקיה לתבשיליה פסקו ולא לשתייה. ועוד תנן היתה מניקה כו'. שמוסיפין על מזונותיה ואמר ריב"ל שמוסיפין לה יין וחולי שהיא היתה מניקה:

**אראה בנחמה**. כתבו התוס' שהיא שבועה בלשון קצר. כלו' שלא יראה בנחמת ציון אם לא ראה וכו':

**הרכה בך והענוגה וגו'**. אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענג ומרוך וגו':

**וקללה אותם**. שהיה מועט בעיניה:

## פסקה מח

**מלקטת שעורים**. הנופלים בין טלפי הסוסים כדי להתפרנס מהן מחוסר כל מפני עניותה [יפ"מ]:

**אם לא תדעי לך**. פרש"י אם לא תתני לב כנ"י לשמור את התורה. סופך לצאת בעקבי הצאן ולרעות גדיותיך ר"ל גופך:

**אל תקרי גדיותיך כו'**. [עי' מהרש"א ריש פ' מציאת האשה]:

## פסקה מט

**זבנין לה כו'**. היו קונין לה חלוק אחד והלכה היא לכבסו במים בא גל ושטפה והיו קונין לה חלוק אחר והלכה לכבסו במים ובא גל ושטפה ולקחה. רצו עוד לקנות לה חלוק אחרת אמרה להם הניחו לו להקב"ה שיגבה חובת עונותי ממני ומאחר שרצונו כך הוא שלא יהיה לי חלוק גם אני לא אקשה כנגדו ואקבל דינו באהבה:

## פסקה נ

**לגיו כו'**. לפנים מן שבעה חדרים:

**מיד הוציאו והרגו**. נראה שהרגו הוא בעצמו מרוב כעסו עליו:

**מיד גזר עליו והרגוהו**. לא רצה להרגו בעצמו רק ע"י שליח רק הראשון הרג בעצמו בכעסו:

**זובח לאלהים יחרם**. כי אף לשמים אין לזבוח לשם אלהים רק לשם המיוחד דוקא וכל שכן המשתחוה לעכו"ם:

**שמע ישראל ה'**. כלו' אנחנו בני ישראל חייבים לשמוע בקולו ולדבקה בו ולא להשתחוות לזולתו. וכמו שכתוב בספרי ה' אלהינו עלינו הוחל שמו ביותר:

**כי ה' אלהיך בקרבך**. אל גדול ונורא ואם תאמר מה ענין פסוק זה לעכו"ם והלא לא מיירי מקרא זה אלא ברוממות ה' וי"ל שכך אמר כי אין לו לחוש למורא ב"ו כנגד כבוד מקום כמ"ש שם לא תערוץ מפניהם כי ה' אלהיך בקרבך אל גדול ונורא [יפ"ע]:

**א"ל בני השתחוה**. אמר בלשון חיבה בני השתחוה כו' ואני אעשה עמך כאב:

**את ה' האמרת היום**. לשון הבדלה והפרשה שהבדילוהו מבין אלהים אחרים ומעתה אי אפשר להמירו באחר שקבלה זו בשבועה היתה דבתר הכי כתיב לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו וגו' ודרך כורתי ברית שנשבעים זה לזה [יפ"ע]:

**ושבעו חיים**. ולפיכך לא הקפידו הם על נפשם:

**ואתם בטלים כו'**. פי' וא"כ מה בצע בטובתכם שתעשו לי כי באבדכם תתבטל ג"כ הטבתכם. משא"כ ה' קיים לעולם ובידו לקיים תמיד שהוא חי וקיים לעולם שכרו בעולם הנצחיי [יפ"ע]:

**חבל**. לשון קללה תחשב לו [מ"כ]:

**מתיירא כו'**. שחרפה היא לך שאין אתה יכול להכריחני:

**אללי**. לשון אוי ואבוי:

**אם יש בו כל המדות כו'**. פי' אם יש בו עדיין כל המדות הללו. כלו' כבר הזקין הוא ואינו יכול להשתמש בהמדות הללו דאל"כ למה אינו מציל אתכם כו':

**הרגני תחלה**. שמפני שהיה מר לה ממות הותר לה למסור עצמה למיתה ברצונה [יפ"ע]:

**תזוח**. לשון גאות וגאוה:
**הרי אמנו בנתה**. שבעה מזבחות אפשר שגם היא היתה יועצת אותם למסור נפשם. אי נמי היא היתה גם כן נוחה בדבר שאפי' היה הדבר תלוי בידיה היתה מוסרתם למיתה [יפ"ע]:
**ועליהם כתיב כי עליך הורגנו כל היום**. ר"ל הורגנו בלשון רבים שקאי על השבעה בנים. ונחשבנו כצאן טבחה בלשון יחיד נקבה קאי אאמם [מהרש"א]:

## פסקה נא

**נשתטית נעשית שוטה חסרת דעת**. בתלמודא דידן איתא שבדעת שלימה עשתה זאת [מ"כ]:
**ונותנה כו'**. ביומא דף ל"ח פרש"י שמה שנתוסף עליו היתה נותנת משקלו זהב. והתם אי' מעשה בדואג בן יוסף שהניחו אביו בן קטן לאמו כו' ודואג היה הנמדד והנשחט:
**והיה ירמיה מקונן כו'**. בתוכחות בתורה מפורש קללה זו ואכלת פרי בטנך בשר וגו' אבל ירמיה עליה ביותר היה מקונן שכל כך זהב הקדישה בשביל בנה ואח"כ באתה לידי כך שאכלתו. ורוח הקודש משיבו שחללו שם שמים והמקדש שהרגו שם כהן ונביא [מהרש"א]:
**על סילוק דעת ועל סילוק שכינה**. סילוק דעת כדכתיב יאבד לב המלך וכמו שמבאר לקמן. וסילוק שכינה כדכתיב שם דרכך ומעלליך עשו אלה לך זאת רעתך כי מר כי נגע עד לבך והיינו סילוק שכינה כדאי' בפתיחתא ט"ז ע"ש [יפ"ע]:
**ולא היה לו דעת**. הרי שהדעת נסתלקה. ואע"ג דאסור לאדם לחבל את עצמו כדי להנצל מנקירת עינים. י"ל ע"ד דאי' בשאול שכדי שלא יתעללו בו מותר למלך לחבל בעצמו ויחזקאל כבר ניבא עליו שינקרו עיניו [יפ"ע]:
**אלא גרם לבניו כו'**. כמ"ש חז"ל שנעצו לונביות של ברזל בעיניו ולא נסמה עד ששחטו בניו לעיניו [מ"כ] כדאי' בתנחומא סדר ואתחנן וע"ש:
**יאבד לב המלך**. וסיפא דעניינא רוח מלא מאלה יבא. וכאן כתיב אלה [מ"כ]:
**אלו אהרן ודוד**. וכדאי' במדרש רבה פ' י"ח אלה שני בני היצהר וגו' וכי יש לשמן בנים אלא זה אהרן ודוד שנמשחו בשמן המשחה אהרן נטל כהונה ודוד מלכות:
**אהרן תובע כו' ודוד תובע כו'**. דאי' בויק"ר פ' כ"ד וז"ל נתת כהונה לאהרן לעולם ברית מלח הוא נתת מלכות לעולם כו' וע"ש ביפ"ת. לכן כל אחד תובע מתנתו שיתן לו כמו שפסק לו עד עולם:
**ורשב"נ אמר על ע"א**. כדלעיל סי' ל' מעוני על שעבדו אלילים:

**משמרות**. אנשי מעמד שהיו עומדים על משמרתם מדי יום יום כדאי' בתענית דף כ"ו:
**ומה הנאה יש כו'**. שיבכו על ביטולם:
**בשני היו מתענין על פורשי ימים**. לפי שביום ב' היתה חלוקת המים וע"כ יום השני לעולם קרוב לפעול יותר במים מבשאר ימים [הרשב"א]:
**בשלישי כו' דרכים**. דכתיב ביה ותראה היבשה כלו' שימצאו הדרכים נקיים [רש"י]:
**ברביעי כו' אסכרה כו'**. מפני שבו נבראו המאורות ונאמרה מארת בחסרון ווי"ן לרמוז שיש בו מארה לכן התפללו שלא תפול המארה על התינוקות. א"נ כיון דאסכרה באה על לה"ר ולה"ר אתעביד ביום ד' שנבראו מאורות ואמרה הלבנה לפני הקב"ה א"א לשני מלכים כו' ואמר לה הקב"ה לכי ומעטי את עצמך והיינו לה"ר והלכך איכא למיחש לאסכרה ומתפללים עליה שלא תבא [רש"י]:
**בחמישי כו' המעוברות**. משום דבחמישי כתיב ישרצו המים שרץ נפש חיה [רש"י]:
**אין מתענין על שני דברים**. דלאו אורח ארעא למבעי רחמי ברישא אלא במילתא פורתא. כדרך הכותי שאמרו בויק"ר פ"ה. א"נ משום דמשמע דאית להו זכותא טובא דבעי טובא ומיפקיד דינא עלייהו [יפ"מ]:
**על זאת**. וכדאי' בפ"ק דתענית על זאת מכלל דאיכא אחריתי ופירש"י על זאת על חדא משמע:
**על רזא דנא ולא על תרי**. וכתב היפ"מ נראה שנבוכדנצר שאל מהם כמה חלומות כדכתיב להגיד למלך חלומותיו ולהכי סד"א שיבקשו על כלם. לה"ק שאין לבקש אלא על חלום זה שהם מסתכנים בו:
**על עצירת גשמים וגלות**. משום שהוא כדבר אחד לפי שע"י הרעב שנעשה ע"י עצירת גשמים מוכרחים הם לילך גולה לבקש טרף ומזון. וכדכתיב ביואל א' יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק וגו"וכתיב שם ב' בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה' ויאמרו חוסה ה' על עמך ואל תתן נחלתך חרפה למשל בם גוים וגו' ויען ה' וגו' הנני שולח לכם את הדגן וגו' ולא אתן אתכם עוד חרפה בגוים. וכתב הרד"ק שם כי כשהיה רעב בא"י היו יוצאים רבים ממנה לגור בארץ מצרים ובארץ פלשתים מפני הרעב. וזה היה להם לחרפה שמשלו בהם הגוים בהיותם גרים בארצם. וכן כאן שלא יפילו המעוברות ושלא ימותו בני המניקות דבר אחד הוא:
**מפני כבוד השבת**. זה הטעם הוא על ערב שבת. ועל מוצאי שבת יש טעמים אחרים בגמרא ע"ש [יפ"ע]:
**משל לרופא**. משום כפל עיני עיני. לזה אמר דעיני יורדת מים על עיני [יפ"ע]:

**מה שמו של מלך המשיח**. משום דכבר נאמר אין לה מנחם מכל אוהביה והא תו למה לי. להכי בעי למימר דמנחם דהכא היינו משיח דאיקרי מנחם. ואגב אורחיה מייתי כל הני שמות [יפ"ע]:

**וזה שמו אשר יקראו כו'**. ר"ל דכך כתיב התם הנה ימים באים נאום ה' והקמותי לדוד צמח צדיק ומלך מלך וגו' בימיו תושע יהודה וישראל וגו' וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו:

**טבא למדינתא דשמה כו'**. כלו' טבא למדינת ירושלים ששמה כשם מלכה משיחה ושם מלכה משיחה כשם הקב"ה וכדמפרש:

**מיום ה' שמה**. ודרשו רז"ל בפ' הספינה אל תקרי ה' שמה אלא ה' שמה:

**הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח וגו'**. והוא יבנה את היכל ה' והוא ישא הוד וישב ומשל על כסאו וגו':

**שנא' כי רחק ממני נחם**. ירמיה אמר בשעת חורבן שאז נולד משיח ונתרחק מבני אדם לג"ע עד לעת קץ הימין כדאי' במדרשים [יפ"ת]:

**כחושבנא דדין**. וא"כ הוא נקרא בשני השמות [יפ"מ]:

**עובדא הוה כו'**. מעשה היה באיש אחד שהיה חורש. צעקה פרתו. עבר לפניו ערבי אחד א"ל מה אתה כלו' יהודה או נכרי. א"ל יהודי אני. א"ל התר שורך והתר פדנך פי' צמדך [צמד בקר מתרגמי' פדנא דתורי]. א"ל למה. א"ל דבית המקדש של היהודים חרב ויש לך להתבטל ממלאכתך להתאבל. וגם לברוח מפני האויבים. שאותו יהודי היה כל כך רחוק מירושלים שלא ידע בדבר:

**א"ל מנא ידעת**. מניין אתה יודע. א"ל מצעקת קול הפרה. בעוד שהיה מתעסק ומדבר עמו הפרה היתה צועקת פעם אחרת. א"ל אותו ערבי חזור וקשור שורך וקשור צמדך שבשעה זו נולד מושיעם וגואלם של ישאל:

**ואבוי כו'**. ואביו מה שמו:

**והיכן שריין**. היכן המה דרים באיזה מקום:

**בבירת ערבא**. שם מקום בבית לחם יהודה:

**זבן כו'**. מכר אותו איש שוריו ומכר צמדו וקנה לבדין שמלפפין בהם תינוקות כשהם קטנים כדי לבוא למקום אם התינוק ולידע טיבו ומהותו:

**עלל לקרתא**. נכנס לעיר ויצא לעיר אחרת כו'. כלו' הלך הלוך ונסוע מעיר לעיר וממדינה למדינה עד שהגיע לשם למקום בירת ערבא. וכיון שבא לשם באו כל בנות העיר לקנות ממנו לבדין לתינוקותיהם. ואותה אשה אמו של אותו תינוק לא קנתה ממנו. אמר לה למה אין אתה קונה לבדין:

**דחשא קשייה**. פי' דקשה השגחתו כלומר סימניו והוראת מזלו הוא קשה. ואולי צריך להיות דחש ארחשיה לשון רחש לבי כלו' סיפוריו ועניניו קשים. ובספר הישן גרס נחשיה [מ"כ]:

**דעל רגליו כו'**. לרגליו אגב לידתו ע"ד ויברך ה' אותך לרגלי [יפ"מ]:

**רהיצין כו'**. בטוחין אנו באדון העולם כמו שעל ידו נחרב כך על ידו יבנה במהרה:

**את הוי נסיבא כו'**. פי' הערוך בא במהרה ולקח לך מאילין לבדין להתינוק ולאחר ימים אני אבא לביתך ואקח פרעון מחיר דמי שווין. לקחה ממנו והלכה. לאחר ימים אמר אותו איש אלך ואראה איתו התינוק מהו עושה. בא אצלה ואמר לה אותו תינוק מהו עושה. אמרה לו וכי לא אמרתי לך שמנהגו ומזלו של אותו תינוק הוא רע אפילו משעה שבא לעולם בא ניחושו עמו שהרי באותו שעה חרב בהמ"ק שמאותו שעה שהלכת ממני באו רוחות וסערה [רוח סערה תרגומו רוח עלעולא] נשאוהו והלכו להם:

**ועל רגלוי מתבני**. ולפיכך לקחו האלהים. ועיין בירושלמי פ"ב דברכות שהגירסא נשתנית שם קצת:

**למה לי ללמוד**. מן אותו ערבי שביום שנחרב הבית בו ביום נולד המשיח:

**והלבנון באדיר יפול**. וכדאמר בהניזקין שאין לבנון אלא בהמ"ק שנא' ההר הטוב הזה והלבנון. ור"ל דלא נאמר ההר הטוב בה' הידיעה רק על הר המוריה שכבר נבחר לטוב מאבותינו אברהם יצחק ויעקב. והלבנון קאי על בניינו של מקדש בהר הטוב הזה מעצי הלבנון. גם כי הוא מלשון בנין. או מלבון ע"ש שמלבין עונותיהם של ישראל [מהרש"א]. ואין אדיר אלא מלך דכתיב והיה אדירו ממנו. הרי דכתיב כשיחרב הבית המקדש יצא תיכף חטר מגזע ישי ר"ל יולד משיח מזרע ישי:

**דבי רבי שילא אמרי כו'**. דבי רבי חנינא אמרי כו':

**דבי רבי ינאי אמרי כו'**. כתב בספר ישועות משיחו שאין ספק שכל תלמידי חכמים האלה היו דורשים ומיחסים שם המשיח כשמם רבם. כי דבי רבי שילא קראוהו שילה בשם רבם. ודבי רבי חנינא ויראוהו חנינה בשם רבם. ודבי רבי ינאי קראוהו ינון שהוא מל' ינאי ע"כ:

**שילה שמו**. ע"ש יובל שי לו כדאמרי' במדרש [מהרש"א]:

**שלה כתיב**. צ"ל שילה כתיב. ור"ל בלא וא"ו קרי ביה שילה הלמ"ד קמוצה. שכל אחד דרש כשם רבו [ועי' במנחת שי]:

**אשר לא אתן לכם חנינה**. עדיין לא יבא משיח [רש"י]:

**ינון שמו**. כמו ינאי. שכל אחד היה דורש אחר שם רבו:

**לפני שמש ינון שמו עד שלא נברא השמש היה שמו ינון**. והוא אחד משבעה דברים שעלו במחשבה ליבראות [רש"י]. וכתב המהרש"א ששמו ינון על שם שררה ומלכות כמ"ש המפרשים. וגם שם בן ד' אותיות כי שני נוני"ן במקום שני ההי"ן בא"ת ב"ש. וכדאמרי' בפ' הספינה משיח נקרא על שם של הקב"ה [וכדאי' לעיל]:

**נהירא כתיב**. כצ"ל [מנחת שי] דה"ק קרא משום דידע מה בחשוכא דהיינו מעשה הרשעים שנא' בהם והיה במחשך מעשיהם. להכי נהירא היינו משיח עמיה שרא שמעכבו אצלו ואינו שולחו אצלנו [יפ"ת]:

**אי מהייא**. אם הוא מאותן שהם חיים עדנה:

**אי ממיתיא**. מאותן שכבר מתו:

**אלא לדוד**. ודרש הכי למשיחו לדוד:

**כהדא אפתא דקרא**. קליפין של דילועין שכל מה שהחיצון גדל הפנימי נתמעט:

**כהדא חזירתא**. כל כמה שבניה גדלים היא מקטנות. וצ"ל כשהיא מינקת וה"ג בספר ישן [מ"כ] והנמשל מבואר ממילא:

## פסקה נב

**כתיב מי יתן ראשי וגו'**. ואבכה יומם ולילה:

**למלך שבנה פלטרין**. עיקר מדרש זה הוא בב"ר פ"ה ופ' כ"ח ע"ש ביאורו. אמנם כאן הביאו לומר שיהיו המים מזומנים לבכייתו על חורבן הבית שנא' מי יתן ראשי מים. או מי יתן ויהיה כמו בראשית הבריאה שהיה העולם כולו מים במים. וכן מצאתי בילקוט וכדמסיק לבסוף [מ"כ]:

**עמדו דור אנוש**. כדכתיב אז הוחל לקרא בשם ה' והוא לשון מרד כדאי' בב"ר פ" כ"ג. וס"ל שבדור אנוש ג"כ לקה העולם במים כדאי' בב"ר פ' הנ"ל [יפ"ת]:

**יחזור העולם לכמות שהיה**. והיינו מי יתן ראשי מים. פי' מה שהיה בראשונה שהיה העולם כולו מים:

**שנא' ויהי הגשם**. שמים אלו היו מוכנים מתחילה לזה כמש"ה יקיו לי המים מדקאמר הגשם בה"א הידיעה משמע המוכנת. וכן כתב רש"י ז"ל שנא' ויהי הגשם הוא הגשם שהיה משמת ימי בראשית [יפ"ת]:

**וצנית**. פירושו סל כמו צנא מלא קרא. ור"ל שהיה לו מקלו ותרמילו שממנו היתה לו פרנסתו בצמצום:

**וסיגל**. אסף ואצר:

**אמר הקב"ה מי יתן ראשי מים**. ששם היתה שכינתו בראשית בריאת העולם שנא' ורוח אלהים מרחפת על פני המים [מ"כ]:

**כתיב אלה אזכרה**. דרש פרשה ציון בידיה שהיתה מפרשת בקינתה מקומותיה שהיתה שמחה בהן בעליית הרגל. לשון מציב לו יד [יפ"ע]:

**בשך**. ענין גדר כמו הסר משוכתו:

**ואילנות מסככות**. במדרש תהלים יש שהיו עושין כמין סוכה והיו הולכין תחתיהם [מ"כ]:

**תלויה לשמש**. הראש תולה לשמש ואין צל עליו:

**ועכשיו בצילן**. של מלכיות. ע"י שהיו צריכין להקרא בשם אספסיאני טרכיני כדמסיק נמצא שהיו עולין בצילן של מלכות [יפ"ע]:

**מפומעים**. היינו פמייס:

**אספסיאני כו'**. שמות של הקסריים:

**בדרכים היו אומרים עומדות**. כן הוא בירושלמי פ' בתרא דבכורות. אמנם המיימוני והסמ"ג כתבו שבדרכים היו אומרים שמחתי באומרים לי בית ה' נלך. וכשבאו בשערי ירושלים אומרים עומדות היו רגלינו כו' [מ"כ]:

**דמומח כו'**. בשתיקה אני עולה ובשתיקה אני יורד דריש אדדם כמו אדומם [מת"כ]. והלכו בדממה משום שגזרו שלא להעלות בכורים [מדר"א]:

**בכיה סלקא**. בבכיה אני עולה בבכיה אני יורדת:

**געגעא**. פי' הערוך אמת המים שהולך וגועה והומה. ודרש חוגג כמו הוגג לשון געגע ובשוח"ט גרס וז"ל חוגג לשון יוני הוא חוגים שלמים כשם כשאין לחוגים של מים שיעור כך לא היה שיעור לישראל כשעולים לרגל לכך המון חוגג (מ"כ):

**טמשא**. פי' טמון ומכוסה:

**הוה מחי ליה כו'**. היה מכה אותו ואמר הבן חטאתי והסכלתי עשו:

**שנא' אין הוה לה**. עיין מ"ש לעיל סימן כ"ז:

**חלמיש לנוה כו'**. בחלמיש היו יושבים צוררי ישראל ובנוה שהיה סמוך לה היו יושבים יהודים והיו מצירים אותם וכן כולם. כדאיתא בקדושין ע"ב ובויק"ר פ' כ"ח. ובחזית פ' כשושנה:

## פסקה נג

**יאשיהו אמרו**. כדמסיים דירמיהו שמע שאמר כן בשעת מותו. ונכתב זה במגילות קינות דקשה סילוקן של צדיקים מחורבן בהמ"ק כדלעיל פ' ותרד פלאים. ועוד שבמותו נפלו רבים מישראל. ועיין בתרגום:

**אחרי כל זאת אשר הכין יאשיהו**. הפסוק קובל ומקונן על יאשיהו שלא נעשה לו נס כמו לחזקיהו שכתוב בו אחרי הדברים והאמת בא סנחריב על חזקיהו ונעשה לו נס (רש"י שם):

**עלה נכו פרעה**. נכו נקרא כן על שם שהיה נכה רגלים:

**בכרכמיש על פרת**. על מלך אשור כדכתיב במ"ב כ"ג רצה לעבור דרך א"י. ופרעה נכו לא היה יכול לבא עליו דרך נהר פרת אם לא יעבור דרך א"י שהרי מצרים היא בדרומה של א"י ונהר פרת בצפונה של א"י:

**בקרקסיין**. פי' יד הנהר (יפ"ע):

**מה לי ולך מה לי עליך ומה לך עלי**. וכי אויבים אנחנו זה לזה. לא עליך אתה היום היום הזה אינני הולך עליך. ואמר אתה לתוספת ביאור. אל בית מלחמתי אל מקום מלחמתי והוא מלך אשור:

**ואלהים אמר לבהלני**. פי' למהרני ולזרזני ללכת בבהלה על אשור:

**מפי הקב"ה אני עולה**. אולי שמע מפי ירמיה בדבר ה' למהר ללכת על אשור. ולכן אמר ליה אל תעכב ע"י מללכת. או אפשר שהיה יודע נבואת ישעיה שאמר וסכסכתי מצרים במצרים. וכן משמע בפרש"י בד"ה:

**זה לשון עכו"ם**. ולא כאלהים קמא כי אלהים אשר עמי לא יאמר נכו עליו כי אין ה' עמו ודאי אלא רחוק מכליותיו. ועוד דהשתא ניחא דטעה יאשיה להלחם עמו בלי רשות. כדאי' בתענית דף כ"ב אמר הואיל וקא בטח באליל יכילנא ליה:

**זה ירמיהו שאמר ליאשיהו**. בתענית דף כ"ב איתא מפני מה נענש יאשיהו על שהיה לו למלוך בירמיהו ולא נמלך:

**וסכסכתי מצרים במצרים ולא הבינותי מה ענין זה לכאן**. כי מלחמה זו עם מלך אשור היתה. ושמעתי שגם עם הנלחמים עם פרעה נכו היו ג"כ מצרים. וזהו וסכסכתי וכו' שילחמו עם מצרים:

**וחרב לא תעבור בארצכם**. ומסיים בתענית מאי חרב. אי נימא חרב שאינה של שלום הכתיב ונתתי שלום בארץ וגו' (ופרש"י ולמאי הלכתא כתביה רחמנא לאידך קרא וחרב לא תעבור בארצם) אלא אפי' חרב של שלום ע"כ. וכיון דאמר הקב"ה שלא יעברו נמצאו הם עוברים על דיבורו של הקב"ה. לכן אלך ואלחם בם. ואע"ג דירמיהו א"ל שלא ילחם. י"ל שכיון שירמיהו לא אמר ליאשיהו מפי הקב"ה בנבואה שיחדל ממלחמה זו אלא אמר כך מקובלני מפי ישעיה כו' חשב יאשיהו כיון שבטח פרעה בעכו"ם שלו כמו שאמר לו חדל לך מאלהים אשר עמדי. לא יתקיים זה בימיו שהוא צדיק וגם דורו הם

צדיקים לפי מחשבתו וכדכתיב וחרב לא תעבור בארצכם. שדברי מי יקום דברי הרב או דברי התלמיד:

**והוא לא היה יודע**. הקשו התוס' למה נענש והלא דרש את המקרא והסכים להלכה. ותירצו שהיה ירמיהו מתנבא רעות על ישראל בימיו ומוכיחן על עונותיהם. והו"ל לידע שהיו בישראל תועבות נסתרות. וכיון שלא חשש לכך ה"ל כאילו אינו מאמין בדברי הנביא:

**שכל דורו עובדי עכו"ם היו**. בנ"א גרס תו בסתר ליצני הדור מה היו עושים היו נותנים חצי צורה בדלת זו וחצי צורה בדלת זו הוה משלח זוג וכו' מן דהוון תרעין תרעייא הוה משתכחא קיימא מלגו ע"כ. ולא גרסינן הוו תמן וכו' עד לפיכך. ולפי גירסתנו יש לפרש שכשהיו הדלתות נפתחות לא היתה העכו"ם נראית שהיו הדלתות מכמה קרשים נגללות זו לפנים מזו כדלתות ההיכלות וע"י כן לא היתה העכו"ם נראית שהיתה חקוקה מקצתה בקרש זו ומקצתה בזו ונסתרת לפנים בגלילתם. ומשיצאו התלמידים אמרו סגרו הדלתות אחריכם ומשסגרו הדלתות היו הדלתות שהצורה בהן מתחברות והעכו"ם נראית לאותן שמבפנים. והיה בעל הבית אומר על אותן התלמידים משבאו ותקנו ר"ל הם באו לתקן שקלקלו הצורה. שהרי בסגירתן חזרה לקדמותן הצורה לשלימותה:

**שלש מאות חצים**. נראה דזה ע"ד הפלגה. וכן משמע בתנחומא ס' מסעי סי' י"ב. ור"ל שירו בו חצים הרבה מדכתיב ויורו היורים דמשמע יורות הרבה הורו המורים:

**מצית אחריו**. מקשיב דבריו. ובתענית איתא חזייה דהוה קא מרחשן שפוותיה אמר דילמא ח"ו אגב צעריה קאמר מילתא כלפי שמיא. גחין עליה שמעיה דהוה מצדיק דיניה על נפשיה וקאמר צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי:

**פיהו ופום סרסוריה**. ר"ל מדאמר פיהו ולא אמר פיו ריבה גם פי סרסורו. ור"ל פיהו כי את פי ה' לא שאל. ופום סרסורו ירמיה שאמר ליה כך מקובלני כדלעיל:

## פסקה נד

**בנביאי השקר**. משום דק"ל למה לא אמר לאוהבי. לכן פתרון קריין בנביאי השקר שהיו מאהבין אותי לעכו"ם. ומשום דפשטיה דקרא מיירי בבעל בריתם שרימו אותם כדתרגם המתרגם. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו. לכן פי' המה רמוני גם המה רמוני. כלומר לאו דוקא בעלי בריתי רמוני כמשמעו. אלא גם בתרמית נביאי השקר מיירי (יפ"ע):

**מדחים כתיב**. כצ"ל ופי' גלותם מענין אם יהיה נדחך. כלו' שהגלות היה בסבתם (יפ"מ):

**בנביאי האת**. הכוונה שהנביאים היו מרמזים ומזרזים אותם קודם החורבן על מה שיעשו בבבל שיתנו בבבל תרומה ומעשרות כדי שלא תשתכח מהם תורת תרומה ומעשר וכמו שאמר ירמיה הציבי לך ציונים:

**הצייני במצות**. ר"ל לסימן ולזכרון בעלמא שעל ידי זה נאהבים להקב"ה ויקבלו שכר ע"ז כמו בא"י. וז"ש קראתי למאהבי והמה רמוני ולאו דרך תגר קאמר. אלא כלו' שקראתים שיעמוד לי בצרתי זכותם. והיו מרמין אותי לחזקני במצות. והכוונה שלא הועילו להצילני וקצר הכתוב מלפרש זה:

**זה חורבן בהמ"ק**. שיזכרו אותו תמיד. כענין שנא' אם אשכחך ירושלים וגו' אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי. ור"ל שתשימי סימנים ואותות שיזכר לפניך תמיד חורבן בהמ"ק. וכדרך שארז"ל סד אדם ביתו בסיד משייר בה אמה על אמה. ולפי שזה הענין דוגמת הציבי לך ציונים אסמכינהו אהדדי:

**למענכם שלחתי בבלה**. ר"ל שלחתי השכינה שם עמהם ע"ד ובפשעיכם שולחה אמכם שפירשו חכמי האמת על השכינה. ובירו' גרס למענכם שולחתי בבלה. וכתב בעל יפ"מ נראה דמסורת בידם דשולחתי כתיב אע"פ שאינו בספרינו:

**גלו לעילם**. היינו מדי. שמבבל יצאו למדי ואין עילם אלא מדי. כמד"א ואני הייתי בשושן הבירה אשר בעילם המדינה:

**גלו ליון**. לאו דוקא גלו דהא לא גלו ליון מא"י. אלא כלו' כשהיו בצרה ובשעבוד יון היה הקב"ה עמהם. ומשום ריהטא דלשון גלות דנקט בכולהו נקטיה נמי הכא (יפ"מ):

**ראו באלו דרכים הלכתם**. כלו' הסתכלו ברעה אשר מצאתם בגלות שגליתם בעונותיכם ותנו לב לשוב בתשובה ותזכו לשוב לעריכם (יפ"ע):

**מורות מורות**. יש מפרשים לשון מרירות. ולי נראה תולעים הנמצאים בבני מעיים דאיקרו מורנא בפ' אלו טרפות (יפ"ע):

## פסקה נה

**גושין גושין**. בערוך נראה דמפרש חתיכות מקובצים. וא"כ דרש חמרמרו מענין ויצברו אותם חמרים חמרים. או הוא ענין כווץ מענין נחמרו בני מעיה (יפ"ע):

**למה כי מרו מריתי**. צריך עיון מאי קמ"ל ושמא שלא תימא שפירושו נהפך לבי בקרבי כשמריתי ור"ל שמריו מחמת שטות ואביד הדעת (יפ"ע):

**זה שאמר משה כו'**. דאל"כ מאי כמות ולא מות ממש אלא דהיינו אימת מות כענין עלה מות בחלונינו. וזה"ש משה וכו' ומחדרים אימה:

## פסקה נו

**הוברחו**. פי' נתגלגלו ונתקפלו ונסתלקו. מפני שניתנו בזכותו נסתלקו במותו כדאיתא בפ"ק דתענית:

**ונתקבצו כל ישראל להספידו**. והיינו כי נאנחה אני. דמשמע שכל כנסת ישראל היו נאנחים:

**מיד מה כתיב**. תמן וישמע הכנעני והיינו שמעו דכתיב הכא. ומשום דבעי למימר כל אויבי שמעו רעתי ששו הבאת יום קראת וגו' קאמר כי זה דרכם לשמוח ברעותינו אפי' מאז במות אהרן. וכדאי' בפ' קמא דר"ה מה שמועה שמע. שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד כסבור נתנה רשות להלחם עם ישראל. וקשה כיון שבאו כל ישראל לגמול חסד למה נענשו זו תורה וזו שכרה. וי"ל שלא באו משום יקרא דשכבי רק משום יקרא דחיי משום יקרא דמשה ואלעזר. שכן הוא משמעות הענין משה אבל ואלעזר אבל מי לא יתאבל ולפיכך נענשו שבא הכנעני להלחם בם וישב מהם שבי. וכמסקנת הגמרא סנהדרין פ' נגמר הדין דהספדא הוא יקרא דשכבי (כמ"ש לספוד לשרה ר"ל ליקרא דשכבי) (ספר לב אריה):

**לברוח כלפי צפון כו'**. הנה מכאן משמע שעזה היתה מצפון א"י וצור ממזרח וערב ממערב. וכלפי דרום לא אמר משום שלדרום לא היו יכולים לברוח לפי ששם ארץ אדום בעצמה עיין רש"י סדר מסעי. ורש"י בעמוס א' פ' ו' כתב גלות שלימה גלות ישראל שתהא הגלות שלימה שלא ימלט איש שהיו עומדים על הדרכים ותופשין הנמלטין ומסגירים אותם. וכן עשו אנשי צור וכן לד' רוחות בחורבן בית שני כמ"ש באגדת האזינו עזה מן הדרום צור מן הצפון דמשק מן המזרח ערביים מן המערב:

**אקשית אנפיך**. שאת עז פנים שאינך נאהבת ומתקבלת לשום א' משכיניך:

**איללו**. פי' אילו הייתי משאלת להם ושואלת מהם כלום. והיתה מלאכתי נמצאת בידם ומלאכתם בידי לא היו אוהבים אותי בתמיה:

**אקשיתון כו'**. שאתם עזי פנים שאינכם נאהבים ומתקבלים לשום אומה ולשון. וקא מהדרי ישראל כי ה' עשה זה שהבדילנו מלהתחתן בם מלאכול עמהם ולזה אין לנו עסק עמהם ולא הם עמנו כדי שנהיה מתקבלים ביניהם. והערוך גרס אגשרתון אפיכון. ומפרש החצפתם אפיכון:

**ולא כמוני ברווחה**. משום דק"ל דכיון דבהדיא קאמר ועולל למו כאשר עוללת לי מה צ"ל ויהיו כמוני. לה"ק דלאו לגופיה אתא אלא לדיוקא וה"ק במה שהבאת יום קראת

כאומר קרא עלי מועד בזה בלבד יהיו כמוני. ולא ברווחה המקווה לי כמ"ש ה' בדד ינחנו כפי מדרש רז"ל וכמו שפרש"י שם:

## פסקה נז

**אייתי עליהון כו'**. דריש ועולל לשון פועל ומעללים. והיינו אייתי עליהון כו' פי' תביא עליהם מה שהבאת עלי. כלו' עשה להם מה שעשית לי:

**דקדק עליהון**. דרש ועולל מענין להתעולל עלילות. והיינו דקדק עליהון שידקדק לבקש להם עלילות רעה:

**ועולל למו קטוף כו'**. דריש ועולל לשון כריתת הזמורות והיינו קטוף עללתהון:

**את מוצא כו'**. מייתי הך אגדתא הכא. משום דכתיב כי רבות אנחותי דמשמע דנקתה בכמה מיני מלקות והכא קאמרינן דלקתה בכל איברים אלו ושלקתה בכפלים. עוד יתכן דכדי לסיים הפרשה במלתא דנחמתא מייתי ליה הכא:

**בו לקו ובו מתנחמים**. יש לדקדק מאי נפקא מינה שיהיה המלקות והנחמה כענין החטא. וי"ל שהכוונה היות העונשים מדה כנגד מדה ע"י זה יכירו וישובו אל ה'. וכשהאדם עושה תשובה מאהבה אז הזדונות נעשו זכיות. והאבר אשר חטא אחר שלקה ושב מאהבה. שב האבר למעלה וכבוד מאשר בתחילה וז"ש המדרש ובו מתנחמין [ספר הנותן אמרי שפר]:

**ויעבור מלכם**. בשובם מן הגולה יעבור מלכם הוא מלך המשיח לפניהם. וה' יעבור בראש כולם כי אז יחזיר גם הוא שכינתו לציון:

**אשר כל שומעו תצילנה שתי אזניו**. זה נאמר על לקיחת הארון שלקחו הפלשתים מישראל בימי עלי בחטא שלא שמעו בניו לקול ה' והוא לא הוכיחם:

**ואזניך תשמענה כו'**. פרש"י לא כמו שאתם עושים עתה שאתם מואסים בדבריו של נביא ואומרים לא תחזו לנו נכוחות. כי אם אזניך יהיו נטויות אף אחריך לשמוע דבר מאתי אולי יבא נביא ויורך הדרך ללכת בין ימין ובין שמאל:

**ומשקרות עינים**. לשון הבטה וקריצה ורמיזה [איוב כ'] כי עין שזפתו תרגומו עינא דסקרתא (רד"ק) אופי' שצובעות עיניהם בסיקרא ובכחול [רש"י]:

**והנם שולחים**. הם שולחים אל אפם ריח רע בזמר הרוח הוצא מפי הטבעת בעת יתריזו. והראוי לכתוב אל אפי' אלא שהוא תיקון סופרים. ופי' תיקון סופרים כתבתי בביאורי על התנחומא סדר בשלח משם תדרשנו:

**בהיותם בארץ אויביהם וגו'**. לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם וגו':

**ולבם שמו שמיר**. משמוע פי' עשו לבם חזק כשמיר (והוא הברזל החזק כמ"ש המצודות. או היא אבן החזקה שלא יכול הברזל לפוסלה כמו שפי' הרד"ק. ורש"י פי' תולעת חזק מצור מראין אותו על האבן והיא מתבקעת) מלשמוע את התורה:

**דברו על לב ירושלים**. דברים המקובלים על הלב:

**יוסיף ה' שנית ידו וגו'**. לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים וגו':

**רגליהם לרע ירוצו**. וכל הפרשה שם מיירי מחטאת שעשו ישראל:

**זה קוינו לו וגו'**. ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו:

**הבנים מלקטים עצים כו'**. ר"ל כל אחד מהם היה מסייע לעבירה זה היה מביא העצים וזה היה מביא האש וזה לש הבצק לעשות מיני מאכלים להגיש מנחה לכוכב גדול שבשמים והוא השמש:

**חטאו בכפלים**. ר"ל שהחטא היה כפול אחד מצד עצמותו של החטא. ונוסף שנית ע"ז מבחינת היותה היא החוטאת. וזהו חטא חטאה ירושלים. ואמר זולת מציאת החטא עצמו ואיכותו פשע בבחינתה שהיא חשובה יותר מכולם. גם המלקות הוכפלו נוסף על מהותו להיותו מאת ה' שמעולם הפליג הוא יתב' חסדו לעם סגולתו. ואיך נהפך כרגע והיה כאויב להם. גם הנחמה תהיה כפולה. להיותה על ידו יתב' עצמו ולא ע"י שליח. וזהו נחמו נחמו עמי בכפלים. וזה כי יאמר אלהיכם עצמו הנחמה ולא ע"י בשר ודם (בינה לעתים). או נראה מתנחמים בכפלים הכוונה משום דלפעמים הגם ששם הרחמים רוצה לעשות טובה לאדם. מקטרוג של מה"ד נתבטל הטוב וחוזר בו הקב"ה וגוזר עליו רעה. כדאי' לקמן בא"ב תניינא סימן ג' אבל כשגם מדה"ד מבטיח הטובה בוודאי היא טובה המתקיימת ונחמה כפולה. וזה"ש כאן ומתנחמים בכפלים שכתוב נחמו נחמו נחמה כפולה שבודאי לא תתבטל הטובה. משום שטובה זו יאמר אלהיכם הוא מדת הדין. ועיין בענף:

## פרשה ב

### פסקה א

**ההפך עלי בלהות**. משום דבעי לפרש איכה יעיב שהעביר הצדיקים מבינינו כעבים ע"ד כעב עברה ישועתי מייתי לה הכא. ואגב אורחיה דריש כוליה קרא הכא. ומייתי נמי כגוים אשר ה' מאביד. לומר דאיכה יעיב אתא למימר מה עכו"ם בעבים אף ישראל כן. ואגב אורחיה מייתי כל מילי דאידמי בהו אבוד ישראל לשל עכו"ם [יפ"ע]:

**לשעבר הייתי אני כו'**. דההפך עלי משמע שנהפך הדבר עלי מאשר היה תחילה דאל"כ באו עלי או באתוני מבע"ל. ומה שדרש זה בישראל אסמכתא בעלמא היא. דקרא באיוב מיירי. עוד אפשר שס"ל שאיוב ישראל היה ואמר זה ברוח הקודש על כלל ישראל:

**אני מבהלת**. מפרש בלהות בהיפך אותיות בהלות [מת"כ]:

**בלהות אתנך**. בנבואת יחזקאל (סי' כ"ו) על צור:

**לחליו של עמוד**. לרבי אחא טעם ההפך עלי מפני שהיה הרעה כחוליית העמוד. והיא כותרת העמוד העגולה המתהפכת ומתגלגלת בפלטיא ופגעה בצרור ועמדה שם. וה"ל כאילו כתיב ההפך וסמכה עלי בלהות והכוונה בזה שמתחלה היו הצרות והגנות מתגלגלות על הזרים שסנחריב בלבל את כל העולם זולת ירושלים. ונבוכדנצר נמי בשנה הראשונה כבש נינוה. כדאי' בפ' קמא דמגילה. ועכשיו עמד הגלות בישראל לבד שכל הזרים היו בשלוה בזמן חורבן בהמ"ק:

**תרדוף כרוח כו'**. סיומא של מקרא ההפך עלי:

**את מרדפן כדי שלא יגינו עלי**. ע"ד כי מפני הרעה נאסף הצדיק. וכן פגעת את שש וגו' בהם עולה ונושע:

**מסיטן מטיסן**. גרסינן לשון טס באויר [מהר"ם]:

**שנא' איכה יעיב באפו לשון עב הענן**. ופי' בת ציון לפ"ז בת הצדיקים המצויינים בתורה ובמצות:

**תאמר בניחותא**. ובספר ישן לא גרסינן ליה [מת"כ]:

**מה אלו בכהן**. דאל"כ מה בא ללמד מאבוד הגוים במ"ש תאבדון הוי סגי:

**בכהן ונביא**. ששקיעת חומת יריחו ע"י היקף הכהנים בתקיעת שופרות וע"י יהושע שהיה נביא. אף חורבן ירושלים ע"י כהן ונביא. דהיינו ירמיהו שנבא עליהם שהיה כהן ונביא. ובשופר ובתרועה. כדכתיב תקעו שופר בארץ. וכתיב להרים קול בתרועה:

**ומה אלו**. בארבעה עשר די"ד אומות נשארו מאותן שגלו לבד. וכדחשיב המדרש ואזיל. דיניא. ואפרסתכיא. טרפליא. אפרסיא. ארכויא. בבליא. שושנכיא. דהוא. עלמיא. הרי תשעה אומות. וכתיב בתריה ושאר אומיא די הגלי אסנפר (הוא סנחריב. רש"י) רבא ויקירא. והכוונה על אותן ה' אומות שחשב במ"ב י"ז שנא' שם ויבא מלך אשור מבבל ומכותה ומעוא ומחמת וספרוים וישב בערי שומרון. ואע"ג דמה שחשב בעזרא בבליא ובמלכים מבבל נראה שהכל אחד. וא"כ הרי הם רק י"ג מלכים. י"ל דמה דכתיב ויבא מלך אשור מבבל לאו היינו בבליא שחשב בעזרא רק אומה אחרת שהיתה בבבל. ועיין

בתנחומא סדר וישב ובביאורי שם ותראה שכך הוא. או אפשר שזה דכתיב בעזרא בסוף פ' ושאר אומיא כו' וכענת. הוא שם אומה כמו שפי' האבן עזרא. הרי י"ד אומות:

**אף אלו בארבעה עשר**. כדכתיב (ישעיהו י"ז:ו') ונשאר בו עוללות כנוקף זית שנים שלשה גרגרים בראש הענף. ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה. ופשוטו של מקרא קאי על ישראל שלא יהיה נשאר להם רק אנשים מעט כעוללות בכרם וכנוקף זית ללוקטה מן האילן הנשאר שנים שלשה גרגרים בראש אמיר והוא בראש הענף. ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה. ור"ל שלא יהיה נשאר רק חזקיה וסייעתו שהם אנשים מעט. הרי שחשב כאן י"ד שנים שלשה ארבעה חמשה שהם בין כולם י"ד:

**כדאמרי**. כצ"ל ופי' כמו שאמרתי. והיינו מ"ש לעיל מיניה שנים שלשה גרגרים בראש אמיר ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה הרי י"ד וכמו שכתבתי לעיל [יפ"ע]:

**דכתיב כגוים**. דהיינו שנאבדו ולא נשאר מהם רק י"ד כנזכר [יפ"ע]:

**אף אלו בנפילת חומה תחתיה**. שע"י שהיה נבוזראדן ממדד בחומה והיתה שוקעת טפחיים ומחצה בכל יום כדלעיל בפסוק לא האמינו. ואית נוסחאות דגרסי אף אלו שנפילת חומה תחתיה הבקעה העיר. מה אלו ויעלו העם העירה איש נגדו. אף אלו ופרצים תצאנה אשה נגדה [יפ"ע]:

**דכתיב באו בעבים**. צ"ע דהאי קרא נמי בפורענות ישראל מיירי ומאי אלו דקאמר. ונראה דמה אלו בעבים דכתיב הנה ה' רוכב על עב קל. אף אלו בעבים דכתיב באו בעבים ובכפים גרסינן [יפ"ע]:

## פסקה ב

**איך חייב**. לא ס"ל לפרש יעיב לשון עב הענן. דא"כ יחשיך או יאפיל מבעי ליה המורה על חשך הרב ע"ד חשך משחור תארם. לכן דרש לשון חיוב וענין החיוב לרוגז. דמאן דסני ליה לא חזי ליה זכותא. כדאמר בשלהי כתובות:

**איך כייב**. עמן ההכאבה לרוגז שע"י הכעס שחת רחמיו כאומר על רדפו בחרב אחיו ויטרוף לעד אפו ושחת רחמיו ויבקש לצער ולהכאיב בכל יכלתו:

**ורבנן אמרו איך שיים**. רבנן מפרשי יעיב כמשמעו אלא שהוא תואר לסמוי העינים ולכן אמרי איך שיים והוא כמו סיים ופי' עור כדמתרגם בירושלמי איש עור גבר סמי. ואורחא דאינשי למימר בעין העור שכסהו הענן. או פי' לשון סיום וכליון ע"ד כלה ענן וילך [יפ"ע]:

**לא היית מהותיתיה כו'**. לא היתה ירידתו כמו עליתו. שעליתו היתה מעט מעט בראשונה על ברכיה כו' על כתיפיו. וירידתו כולו בפעם אחת:

**כך ואנכי תרגלתי**. לשון רגלים. והיינו מה שנתנו על ארכבותיו בדרך משל:
**ואח"כ ארכיב אפרים**. דהיינו שרוממם וגדלם ע"ד והרכבתיך על במתי ארץ. ונראה שמפרש רישא דקרא דכתיב ואני עברתי על טוב צוארה ארכיב אפרים כדת"י ואנא פרקית יתהון משעבוד מצרים אעידת ניר תקוף מצואריהון אשריתי בית ישראל על תקוף ארעא דאמוראה כבישין קדמיהון דבית יהודה כו'. אי נמי על רוממות מלכות אפרים בימי ירבעם בזמן שהיו כל ישראל בשלוה כדפי' הרד"ק. ועיין בענף:
**כלום אתם מקניטין אותי**. אלא בשביל בטחון העטרה שעטרתם לי וע"ז אתם מתגאים וחוטאים. הא לכון טרון כו'. פי' הרי הוא לכם מושלך ונתונה לפניכם:
**אלא בשביל איקונין של יעקב**. הכוונה דאיקונין של יעקב החקוקה טפי משאר האבות. הוא משום זכות זרעו שהיתה מטתו שלימה. וכל ישראל אוחזים מעשיו. והאי עניינא דמיא לעטרה כי כבוד ה' הוא שהיה כל זרעו זרע אמת. ואחר שיצאו מן השורה אין ה' מתכבד בהם. ע"ז השליך האיקונים לפניהם כי אין כדאי בזה להגין עליהם. [ועיין בענף]:
**הוי השליך כו' תפארת ישראל**. ותפארת ישראל הוא איקונין של יעקב כידוע לחכמי האמת:

## פסקה ג

**אין ה' זוכר אותו הדם**. לא ידעתי מנלן למדרש הדום כמו הדם ושמא חסר וי"ו היה בספריהם [יפ"ע]:
**של זקן תימא היכא רמיז אאברהם דקאמר רגליו עליו**. ואפשר רמיז בישראל כדאיתא בב"ר פ' ס"ג דאברהם נקרא נמי שמו ישראל. ולכך באומר תפארת ישראל רמיז איעקב ואברהם:
**שהיינו מפרכסים בדם**. שאע"פ שנגואלו בדם סבלו מפני אהבת מלך. כן ישראל ע"י הדם שעל המזוזות היו רגליהם מתגאלים בדם וסובלין לכבוד ה' שגזר לעשות כן לפסחים שהיו תועבת מצרים. ופי' הדום רגליו דם שברגלי ישראל הנזכר באומר תפארת ישראל:
**אין הדום זה אלא בהמ"ק**. ואחז במשנ כאילו מהשמים יורדים רגליו לנוח בבהמ"ק:
**יום אחד היה חרון אפו של הקב"ה**. דרש זה ממאי דכתיב מלת ביום מיותרת. שהיה די שיאמר ולא זכר הדום רגליו באפו. מאי ביום דקאמר. על כן דרש כי גם שחטאו ישראל והרשיעו לשעבר. מ"מ היה הכל תלוי באותו יום לבד. שאותו היום היה בחרון אף והחריב את בהמ"ק. הא אם אותו היום פייסוהו ועשו תשובה פשרו. פי' היה מצנן אפו מחמימותו. לשון מים פושרין. ולא היו לוקין על שחטאו לשעבר [לחם דמעה]:

**ויקרא באזני**. משום דבעי לפרש בלע ה' ולא חמל על הצדיקים. מייתי הני קראי דמיירי בפורענות הצדיקי' כדדריש ממקדשי תחלו. ממקודשי וכדדריש שארית ישראל אלו הצדיקים. ואגב אורחיה דריש ואזיל כלהו דהכא [יפ"ע]:

**עד היכן חטאו של עגל קיים כו**'. צ"ל דר"נ ור"י פליגי אההיא דאמר לעיל בפסוק גלתה יהודה מעוני שאין לך דור ודור שאינו נוטל אונקיא אחת מענשו של עגל. אלא מוקי ביום פקדי על יום מיוחד למר עד עגלו של ירבעם. ולמר עד חורבן. ולא ס"ל שבכל דור יהיו נפקדים מזה:

**באתי לרפאות ישראל מחטאו של עגל**. כי תם עונשו. ונגלה ונתחדש עון אפרים. דהיינו עגליו של ירבעם שהיה משבט אפרים. ורעת שומרון היינו עשרת השבטים שעבדו לעגלו של ירבעם. ודייק דהאי קרא כרפאי לישראל. פי' מעון העגל. משום דדבר הלמד מענינו הוא דכי היכי דעון אפרים עגלים. ה"נ רפואות עון ישראל מעון העגל:

**קרבו פקודות העיר**. פי' קרבו אותו מעשה שנאמר וביום פקדי [רש"י בסנהדרין]:

**והלא חמש גזירות הן**. כדלקמן זקן בחור כו' וא"כ הוי סגי בחמשה וכל חד מינייהו לגזירה אחת. דאין מלאך אחד עושה שתי שליחות. אבל ששה למה לי. וקס"ד דאיש אחד בתוכם לבוש בדים הוא זולת הששה אנשים. כי זה אינו מהמשחיתים רק סופר להתות תו על מצחות האנשים. ומשני ר"י דגבריאל היה יותר קשה שביניהם כי הוא משמש לסופר ולספקלטור. וא"כ הוא בכלל הששה כי גם הוא עמהם בכלי מפצו. לפי שהוא האספקלטור שממונה על כולם. והם אינם עושים אלא במצותו [יפ"ע]. ומחמת חשיבותו חשיב ליה בפני עצמו:

**זה גבריאל שנאמר כו' לבוש בדים**. וכן ראהו דניאל לבוש בדים:

**קסטנור**. בערך גרס קייסטור ופי' סופר. והמוסף הערוך כתב שהוא בלשון רומי חוקר ושופט של אנשים פושעים. והוא נקרא ג"כ קסדור וקסטנר:

**ספקלטור**. רב טבחים ההורג המחוייבים מיתה. שר הטבחים תרגום ירושלמי רב ספקלטוריא. ופי' בלשון רומי ממונה להרוג מחוייבי מיתה למלכות:

**וכה"ג להקריב נשמותיהן של צדיקים**. כדאמר בפ"ב דחגיגה דבזבול בו מקדש ומזבח להקריב נשמותיהן של צדיקים אלא דהתם אמר דמיכאל הוא שמקריב נראה שהוא כה"ג ועיין ביד יוסף:

**קסת הסופר**. הוא כלי הדיו [רד"ק]:

**שנאמר החרימם נתנם לטבח**. לפי מ"ש בפ' במה בהמה דששה אנשים אלו הם קצף אף וחימה משחית ומשבר ומכלה אתי שפיר הך ילפותא. דמסתמא גבריאל הוא הנקרא

קצף שהוא הקשה וראשון שביניהם ומכיון דהתם כתיב וקצף לה' על כה"ג החרימם נתנם לטבח. שמעינן דע"י גבריאל דאיקרי קצף הוא שנתנם לטבח [יפ"ע]:

**ואיש כלי מפצו בידו מאני זייני כו'**. ור"ל שמפרש כלי מפצו בג' אנפי אחד כלי זיין ומייתי מגופי' דקרא כלומר דפשטיה הכי הוא. וכדאמר ואיש כלי משחתו בידו והיינו כלי הזיין. והשני כלי הריסה והיינו מאני סיתורייא לשון סתירה. ומייתי דוגמא מאבני גיר מנופצות דהיינו הרוסות וכתושות. והשלישי כלי גולה ומייתי דוגמא ממפץ אתה לי שנאמר על נ"נ לפי שע"י נפוצו וגלו האומות כדכתיב התם ונפצתי בך וגו':

**בשומו כל אבני מזבח של עכו"ם מנופצות**. [ענין רציצה וכתישה] כדרך שמנפצים אבני גור [הוא הסיד] הדק היטב:

**עד מקום מחיצתן**. שמזבח זה היה לפני אולם העזרה שהוא מזבח העולה שעשה שלמה תחת מזבח הנחושת שעשה משה. ומשם ולפנים לא היה רשות למלאכים לכנס. דכתיב וכל אדם לא יהי' באהל מועד ואמר בירושלמי בפ' הוציאו לו אפילו אותם דכתיב בהו ודמות פניהם פני אדם [יפ"ע] ועיין בענף:

**ומזכיר חטאים של אחז**. משום שקשה ע"ז דכתיב אצל מזבח הנחשת מזבח הנחשת מי הוה כדפריך בשבת דף נ"ב. ופי' רש"י שם מי הוה מזבח הנחשת בימי יחזקאל והלא שלמה גנזו ועשאו מזבח אבנים של ל"ב אמה. ע"ז מתרצים רבנן הא דכתיב מזבח הנחשת ולא כתיב מזבח אבנים הוא לרמז על חטאו של אחז דכתיב ביה ומזבח הנחשת יהיה לי לבקר:

**פסלו ועשאו בעלי מומין כד"א לא יבקר הכהן**. מפרש לא יבקר לשון הבדלה כדפי' ראב"ע שם וכן גבי לא יבקר בין טוב לרע. ויהיה לי לבקר פירושו להבדילו לצד אחד שלא להשתמש בו. וזהו הפיסול דקאמר פסלו ועשאו ב"מ שר"ל שעשאו למזבח שבנה שלמה כבעל מום שלא להקריב עליו עולות ומנחות רק להקריב על מזבח דמשק אשר לעכו"ם שהזניח המזבח הקדוש שבנה שלמה ועשה לו דוגמת מזבח דמשק אשר לעכו"ם. ובדפוסים אחרים גרסי' כד"א ויקרא כ"ז לא יבקר בין טוב לרע. וכן הוא בילקוט יחזקאל. והיא היא:

**אלו כתיב בלא יו"ד**. שהוא לשון חוזק כד"א ואת אלי הארץ לקח ופי' ויאמר ה' אליו ויאמר ה' להקשה שלו. וזהו גבריאל כדלעיל:

**מאל"ף ועד תי"ו**. פרש"י התי"ו סימן להם שקיימו התורה מאל"ף ועד תי"ו:

**התוכין ופספס**. פי' חתוך ופריכה ר"ל שבירה [ערוך] ור"ל שהתי"ו רמז להשמיד לפי שהיא נתוית גם על מצחות הרשעים שישלטו בהם מלאכי חבלה. כדאיתא בשבת בפרק במה בהמה והיא תי"ו תמות:

**ורב אמר על שנתונה בכל צד**. פי' תי"ו יש בה סימן תחיה לצדיקים וסימן תמות לרשעים כדאיתא בפ' במה בהמה [מת"כ]:

**תי"ו תיהי כו'**. תיהי ענין חרדה ותמהון. ור"ל שהתי"ו רמז לתיהי והכוונה שיש תמהון ותמהון על הרעות שעשו והכי גרסי' בילקוט א"ר תיהא על כל התועבות שנעשו בתוכה [יפ"ע]:

**תמה זכות אבות**. התי"ו רמז שתמה זכות אבות באותו זמן. ועיין בענף:

**של קציץ ריש גלותא**. והכי איתא בהדיא בשבת בפרק הנ"ל:

**מפני מה אין אתה מוכיחן**. שהיו מקילין באיסורין:

**הלואי כו'**. מי יתן ונהיה בכלל הצדיקים הנאנחים ומצטערים על כל התועבות שנעשו בתוכה ולא היו מוכיחין ונרשמו לחיים. והמה למות כי ראוים המה לכך:

**דכתיב ולאלה אמר באזני**. ראייתו מדסיים ביה וממקדשי תחלו. דהיינו ממקודשי כדבסמוך. אלא דאיידי דמייתי קרא הפסיק הענין במאמר ר"א דיליף מהאי קרא:

**לעולם אין הקב"ה מיחד שמו על הרעה**. וא"ת והא כתיב וישקוד ה' על הרעה. ויש לומר שהיה לטובה. כמו שאז"ל צדקה עשה הקב"ה שהקדים הגלות ב' שנים כו' כדאיתא בגיטין:

**אין הקב"ה מייחד שמו על הרעה**. הענין מבואר בעצמו שלמה שהוא ית' הטוב והמטיב אינו שמח ברעת שום נברא ואפילו רשע שאינו חפץ אלא לזכות את הבריות. ואם תהי' רעה לאיש אינו אלא מצד המקבלים לא הכרח הדין כי הקב"ה אינו חפץ אלא בקיום הנמצאים ולא בהפסדם:

**והאיך זה שסותר דבריו**. דברישא קאמר ועל כל איש אשר עליו התו אל תגשו. והדר כתוב וממקדשי תחלו. דהיינו הצדיקים. כדאמר בסמוך אל תקרי וממקדשי אלא ממקודשי. וזה מסורת היתה בידם דקרינן הכי דלפי הפשט לא קשה מידי דממקדשי משמע מאותם שהיו עובדי עכו"ם בתוך בית המקדש והזקנים אשר לפני הבית משמע שבעים מזקני ישראל שהיו עובדי עכו"ם בלשכת העזרה כדפי' המפרשים:

**איזה מהם נהרג על שמך**. לא שחייבים למסור נפשם על התוכחה. אלא משום דאי הוו מוכיחים יארע שיהיה איזה מהם נהרג קאמר הכי. כלומר איזה מהם מהצדיקים שמסר נפשו להוכיחן. וא"כ למה אמרת שלא יגשו בצדיקים:

**אמר אין בהם כדי שטר**. ר"ל אין בהם בהצדיקים כדי שטר. ופליגי הני מ"ד איך היה כוונת הקב"ה. וס"ל לר' איבו שכך אמר הקב"ה להם שיחריבו בהמ"ק ואל תגעו בצדיקים משום. שס"ל דמעלת בהמ"ק עדיפא ממעלת הצדיקים. באופן שיש בבהמ"ק לחוד כדי פריעת השט"ח. אבל אין כח בצדיקים לחודא לכפר על עון זה של ישראל. ולר' איבו כך פי' הכתוב ועל כל איש אשר עליו התו אל תגשו. ר"ל שאל תגעו בצדיקים רק במקדשי תחלו שיחרבו את בית המקדש. ולא שמיע ליה הא דקרינן ממקודשי. ור"י בר"ס אומר שכך היה כוונת הקב"ה. וממקדשי תחלו. וי"ו מוסיף על ענין ראשון. ור"ל שהסכים הקב"ה להקטיגוריא וחזר ממה שאמר מתחילה ועל כל איש אשר עליו התו אל תגשו. וצוה להרוג אותם. והוסיף ג"כ שיחריבו את המקדש משום דאחד מהם אינו מספיק לכפר אלא הוא והם יש בהם כדי שטר. וז"ש הקב"ה וממקדשי תחלו וי"ו מוסיף. אמנם ר' תנחומא ור"א ס"ל דאי וממקדשי תחלו פי' מבהמ"ק יקשה א"כ איך עברו על דברי הקב"ה אשר צוה להתחיל מבהמ"ק. והם התחילו מהאנשים הזקנים אלא ע"כ וממקדשי תחלו פי' מהמקודשים שבישראל. וחזר בו ממה שאמר מתחלה אל תגשו. וז"ש ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית. שהם זקני הסנהדרין שהיו יושבים בלשכת הגזית אשר לפני בית המקדש. ומדוקדק בזה מ"ש מיד מה כתיב ויחלו כו' שלכאורה הוא מיותר. אבל לפי הנ"ל ניחא שמכח מאי דכתיב ויחלו באנשים הזקנים וגו' מוכח שזה דכתיב וממקדשי ע"כ פי' מהמקודשים שבישראל וכנ"ל:

**לא אמר הקב"ה דבר טוב וחזר בו ואע"פ שחטאו**. וזה ממדת טובו וחסדו ית' שמדה טובה מרובה על מדת פורעניות שיספיק המעשה המחודש מתשובה ומע"ט לבטל היעוד הרע כי חנון ורחום הוא ונחם על הרעה. ולא יספיק החטא לבטל היעוד הטוב:

**ואין שארית אלא צדיקים**. יש גורסין תו המד"א והיה שארית יעקב וכתיב והשארתי בישראל עם עני ודל:

**לכך בא ואמר כו**'. כלומר השתא אתי שפיר דכתיב הכי. דאל"כ בתר בלע מאי לא חמל. כיון דבלע פשיטא דלא חמל. אלא דבלע קאי ארשעים. ולא חמל אפילו אצדיקים דבעי לחמול עליהם תחילה. ופי' נאות יעקב הצדיקים כדאמר לקמן נאותיו של יעקב כגון ר"י ור"נ:

## פסקה ד

**ת"פ בתי כנסיות היו בירושלים**. זה איתא לעיל בפתיחתא י"ב ומייתי לה הכא לומר דהיינו כל נאות יעקב. דהשתא ניחא דכתיב ולא חמל בתר בלע דהוה קשה לן כדכתבתי סוף סימן דלעיל דבלע בסתם משכנות ולא חמל בהנך דהוה ראוי לחמול:

**מלתי כתיב**. אפשר שכך היה כתוב בספריהם. ועיין בתוס' שבת פ' ע"ב גבי מעבירם כתיב. אך בכל המקומות שציינתי ליתא זה:

**נאותיו של יעקב**. הנאים שבו כגון ר"י ור"ג שהם י' הרוגי מלכות שקדשו את השם:

**ר"י הוה דדיש כו' ורבי הוה דריש**. צ"ל מקודם רבי הוה דריש כ"ד אפין. ואח"כ ר"י הוי דריש שיתין אפין. כיון שרבי היה קודם ר"י בזמן והיה גדול ממנו [אסיפת אמרים]:

**שיתין אפין**. פי' מזכיר ששים מאורעות קשות שאירעו בחרבן בהמ"ק מסכים למש"ה בלע ה' ולא חמל:

**ולא דר"י יתיר**. פי' לא דר' יוחנן בקי יותר מרבי בצרות שעברו. דרבי היה יותר קרוב לחורבן וידע טפי במאורעותיהם:

**היה נזכר**. בירושלמי קאמר שהיו שם זקנים שהיו זוכרים והוא דורש והן בוכין והולכים להם כי לא היו יכולים לסבול. ומ"ש כאן ומתנחם. פי' הי' מקצר בזכר הצרות ומדבר להם דברי תנחומות:

**ר' עקיבא היה דורש דרך כוכב**. כצ"ל דר"ע הוא שטעה בו שהוא משיח [יפ"ע]:

**אל תקרי כוכב כו'**. כתב בספר מאור עינים בחלק אמרי בינה פ' י"ב שמצא בדברי הימים שלהם שזה בן כוזיבא מתחלה היה שמו בר כוכבא. אך מאשר בפולמוס של אדריאנוס היה כמו אכזב כנהו בן כוזיבא:

**ר"ע כד הוה חמי לי' להדין בר כוזיבא**. פי' כשהיה רואה הצלחתו שכובש עמים רבים. לכן חשב דעליו נאמר דרך כוכב מיעקב. והוא מלכא משיחא:

**ועדיין אינו בא**. ועדיין משיח אינו בא:

**קול אדריאנוס כו'**. ר"ל קול של יעקב ממה שאדריאנוס קיסר הורג בביתר. וכן איתא בירושלמי בהדיא. וז"ל קול של יעקב צווח ממה שעשו לו ידיו של עשו בביתר. שנצנצה רוח הקודש ביצחק לרמוז על העתיד. להודיע שהכל נגזר מאת ה' בעונם ולא היו הדברים על צד המקרה וההזדמן [יפ"מ]:

**ושמונים אלף זוג תוקעי קרנות**. כן הוא בירושלמי. ופי' ראשי גייסות שמתקבצים חיילותיהם ע"י תקיעתם [יפ"מ]:

**מקוטעי אצבע**. שהיו נבדקים אם הם אבירי לב ע"י שהיו חותכים אצבע אחד מידים בשניהם:

**באסטרטיא**. פי' בצבא [ערוך]:

**והיו לו מאתים אלף מכאן ומאתים אלף מכאן**. כצ"ל [יפ"ע] כלומר מאלו ומאלו:

**היו אומרים רבוני' דעלמא**. כן גרסינן בירושלמי:

**לא תסעוד כו'**. פי' לא תעזרנו ולא תשחיתנו כי יניחם אל הטבע שהיה בטוח בכחו:

**הלא אתה אלהים זנתתנו**. כלומר אף שתזניחנו ולא תצא בצבאותינו לא נחוש. ולישנא דקרא נקט בהשאלה בעלמא. אבל פירושא דקרא לשון תימה ותרעומות כדאיתא בהניזקין [יפ"מ]:

**ועל זה**. על פלאי גבורותיו של בן כוזיבא היה אומר ר"ע שהוא המשיח:

**ולבסוף נתן**. אנדריאנוס דעתו לחזור לארצו:

**דהדא תרנגולתא כו'**. שתרנגולת זו מתפלשת באפר והיינו רבי אליעזר המודעי שהיה לובש שק ואפר בתפלתו:

**דאנא כו'**. שאני עושה לך שתכבוש אותה יום זה. מיד נכנס דרך ביב שבמדינה. פי' דרך צינור שיורדים שם כל השופכים שהוא למטה מן החומה. שלא היה יכול ליכנס דרך השער של עיר מפני שומרי העיר [יפ"ע]. ולי נראה שביביא פירושו שער ע"ד ולדייני די בבא שפי' ולדיינים שיושבים בשער ע"ד שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך. ועלתה יבמתו השערה. ובועז עלה השער. שמנהגם היה שישבו הדיינים והגדולים בשער העיר [ועיין בביאור הגר"א על משלי קפיטל א'] והיה ר"א המודעי תמיד בשער העיר. וזה לא תקשה איך הניחוהו ליכנס. שזהו מנימוסי המלכות להניח שליח המלך [שקורין פאסליין] ליכנס. וזה השליח לא הלך אל בן כוזיבא רק הלך ולחש לר' אלעזר שהיה בשער:

**עביד גרמי'**. עשה עצמו כאילו לוחש באזניו של ר' אלעזר והלכו הרואים ואמרו לבן כוזיבא. דודך ר"א רוצה למסור ולהשלים המדינה לאדריאנוס. שלח בן כוזיבא והביא לאותו כותי:

**מוטב כו'**. מוטב שימות אותו איש את עצמו ולא יגלה סודות המלך כיון שבין כך ובין כך ימות:

**דבעי לאשלמא**. למסור ולהשלים אותה ביד האויב:

**כיון דחסל**. כיון שסיים ר"א תפלתו שלח בן כוזיבא אחריו:

**דאנא בצלותי**. שאני בתפלתי עמדתי:

**בעיטא**. דריסת הרגל:

**אתה יבשת זרוען של ישראל**. כצ"ל. ופי' זרוען של ישראל שהיה מעמידן בכח תפלתו. ועין ימינם כי באור תורתו היו רואים אור:

**לפיכך זרועו כו'**. שנגד מה שהיה זרוע לבני ישראל עד שנחשב להם למשיח כדלעיל. וכן היו מתנהגים בפרנסתו והנהגתו שהיה להם לעינים. על זה אמר שיאבד זה מישראל ע"י הריגתו:

**ואייתיאו**. והביאו ראשו:
**גונתא**. פירוש כותי (יפ"ע ומעריך המערכות):
**זיל ואייתי לי**. בירושלמי גרסינן ואייתי לי פטומיא פי' גידו. ויש מפרשים גרונו:
**אזיל ואייתי כו'**. הלך והביא ומצאו נחש כרוך על צוארו כנראה שהנחש הרגו. ולזה אמר אדריאנוס כי מה' היתה הריגתו ולא ע"י אדם שהנחש שלוח מה':
**והלא רחוקה מן הים ד' מילין**. ובירושלמי גרס ארבעים מילין. ובבבלי פי' הניזקין גרס מיל:
**והקיפו גדר מהרוגי ביתר**. לבצור הכרם מדמן וזבלן. אי נמי שכשתכלה הבשר וייבשו העצמות ישארו לגדר כמין קוצים הנתונים לגדר (יפ"מ):
**אמר ר' הונא יום שניתנו**. כן צריך להיות (יפ"ע):
**נקבעה הטוב והמטיב**. היא ברכה רביעית דברכת המזון. וטעם קביעותה בברכת המזון. לפי שבברכת המזון קבעו בה ענינים של הודאה על התרץ הטובה ועל מלכות בית דוד והיה זה נס חשוב מאד להם. לכן קבעוהו עמהם לברך עליו בנפש שבעה ובלב שמח (ריטב"א):
**חמשים ושתים שנה עשתה כו'**. שלא היה בה חטא שנאת חנם שע"י חרב בהמ"ק כדאיתא בפרק דיומא. ולהכי בעי למה חרבה:
**עשתה**. עכבה שלא נחרבה:
**שהדליקו נרות**. ששמחה על חורבן בהמ"ק ועשתה משתאות ושמחות:
**הבוליוטים**. העשירים וחכמי העצה היו יושבים באמצע ירושלים. וכשהיה עולה א' מהם מאנשי ביתר להתפלל בירושלים ואמרו לו אנשי ירושלים האתה רוצה לעשות בוליוטין נעשה כרצונך. והיו אומרים כן כדי שיתפתה להם ויתן להם שדהו כדי להשיג אותה שררה. והיה אומר איני רוצה. וחוזרים ואומרים לו התרצה ליעשות ארכונטס שהיא שררה יותר גדולה. והיה אומר לאו. ושוב אומרים לו מפני ששמענו שיש לך שדה אחד למכור אתה רוצה למוכרה לי. והיה אומר אין רצוני בכך:
**והוה כותב ומשלח**. והיה הירושלמי כותב שטר מכירה בשמו של אותו האיש מביתר. ובירושלמי איתא והוה חבריה א"ל מה את בעי מן דין כתוב ואנא חתם והוה כתב וחבריה חתם והוון משלחין כו' ופירושו והיה חברו אומר לו מה אתה רוצה מזה שיודה בדבר כתוב שטר ואני חותם. והיו עושין כן והיו משלחין כו':
**ומשלח אוניתא כו'**. פי' משלח שטר מכירה זו לעיר ביתר לבן ביתו הפקיד על נכסיו והיה אומר לו אם יבא אדוניך פלוני ליכנס בשדהו לא תניחהו שהיא מכורה לי:

**והוה אמר וכו'**. והיה אומר מי יתן ונשבר רגלי ולא עליה לאותו זוית. ולירושלים קרא כן דרך בזיון מרוב צערו ושוב קלל גם הבית כדמפרש ואזיל:

**צדיאה אורחא כו'**. הלואי תהיה שממה וחרבה הדרך מלילך בשווקים אלו ויקרב קץ בהמ"ק שלא נצטרך לעלות שם:

**אף אינון כו'**. גם הם לא נשאר להם טובה שאע"פ שהו הירושלמיים מצערין אותם לא הו"ל לשמות לאידם דשמח לאיד לא ינקה:

**של קצוצי תפילין נמצאו בראש הרוגי ביתר**. כן הביא הנוסחא בעל מעריך המערכות. ומפרש תפלה של ראש יש לה ארבע בתים וכל בית נקרא קציצה לפי שהא קצוצה מחברתה ויש לה מחיצות לעצמה עכ"ל:

**אתה מוצא תשעה מאות סאין**. כצ"ל וכן הוא בתד"א:

**מכתבים בקולמסי ברזל**. שהוא מצד אחד חרט לכתוב בה ומצד אחד כסכין לגרור הכתיבה מה שיצטרך לגרור אצל הכתיבה. והוא דרך גוזמא שע"י ריבוי המונם היו בטוחים שבמכתביהם בלבד ינצחו האויבים. ועיין בענף:

**עיני עוללה לנפשי**. ה"פ עיני נולה ועוללה בדמעה מפני שנפשי לבדה נשארה מכל בנות עירי ועוללה מלשון ועוללה בעפר קרני:

**ולא הוון שביקין כו'**. לא היו מניחין הרומיים לעבור שם שהיו הרגים אותם:

**כל סמא דמלתא**. עיקר הדבר ותכליתו להמלט מהם שנביא כתרו של אדריאנוס ונתן בראשו של שמעון שהא היה הראש שלהם. ובירושלמי ובילקוט סדר האזינו הגירסא נשתנה:

**דהא רומאי אתון**. שהרי הרומיים באים ונצא לקראתם:

**מן דנפקין כו'**. משיצאו פגע בהם זקן אחד ואמר להון הבורא ית' יהא בעזרתכם מן צרה וצוקה וקינה. אליון ענין צרה וקינה:

**לא נסעוד כו'**. לא יסייע ולא ישחית אלא יניחנו על הטבע. ועל זה גרמו העונות ונהרגו:

**גונתאי**. כותי:

**פיטומייהו**. גופיהם ונקרא כן על שם גדלו שנתפטם גדול ורחב (מת"כ). או פי' גיד שלהם (יפ"מ) כד"א פיטומן דאתרוג שפי' העוקץ:

**ד' חנויות**. שהיה כ"כ גדול שתחתיו ד' חנויות אלו שהיו גדולות מאד לפי שטהרות אלו היו צריכות לאנשי' הרבה. ויותר נראה שצ"ל ארבעי' חנויות (יפ"מ):

**ומן האחד היו מוציאין כו'**. שהו מקננות בענפיו תורים ובני יונה מרובים הבאים לטהרות יולדות ושאר טמאים. וזוגי תורים ובני יונה איקרי קנים:

**טור שמעון**. שם מקום:

**תלת מאה גרבין מרקן**. כצ"ל ופי' גרבי יין חשוב. כמו חמרא מרקא דאיתא בגמרא (יפ"ע) אבל בערוך כתב וז"ל ובמגילת איכה יעיב רבי שמעון הוה מפיק ס' גרבי דמרקיע בכל ערובא לאילין קוטיא. פי' כפיפות של פתותי לחם בכל ערב שבת לעניים עכ"ל. ולפי גירסתנו גרבי פי' נבלי תרגום כל נבל ימלא יין כל גרב יתמלא חמר:

**ולמה חרבו**. צ"ל וכולם חרבו ולמה חרבו (יפ"ע):

**אי תימא מן הזנות**. משום דיש אומרים מפני הזנות כדאיתא בירושלמי קאמר הכא דזה אי אפשר שלא נמצאת שהפקירה בזה רק ריבא פי' נערה אחת והוציאוה משם:

**שהיו משחקים ככדור בשבת**. ואם הות בלי ספק כי עוד לאלוה מילין על רוב עונם זולת אלה. הלא זו חכמה מפוארה לרבותנו להניא את לב בני ישראל מעבור גם מעבירות שאדם דש בעקביו. באמרם כי האחת מהנה תספיק כמו שהיא להפוך עיר גדולה עד היסוד בה (ספר מאור עינים בחלק אמרי בינה ה' י"ב):

**לר"א בן חרסום היה האלף אחד מהם**. פי' אלף מהם היו לר"א בן חרסום:

**היה טומסן עולה לירושלים בעגלה**. כצ"ל (יפ"ע) וכן הוא בירושלמי. ופי' שפנקס חשבונות הכנסותיהם הכנסות למלכיות מהן היה כ"כ גדול שהיה צריך עגלה לישא:

**והיו מוציאות כפליים כו'**. כ"כ אנשים היו בהם:

**אכסניא**. לא היו מקבלים אורחים:

**כאילין תחלוסייא**. פי' שהיו מגדלים בניהם כשחליים הללו ומין ירק הוא נזכר בפ' ד' דמעשרות. וכן בירושלמי גרס כאילין. ובפרק הניזקין שאמר שהיתה פרנסתם מן שחליים:

**הוה אתית תמן**. היתה באה לשם והיתה יולדת זכר:

**וכדו כד את נצעהן כו'**. ועתה כשאתה נועץ על מקומן ששים רבוא קנים לא יכולה לשאת ולהחזיק אותם ואמר ר' יוחנן שסיבת זה לפי שקפצה ארץ ישראל כעור הצבי שמתקצר ואינו מחזיק בשרו כדאיתא בהנזקין:

**שמונים זוגים אחים**. כצ"ל (יפ"ע) וכן הוא בירושלמי:

**כלליהו בהדא גופנא**. כצ"ל (יפ"ע ומעריך המערכות) ופי' זווגום באותה העיר ששמה גופנא. ועיין בברכות בבלי פ' כיצד מברכין:

**פרחי כהונה**. פי' בני כהנים הראוים לעבודה (ערוך):

**על דמו שלזכריה בן יהוידע הכהן**. שהרגוהו שרי יהודה במצות יואש המלך כשהשתחוו ליואש ועשאוהו אלוה:

**על צחיח סלע**. בהניזקין פרש"י על חלקת אבן חלקה שלא יבלע בארץ. כך היה דמו של זכריה על הרצפה ולא נבלע. צחיח שעיעות כתרגומו:

**וכל כך למה**. ר"ל למה עשו כן איך לא חששו לכסות דמו. ומתרץ להעלות חימה כו' ר"ל שמאת ה' היתה זאת שלא היו מכסין כדי שיבא נבוזראדן וינקום נקמתו כי חטאתם כבדה מאד לפי ששבע עבירות היו שם:

**ובשבת ויה"כ שהיה אז יוה"כ בשבת**. וזה נחשב לחדא כי שבת שבתון הוא (מת"כ) ועיין מ"ש בפתיחתא כ"ב:

**רתח**. תוסס ומנענע כדבר הרותח:

**דם פרים וכבשים**. בהניזקין איתא שאמרו לי' דם זבחים דאשתפוך וכתב המהרש"א דאשתפוך ולא נעשה מצותו ולכך הוא מרתח:

**ולא אידום**. לא נדמה לו:

**ולא אמרו ליה כו'**. ה"נ ג"כ לקמן ובקהלת רבה. ופי' אפי' בהגזמה ובהפחדה זאת לא אמרו לו כי חשבו כי יאמין להם מאחר שעמדו בדבריהם על כל הגזמה והפחדה הזאת. ועכשיו שעל כל זאת א"ל אינו כן כמו שאמרתם ולא האמין להם אמרו לו מה נעלים ממך נביא כהן היה לנו והיה מוכיח אותנו לשם שמים ואמר לנו קבלו דברי ולא קבלנו ממנו אלא עמדנו עליו והמתנוהו. ובהניזקין ובחלק ובפתיחתא איתא שמיד שהגזים עליהם היו אומרים לו האמת:

**אמר לו נבוזראדן**. כלפי אותו הדם של זכריה:

**מיד נתמלא כו'**. בירושלמי גרס ליה קודם והרהר ולקמן גרס כמו כאן:

**בקעו בחיילותיו**. שבגבורתם עברו בתוך חיילותיו ונמלטו מידם כי לא יכלו להם לתפשם עם היות בידם מגני זהב ומסתמא השתדלו לתפשם בכל עוז וכח ליקח מגיניהם:

**אצל ישמעאלים** שחשבו שירחמו עליהם מפני שקרובים לנו מפני אחוות ישמעאל ויצחק:

**נשתה קדמיי**. נשתה קודם שנאכל. אמרו להם אכלו מקודם. ואח"כ תשתו. משאכלו לקחו כל אחד ואחד נוד ונתנו לתוך פיו והיה הרוח נכנס בכריסו וכריסו נבקעת. ובתנחומא סדר יתרו גרס רוח חמה עליל בכריסו וכו':

**מי נתון ביער הלבנון כו'**. ר"ל ניבא ואמר ישראל שהם נתונים ביער הלבנון דהיינו בהמ"ק דעו כי בארץ ערב תלינו:

**אלא ארחות דדנים**. ר"ל הן אמת שישראל מחמת עונותיהם יתגלגלו שמה. אלא מ"מ אתם ישמעאלים לא היה לכם לעשות להם כן. וכי כן דרך בני דודים שאתם בני ישמעאל דודן של ישראל. כדבר הרע הזה ראוי לכם לעשות להם:

**וכי כן עבד אבוהון**. זהו קנתור אחר וכי ישמעאל כשהיה צמא לא הזמין לו ה' שהוא אביהם מים. ואתם לא היה ראוי לעשות כן לבניו:
**ואתם לא קיימתם**. לקראת צמא התיו מים. דריש ליה כנגד בני ישמעאל שמתרה בהם שיביאו מים לקראת הצמאים:
**וכי מן טבותכון אתיין לגביכון**. כצ"ל (יפ"ע) ופירושו וכי מפני טובתכם באו אצלכם ליהנות מטובכם שתדחו אותם אלא בורחים מפני חרב האויב. ולכן היה לכם לרחם עליהם עד יעבור זעם. וגם גירסתנו יש ליישב וכי מטבתהון. וכי כשהיו בטוב וברב כל באו אליכם ליהנות מטובכם שתדחו אותם:
**מפני שלא היו שומרים כו'**. אין זה מענין הקנתור שקנתר לבני ערב. אלא איידי דניבא הנביא מה שהיו עתידים לברוח אצלו בערב. רמז להם חטאתם שעליו גלו:
**שלא היו שומרים שמיטותיהם כו'**. דרש חרב נטושה חורבן השמיטה שהיה ראוי שיהיה השדה חרב ונטוש מהזריעה. ובעון שמיטה גלות בא לעולם כדיליף בפ"ב דשבת מכל ימי השמה תשבות:
**ע"י שלא היו שומרי שבת כראוי**. דרש קשת דרוכה קושי דריכת הגיתות. ובעון שבת חרבה ירושלים כדיליף בפרק כל כתבי ואם לא תשמעו לי לקדש את יום השבת:
**מפני שלא היו נושאים כו'**. דרש כובד מלחמה מה שהיו מתנהגים בכבידות בענין מלחמות התורה ולא נזדרזו. ובעון ביטול תורה אבדה הארץ כדיליף בפרק אלו נדרים מעל מה אבדה הארץ. ועיין לעיל פתיחתא ב':
**מגבתון**. מעיר גבת:
**ויך באנשי בית שמש**. וסיפיה דקרא שבעים איש חמשים אלף איש ואיתא בפרק אלו נאמרין ר' אבהו ור' אלעזר. חד אמר חמשים אלף וכל אחד שקול כשבעים איש מהסנהדרין. וכן פי' הרד"ק. ואלו שמתו מבית שמש היו הקוצרים מרוח אחת מהעיר אשר בא הארון דרך שם. ראה כמה היו העומדים מד' רוחות העיר:
**וכדון אפילו כו'**. ועכשיו אם אתה נותן בה מאה קנים אינן יכולים לעמוד שם כי קטן הוא מהכיל. והטעם נכתב למעלה שקפצה לה ארץ ישראל (מת"כ ויפ"ע). אבל לי נראה שט"ס יש כאן וצ"ל כדאיתא בירושלמי וכדון אפילו אין את מבצע קני לית בה. ופי' ועכשיו אם את ממלאה בקנים כמספר אנשי בית שמש המוכים לא תכילם הארץ:
**משמרת של בית שמש**. וענין המשמרות עיין בפ' בג' פרקים במסכת תענית:
**שמונים אלף פרחים**. אפשר שפירושו אנשים ילדים לבד הזקנים ע"ד פרחי כהונה. ובירושלמי פרק ד' דתעניות איתא אימר היתה קטנה שבמשמרות והיא היתה מוציאה

פ"ה אלף פרחי כהונה. ופי' היפ"מ קטנה שבמשמרות. דארבע משמרות עלו מן הגולה כדלעיל בפרקין וקים ליה דשל אימר קטנה שבכולה:

**כמה פולמסאות**. כמה מחנות ערך למלחמה. ואמר זה להודיע רבויין של ישראל שהוצרך לערוך מלחמה לכבוש כמה פעמים:

**פולמסאות**. תרגום ואל מצינים יקחהו ופולמוסין במאני זיינא ידברוניה. פי' בלשון יון חיל ומחנה [מוסף הערוך]:

**אשרי מי שראה במפלתה כו'**. ע"ד ישמח צדיק כי חזה נקם [יפ"מ]:

**הם כראשון**. פירוש בחורבן אחרון העמידה כמו שהעמידה בראשון. ואתיא כרבי יוחנן דאמר בירושלמי שבשניהם העמידה שמונים אלף [מת"כ]:

**ר' יודן אמר כו' ר' פינחס כו'**. ר"ל שניהם מקרא אחד דרשו דכתיב מבצרי היינו בציר מ' ר"ל לפחות מ' יום. וחד אמר למה לי מבצרי הול"ל בצר ואייתרי מ"ם ויו"ד והיינו חמשים [אלון בכות]:

## פסקה ה

**בירה**. פלטין [ערוך]:

**לא היתה ראויה כו'**. פי' היתה צריכה יותר מארבעים יום לכבוש מרוב חזקה וכיון שגרמו העונות הרסן ה' בשעה קלה שלא הוצרכו האויבים לטרוח בכיבושן:

**חד אמר אני מקיף כו'**. שהיו בקיאים בשמות הקדושים ולהשביע ע"י שרי מעלה לענותם כל אחד במה שהוא ממונה עליו או ע"י כשפים היו עושים. כי יש בידם להשתמש בעליונים. כמ"ש בחולין למה נקרא שמם כשפים שמכחישים פמליא של מעלה:

**אנא מקיף לה חומת מיא**. אני מקיף סביב לירושלים חומת מים. והאחד אומר כו':

**כדידי כו'**. במלאכים שלי:

**ושינה את שמותם**. אפשר הכוונה בזה שהוא שסכל ה' חכמתם ונתערבו להם הדברים כי השם שהיה ראוי להשתמש בו למים חשב שהיה לאש ובכן לא היו יכולים לעשות דבר ע"י השמות או ע"י הכשפים. וכאילו המלאך כשהיה נדרש ממנו לעשות אותו הדבר המבוקש היה עונה שכבר הוסר כחו מאותו הדבר:

**התחילו מזכירין כו'**. פי' היו משביעין אותן ואמר אתה שר פלוני בא ועשה לי דבר פלוני. והוא אומר לו איני בכחי ורשותי שמורם ומופרש אנכי ממנה:

**הה"ד ואחלל שרי קודש**. דהיינו שרי מעלה כדאי' בחזית פ' ישקני ע"ש:

**חלל ממלכה זו צדקיהו מלך יהודה ושריה אלו שריו**. כצ"ל וכן נראה ממ"ש בענף בשם היפ"ע:

## פסקה ו

**עשר קרנות הם**. בכל אחד מאלו כתיב קרן כדמפרש ואזיל:

**כרם היה לידידי**. וכמו שכתב התרגום אמר נביא אשבחיה כען ישראל דמתיל לכרמא זרעיה דאברהם רחמי כו' וכמו שדרשו לעיל על מה לידידי בביתי שאברהם נקרא להקב"ה ידידי:

**קרנים מידו לו וגו'**. ושם חביון עוזו ופרושו קרנים הם הלוחות שנתן למשה שהיו שנים והיו מזהירות בנראה ובנסתר שקרנים לשון מאור [רש"י שם]. ושם חביון עוזו ושם במחנה ישראל הלך חביון עוזו היא התורה שהיא נקראת עוז כדכתיב ה' עוז לעמו יתן. שהיתה חבויה וגנוזה מאז במרום. או פי' על שהיא היתה במדבר חבויה. וגנוזה בארון. ועיין ברד"ק שם:

**קרנים מידו לו**. ובשוח"ט מזמור ע"ה. ובאגדת שמואל פ"ד ובילקוט גרסו וקרנים. ועיין במנחת שי:

**קרנו תרום בככוד**. זה נאמר על אברהם שניטלה הכהונה ממלכי צדק וניתנה לו:

**בנים להימן כו'**. והימן לוי היה וקרא שם מיירי ביחוס הלוים:

**רמה קרני בה'**. ובפ"ק דמגילה ילפינן ליה מזה הפסוק דחנה נביאה היתה:

**ומקרני רמים עניתני**. לפי שמדד דוד קרני הראם ונדר לבנות היכל לה' בגבהו אם יצילהו ה' מן הראם כדאי' בשוח"ט מזמור ק"ב ע"ש:

**וניתנו לעכו"ם**. קשה איך שייך לומר שניתן להם קרנות נבואה כהונה לויה כו' וי"ל שהכוונה תיקון הקרנות ע"י עכו"ם שהם מחזירים את ישראל לתשובה על ידי הצרות [על דרך מעמיד עליהם כו'] שיתעוררו ע"י העכו"ם לתשובה ויוחזרו להם כל אותן קרנות [של"ה במס' שבועות]:

**כיון שגרמו עונות**. דק"ל דמפני אויב משמע שהאויב הכריחו ח"ו להשיב אחור ימינו. להכי מתרץ שכך פי' שמפני שהאויב כפת ידי הגבורים לאחוריהם. גם הוא השיב אחור ימינו להצטער עמהם. ועיין פתיחתא כ"ד שמתרץ שם ר' יוחנן שפי' שכדי שיכנס האויב בבהמ"ק השיב אחור ימינו:

**עמו אנכי בצרה**. דהיינו כביכול נושא בצרה כמוהו:

**ואני בריוח**. פי' ואני שורה בריוח בני צער:

**כביכול השיב אחור ימינו**. והוא מה שסובל הכעסת עכו"ם ואינו מתנקם בהם כגבור שידיו אסורות ולא יוכל לנקום נקמתו:

**גילה אותה**. שימינו היא עמם בצרה כביכול [מת"כ]. וקשה א"כ מאי בעי באחרית הימים או באחרית הימין כיון דאכתי לא ידע ענין זה מהיכא ס"ד למימר ימין. לכן נראה דודאי

ידע דניאל ענין זה. דאטו דניאל בחכמתו לא הבין משה"כ השיב אחור ימינו. אלא שלא ידע אם ניתן קץ לענין זה. וגם לא ידע שזה תלוי בגאולה. וגילה לו הקב"ה ע"י המלאך שניתן קץ לענין זה. וגם תלוי בגאולה וכמו שאכתוב לקמן:

**ליתן דין**. פי' דניאל אמר למלאך דרך שאלה שמא זה שאמרת לי לך לקץ היינו ליתן דין וחשבון. שאפי' הצדיקים מתיראים מיום הדין כדאי' בויק"ר פ' כ"ו:

**א"ל המלאך ותנוח**. כצ"ל פי' כי למניחה אתה הולך:

**א"ל והנחה לעולם**. פי' שעדיין היה נסתפק אם ניחא זו לעוה"ב או לעוה"ז ובקבר הוא דקאמר ליה שינוח ומ"מ יתן דין וחשבון לעולם הבא:

**א"ל ותעמוד**. שיעמוד בתחית המתים:

**א"ל עם מי וכו'**. שעדיין נסתפק אם העמיד היא עם הצדיקים או עם הרשעים. משום שיש צדיקים שאף שאינן נדונים לעתיד מ"מ אם יש עליהם קצת דין עומדים הם קצת בצד הרשעים הנידונים. ובזה הצער שרואים זה נתכפר להם [והוא מ"ש בדבר"ר פ' י"א שמא ראית אותן בוכים ובכית עמהם] ולזה אף שהובטח דניאל בחיי עוה"ב כאומר ותעמוד. שהכוונה שתהיה לו עמידה. מ"מ נסתפק לו אם יעמוד בצד צדיקים או בצד רשעים:

**א"ל באחרית הימים או כו'**. לא על מה שאמר לעיל קפיטל י' ובאתי להבינך את אשר יקרה לעמך באחרית הימים בעי. חדא כיון דכתיב ימים מהי תיתי למימר ימין. ועוד מ"ט למבעי הא הכא. אלא על הא דאמר ליה ואתה לך לקץ. וקץ פי' אחרית. ע"ז שאיל ליה לאחרית הימים או לאחרית הימין. וכ"ה בזהר נח דף ס"ג ובזהר בא דף ל"ד וז"ל והא אוקימנא ואתה לך לקץ ואמר דניאל לאן קץ לקץ הימין או לקץ הימים. עד דא"ל לקץ הימין עכ"ל. ור"ל שאף שידע דניאל שהקב"ה השיב אחור ימינו. אבל לא ידע אם ניתן קץ לענין זה. לכן שאל אם לקץ הימין. כלו' אם יש קץ לימין ע"ז אמר ואתה לך לקץ. א"ל לקץ הימין אותה ימין שהיא משועבדת כו' ואע"פ שבאמרו לקץ הימין ידע שניתן קץ לימין ואז יעמוד דניאל לגורלו. מ"מ הוצרך ליה להמלאך לפרש עוד אותה ימין שהיא משועבדת כו' משום שלא ידע עדיין דניאל שזה תלוי בגאולה. לכן פי' לו שזה תלוי בגאולה:

**הושיעה ימינך**. דמשמע שהימין עצמה צריכה תשועה מדלא כתיב בימינך. או תושיעני ימינך:

**כשהפורענות באה על ישראל**. אע"פ שהצדיקים המתים יודעים בעניני העילם והמה ראו שהאבות יצטערו בצערנו. מ"מ אין מרגיש בה לגמרי אלא יעקב שהוא ראש שלשלת עיקר יחוסנו שהיתה מטתו שלימה ואין לו חלק בזולתנו כשאר האבות וכן בטובה.

אי נמי משום שנצטער בגידול בנים. ונתן נפשו עליהם טפי משאר האבות הוא מרגיש במקרינו יותר משאר האבות:

**מ"ט ויבער ביעקב**. ר"ל ילפותא מדשני למימר ביעקב בתר דכתיב ישראל. וכן יגל יעקב ישמח ישראל. יעקב וישראל ל"ל אלא ע"כ דיעקב היינו יעקב אבינו ממש. ועיין בענף:

## פסקה ח

**הם לא פלשו אחר מדת הדין**. כלו' שלא היה חטאם גמור להיותם חייבים דין גמור. וכן ענשם לא היה גמור. ולשון פילוש ענין גמר והשלמה. כמו נקב מפולש שניקב לגמרי מעבר אל עבר. ס"א גרסינן הם לא חיפשו [מוסף הערוך] ועיין מ"ש איכה א' סי' ג':

**דרך קשתו אויב אכ"כ**. קשה אילו הוה כתיב הכי הוה משמע דבאויב ממש מיירי. וי"ל דהוי מצי למימר דרך קשתו כי הוא אויב [יפ"ע]:

**כאויב זה פרעה**. והשתא ניחא דלא קאמר אויב דלא אתא למימר שה' אויב לישראל אלא שעשה כמו פרעה באבוד הבנים. והיינו ויהרוג כל מחמדי עין כדבסמוך שכן גזר פרעה על הזכרים. וכמו המן שבקש להרוג טף ונשים. וה"ק קרא תחילה דרך קשתו כפרעה כאילו אינו רוצה להרוג רק הזכרים. ושוב היה כצר שביקש להשחית הכל:

**כאויב זה עשו**. ולפי דרש זה מרמז הקרא אעשו והמן. וה"ק שבתחילה היה נראה שרצה להאריך להם כעסו כעשו שאמר יקרבו ימי אבל אבי. כדכתיב ונושנתם בארץ. ושוב מיהר לעשות כהמן שביקש בכל כחו למהר אבודם שהקדים ב' שנים למנין ונושנתם כדאי' בפ' המגרש:

**אלו סנהדרין**. שנהרגו ע"י נבוכדנצר כדלקמן בפ' יבשו לארץ. אי נמי כשנלכדה ירושלים כדכתיב ויקח רב טבחים את שריה כהן הראש וגו' וששים איש מעם הארץ הנמצאים וכו' והם שבעים סנהדרין כדאי' בפ"ק דסנהדרין ובבמד"ר פ' י"א ובשיר השירים רבה:

**שפך כאש חמתו ד' שפיכות כו'**. דק"ל שבמשל השפיכה היה ראוי לומר כמים ע"ד אשפוך כמים עברתי שלשון שפיכה לא יצדק אלא בדבר הניגר ויורד למטה כמים. והאש אינו כן אלא עולה למעלה ומתפשט לצדדים. להכי מתרץ שמשל השפיכה בכאן על הריבוי והפלגה. כמו שסתם שופך מערה כל מה שבכלי וע"ז אמר ד' שפיכות לטובה כו'. והכוונה שהשפעת הטובה והפלגתה מצינו בד' מקומות בלשון שפיכה. וכן ההיפך והוא הפלגת הכעס והנקמה בד' מקומות בלשון שפיכה. כי מבואר שבכל מקומות אלו לשון שפיכה נאמר על ההפלגה. ובכן לא יקשה מאמר שפך כאש. כי המשל של האש אינו לענין השפיכה כדבר הניגר ויורד מלמעלה למטה. אלא הוא משל לענין ההפלגה

שהיא מתפשטת ואוכלת למרחוק לחים ויבשים. וזהו שאמר שפך חמתו בהפלגה וריבוי כאש שהיא מתפשטת למרחוק ואוכלת לחים ויבישים [יפ"ע]:

## פסקה ט

**לשלשה מקומות גלו ישראל**. עשרת השבטים ע"י תגלת פלנסר ושלמנאסר מלכי אשור: **אחד לפנים כו'**. הא משבשתא היא דפתר בג' וסיים והביא ראיה על ב' לכן גירסת הירושלמי עיקרית. וז"ל לשלש גליות גלו ישראל. אחת לפנים מנהר סמבטיון. ואחד לדפנו של אנטוכיא. ואחד שירד עליהם הענן וכיסה אותם כו' מ"ט לאמר לאסורים צאו. אלו שגלו לפנים מנהר סמבטיון. לאשר בחשך הגלו. אלו שירד עליהם הענן וכסה אותם. על דרכים ירעו ובכל שפיים מרעיתם אלו שגלו לדפנא של אנטוכיא ע"כ. ופי' שעל שגלו לפנים מסמבטיון אמר לאסורים צאו שהם אסורים ע"י הנהר שלא יכלו עבור בו שהוא מושך בו אבנים וחול כל ימות השבוע זולת שבת כדפירש רש"י בפ' ד"מ ולא יכלו לבא בו בימי החול. וביום השבת לא יכלו לעבור דאיכא טפי מתחום שבת. ושירד עליהם הענן וכסה אותם היינו שעמוד הענן לפניהם כהר והפסיק ביניהם שלא יחזרו למקומן והם הנתונים אחרי הרי חשך ואינם יכולים לעבור משם. ועליהם אמר לאשר בחשך הגלו. ועל הנתונים בדפנא של אנטוכיא שהם קרובים לנו אלא שאבדו דרך לבא. אמר על דרכים ירעו שימצאו דרך לבא [יפ"מ]:

**לדפני**. רבלה תרגום דפני [ערוך]. והמוסף כתב שדפני הוא שם מגרש עיר אנטוכיא:

**סכופים וסכופים**. סכופי ענין השחתה כמו לא תסכוף דלעיל פ' בלע [ערוך]. ונראה דדריש תאניה ואניה ענין השחתה ואמר שהם נשתתים מהקב"ה על עונותיהם:

## פסקה י

**כגנה שנחמס מעינה**. פי' שנכרת ונשחת מעיניה. וע"י כן יבש והלבין ירקה. כן ע"י שהסיר ה' מסתורו מעל ישראל נשחתו ויבש פרים:

**כאדה"ר**. מפרש ויחמוס שהוסר כמ"ש המפרשים על ויחמוס שענין החמס בלשון ערבי הסרת דבר ממקומו. וזה"ש כאדה"ר שהוסר מג"ע. כד"א ויגרש את האדם. כן הסיר סוכו. ופי' כגן כאותו שהיה בג"ע. וא"ת מה ענין זה לזה. וי"ל שפי' סוכו ישראל יושבי ירושלים שהיא סוכו. כאומר ויהי בשלם סוכו. ומדמה להו לאדה"ר כדרך שאמרו לעיל בפתיחתא דרבי אבהו סי' ד' גבי והמה כאדם עברו ברית המה כאדה"ר. וחד מהנהו מילי שידונו בגירושין ושלוחין כאדה"ר [יפ"ע]:

**שכו כתיב**. בשי"ן במקום סמ"ך ודרשינן כאילו השי"ן בימין והוא לשון שכיכת חימה הוא. וטעם מאמר זה כי כשגלו סר אף ה' ולהכי כל מקום שגלו שכינה עמהם ולא הסתיר פניו כמו בתחילה:

**אפשר שהקב"ה משכח כו'**. שאף שאפשר שמרוב הצרה שכחו מועד ושבת מ"מ אין ראוי ליחס זה לה' דקאמר שכח ה' בציון כאילו כוונתו לבטלן מקיום שבתות ומועדות ולא הו"ל למימר אלא נשכח בציון מועד ושבת:

**אלא מועדותיו ושבתותיו של ירבעם**. קשה מה טעמא לקונן ע"ז. וכי רע בעיניו ביטול מועדים אלו. ועוד קשה וכי טעו אנשי יהודה בעגלי ירבעם וי"ל שפירושו דוגמת מועדי ירבעם שלא היו חציה לה' רק כולו להנאתם לעונג הגוף ונחשבו בעיני הקב"ה כמועדי ירבעם [יפ"ע]:

**מלכד כתיב**. שהכתיב אשר בדא מלבד. והקרי אשר בדא מלבו. ולפי שלא מצינו בירבעם רק בדיאת מועד לא בדיאת שבת לכן אמר דהא רמיזא במ"ש מלבד במקום מלבו ויש אם למקרא ולמסורת:

**מלך זה צדקיה כו'**. לא סתם מלכים וכהנים שהיו רשעים. אלא מלך זה צדקיהו שהיה צדיק כדאי' בחלק. ומסתמא שריה שהיה מרעהו כמש"ה ושריה שר מנוחה היה צדיק כמותו. דכל אדם מבקש כדומה לו [יפ"ע]:

**זה שריה**. שהיה כהן גדול בזמן חורבן הבית כדכתיב ויקח רב טבחים את שריה כהן הראש וגו' ויך אותם מלך בבל וימיתם ברבלה וגו':

## פסקה יא

**לבני מדינה**. משום דאי בעי למימר שהרס מזבחו ומקדשו ולא חמל עליהם הו"ל למימר לשון הריסה ונתיצה לא זניחא וניאור שהם ענין הרחקה והשלכה. לכן אמר כי לא על חרבנם מדבר. אלא על הרחקתה מאתו כמרחיק דבר ממנו ומשליכו. וכן השליך המזבח והמקדש מלפניו לפני ישראל. והיינו כמ"ש להם כי תבואו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי לא תוסיפו הביא מנחת שוא. וכן במה שאמר עולותיכם ספו על זבחיכם. עולותיכם לא לרצון זבחי הבהבי יזבחו בשר ויאכלו ה' לא רצם:

**לבני מדינה כו'**. טעם המשל לומר שכמו שהמלך נהנה ומתפרנס משולחן הערוך לפניו שעל ידו תתקיים הנפש בגוף עם היותה נקיה מענין גשמי אשר ע"כ יתקרבו לפניו עורכי השלחן. כמו כן ענין הקרבנות יתייחס לפרנסת השכינה למה שע"י תדבק השכינה לישראל. וע"כ היו סומכין ישראל בזה כי לא יחרב בהמ"ק. והודיעם ה' כי כשיחטאו לא חפץ בקרבנותיהם. וכמשה"כ אל תבטחו לכם לאמר היכל ה' היכל ה':

**הקניטוהו וסבלן**. הלשון קצר כאן והיה ראוי לומר הקניטוהו וסבלן. הקניטוהו וסבלן אח"כ אמר להם המלך כו' כדלעיל גבי השליך משמי' ארץ:
**טרון**. מושלך:
**אלא בשביל קרבנות**. שמקריבין כל אחד בדורו על המזבח:
**תחת ערפיהם**. לסמוך על ידיהם כדי שיוכלו להפוך פניהם כלפי מעלה כל מה שאפשר:
**וחרפו**. ונדפו והיינו קול נתנו בבית ה':
**ועשו מסגר של גליאסין**. בערוך גרס ועושים רושם במסמרות הגולגסים בקרקע ביהמ"ק. וכתב המוסף הערוך פי' גלוגיס בל"י להב רומח חנית וחרב עכ"ל. ולפ"ז הכוונה שבלהב הרמחים שהוא כמו מסמר היו עושים נקבים ורשמים בקרקע בהמ"ק לומר כי ידם רמה לקעקע מקדש ה'. וזה ג"כ מענין חרופיהם וגדופיהם. ולהכי הקדים למנקט מה שהפכו פניהם וחרפו וגדפו דקאי אקול נתנו בבית ה' להא דקאמר אהסגיר ביד אויב ודרש הסגיר לשון מסגר:
**מכח אותו חקול**. פי' מעון אותו הקול. ומייתי ליה הכא משום דלפ"ז מפרשינן קול נתנו בבית ה' כיום מועד כיום שימעדו רגליהם. דהיינו יום מפלתם לומר שזה כעין זה. ולזה היו דומין זה לזה:
**נפלה נפלה בבל כו'**. בדבריהם אלו נבין בפסוק נפלה נפלה בבל בא' משני פנים. האחד להודיע שמזמן שנתנו אותו הקול נפלה בבל בכח. ואח"כ נפלה בבל בפועל. האופן השני הוא שאמר נפלה נפלה. שנפלה הראשון על ישראל לומר בשעה שנפלה בתולת ישראל. אז נפלה בבל מכח אותה הצעקה וקול שנתנו בבית ה'. ודקדקו ג"כ אמרו כאן שיבר לארץ לרמוז שהסיבה ג"כ לפורענות בבל הוא הנזכר לעיל שעשו מסגר של גלאסין שלהם וראשם בארץ כו'. וזהו שבר לארץ כנגד וראשן בארץ מדה כנגד מדה (כלי פז):
**כן עשתה**. מחרפת ומגדפת:
**הה"ד קול נתנו**. בבית ה' כיום מועד. דה"ק קול נתנו בבית ה' בחורבן כיום המועד לעתיד דהיינו חורבן שני. אי נמי קול נתנו בבית ה' בחורבן שני כיום מועד דהיינו חורבן ראשון שנא' בו קרא עלי מועד. דאל"כ מאי כיום מועד:
**אינה צריכה**. אינה ראויה ורבים במדרש זה ובירושלמי צריך במקום ראוי [יפ"ע]:
**אינה צריכה**. ליפול אלא מכח אותו הקול. הה"ד מקול מפלתם רעשה הארץ. כצ"ל ועיין מת"כ ויילקוט:

**ר' יהושע**. קאי על פסוק קול שאון מעיר כמו שמסיים הה"ד קול שאון. שמשום דלשון תשואות משמש ג' לשונות אלו כדלעיל בפתיחתא סי' כ"ד קאמר הכא נמי אקול שאון. דשאון נמי מלשון תשואות:

**שקולו של כו' מקטרג**. לפני ה' על הקול שנתנו בבית ה':

**הה"ד קול שאון מעיר**. פי' קול שאון תעלה מעיר המיוחדת והיינו כרך גדול של רומי בשביל קול מהיכל. ר"ל בשביל הקול שנתנו בהיכל. כדכתיב קול נתנו בבית ה' וגו'. ולכן קול ה' משלם גמול לאויביו. וכן משמע בתנחומא סדר וארא. ועי' בשמ"ר סוף פ"ט ובמת"כ שם:

## פסקה יב

**לא מן הכרוז צ"ל לא מן דכדון אלא מן עלמא**. הה"ד כצ"ל [א"א ויפ"ע] ופי' לא מעכשיו אלא מימי קדם [כדרך שאמרו בב"ר ריש פ' כ"ד]. משום דק"ל מאי חשב ה' להשחית דמשמע מחשבה בעלמא. והלא בלע ה' ממש כל ארמנותיה. להכי קאמר שפירושו כי לא נתחדש ענין זה מעכשיו. כי משנים קדמוניות עלה במחשבה לעשות זה. והיינו מיום שנשא שלמה את בת פרעה שע"ז נאמר כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת וגו' כדאי' בויק"ר פ' י"ב:

**כאדם שהוא עובר**. דריש אפי מלשון נזמי האף. שהיה כעוקם חוטמו מפני הסרחון. דאי אפשר לפרש לשון חרון אף. דהא השרה שכינתו ביניהם כמה שנים והצליחו. אלא שענינו כעובר במקום מטונף שקץ בו קצת ועוקם את חוטמו. ומ"מ אינו נמנע מעבור שם לצורכו:

**כההיא דאמר רב הונא**. גבי ישועה ישית חומות וחל:

**שורה וב"ש**. פרש"י חומה נמוכה שכנגד חומה גבוהה:

## פסקה יג

**חלקו כבוד לארון**. שלא היה יכול ליכנס בשערי המקדש כדאי' בשמ"ר פ"ח. ועיין בשבת פ"ב. ובסוטה ד"ט. ובשוח"ט כ"ד. ובמד"ר פ' י"ד. ובברכות דף כ"ט. מוע"ק ד"ט. סנהדרין דף קי"ז. ומדרשות חלוקות הן. וכשאמר להם שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד. חלקו לו כבוד ונשאו עצמן ונכנס הארון:

**לא שלט בהם אויב**. להגלותן כמו שגלו שאר כלי בהמ"ק. אי נמי לשברן דשל כסף או זהב או נחשת היו כדפרש"י בפ"ק דסוטה:

**הה"ד והאבדתי חכמים מאדום**. וכן הוא בויק"ר פ"ה. ור"ל מדכתיב והאבדתי חכמים מאדום וגו' ש"מ שיש להם חכמים:

## פסקה יד

**לפי כשגלה צדקיהו**. צ"ל לפי כשגלה יכניה [יפ"ע] וזה מפני שהוקשה לו שכשגלה צדקיהו ודאי שלא מינהו על המלכים. שהרי ואת עיני צדקיהו עור. ועוד אם הגלה אותו איך שייך לומר והוה עליל בלא רשות וגם אם היה עור איך ראה אותו דתליש בשר ארנבת ואכול. לכן על כל אלה משבש הגירשא. ועיין בענף:

**והיה עליל והיה נכנס ויוצא בהיכל מלך נ"נ בני רשות**. יום אחד נכנס אצלו ומצאו שתלש בשר מארנבת בעודנו חי שזה נאסר גם לב"נ. אך עשה זה כדי לקנות בנפשו מדת אכזריות יותר ויותר. לכן לא רצה שיתגלה הדבר:

**במזבח הפנימי**. לומר כשם שהמזבח הזה הוא לפנים בהיכל. וכתיב בו לא תעלו עליו קטורת זרה. כן לבו שהיא בפנימיות גופו יהיה שוה לפיו שלא יגלה מסתורין שלו. ויהיה השבועה באמת ולא יהיה אחד בפה וא' בלב. והא דכתיב אשר השביעו באלהים פי' במי ששכן שמו במזבח ההוא השביעו. דאל"כ לא הוה השבועה מידי. דהוי כנשבע בשמים ובארץ שאע"פ שכוונתו למי שבראן. נראה מדברי הרמב"ם דלא הוה שבועה כלל:

**ומפרתין ליה לנ"נ**. כצ"ל [יפ"ע] ופי' מפרתין מבזין. ובערוך גרס מפרטין. ופי' משחקין. וכוונתם היה כדי שגם הוא ירבה לספר עמהם וילשינו למלך. שהיה בזיון בעיניהם להיות כפופים לצדקיהו:

**ואמרו ליה לא יאיא וכו'**. ואמרו לו לא נאה המלוכה לנ"נ יען כי עושה מעשים זרים ואף שהוא מזרע שלמה שבא על מלכת שבא. מ"מ אינו מזרעו של דוד שהרי בנך הבא כו' אינו קרוי בנך כו'. אלא לך נאה המלוכה דאת מזרעו דדוד ממש זרע כשר. ועוד דאתה מזרע דוד המנהיגים את מלכותם בחסד וברחמים ולא כנ"נ שהוא אכזרי:

**אף הוא מפרתיה לנ"נ כו'**. אף הוא היה מגנה אותה ואמר אני ראיתי שהיה תולש בשר מארנבת בעודנו חי ואכל אותו. מיד שלחו ואמרו לנבוכדנצר אותו יהודי שהיה יוצא ונכנס אצלך בלי רשות אמר לנו אני ראיתיו כו':

**הה"ד וימרוד צדקיהו כו'**. ר"ל דהשתא ניחא דכתיב וימרוד כו' שזהו מרדותיה דעבר השבועה. דאי כפשטיה שהשביעו שלא ימרד בו מלהשתעבד לו כרוב מרד דקרא. הא ודאי צדיק כצדקיה כמפורש בפרש חלק ובהוריות שהיה צדיק גמור לא היה עובר על שבועה זו. אבל שבועה זו דלא מגלית עלי שהיה מצער צדקיהו בגופי' כדאי' בנדרים פ"ט ולא היה יכול מכח זה ללמוד תורה וחשוב לדבר מצוה שמתירין שלא מדעת המשביע. לכן שאל על שבועתו וגלי לי'. ומ"מ נענש משום חילול השם. ועיין בר"ן ובמהרש"א שם:

**בדפנו של אנטוכיא**. היא שפם הרבלה:

**ויצאו סנהדרי גדולה לקראתו**. ששלח להביאם ולצדקיהו. כדאי' בנדרים פ"ט. ומלתא דהכא לאו בכיבוש ירושלים הוה אלא מקמי הכי קודם שמרד בו ממש היה מעשה זה ואז הוכיחו לפני הסנהדרין שבזמן ההוא והרג את הסנהדרין ההם והעביר אפו מצדקיהו שהתנצל שהסנהדרין גרמו שהתירו לו ולא הודיעוהו חומר חטאו. והחזירו למלכותו ושוב כשכבש את ירושלים נהרגו הסנהדרין שנמצאו אז ע"י נבוזראדן על דמו של זכריה. כדאי' לעיל בפתיחתא סי' כ"ג. ולפי דעת הירוש' פ"ק דסנהדרין נהרגו ע"י נבוזראדן ברבלה:

**קתדראות**. כסאות חשובות והושיבום עליהם:

**דרשו לי את התורה**. כוונתו היה לבוא לפרשת נדרים. ולא שאל מתחילה על פרשת נדרים. כדי שלא יתנו על לבם שעל היתר נדרו הוא רוצה לשאול מהם וישנו לו את הדין. אבל השתא לא אסיקו דעתייהו כי לא ידעו שנגלה הדבר לנבוכדנצר:

**דומה שאתם התרתם**. דמסתמא לא אזיל צדקיהו אלא גבי ב"ד הגדול ועוד שאין לאחר להתיר במקום שיש גדול ממנו כמ"ש הפוסקים. ואפשר דהודיעו לנבוכדנצר דין זה:

**מיד גזרו והורידן לארץ**. לפי שצריך לפרט הנדר נמצא שהם מורדים במלך. לפי שידעו שההתרה היתה לגלות סוד המלך שהשביעו עליו:

**הה"ד ישבו לארץ ידמו כו'**. ר"ל דקשה לפי פשטיה דקרא ה"ל למימר ישבו בקמ"ץ תחת היו"ד שהיא לשון עבר ואמאי נקט בציר"י לשון עתיד. וכן ה"ל למימר דמו בלא ירד כמו בסיפא דהאי קרא העלו עפר וגו' חגרו שקים וגו'. אבל ישבו בציר"י תחת היו"ד הוא לשון צווי וכן ידמו. אבל לפי דרש זה ניחא שהכתוב כתב לנו בכאן הצווי שצוה נבוכדנצר ואמר שישבו לארץ וידמו וגו' כלו' שירדו מהקתדראות וישבו לארץ זקני בת ציון. וכן צוה ואמר ידמו זקני בת ציון. כלו' ידמו ויחרישו וישתוקו. כי עד שלא הגיעו לפרשת נדרים היו מסדרים לו התורה פרשה פרשה ומתרגמים אותה לו וכשהגיעו לפרשת נדרים השתיק אותם. וצוה שידמו זקני בת ציון [מהרש"א ולחם דמעה]:

**העלו העפר התחילו מזכירים כו'**. משום דמסתמא כשהורידן לארץ מיד קשרו שערן כו' ולא הו"ל פנאי להעלות עפר על ראשיהם ולחגור שקים. לכן הזקקו לומר שפי' שהזכירו זכות אברהם ויעקב. וזה כי אברהם היה זהיר בנדרים ונדר לזרוזי נפשו שנא' הרימותי ידי אל ה' אל עליון. ופי' חז"ל שעשאן שבועה כדי שלא יפתנו יצרו ליהנות מממונם של סדום שמן הדין היתה מותרת לו. ובודאי אין לך יאוש גדול מזה. ויעקב נדר בעת צרה שנא' וידר יעקב נדר וגו'. והם שני דברים שמותר לידור. לכן הם הזכירו זכות ב' צדיקים אלו שיעמוד להם בעת צרתן (אלון בכות):

**הה"ד הורידו לארץ ראשן בקשירת שעריהם בזנבי סוסיהון**. וקרי להו בתולות שהיו נאים כבתולות כדלעיל גבי בתולותיה נוגות. ויש ספרים דגרסי מירושלים עד לוד עד שנישול מהן שערן הה"ד גזי נזרך בתולות ירושלים. אפי' לבתולות היו עושים להם כך. היו קושרין שערן אחר זנבי הסוסים. והיו מריצים אותם עד שנישול מהן שערן ע"כ. ולפירוש זה בתולות כמשמעו. והורידו לארץ ראשן לאו אזקנים קאי אלא אבתולות שאירע להן כמותן (יפ"ע):

## פסקה טו

**סיקוסים ניתן לעין**. פי' גבול ותכלית עד היכן יוכל לבכות. ואם יוסיף תתקנקל הראיה והיינו כלו בדמעות עיני בריבוי הבכיה. וי"ג בהדיא סיקוסים ניתן לעין כמה להוריד ממנה דמעות. ואם מוריד יותר מכאן היא נסמית:

**דמעת הסם**. יש סם חזק כשמריחו עיניו זולגות דמעות:

**ודמעת החרדל**. כשאוכל ממנו הרבה:

**ודמעת קלורית**. הוא כחול אדום דומה לאחד ממיני דם ומפסיק הדמע. ובשעה שכוחלין בו העין דומעת:

**שלש דמעות רעות כו'**. ופי' דמעת בית הכסא. הבא מריח בית הכסא. וכן מחמת דוחק הנפנה. שהאדם לפעמים יש לו עיצור רב ומתקשה בהוצאת הריעי עד שבשעת עשיית צרכיו זולגות עיניו דמעות וזו קשה. ואמר המקונן על ישראל כי השלשה דמעות איתנהו בו. וזהו שאמר בדמעות בפת"ח תחת הבי"ת ולא אמר בחיר"ק. לרמוז על שלשה דמעות הידועות כי כל פת"ח מובלע בו ה"א הידיעה. והשלשה דמעות הן אחת דמעת הבכי. גם דמעת בית הכסא לפי שחמרמרו מעיו ויש לו חולי מעיים. וגם דמעת העשן רמז לדמעת עשן אש השריפה אשר שרף ה' (לחם דמעה). ומה שאמר המקונן נשפך לארץ כבדי הוא רמז על בן תשחורת שהוא קשה מכולם כדלקמן בסמוך:

**תשחורת**. בחור שהוא שחור הראש (יפ"ע):

**ריסי עיניה**. שער שבבת עין היה נופל ונכפל על העין מרוב דמעות (רש"י):

**אסייא**. רופא:

**כחול כו'**. כחול העינים מן כחול שלי ואתה מתרפא. ובספר ישן יש שאמר לה שתקח עצם מעצמיו ותטחן אותו עד אשר דק ותכחול בו את העין ועשתה כן ולא הואל לה הלום. לקיים מה שנאמר כלו בדמעות עיני (מת"כ):

**מנשמה**. תתרפא:

**דנחת כבדיה**. שהוריד הכבד ונתקע ממקומו מן הבכי שבכה עליו בצערו. ואמר כבר נשפך כבדו מרוב בכיתו עליו ולא הועלתי כלום. והכוונה בכאן לומר שמאמר הכתוב כלו בדמעות עיני ונשפך לארץ כבדי לומר שאע"פ שבכיתי עד שאירעני כן לא הועלתי כלום. כי לא שמע ה' קול בכיי:

## פסקה טז

**גלוסקין וטונטיטין כו'**. גלוסקין וחמר עתיק. הכוונה כי כיון שהיו אמוני' עד עתה ביין ישן וגלוסקאות היו שואלים לאמותם איה דגן (היינו גלוסקאות שדגן לאו בר אכילה הוא). ויין (היינו קונטיטין. יין מבושם בדבש ובשמים. ולאידך מ"ד הוא חמר עתיק פי' יין ישן) שהיינו אוכלים ושותים עד הנה. ודרשו זה חז"ל כי על מה שהיו אוכלים ושותים לשעבר קאמר קרא שהיו דואגים עתה בהתעטפם כחלל ברחובות קריה. על זמן העבר. ואומרים איה דגן ויין שהיינו אוכלים ושותים לשעבר משום דליכא למימר דעל ההוה קאמר שעתה היו מבקשים דגן ויין ישן ולא היו מוצאים. דמה יש בזה אם לא ימצאו חמר עתיק וגלוסקאות. די להם אם ימצאו שאר אוכלים וישיבו את נפשם. אע"כ על לשעבר קאמר [לחם דמעה]:

**חד שירא**. אצעדה מתרגמין שירין חד קדש עגול מתרגמין קדשין. והיינו נזמי התף:

**וסק לשוקא כו'**. ועלה לשוק אולי תמצא מאומה לקנות לנו לאכול. והיה עולה לשוק וראה ולא מצא כלום. והיה מפרפר ומת:

**והיא אמרה לבנה הגדול**. כצ"ל [יפ"ע]:

**המי מה וכו'**. ראה מה אביך עושה ועלה לשוק וראה את אביו שמת והי' הוא מפרפר ומת עליו:

**מפרפר**. בהתחננו עלינו תרגום ירושלמי מפרפת קדמינו פי' מתעגל בעפר (ערוך):

**היינו בעלה כו'**. בהתעטפם לשון רבים לזכרים שנתעטפו ומתו זה על זה. ודרשו זה על בעלה ובנה הגדול שדרכם ליילך בשווקים וברחובות:

**הדא ברא זעירא כו'**. זהו בנה הקטן. ובפסיקתא מפורש יותר. וז"ל ובניהם יונקים חלבם היו מהלכים על ידם ועל רגלם כל אחד ואחד מכיר את אמו והוא עולה ונוטל את דדה ונותנה בפיו שמא ימשוך לו חלב והוא אינו מושך. ונפשו מטרפת והוא מת על חיק אמו. לקיים מה שנאמר בהשתפך נפשם אל חיק אמותם:

## פסקה יז

**כמה נביאים כו' כמה ביזות כו' כמה קישוטין כו'**. לאיזה אומה דמיתי אתכם כו'. כוונתם בכתוב הוא כי אמרה רוח הקודש מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו. עכ"ז ולא שוה לי [לחם דמעה]:

**כמה נביאים העדתי**. שפי' מה אעידך מה יש בידי להעיד בך ומה אדמה לך. מה אוכל להגדיל אותך עוד כדלקמן. כי כבר עשיתי כל האפשר ולא הועלתי:

**נביא אחד בבקר כו'**. ולא יקשה מה שלא נכתבה נבואתן. כי לא היה חידוש כי מה שהיה מתנבא זה היה מתנבא זה:

**נביא כל חוזה נביאו כתיב**. כצ"ל (יפ"ע) וכ"ה בילקוט מלכים. וכן גריס הערוך. והרי כאן שנים נביא וחוזה. ומשמע ליה דהיינו בכל יום מדכתיב באידך קרא השכם ושלוח. ולר"נ משמע לי' מדכתיב שם עבדי הנביאים וגו' משמע ב' בבקר וב' בערב:

**כמה ביזות נתתי לכם**. ר"ל ולא השיבותם לי כגמול כמ"ש בראש הסי':

**צווחין לכיזתא כו'**. קורין לביזא עדיתא. וכן תרגם אונקלוס. אך קשה מה צורך ללשון ערביא הלא קרא כתיב בבקר יאכל עד. וכן אז חולק עד:

**ויעודין**. על שם ונועדתי לך שמה קרי למשכני ה' ויעודין:

**ובית עולמים שנים**. שני בתי מקדשים:

**קישוטין**. דריש אעידך מלשון הורד עדיך:

**אחד מקשטו**. וא' מלבישו עטרה. והקישוט הוא פורפריא. פי' בגד מלכות. או הקישוט הות שנתן להם כלי זיין שהשם הגדול חקוק עליו:

**זוני**. ובחזית מסיים מהו זוני רבי הונא דציפורי אמר זונם. המד"א מוסר מלכים פתח כו' ופי' בערוך זונם בלשון יון ורומי חגורות:

**לאיזה אומה דמיתי אתכם**. פי' לאיזה אומה עשיתי נסים כמו שעשיתי לכם עד שתהיו דומים זה לזה (מת"כ):

**וקרבתי כו' ונתתי כו'**. חשיב להו תרתי. וכן באגדת פסחים בהא דתניא כמה מעלות טובות חשיב להו בתרתי. משום דהוה אפשר בקריבה לפני הר סיני מבלי נתינת התורה כמ"ש המפרשים:

**ונתתי להם את התורה**. ואע"פ שרצה ליתנה להם רק שהם לא רצו לקבלה מכיון דלא כפה עליהם ההר כגיגית כמו שעשה לישראל. הוה כאילו לא רצה הוא ליתנה להם. ומה שהחזירה עליהם. כדי שלא יהיה להם פתחון פה:

**שיראה ומשלמת לי**. דרש מלת ירושלים כאילו היא מלה מורכבת משתי תיבות. וכוונת המדרש הוא שהיתה רוח הקודש מתרעמת על ירושלים כי לא היתה משלמת עמו יתברך

אלא בבא עליה צרה וצוקה אז היא משלמת לו וחוזרת בתשובה להיות בשלום עמו יתברך ותשובה זו אינו שוה לו יתברך כלים כי היערוך שוע לא בצר. וזהו שאמר שיראה כלומר אחרי שיראה מהאויב ושונא אז משלמת לי ולא קודם (לחם דמעה):

**לכשאשוה לך**. הכוונה שזה ידוע שכל הקטטות מהם עלינו הם מסבת חלוף האמונה והדת. ולפיכך אמר לכשאשוה לך (האל"ף בפת"ח) כלומר לכשאשוה לך כל העולם שכולם יהיו באמונה אחת עמך. אנחמך כי אז יהיה הנחמה שלימה שאין אחריה דאגת מלחמה ושנאתם עלינו. והוא שסיים המדרש לכשיגיע היום ונשגב ה' לבדו ביום ההוא. וזהו בזמן משיחנו (הר"ן בי"ב דרשות). עוד יש לפרש לכשאשוה האל"ף בסגו"ל ומפרש לכשאשוה לשון שויון וחשיבות הערך. שיהיה ה' יקר וחשוב בעיניך כראוי דהיינו ונשגב ה' לבדו. משא"כ עכשיו שיש שאינו מכיר בו וטועה אחרי ההבל של עבודת אלילים (הרשב"א בספר הטענות):

**המצויינים**. מסומנים וניכרים:

**וכתגלחת**. שנאסרו בהקפת הראש ובהשחתת הזקן:

**מי שהוא עתיד לרפאות שברו של ים**. היינו לרפאות את מימיו המלוחים ולמתקן הוא ירפא לך מכתך. והיינו הבהמ"ק. כדכתיב (יחזקאל מ"ז:א') והנה מים יוצאים מתחת מפתן הבית וגו' ובאו הימה וגו' ונרפאו המים וממילא יהיה אז רפואה לך בבנין בהמ"ק [פסיקתא רבתי פ' ל"ג] ועיין בענף:

**הוא ירפא לך**. ופי' מי ירפא לך. ים ירפא לך [שמי בהיפך ים] וכדרך שאמרו בש"ר פ"ה שמי שירפא את הים הוא ירפא לך:

**מי שאמרתם לו שירה על הים**. זה מכוון למה דאיתא בש"ר פ"א ראה שהן עתידין להמרות על ים סוף דכתיב וימרו על ים בים סוף. וידע אלהים. ידע שהן עתידין לומר זה אלי וכו'. וזהו שאמר כאן הכתוב לפי דרש המדרש. כי גדול כים שברך. שבים כתיב וימרו כו' וכאן כתיב צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי. וכן כתיב נחנו פשענו ומרינו. מי ירפא לך. מי שאמרתם לו כו' ירפא לך שלא תתיאש מן הרפואה והגאולה כי יש תקוה לך כמו אז שאע"פ שהמרתם כנגדו מ"מ ריפא לכם בזכות זה אלי:

**ירפא לך נביאיך**. כוונת ריב"ל ז"ל לקשר הפסוק הזה עם פסוק חזו לך וגו'. והכוונה כי מהראוי שמישרי הדור לעבודתו יתברך יהיו הנביאים לא שיהיו הם המדיחים. וזהו שאמר מי ירפא לך נביאיך כלו' מי היה ראוי שירפא לך נביאיך. ואדרבה הם חזו לך שוא ותפל וגו' ולא גלו על עונך לרפא אותך ויחזו לך משאות שוא ומדוחים ובסבתם הלכת מדחי אל דחי גולה ממקום למקום (לחם דמעה). ובאות אמת הגיה מי ירפא לך

אם נביאיך חזו לך שוא ותפל. ורבנן אמרי מי ירפא לך נביאיך הרי ישעיה בא וינחמך נחמו נחמו עמי וגו' עכ"ל. וכתב היפ"ע ובאיזה נוסחא מצאו:

## פסקה יח

**נאמר בנביאי שומרון כו'**. כלומר וילפינן זה מזה מה התם תפלה דעכו"ם דכתיב הנבאו בבעל וכו' הכי נמי תפל דהכא שהטעו את ישראל בעכו"ם. ולא כמשמעו דהיינו דברים בטלים שאין להם טעם בעלמא. והוא מה שהיו מבטיחים על שקר שלא יגלו (יפ"ע):

**רשב"נ אמר בגביאי כו'**. איידי דאמר ר"א להא דילפינן תפלה בירושלי' משומרון. קאמר נמי רשב"נ דילפינן מנביאי ירושלים לנביאי ישראל לענין ניאוף שאע"פ שלא מצינו בנביאי ישראל זה מפורש. ילפינן זה מנביאי ירושלים דכתיב בה ראיתי שערוריה. ניאוף. והלך בשקר היו לי כולם כסדום. דה"ה שערוריה דכתיב בנביאי ישראל היינו ניאוף וזנות. ובתולת ישראל משמע לי' דהיינו הנביאים שהם החשובים שבהם:

**ונאמר בבית ישראל**. נראה דגרסינן ונאמר בנביאי ישראל (יפ"ע):

**דחוו מאסיין מחתין לך על אפוי**. ערוך גרס דהוון מסיין על חפוי תרגום מכסה חופאה. ולפ"ז יראה שפי' שהיו מרפאין מכתנו על כסוי. והוא משל לרופא שאינו מעמיק לרפאות את המכה מעיקרה אלא מבחוץ על עור שעליה שאין ברפואתו ממש שהמכה מחלחלת והולכת מבפנים. כן לא היו מעמיקים לבדוק אחר עיקר העון לתקנו. והינו ולא גלו על עונך:

**ומדוחם כתיב**. פי' גלותן [מענין אם יהיה נדחך] היה בסבתם. וע' איכה א' סימן ס"ב:

## פסקה יט

**ומחשב שם שלא יחשוב בירושלים ויצטער**. כצ"ל וכן איתא בהדיא ברבה סוף סדר פקודי. ור"ל שיצטער אם לא יעלה לו החשבון כפי רצונו:

**פרקמטוטא**. סוחר עוסק בפרקמטיא:

**עמריה**. תרגום בבגד צמר בלבוש עמר:

**דמך ולא זבן**. ישן שם ולא מכר צמרו. אמר זו היא העיר שאתם אומרים עליה שהיא משוש כל הארץ. דמשמע לכל העולם שבאים ומשתכרים שם בפרקמטיא בתמיה:

**קרן**. האיר המזרח בבקר והוא מלשון קרן עור פניו. מכר את משאו אמר טוב ואמת אמרתם שהיא משוש לכל הארץ. או צ"ל קרץ ופי' הקדים ועמד בבקר. ועיין לקמן פסוק גדר דרכי:

## פסקה כ

**הקדים פ"א לעי"ן**. כן הוא בכל הא"ב שבספר קינות חוץ מא"ב ראשון. והא דלא הקדים הפ' לע' גם בא"ב ראשון. הוא משום דבד"ת מיהת אפי' בשעת כשלונה של ירושלים לא פסקו ממנה בעלי אמנה. כדאיתא בפרק כל כתבי. להכי באלפ"א ביתא חדא מיהת לא הקדים פ' לע' והיה זה בראשונה. שתחילה ראוי לכתוב מה שהוא כסדר כל התורה:

**מה שלא ראו בעיניהם**. וא"ת א"כ לא היה לו לכתוב עי"ן כלל. ויש לומר כי לא היו מכוונים להעיד שקר. אלא שהיו סומכין על אומדן דעתא. או קול המון העם. ואומרים בפיהם שהיו בטוחים שגם בעיניהם יראו הדבר כמאמרם. ומ"מ נענשו שאין להקדים המאמר עד ראות הדבר בעין ממש [יפ"ע]:

## פסקה כא

**משעה שאמר וכו'**. ר"ל משום דכאן כתיב עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו שפירושו שעשה ה' מה שחשב עליה והוציאו מפיו מזמן קדמון. כדכתיב אשר צוה מימי קדם ולה"ק דהיינו בתוכחות הראשונות שכתוב שם ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם. וכן כתיב שם והלכתי אף אני עמכם בקרי והכתי אתכם גם אני שבע על חטאתיכם. ואם ח"ו היה עושה כך לא היתה תקומה. לכן אמר שמא כך עשה ח"ו. וקרא בתמיה קאמר וכי עשה השם אשר זמם. לא. אלא בצע אמרתו דהיינו לשון פשרה כלשון בצוע דריש סנהדרין ורצה לומר שאמירתו בצע והפשיר. וכדאיתא בתנחומא סדר ראה סימן ד' וכשחטאו ישראל בימי ירמיהו אמר הקב"ה התניתי עמהם להביא עליהם קללות. אני יודע שאין בהם כח לעמוד בהם. אלא פשרה אני עושה עמהם וכו' עי"ש:

**בזע פרפורין שלו**. פי' קרע לבוש מלכותו. ועיין בענף. ולעיל פ"א סימן א' בעץ וענף:

**בטובה הוא שמה עמהם**. כי היכי דלא תקשי אמאי כתיב וישמח עליך אויב לא כתיב שמחה בדידיה שקיים דברו ונקם נקמתו וכדכתיב כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם. להכי קאמר דלא מצו למימר הכי כי אין הקב"ה שמח אלא בטובה. והא דכתיב כן ישיש ה' עליכם נמי היינו דמשיש אחרים. אבל הוא אינו שמח. כדדייק בריש מסכת מגילה. מדכתיב ישיש ולא כתיב ישוש. וטעמא דמלתא משום דה' הוא הטוב ולא יחפוץ רק בטובה:

**ועל זה נאמר צעק לבם**. דהיינו על מה שהרים קרן צרינו כי זה קשה מכל הצרות. כאומר ראה ה' את עניי כי הגדיל אויב. ועיין בזוהר סדר נח דף ס"א ע"ב:

## פסקה כב

**ארבעה אשמרות בלילה כו'**. פי' במשמרות עבודת המלאכים ושיר שלהן נחלק לד' חלקים לרבי. ולשלשה חלקים לר' נתן:

**העונה אחד מכ"ד לשעה והעת אחד מכ"ד לעונה**. כצ"ל וכן הוא בירושלמי ברכות פ"ק:

**כדי לאומרו**. פי' שיעור שיאמר אדם מלת רגע. ופליג אמ"ד הרגע אחד מכ"ד לעת. דלפ"ז הוה אחד מי"ג אלפים תתכ"ד בשעה. וזהו הרבה טפי מכדי לאומרו. ואפילו כדתני שמואל נראה דלא אתיא. דכדי לאומרו הוא זמן מועט [יפ"מ]:

**וששת אלפים ושמונה מאות**. כצ"ל וכן הוא בירושלמי. ובברכות בבלי גרסינן שמונת אלפים וח' מאות ושמונים ושמונה. או אפשר שצריך להגיה כאן במקום וששת אלפים ושלשת אלפים שכן הוא בבבלי במסכת עכו"ם דף ד' ע"ב:

**רבי זריקא ור' אמי בשם ר"ש בן לקיש טעמיה דר' כתוב**. כצ"ל וכן הוא בירושלמי. ופי' מדכתיב חצות לילה וגו' וכתיב קדמו עיני אשמרות. אלמא שד' משמרות הוה הלילה. ומחצות לילה עד אור היום יש שני משמרות:

**מ"ד טעמא דר' ניחא**. פי' ניחא הכתובים ולא סתרי אהדדי. אבל לר' נתן סתרי אהדדי:

**מ"ד טעמא דר' נתן ראש כו'**. ר"ל טעמא דר' נתן מדכתיב ראש האשמורת התיכונה. ואין תיכונה אלא כשיש אחד לפניה ואחד לאחריה. וזהו כרבי נתן שס"ל ששלש משמרות הוה הלילה אבל לרבי יקשה היאך קרא לה תיכונה. והדר קאמר ור' נתן מה מקיים חצות לילה. ר"ל מה מקיים ר' נתן טעמא דרבי. ע"ז מתרץ פעמים חצות לילה כו':

**וישן עד ראש האשמרות התיכונה**. זהו קדמו עיני אשמורות:

**סעודת מלכים**. פירוש שמלכים אחרים סועדים עמו ואז היה מאריך בסעודתו:

**בין כך ובין כך וכו'**. רצה בזה שלא תקשה לך לכ"ע אעירה שחר דמשמע דבשחר הוה קם. דההוא פירושו דלעולם לא מצאו השחר ישן. אלא הוא היה מעורר השחר. שהיה נעור מחצות או מקודם:

**איתער יקרי כו'**. ר"ל שדוד אמר ליצרו עורה ולא תישן כמחשבותיך לחוש לכבודי כי אין לחוש לכבודי לגבי כבוד ה'. שכבודי אינו כלום לפני כבוד בוראי ברוך הוא לפיכך אני מעורר השחר. והשחר אל יעירני. שיאור היום ויעירני משינתי:

**אנא מעורר שחרא**. דייק זה מדכתיב אעירה ולא כתיב אעורה:

**והיה עומד ומנגן בו בלילה**. ומסיים בירושלמי כדי שישמעו חבירי תורה. ומה היו חבירי תורה אומרים ומה דוד המלך עוסק בתורה אנו על אחת כמה וכמה:

**והיה כנגן במנגן אכ"כ אלא כנגן המנגן**. ומשמע הידוע למנגן מאליו [פני משה]:

**ומה מקיים רבי קרייה דר' נתן**. ר"ל ואיך מפרש רבי הפסוק ראש אשמורת התיכונה שהביא ר' נתן ראיה לדבריו ששלש משמרות הוה הלילה כדלעיל ומתרץ רב הונא סופו של שניה כו' שמתוכת הלילה פי' שממציעות ומחלקין הלילה באמצע [מת"כ]:

**אילו נאמר תיכונות יאות הות**. פי' תיכונות לשון רבים מורה על שני אשמורות. אבל תיכונה כינוי ליחידה. לכן מתרץ רבי מני אליבא דרבי שהאשמורה הראשונה אינה מן המנין שעדיין הבריות נעורים לכן אמר האשמורת התיכונה כי לא ישימו משמרות במחנה רק בשלש משמרות הלילה שהעם ישינים. כי באשמורת הראשונה שהכל נעורים אין צורך למשמרות. והאשמורת התיכונה היא האשמורת השלישית מהלילה שהיא תיכונה למשמרות המחנה:

**דעד כדון לא אתא עידן**. פירוש שעד השתא לא בא הזמן שיעמדו משמרות:

## פסקה כג

**והיתה ממדדת אותו כו'**. ביומא דף ל"ח פרש"י שמה שניתוסף עליו היתה נותנת משקלו זהב. ועיין לעיל פר' א' סימן נ"ד:

## פסקה כד

**כתיב ואת חמת ה' כו'**. פי' שהנביא מקונן שגדול מעשה הפורעניות מיעודו. כי ביעוד לא נזכר חוץ רק בעולל. ובמעשה החמיר דאפילו זקן שכבו בחוצות [יפ"ע] ולפ"ז נראה שצריך להיות וכאן שכבו בארץ חוצות וגו'. והאות אמת מצא נוסחא אחרת שכבו לארץ חוצות וגו' לפי עבירה שעברו כך היתה מפלתם לפי שכתוב בהם ואת חמת ה' וכו' לפיכך שכבו לארץ:

## פסקה כה

**מהו מגורי**. שאם פי' שאשר יגור מפניהם קרא עליו ע"ד כי פחד פחדתי ויאתיני ומגורותם אביא להם מאי מסביב. שהפחדים אינם מסביב:

**מגו ביתאי**. דרש מגורי מלשון גירות ודירה. ופי' אותו הדר בתוך ביתו קראת עלי למלחמות כדמפרש ר' מורינוס ואזיל:

**קוסי פרפראן**. קוסי לשון אכילה. פורפריאן הוא לשון מאכל לשון פרפרות. ור"ל אוכלי מאכלי זה דאתי עלי הרי זה בא עלי למלחמה [מת"כ]. והערוך והמעריך גרסו בני אדם שהם קיסי טרפיזין הבאתם עלי. ומפרשים אוכלי שולחני. אבל המוסף הערוך כתב קוסי טרפיזין. פי' בלשון יוני לצים אשר מידי יום ויום הולכים לאכול על שולחן אחרים:

**כנגד בנים ובנות שיהיו לך יהיה חטא מאבדן**. פי' שהשוים בחטא אחד לא יהיו שוים באבוד הבנים. שאם החטא ההוא גורם למיתת בן אחד והחוטאים יש מהם שיש לו כמה

בנים ויש מהם שאין לו אלא בן אחד. לא יענש כל אחד במיתת בן אחד. דא"כ לקתה מדה"ד כי זה שהיו לו בנים רבים ומת אחד אינו מצטער כ"כ כזה שלא היה לו אלא בן אחד ומת ונשאר ערירי. אלא לפי ריבוי הבנים יהיה עונש החטא. כי מי שה"ל ב' בנים ומת לו בן אחד בעון ההוא. כשאחר חטא כזה ויהיו לו ד' בנים ימותו ב' בניו שהם חצי בניו. ודייק לה מדכתיב ורביתי ביו"ד שהוא לשון ריבוי כמו והרביתי שהוא ביו"ד. שאולי היה לשון גידול הו"ל לכתוב רבתי חסר יו"ד. ולפי דעת המדרש ה"ק קרא כפי מה שטפחתי והרביתי הבנים. כלה בהם האויב שמי שהיה לו בנים רבים כלה מהם במספר יותר ממי שבניו מעטים. שלפי הערך אבד מהם החטא. ובעל אות אמת הגיה במקום שיהיו לך שהיית עמל בהן ומגדלן. ועיין ביפ"ע מה שהקשה עליו:

## פרשה ג

### פסקה א

**רבי חמא בר חנינא פתח כו'**. הך פתיחתא היינו למגילת קינות כדלעיל פתיחתא סימן כ"ח. ולא מייתי ליה הכא אלא לתרץ אמאי אני הגבר איכתוב בשלש פסוקים. ולא כתב להו בג' אלפ"א ביתו"ת כל אחד מקרא אחד כשאר האלפ"א ביתו"ת ובדברי ר' חמא מתורץ דמש"ה אי כתוב ג' ג' פסוקי לומר שזו נכתבה כנגד ג' האלפ"א ביתו"ת הראשונות שלפי ששרפו יהויקים הוסיף עוד אלפ"א בית"א זו כנגדן. ואילו לא נכתבה לן לא הוה ידעינן שכנגדן נכתבה זו:

**מה ת"ל כהמה. אלא זו אני הגבר שהוא שליש אלפ"א ביתו"ת שלש כנגד שלש. רב כהנא אמר כו'**. כצ"ל ור"ל כנגד שלש אלפ"א ביתו"ת ששרף יהויקים על האח אשר על האש והיינו איכה ישבה בדד. איכה יעיב. איכה יועם. שוב הוסיף עליהן אני הגבר שהוא משלש אלפ"א ביתות וזהו הדיעה שהביא רש"י איכה ובירמיה שם על פסוק ועוד נוסף עליהם וגו'. וראיה לדברי מלשון רב כהנא אמר דמשמע שהוא דעת אחרת שחולק על הראשון דאי כגירסת הספרים הול"ל אמר רב כהנא דכתיב כו'. גם יקשה לגירסת הספרים שלפנינו דלר' חמא לא קשה רק מה ת"ל כהמה והביא לרב כהנא שמתרץ כל תיבה ותיבה [ואף דר' חמא בר חנינא אמר בפתיחתא באופן אחר. י"ל שנשתבש השם במקום אחד] ובמדרשים קטנים דפוס זאלקווע ליתא שם הני י"ז תיבות שאין תלמוד לומר כהמה מה ת"ל כהמה רב כהנא אמר ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה. והמעין יבחר:

**רב כהנא אמר כו' כדכתיב איכה כו'**. וצריך לומר לדבריו שדברי הספר אשר שרף יהויקים. היינו ענינים אחרים שלא נכתבו במגילה זו [יפ"ע]:

**הה"ד הלא כתבתי לך כו'**. לתרוצי הא דק"ל למה נכתבה אלפ"א בית"א זו בג' ג' פסוקי כדכתבתי לעיל. מייתי האי קרא דדרשינן בי' שלשים אני הגבר דהוא מג' ג' פסוקים אלמא דמשתכח קרא דכתיב הכי משום דאיכא טעמא במילתא ליכתוב בג' ג' מפני המספר בעצמו ולא משום דהוי כנגד ג' אלפ"א ביתו"ת ראשונות כדלעיל. ואיידי דמייתי קרא דריש ליה ברישא בדרשי אחריני כדרך המדרש:

**דברים משולשים**. פי' תורה נביאים וכתובים:

**שלישים גבורים**. שדברי תורה נמשלו בזיין. מה זיין הזה מתקיים לבעלים אף ד"ת מתקיים נמי שהוא עמל בהן כל צרכן א"ר אחא גבורים הם דברי תורה לפרוע ממי שאינו עמל בהן כל צרכן [ילקוט]:

**ד"א שלישים אני הגבר כו'**. פי' דעל זה שנכתב ג' ג' פסוקים קאמר הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת. כי בכוונה שכליית נכתב כן. דטעמא רבה איכא במילתא. וכן אמרו בריש חזית כל מעשה שלמה משולשין שסוד יש בדבר:

**אני הגבר אנא הוא דילפנא יסורין**. משום דק"ל מאי אני הגבר ראה עני כאילו היה ידוע שנמצא גבר מעונה ולא נודע מי הוא. וקאמר אני הוא אותו הגבר. לא הול"ל אלא אני ראיתי עני. להכי קאמר שר"ל אנא הוא דיליפנא יסורין. כלו' אני הוא שתמיד ראיתי עני ומלומד ביסורין ואינו חדוש הוא אצלי:

**אהני עלי מה דאהני לך**. הוא כמו ד"א שהשתא דריש אני הגבר אני הוא שראוי להיות לי כזאת. כלו' כי אני גרמתי לעצמי במה שקבלתי תורתך. שבמקום שהיה לך להיטיב לי הרעותה לי. ואילו לא הייתי מקבל התורה הייתי חפשי ככל האומות. ולא הייתי נענש על שלא קיימתי את התורה. ופי' אהני עלי יפה נהניתי כמו שאתה נהנית. בדרך צחות. כלו' כך ראוי לי מאחר שאני ההניתיך שקבלתי תורתך ועשיתי רצונך. וכדאמר בסמוך כך יפה לנו [יפ"ע]:

**וצמצמה**. הסתירה פניה [ערוך ואהבת יונתן]:

**אקשית אפיך**. הקשת והעזת פניך:

**שלא קבלה אומה אחרת תורתך אלא אני**. לכן אף שאין אנו יוצאין ידי חובותינו בשלימות מ"מ אין ראוי לך למאוס אותנו כיון שהם לא רצו לקבלה כלל:

**אני שפסלתי כל העכו"ם בשבילכם**. שלא רציתי באמת ליתנה להם בשבילכם שבחרתי בכם מהם. והא ראיה שלא כפה עליהם ההר כמו שעשה לישראל כדי שיקבלום בע"כ:

**נעשה ונשמע**. בילקוט גרס בתר הכי כמה טובות עשיתי לפניך קדשתי את שמך על הים. אמרתי לך שירה. קבלתי תורתך בשמחה מה שלא קבלו האומות. ואחר כל השבח הזה אני הגבר ראה עני:

**אנא הוא איוב**. דהשתא אתי שפיר אני הגבר דמשמע דהוה גבר נעלם וקאמר אני הוא אותו הגבר:

**אנא הוא אויב**. פי' שהרע לי כאיוב שקבל יסורים קשים וה"ל כאילו אני איוב. וז"ל הילקוט אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אני הוא איוב כד"א מי גבר כאיוב ישתה לעג כמים. כל מה דאתית על איוב את בעי מייתי עלי באיוב כתיב כשדים שמו שלשה ראשים. ובי כתיב והעיר נתנה ביד הכשדים. באיוב כתיב אש אלהים נפלה וגו'. ובי כתיב ממרום שלח אש בעצמותי. באיוב כתיב ויקח לו חרס וגו'. ובי כתיב איכה נחשבו לנבלי חרס. באיוב כתיב וישבו אתו לארץ. ובי כתיב ישבו לארץ ידמו. באיוב כתיב שק תפרתי וגו'. ובי כתיב חגרו שקים וכו':

**כיון שראה אותו עניה כו'**. דראה עני אהקב"ה הנזכר לעיל באומר ולא היה ביום אף ה' קאי. דאי אגבר ראיתי מבע"ל. ופי' אני הגבר לפ"ז הוא כך אף כי אני כגבר בגבורה וחכמה. כשראה ה' בי עוני המצות ומע"ט הכני בשבט עברתו. ולאו על הגלות מיירי שבזמן הגלות היה בהם ע"א ג"ע ש"ד בבית ראשון ושאר עבירות כדאי' לעיל ריש פ"א. ובבית שני היה בהם שנאת חנם. אלא מיירי כאן על עתים אחרים שלא היה בהם עבירות ומ"מ נענשו על ביעול מצות עשה. וכההיא דאמרו בפ' התכלת דבעידן ריתחא ענשינן אעשה. ולה"ק הכא בשבט עברתו [יפ"ע]:

**עניה מן המצות**. היינו המפורשות בתורה כגון שופר סוכה ולולב:

**עניה מנמע"ט**. היינו אלו שאינן מפורשות כל כך. כגון הכנסת אורחים ובקור חולים ודומיהם. ודרכי מוסר ודרך ארץ דאקרו דת יהודית:

**גברתני לעמוד בכולן**. והיינו אני הגבר לשון גבורה. ומשום תרעומות קאמר לה הכי כי זה צער לו וניחא לי' שלא היה בו כח לסבול וימות מיד. וכמ"ש איוב ויואל אלוה וידכאני יתר ידו ויבצעני:

**אותי נהג בעוה"ז כו'**. משום שקשה מאי ולא אור. פשיטא דבמקום חשך אין אור. להכי דרשו בעה"ז שאע"פ שיש בו הצלחות והנאות דהיינו אור. מ"מ הוה לי' כאילו אין בו אור כלל מאחר שאני בגלות:

**מלמד שהקב"ה מתיאש מן הצדיקים בעה"ז חוזר ומרחם עליהם**. כצ"ל ופי' שאע"פ שמרבה עליהם יסורים באורך זמן עד שיראה שעוזבם וכאילו מתיאש מלרחם עליהם. הוא חוזר ומרחם עליהם. ועיין בענף:

**הה"ד אך בי ישוב**. אע"ג דפשטיה היא תלונה ששב עליו תמיד להכותו. מ"מ מדכתיב ישוב ולא סגי ליה בהיפך ידו כל היום. רמז כי ישוב עליו לטובה:

## פסקה ב

**חופין על ישראל**. להיות להם למחסה ולמסתור מהרעות בזכותם:

**עיצומי**. דרש עצמותי עיצומי בני אדם העצומים שבבני והיינו החכמים והצדיקים:

**וראש זה נ"נ**. כתב רש"י בפירוש הכתוב ראש זה נ"נ לגלות יהויכין. ותלאה נבוזראדן שגמר המכה בימי צדקיהו:

**זה אספסינוס**. שהיה תחילה לגלות בית שני שהוא צר על ירושלים קודם טיטוס:

**זה טרכינס**. שהוא גמר את המכה והלאני שהרבה חללו ישראל במצרים כדלעיל איכה א' סי' מ"ח וזה היה זמן מרובה אחר חורבן הבית:

**ד' חשובים כמתים**. ונפקא מיניה למיבעי עלייהו רחמי [תוספות ישנים]:

**סומא דכתיב במחשכים הושיבני כו'**. שכשאדם נתון בחשך ואינו רואה חשוב כמת [רש"י] ואע"ג דלכאורה נראה שפי' בלא נר דהיינו במחשכים הושיבני אך מדמדמה ליה כמתי עולם משמע ליה דהיינו סומא דהוי נמי לעולם בחשך [מהרש"א]. אל נא תהי כמת אע"פ שרש"י בחומש פי' על פי הספרי מה מת טעמא בביאה אף מצורע כן. מ"מ ממילא ילפינן נמי שחשוב כמת לענין צער כיון דמטמא כמת ועוד דאין היקש למחצה [יפ"ע]:

**ומי שאין לו בנים**. כי אין לו שמחה. ולית ליה חוטרא לידא ומרא לקבורה. וגם לעוה"ב שאינו מניח חליפתו לזכותו לעוה"ב. דברא מזכי אבא. וגם בהשאיר מינו כי האדם ראוי להיות קיים במין כמו שהמלאך קיים במין:

**דכתיב בה ברחל הבה לי בנים**. לכאורה היה די שיאמר דכתיב הבה לי בנים כמו באינך ראיות. אמנם כוונתו להביא ראיה בקל וחומר שאם האשה שאינה מצווה על פריה ורביה כתיב בה שאמרה הבה לי בנים וגו' כ"ש לאיש שהוא מצווה שאם אין לו בנים שחשוב כמת [לחם דמעה]:

**ואם אין מתה אנכי**. דליכא לפרש שאמרה ואם אין אמות אנכי מתוך צער על שאין לי בנים. דא"כ לכתוב ואם אין אמות אנכי. אבל מתה הוא שם התואר. ואם אין אני נקראת מתה על שאין לי בנים [מהרש"א]:

**ומי שירד מנכסיו**. ר"ל דווקא מי שהיה עשיר מתחילה שמרגיש יותר בצער העניות. אבל בגמרא דנדרים ועכו"ם דמייתי לה להך תוספתא ובש"ר פרשה ה' גרסינן עני משמע כל מין עני [יפ"ת]:

**וכי מתים חיו**. והלא הם היו במחלוקת של קורח. אלא שירדו מנכסיהם. וכיון דכן לא היו יכולים להזיקו כי אין דבריהם נשמעין. ועיין בענף:

## פסקה ג

**בסגר שם מקום שבערביא**. וקסטרה שם מקום שבפרס. ומטלית שם מקום שבכותיים. וכתב היפ"ע שצ"ל ורבנן אמרי זה מפלה של כותים. והוא הר גריזים כי שם טעותם. וכדקרי ליה בדברים רבה פ"ג ניפולין של כותים. והכוונה שהגולים באחד מן אלו המקומות לא היו מניחים אותם לצאת משם. ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי שכל אחד זכר המקום הנודע לו:

**הכבוד עלי ארנוניות כו'**. ולפי שע"י אדם נתפס ומוגש לנחושתיים קאמר עלייהו הכבוד נחשתי:

**ארנוניות**. עישור שהמלך נוטל מהתבואות והבהמות:

**ודימוסיאות**. מה שנוטל מהקרקעות והסחורת:

**וגלגלאות**. כסף גולגלתא:

**ר' אהא אומר כל המתפלל כו'**. כוונת ר' אחא לומר קרא כפשטיה דמיירי בלשון יחיד ללמד על המתפלל ביחיד שאין תפלתו מקובלת אף שהיתה התפלה ההיא כתקונה ואין בה פיסול מחמת עצמה כלל. מ"מ אין תפלתו מקובלת אלא א"כ יהיה כשר וצדיק וראוי מצד עצמו. מה שאין כן אם מתפלל עם הצבור אף שהוא רשע ואינו ראוי מצד עצמו. אם התפלה מצד עצמה כתיקונה אז לא די שאינו מזיק לתפלת שארית הצבור. אלא גם תפלתו מקובלת. וזה נלמד מהמשל שאותו העני שנתן חלקו אין פחיתותו בשביל החלק שנתן שהיה גרוע שהשאר נתנו זהב וכסף והוא נתן נחשת או כסף סיגים. כי בודאי יחשבו לפושעים המקבלים ממנו לערב בעטרה ולזייף אותה. וא"כ אין הפחיתות רק מצד היותו עני ובלתי חשוב. שאפ' שיהיה חלקו שוה לשאר בני. אין זה כבוד המלך ללבוש עטרה שאדם עני נתן בה חלקו. ומ"מ איני חושש לחלק אותו העני בשביל שאר האנשים החשובים שעשאוה. כן יהיה דמיון הרשע שהוא מתפלל עם הצבור. אינו חושש הקב"ה היותו רשע רק אם התפלה היא מצד עצמה כתיקונה היא מתקבלת ונעשית עטרה בראש חי העולמים ואינה נדחית. אמנם אם התפלה מצד עצמה אינה כתיקונה בודאי שהוא פגם גדול בעטרה שיהיה בה זיוף ואינה מתקבלת. זו היא סברת

ר' אחא.אמנם סברת רבנן דלא מיבעיא רשע אלא אפי' שיהיה צדיק או בינוני צריך שיתפלל עם הצבור. ואם לא התפלל עמהם אפי' יהיה תיכף אחריהם שלא עבר זמן כלל אפשר שיבא לי היזק רב שמעשיו נפרטים. ולזה הביא המשל למלך שנכנסו אריסיו כו' להורות דבשוין משתעי. כי אין ריעותא לאותו שנסתם חביתו אלא שבא באחרונה וכן בנמשל אין ריעותא לאותו שמעשיו נפרטין אלא שהתפלל אחר הצבור. וז"ש גם כי אזעק ואשוע סתם תפלתי. ולמה לפי שתם תפלת הצבור. כי דרשינן שתם כפי המכתב שנכתב בשי"ן. ותרתי שמעינן מינה לשון סתימה ולשון השלמה מדכתיב בשי"ן ולא בסמ"ך. נמצא תורף הענין דר' אחא פי' קרא במעלת המתפלל עם הצבור. ורבנן מפרשי קרא בגריעות המתפלל ביחיד [לחם דמעה] ועיין בענף:

**בשביל זה העני איני מקבלה**. כצ"ל. וכן לקמן גרסינן בשביל רשע זה איני מקבל. ופי' וכי מפני שזה עני ומתנתו מועטת תדחה עטרת צבור בתמיה. אלא יקובל הכל [יפ"ע]:

**נפרטין**. נמנין בפרוטרוט אחד אחד. והקב"ה מדקדק בהם:

**ולכבדו**. במיני פירות ומגדים:

**תסתם חביתו**. שהביא דורון למלך חבית יין או שמן. שלא יראה לפני המלך מה שהביא כי לא לרצון לפניו. לפי שנתעצל ובא באחרונה. או לפי שכבר אכל ושבע ממה שהביאו הראשונים. וכן אחר שנעשה עטרה להקב"ה מתפלות הצבור אין תפלת יחיד זה חשובה לפניו. והמעריך גרס תשתם חביתו ומפרש תפתח ותראה מה שבתוכו אם טוב ואם רע:

**בנות לוד כו'**. ראיה למ"ש כאן נתיבותי עוה. דהיינו שמחילות היו שבהן היו עולים לירושלים ממקומות רחוקים במהרה ועכשיו לא נודעו. כדאמר בסמוך נתיבותי עוה אצדי מייתי מהנך עובדי דבנות לוד היו לשות עיסתן ועולות לירושלים ומתפללות שם ויורדות קודם שהחמיץ העיסה. אם היות לוד רחוקה מירושלים מהלך יום אחד כדאי' בגמרא. ואיך אפשר זה אם לא ע"י מחילות:

**בנות צפורי כו'**. וכן בנות צפורי היו עולות ושובתות בבהמ"ק ובמוצאי שבת היו ממהרות לבא למקומן. שלא היה אדם משכים לתאנה קודם להם להשכים ללקוט התאנים בבקר קודם זריחת השמש כדאי' בחזית פ' דודי ירד לגנו:

**והויין סלקן ושבתן בבהמ"ק**. כצ"ל [יפ"ע] וכן הוא בירושלמי:

**והאי ספרא דמגדלא כו'**. וכן סופר של מגדלא שהוא מקום רחוק מירושלים יותר מלוד. ובכל ע"ש היה מסדר נרותיו קרוב לבין השמשות לכבוד שבת. וקודם שהדליקם היה עולה לירושלים והתפלל וקיבל שבת וירד והדליקן קודם הכנסת שבת. ושבת דקאמר לאו דווקא דא"כ האיך היה מדליק הנרות אח"כ אלא פי' שהיה הולך שם מבעוד יום

ונותן שם עירובו כדי לקנות שם שביתה בין השמשות כדי שיוכל ללכת שם בשבת שהיה מקימו רחוק יותר מתחום שבת. ומגדלא הוא מגדל צבעיא כדאי' בירושלמי [יפ"מ]:
**ואית דאמרי ספרא הוי כו'**. פי' מלמד תנוקות היה או חזן הקורא בשבת ועלה לירושלים בכל ערב שבת. ופשט סדריו ר"ל שחזר הסדר בבהמ"ק וחזר ובא ושבת בביתו:
**דהוה קאי ורדי**. שהיה עומד וחורש בא"י:
**ערקת תורתי**. נפסקה פרתו לפניו מן העול וברחה:
**ערקת תורתי הוות פרי ופרי בתרה עד דאשתכח יהיב בבבל אמרו לו אימת נפקת אמר לון כדון**. א"ל באידא אסטרטיא אתית ושרי מחוי. כצ"ל [יפ"ע] וכן הוא בירושלמי. ופי' והיתה רצה והוא רץ אחריה עד שנמצא נתון בבבל. אמרו לו מתי יצאת מארץ ישראל אמר להם עכשיו. אמרו לו באיזה דרך באת התחיל להראות להם ולא מצא הדרך שנתעלמה ממנו שהפרה באה בדרך הנעלם והוא היה רץ אחריה בלי ידיעה ושוב נעלם ממנו:
**אצדי**. חרב ומקולקל כי לא נודעו:
**כמד"א עוה כו'**. שפירושו את המלכות ההיא של צדקיהו אעשה מעוות ומעוקם. וכפל המלה ג' פעמים לומר שעד עולם לא ימלוך מי מזרעו הרי דעוה פי' עוות ומקולקל:

## פסקה ד

**זה נבוכדנצר**. פי' שע"י ששלח עלי הקב"ה את נבוכדנצר נעשה עלי הקב"ה כדוב אורב. וע"י נבוזראדן הוא לי כארי. ולפי שהארי קשה מהדוב שהדוב אין לו דריסה ואינו מזיק כולי האי. לכן מדמי נבוכדנצר שהוא תחילת הרעה בבית ראשון לדוב. ונבוזראדן שגמר המכה כדלעיל סימן ה' לארי. וכן בבית שני אספסיאנוס התחיל וטרכינוס גמר [יפ"ע]:
**תילהי**. פירש הערוך חתיכות ושסע אותו ת"י ותלהי יתיה. וע"ש במוסף הערוך:
**שנפשה**. פי' הערוך שנסדק ונבקע:
**בורמא לאספריסא**. בורמא בלשון רומי מין צינה ומגן. ואיספריסא בלשון רומי חנית קטן והוא חץ. וטעם המאמר כי הבורמא מגינה נגד החצים. אך משום שממכתם נקובה ונפסדת הצינה לכן אמר האידך כקורת חצים כו' שאע"פ שהחצים נתונים בתוכה אינה נפסדת [מוסף הערוך]:
**וגברתני לעמוד בכולן**. דויציבני הוא לשון קיום והעמדה כגון אתם נצבים דמייתי:
**את מוצא כו'**. איתא לעיל סימן ד':

## פסקה ה

**בני אופיכיה**. פי' בלשון יון מסגר ולכידה וטעם המלוה אנשים חשובים שבוים נעצרים בבית כלא [מוסף הערוך]:

**בני אמורים**. פי' בלשון יוני בני שרים הנתונים לערבון למלך שלא ימרדו בו. והם נקראים בני אמרנא ובני מרון העוברים מדי זמן וזמן לפני המלך [מוסף הערוך]. והכוונה שאותם בני אופיכים ובני אמורים שהיו נכנעים לו ונבזים כאשפה הגבירם עלי:

**אוכלים הרבה**. שהם גבורים שדרך הגבורים לאכול הרבה. כדאמר בפ' כיצד מעברין דוק בככי ותשכח בנגרי. ואולי על הפרסיים קאמר שאוכלים הרבה. כדאמר בפ"ק דברכות שאוכלים ושותים כדוב [יפ"ע]:

**ומוציאין אשפות**. מה שדרשו כן אע"פ שפשוטו חצי אשפתו מגזרת אשר מלא את אשפתו. משום דהא קאמר קרא ויציבני כמטרה לחץ והא תו למה לי [יפ"ע]:

**כתיב ישיחו בי כו'**. כדי לדרוש לכל עמי בעכו"ם ובישראל. מייתי הנך ב' דרשות דישיחו בי יושבי שער דחדא בעכו"ם וחדא בישראל [יפ"ע]:

**תרטיאות ובתי קרקיסיאות**. הוא בתי צחוק:

**בגין דלא נצטרך כו'**. פי' ראוי ליזהר בהוצאותינו שלא נצטרך לאכול חרובי' כיהודאי שהוא מוצי' ממונו בשבתות ויו"ט ובא לידי עניות וצריך לאכול חרובין:

**והם אומרים וכו'**. זהו עוד ליצנות אחרת שאומרים זה לזה כמה שנים אתה רוצה לחיות. והוא משיב כחלוק של שבת של היהודים שכיון שאינה לובשה אלא משבת לשבת ע"כ היא מתקיימת שנים רבות [מעריך]:

**ומכניסין כו'**. זהו עוד ליצנות אחרת שמכניסין את הגמל לבית השחוק והגמל מעוטף בחלוקין שלו. והמכסה של הגמל אינו אלא שקים. ודרך העולם הוא שהאבלים מלבשים שקים לכן הם שואלים על מה זה מתאבל [מעריך המערכות] והם משיבים בדרך לעג על שאכלו היהודים הקוצים של הגמל הזה:

**ומכניסים את המומוס וכו'**. פי' בלשון יוני ורומי לץ אשר עושה עצמו כאחר ללעוג עליו נקרא כן [מוסף הערוך] ועיין מ"ש עוד פירוש בפתיחתא י"ז:

**וראשו גלוח**. פי' קרח מן השער:

**ומתעפרין בעפר**. לפיכך שערן יוצא ובעל מומם זה הוא יהודי ולפיכך יצא שערו וראשו קרח:

**וסכין בשמן כו'**. זהו ליצנות אחרת לפי שישנים על הארץ צריכים לסוך בשמן להעביר הזוהמא ולפיכך השמן ביוקר:

**ומשתכרין בסעודת ט"ב**. עיין מ"ש בפתיחתא י"ז:

**וקוראים קינות**. וצריך לקרוא בטעמו ונגינו. וזהו ונגינות שותי שכר:
**מה שהשביעני בלילה וכו'**. עיין מ"ש בפתיחתא סימן י"ח בעץ ובענף:
**הוי לילי יו"ט הראשון וכו'**. שלעולם באותו יום שחל יו"ט ראשון של פסח בו ביום חל להיות ט"ב:

## פסקה ו

**מעשה בבנו של ר"ח וכו'**. הכוונה בהבאת מעשה זה לכאן לפרש ויגרס בחצץ שיני דומיא דאחר ימלא פיהו חצץ דקאמר עלה דבמיתה מיירי שמתו במיתה משונה ע"י אויבי' שמלאו פיהם חצץ לבזויינהו כמו שאירע לבנו של ר"ח ודלא כההיא דאמר לעיל בפסוק בכה תבכה דמיירי במה שהיו לשין עיסתן בגומא וצרורות נדבקות בה. כי אין בזה תרעומות על ה' שהרי הזהירם והם פשעו בעצמן [יפ"ע]:
**בכליבא**. פי' כד"א ככלוב מלא עוף והוא מלא נקבים ובקעים מכל צד והנתון מפנים נראה מבחוץ מכל הצדדים:
**ולא הניחן**. שכשם שנפרעין מן המתים כך נפרעים מן הספדנים כשאומרים עליהם מה שאין בהם כדאיתא בסוף ברכות:
**פתח ואמר**. כדי להצדיק את הדין. או לבזוייה כי היכי דתהוי ליה כפרה. כגון חזקיה שגירר עצמות אביו במטה של חבלים:
**ולא שמעתי בקול כו' הכוונה**. בזה שהגיעהו הרעה לג' סבות. האחד על שלא שת לבו לשמוע תורה ומוסר מאביו עם היותו עוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים כדאיתא בפ"ק דמסכת עכו"ם. וע"ז אמר אביו ולא שמעתי כו' שלבלתי שמעו אליו אירע לו מה שלא אירע לשום אחד מקהל ישראל. וזה אמר בתוך קהל ועדה. והשני לסכלותו בדרך ארץ כי לא שמר סוד חביריו שגלה את סודן. וה"ל לאסוקי אדעתיה שינקמו ממנו. וע"ז אמרה אמו כעס לאביו בן כסיל. והשלישי מפני חטאו להיות מלסטם את הבריות וע"ז אמרו אחותו ערב לאיש לחם שקר. דהיינו הגזלה ולזה נדון שמלא פיהו חצץ אשר ערב לו אכילת הגזל:
**תנן כל שהו כו'**. ברייתא בתענית דף למ"ד:
**מסעודת ט"ב**. דהיינו סעודה המפסקת בה:
**וכל שאינו מסעודת ט"ב**. היינו שאינו מפסיק בה. או כלומר כגון סעודה המפסיק בה בתענית צבור:
**מותר לאכול בשר כו'**. ולא קאמר נמי שמותר לרחוץ. משמע דלרחוץ אסור כת"ק דברייתא שם עי"ש:

**רב מן דהוה כו'**. פי' רב אכל כל המאכלים כרצונו. והדר טבל פתו באפר ואוכל ואומר שזו היא סעודת ט"ב. אבל מה שאכל תחילה לא היה מסעודת ט"ב. ולכן היה אוכל בה בשר ושני תבשילין:

**פת פחות**. פת גרוע כגון של סובין ומורסן. או חסר כדרכו של עני בפרוסה:

**לקיים מ"ש ויגרס כו' הכפישני באפר**. פי' שמאכלי היה מתאפר באפר והיה עושה ג"כ כן כמו שמתאבל על ירושלים:

**אומנות**. של נחתומות:

**חמש מאות מיני פת**. מקמח חטה:

**בחטי מנית**. פסוק הוא ביחזקאל סימן כ"ז יהודה וא"י המה רוכליך בחטי מנית פי' שם רש"י ורד"ק מנית שם מקום בא"י שחטיה יפים וגסים שנמכרות במה הביא כן רש"י בשם המדרש. ולכן צריך להיות כאן כגירסת הערוך. רבי אחא אמר חטי מינית חטין דמנין עכ"ל. וכן גרס היפ"ע ופי' כדאיתא בילמדנו פ' עקב מהו חטה מנית. שהיתה אשה מונה חטה חטה שהו גסות. ופלוגתא דר' אחא ורבנן לא אכמה מינים יש בחטה קיימי. אלא אחטי מנית איפלגו. והמדרש מייתי פלוגתייהו הכא דמדרבנן נשמע כמה מינים יש בחטה:

**וקמו להון**. עמדו ולא מנו עוד כי לא ידעו יותר:

**פרכוטס**. פירוש קפילא דהיינו המבשל מיני מטעמים ומאכלים:

**לא ראינו שיש**. טובה בעולם. אנחנו לא ראינו שום טובה שהיה לו בדבר חידוש שיהיה מאה מינים בביצה לבד. ור' שמעון אמר אפילו לא שמעו מאחרים. והכל דרך קובלנא ואבל שאבותינו אמרו נשיתי טובה ואנחנו לא ראינו ולא שמענו:

**ופסק**. הפסיק סעודתו מלאכול עוד:

**שמע ריש גלותא**. שמע שר"י בא לעיר והלך אליו ואמר ליה היה משגיח בי רבי ובא עמי וסעוד אצלי. א"ל כבר אכלה ופסקתי מלאכול. א"ל הה משגיח בי שלא יאמרו הבריות רבי יהודה לא היה מחשיב לריש גלותא ולא השגיח בבקשתו. והיה מטריח עליו ביותר עד שהלך עמו וכיון שהלך אמר ריש גלותא לנערו בני מתבשיל שאתה מביא לנו פעם אחד ראשון לא תביא לנו פעם אחרת כדי שבכל פעם יבא לו טעם חדש דרוחא לבסימי שכיחא. משהיו אוכלים הביאו לפניהם שמונים מיני מאכל:

**א"ל רבי כו'**. פי' ריש גלותא אמר כן לר' יהודה מאחר שאכלת והפסקת מלאכול אכלת מכל פטיליק פ' מכל מאכל חד פתית. פי' חד פת. והוא מענין פתות אותה פתים. כלומר אכל מכל מאכל חתיכה אחת. ומכל פטיס הוא מן המשק' שהובאו בחביות אתה שתית

חד כוס. הרי בודאי מסתמא שבפעם ראשונה לא אכלת כל צרכך וא"כ כבדתיך במאכל ובמשקה. והערוך גרס תמנין עיגולין דפיתא פיתא מן פיתא:

**א"ל ובמה קרן לה נפשא כו'**. פי' א"ל וכי בחנם קורין לגוף נפש מפני שהיא כל מה שנותני' לה היא גדולה ורבה עליהם ומתרחבת לקבל כל מה שנותנים לה:

**איתקבל כו'**. נתארח אצל ר' יוסי רישא. הביאו לפניו שמונים מיני מוחין מעופות. ותקטן עוד זאת בעיניו ואמר לא יכעוס רבי על מיעוט המאכלים שלא היתה הצידה מספקת היום. כלומר לא עלו במצודה כדי הסיפוק ולכן היו קורין אותו יוסי רישא. על שלא היה מאכלו רק מוחות מעופות:

**בשבתא כו' בשבת מה אתם עושים ומרבים לכבוד השבת**. א"ל אנו כופלים כו' בשבת עושין מ"ח תבשילין:

**ואתקבל גבי ריב"ל**. נתאכסן אצלו. ולפי שלא היה בקי במטעמים לעשות לו כמנהגו נתן מעות לתלמידיו שהם יעשו לו המטעמים כמנהגו:

**דרכמונים**. הוא מין מטבע:

**כד הוה לי' כו'**. כשהיה לו הה מתקן מאכלים אלו. וכשלא הוה לי' כו':

**נסב גרעינין כו'**. לקח גרעינין והיה מונה אותם על כל מין תבשיל כפי רוב התבלין והתיקונים הצריכים לו כדי שלא ישכח סדרם. ומייתי הכא כל הני עובדי ממיני המטעמים לומר שע"ז נאמר נשיתי טובה ידענו בתענוגים אלו מרוב צרותינו. וכן הא דרשב"ג דלקמן. ולא מצד התענוגים הוא שקונן המקונן. כי אין ראוי לקונן על זה. אלא על צרותינו שרבו עד שהיו סבה להשכיח הרגלנו בתענוגים:

**רחיצת ידים ורגלים אחר המרחץ**. היינו בצונן כי טוב לבריאת הגוף. כדאמר בפ' כירה רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו בצונן. ופרש"י שהן מחזיקין את הברזל. ונקט הכא ידים ורגלים דברחיציתם מיהת סגי. ואפשר שחסר כאן וצ"ל כדאיתא בפ' במה מדליקין נשיתי טובה אמר ר' ירמיה זו בית המרחץ. ר' יוחנן אמר רחיצת ידים ורגלים בחמין ע"כ. ופרש"י שם שהנביא היה מתאונן על שנמנע מהן טובה:

**משהקב"ה מתיאש מן הצדיקים כו'**. זה איתא לעיל פסוק אך בי ישוב ושם פירשתי. ומייתי לה נמי הכא לפירושא דואומר אבד נצחי ותוחלתי מה'. דה"ק אף שאמרתי שאבד נצחי שנראה שה' מתיאש מלרחם עלי. מ"מ תוחלתי מה' כי עוד חוזר ומרחם. אבל קשה מ"ט שיזכור הכתוב ענין זה לעיל והכא. וכן עוד לקמן. וי"ל דרשב"ל לא קאמר לה אלא חד דוכתא ובשאר קראי ידרוש ענייא אחרינא. והמדרש הביאו בכל הני המקומות

לומר דכל חד מהני פסוקים אפשר לפרשו בענין זה. ומ"מ כי דרשינן בי' חד מינייהו מוקמינן שארא בדרשא אחריתי [יפ"ע]:

## פסקה ז

**כנסת ישראל אומרת**. משום דאני הגבר כתיב ברישא. ומשמע שהמקונן על עצמו מדבר הוזקק לפרש כאן כנסת ישראל היא אומרת. כי המקונן בשם ישראל מדבר:

**ומרודי שמרדתי בך**. ויהיה מרודי מלשון מרד:

**ויסורין שהרויתני**. קשה מה הוסיף בזה על מה שאמר ענויין שעוניתי. ועוד הפסיק מרודי בין הדבקים. וי"ל שאחר שהביא הענויין במקום שהה להם לשום לב לשוב. מרדו ונזורו אחור לפי שהרע להם. וע"ז אמר שעכ"ז ישוב אליהם אחר שהכם ביסורין קשין ויצאו אלו באלו פי' תנכה זה כנגד זה [יפ"ע]:

**משל למלך כו'**. כוונת המשל לומר שהסבה לחזרת ה' מאחריהם הוא לפי שהרעו לעשות במקום דהוה להם ליזהר טפי דהיינו במלחמה כאמרו כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת כו' ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך. והיינו מפני שהשטן מקטרג בשעת הסכנה. כדאיתא בירושלמי בפ"ב דשבת. ועל כל זה שוב היה מתאוה להם. ולזה אמר שהא משל למלך שבצאתו למלחמה שהיה ראוי ליזהר שלא להקניטו דהוה עידן ריתחא. כמ"ש במכילתא גבי ה' איש מלחמה. מלך בשר ודם כשיוצא למלחמה הוא בכעס על שהקניטוה. ועל כל זה אח"כ הה תאב להם ואפילו שיקניטהו [יפ"ע]:

**ואפילו היו מקניטין אותי כך המלך כו'**. כמו שנכתב בפנים המדרש לפנינו כן הוא הנוסחא האמתי וכן הוא במדרש שעם היפ"ת:

**מי יתן עמי כמראש**. הכוונה שהיה הקב"ה תאב להם אע"פ שיחטאו לו כמו שחטאו במדבר שהיו מלינים עליו וינסו אותו עשר פעמים. כי כיוצא בזה יש להעביר על פשעם אבל מפני שיש בידם חטאים גדולים מאלו כגון ג"ע וש"ד שא"א לסבול אינו מחזירם אליו ומ"מ הומה על פרידתם שלא יכול לתקן זה עד שישובו מפשעיהם. וה"ק מי יתנני במדבר מלון אורחים שהיה אז במשכן שוכן בתוך טומאתם כיושב במלון אורחים כי עתה אינו יכול לעשות כן כי בהכרח אעזבה את עמי שכלם מנאפים עצרת בוגדים ושכינה בורחת מכיוצא בזה:

**כשהיה במדבר**. בילקוט גרס תו אמר הקב"ה הלואי יהון בני עמי כמו שהיו במדבר מלינים עלי ודכוותיה בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה. אמר הקב"ה הלואי יהוון בני עמי בית ישראל בארץ אע"פ שמטמאין אותה:

**בן אדם בית ישראל יושבים עלאדמתם וגו'**. ויטמאו אותה בדרכם ובעלילותם כטומאת הנדה היתה דרכם לפני ואשפוך חמתי עליהם על הדם אשר שפכו על הארץ וגו'. ולפי דרש זה ה"ק אף כי כטומאת הנדה היתה דרכם הלואי היתה לפני כי הייתי סובל זה. אבל ואשפוך חמתי עליהם על הדם אשר שפכו על הארץ כי כל זה אי אפשר לסבול ולכן גרשתים:

**והדין זכור תזכור ותשוח עלי נפשי**. דרש נפשי על הקב"ה ע"ד נפשי אויתיך בלילה. ור"ל עלי שאיני עמו משתוחח:

**שאתה זוכר לעובדי עכו"ם**. פי' שאתה זוכר מה שעשו העכו"ם ליפרע מהם. ותזכור לנכח ה'. והתי"ו כתי"ו הכנוי לנקבה נסתרת. וי"ו דותשוח במקום אבל כוי"ו דוה' שמים עשה:

**עד דשמינא עבד קטין כו'**. פי' עד שהשמן ירזה. והוא הרשע העשיר שיורד וירד מכבודו כתקות העני הצדיק. נפשיה דקטינא נפקא פי' נפש העני הצדיק יוצאת ממנו. ואינו רואה ברעתו של הרשע כתאותו:

**ארגוונות**. מיני בגדים של ארגמן:

**מתנחמות**. על שהיא יושבת בתוחלת ממושכה ויהי בעיניה כימים אחדים:

**אלמלא כתובתי וכו'**. שבראותי אותה נחמתי על ההמתנה:

**ומיחדים שמו כו'**. דרש אוחיל לשון תפלה מל' ויחל משה [מת"כ]:

## פסקה ח

**משהקב"ה מתייאש מן הצדיקים**. עיין לעיל מה שכתבתי בסי' ד' וסי' ט"ז:

**על שאתה מחדשנו כו'**. פי' מפני שאתה מחדשנו בכל בקר שאנו מפקידים נשמותינו בלילות בידך כשהן עיפות מטורח היום. ואתה מחזירן לנו חזקות כאילו הם חדשות. וע"ז אנו מברכים המחזיר נשמות לפגרים מתים. כמ"ש חז"ל שבלילה כל העולם טועמים טעם מות. שהנשמות עולות לרקיע להלשין על מעשה האדם. מזה יודעים אנו שיהיה תחיית המתים כי זה מעין תחיית המתים הוא [יפ"ת]:

**על שאתה מחדשנו בבקרן של מלכיות**. כלו' בתחלת כל מלכות שדוחה המלכות שקדמתה כמדי לבבל ויון למדי וכהנה ועוקרת אותה ומבטלת שמה וישראל לעולם בעמדם יעמודו כי לא יכלם. וקרא התחלת המלכיות בוקר שהוא התחלת צמיחת אור היום:

**אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו**. מזה אנו יודעים כו' כי לולי ה' שהיה עמנו ולא עזבנו. כבר היינו נאבדים בשנים קדמוניות. ואחר שהוא תמיד עמנו בודאי יגאלנו ויקיים דברו הטוב:

**בבל יום ויום בורא הקב"ה כו'**. ס"ל דחדשים לבקרים פירושו שבכל בקר הקב"ה בורא מלאכים חדשים והכי פירושא דקרא חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו. אע"פ שהמלאכים חדשים בכל יום והולכים להם. ועכ"ז אנו קיימים. וחסדי ה' לא תמו ממנו. וע"כ רבה אמונתך כי גדולה אמיתת דבריך שאמרת לקיימנו ולגאלנו. וע"כ חלקי ה' אמרה נפשי ואוחיל לו שיקימנו:

**ויאמר שלחני ומלאך זה שרו של עשו היה כדאי' בב"ר פ' ע"ח**. ועדיין קיים הוא:

**חנוקה סברת לחנוקני**. פי' חנוקה איש חתום וחנוק. מבקש אתה לחנקני ולקפחני בתשובות הבל. או י"ל חנוקה החונק ומקפח הבריות בתשובות הבל כן אתה רוצה לעשות לי [מת"כ]:

**גבריאל ומיכאל כו'**. כלו' זה יצדק בגבריאל ומיכאל ודדמיין להו שהן שרי מעלה ואינן מתחלפין. וה"ה שרו של עשו שהוא מן השרים. ועוד י"ל דפליג אדלעיל וס"ל שלא שרו של עשו היה אלא או מיכאל או גבריאל ובא להראות לו שלא יתירא מעשו. והא דמספקא ליה או גבריאל או מיכאל. משום דבמדרש אבכיר איתא דמלאך זה היה מיכאל ובר"מ פ' בא דף י"ח איתא דמלאך זה גבריאל היה. ולפיכך כדי לצאת ידי שניהם נקט הכא גבריאל ומיכאל כלומר או זה או זה:

**שחיק עצמות**. ישחקו ויטחנו עצמותיו כלו' ימח שמו:

**ולאן אינון וכו'**. פי' ולהיכן הם הולכים. א"ל מהיכן שהם נבראים:

**א"ל מנין מתכריין**. א"ל מהיכן המה נבראים:

**מן נהר דינור**. אע"פ שאין מלאך בעל הפסד כי הוא נבדל ואין בו סיבות ההפסד ולכאורה אין שייך בו בריאה ממש ושובו לאש עיין ביפ"ת בארוכה:

**כחדין ירדנא כו'**. כירדן הזה שאינו פוסק מללכת יומם ולילה:

**א"ל והינן ירדנא כו'**. פי' והא הדין ירדנא מהלך כו':

**נטר הוינא בבית פעור**. פירוש פעם אחת הייתי שומר בבית פעור וראיתי שם שהירדן שעובר שם מהלך ביום ובלילה. והיפ"ת הביא נוסחא כאן נטר הוא בבית פעור והדין ירדנא כמה דמהלך ביממא מהלך בלילה. ומפרש שהירדן שמור ועצור הוא בבית פעור בלילה שסותמים דרכו ומעכבים אותו שם. ולכן נראה לנו כאן שאינו מהלך בלילה אבל לפי האמת כמו שמהלך ביום כן מהלך בלילה. ועוד כתב שיש גורסין אתר הוא בבית

פעור ופי' מקום הוא שיש בבית פעור שמהלך בו ביום ובלילה. וא"כ מה שאינו מהלך בלילה במקום אחר הוא לפי שמעכבין אותו מדרכו בלילה בשום מקום:

**מן זיעתון דחייתא**. מזיעה של חיות הקודש מפני שהם נושאים כסא הכבוד. וכתב המהרש"א בחגיגה דף י"ד וזיעתן שאמרו אינו ממש אלא לשבר את האוזן כאילו מזיעות ממה שנושאות הכסא:

**למלך שנכנס למדינה כו'**. להבין זה נקדים מ"ש הרמב"ם וז"ל בימי אנוש טעו בני אדם טעות גדול ואמרו הואיל והאל ברא כוכבים וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד. והם שמשים המשמשים לפניו ראוים הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד וזהו רצון האל כו'. כמו שהמלך רוצה שיכבדו את העומדים לפניו וזהו כבודו של מלך כו'. עוד כתב בפרק אחר עיקר הציווי בעכו"ם שלא לעבוד אחד מכל הברואים לא מלאך ולא גלגל ולא כוכב כו'. ואע"פ שהעובד יודע שה' הוא אלקים כו' הרי זה עובד אלילים ובזה יובן המאמר שלפנינו. המלך זה הקב"ה שנכנס למדינה היינו להשגיח בתחתונים. ואע"פ שכבודו בשמים עכ"ז נכנס בזה העולם להנהיגו והיו עמו דוכסים כו' הם צבא שמים וכסיליהם והיו גדולי המדינה הם האומות ומנהיגיהם שיושבים בזה העולם חד אמר אנא נסיב כו' כמו שהוא במשל זה עובד לחמה וזה ללבנה ומהן לעץ כו' תמונת כוכבים שהם מכירים שיש סיבה ראשונה. אבל עובדים לצבא השמים למען יפגעו באלהים בעדם ולשמם. היה שם פקח אחד אלו ישראל שהם מתרחקים מעבודות אלו באמרם אני לוקח המלך שהוא הקב"ה דכולם מתחלפין. כאשר היה בשעת החורבן. כדאי' לעיל על פסוק חלל ממלכה ושריה שהממונה על המים נעשה על אש כו'. להורות כי מלכותו בכל משלה ולו לבדו המלוכה. וזהו חלקי ה' אמרה נפשי כי כן הוא צוה ויעמוד כי חלק ה' עמו על כן אוחיל לו ולא ע"י אמצעים [אלון בכות]:

**דוכסים כו'**. דוכס בלשון רומי שר צבא. ואיפרכוס בלשון יוני שר הפרשים. ואיסטרטליטוס בלשון יוני נגיד מלחמה על כולם ומשנהו שר הפרשים [מוסף הערוך]:

## פסקה ט

**טוב ה' לקויו יכול לכל**. ר"ל גם עכו"ם שגם הם מקיוים לו כנ"ל. ת"ל לנפש תדרשנו לו לבדו בלי אמצעים או יאמר יכול לכל כלומר גם לבוטחים בשארי דברים מצורפין לבטחון הבורא כגון בחכמתו או בעשרו תלמוד לומר לנפש תדרשנו לו לבדו בלי שיתוף זולתו עמו [אלון בכות] ועיין בענף:

**אך טוב לישראל אלהים יכול לכל**. משום דלפי פשוטו משמע שמסכים שה' מטיב תמיד לישראל. וקשה אדרבה דרך ה' לדכאן ביסורין כדי לכפר עונותיהם ביסורים בעולם הזה

כדאיתא בפרק קמא דעכו"ם. וזה לא רצה לפרש דאך טוב לעה"ב כתיב להכי מפרש דלא קאמר אלא לברי לבב. דהיינו הצדיקים גמורים שלבם ברור עליהם שאין בידם עון שהיה כוונתם במצות לשם שמים כי שהכוונה אינה שלימה היא מצוה הבאה בעבירה אבל העושים לשם תקות שכר וכ"ש סתם ההמון שיש בהם חטאים שהם מדוכאים ביסורים לנקותם לעה"ב [יפ"ע]. אשרי אדם עוז לו בך יכול לכל. ר"ל יכול כל אדם מי ששם עוזו ובטחונו בהקב"ה אשרי לו ואפי' גנב. דאחז"ל גנב על פום מחתרתא רחמנא קרי. ת"ל מסילות בלבבם אלו דשבילי דאורייתא כבושין בלבהון. ר"ל אלו שבטחונם בהקב"ה ע"פ דת התורה ודרכיה. אבל לא לעבירה:

**ודכוותיה הטיבה כו'**. זה מיירי בענין ג"ח והנהגת המדינה כי כל מי שדרכו להיטיב לרבים ראוי שיהיה ה' מצליח בידו לתועלת הכלל. ואף שהוא לא יכוון לשם שמים רק לתועלתו שישמור סדר המדינה ויעזר גם הוא בעת צרכו ע"ד שלי שלך ושלך שלי ע"ה ועכ"ז הודיענו הכתוב שלא יהיה בטוח בעזר אלהי אלא כשכוונתו לשם שמים. וז"ש הטיבה ה' לטובים והיינו הטובים לענין המדינות כמ"ש שם כי לא יניח שבט הרשע וגו'. ועכ"ז הצריך שיהו ישרים בלבותם. שישרותו יהיה מכוונת הלב ולא לשמירת סדר המדינות לבד [יפ"ע]:

**קרוב ה' לכל קוראיו יכול**. לכל המאמר הזה הוא פלאי שהרי כל מי שיקרא אל ה' על צרה הבאה עליו או על טובה הנעדרת מאתו בלי ספק שיקרא באמת. אמנם הורה לנו שאין הקב"ה עושה המופת הזה דהיינו שישמע ה' תפלתו. רק למי שקודם לזה ג"כ ידע האמת דהיינו שהקב"ה הוא המשגיח בארץ וע"י זה הוא ירא את ה'. אולם כדי שלא יוסת ויודח מהרשעים לכן הקב"ה מונע לפעמים ממנו דבר הכרחי כדי שיתפלל וישיגהו ע"י תפלתו ויהיה לו למופת על ההשגחה. אבל למי שאינו מאמין מקודם לכן. אלא שע"י המופת הזה יבא אל האמת לאיש כזה אין מראין לו מופת הזה. וז"ש קרוב ה' לכל קוראיו. ר"ל שישמע מיד את תפלתו ואמר יכול לכל. ר"ל אף למי שלא היה מאמין קודם לכן. ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת. ר"ל דוקא שיקראוהו עם האמת. היינו שידעו האמת מקודם לכן [ספר עשרה למאה דרוש ג']:

**דכוותיה מי אל כמוך כו'**. בר"ה פ"ק כך איתא ארר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו שנא' נושא עון ועובר על פשע. למי נושא עון למי שעובר על פשע. א"ר אחא כו' אליה וקוץ בה לשארית נחלתו ולא לכל נחלתו למי שמשים עצמו כשיריים ע"כ. ופרש"י כל המעביר על מדותיו שאינו מדקדק למדוד מדה כנגד מדה להמצערים אותו אלא מניח מדותיו והולך לו. מעבירים לו על כל פשעיו אין מדת הדין מדקדקת

אחריו אלא מניחתו והולכת עכ"ל. אליה וקוץ בה כו' ס"ל שאין מעבירין לו על פשעיו אלא למי שמשים עצמו כשיריים פי' שאינו חשוב בעיניו לכלום ומפני כך מעביר על מדותיו להיות מחשיב עצמו לאין. אבל מי שמחשיב עצמו ומפני חשיבותו אינו נותן לבו לדברי חברו. ומעביר על מדותיו כי אומר בלבו מה יתן לי או מה יוסיף דברים של זה לאיש כמוני. א"כ אינו מעביר על מדותיו מצד שפלותו. לא יעבירו לו על פשעיו [הרי"ף]. ואפשר שזהו שנאמר תועבת ה' כל גבה לב שתיבת כל אתי לרבויי אף שבא תועלת מגובה לבו שמחמת זה מעביר על כל מדותיו. מ"מ תועבת ה' הוא. ולפ"ז מבואר המדרש שלפנינו מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע ודרשינן למי נושא עון למי שעובר על פשע. יכול לכל. ר"ל לכל מי שעובר על פשע. אפילו מחמת גאותו ורוממותו ת"ל לשארית נחלתו. למי שמשים עצמו כשיריים. ר"ל למי שמעביר על מדותיו מחמת שמחזיק עצמו לשפל ולא למי שמעביר על מדותיו מחמת רוממותו:

**שהקב"ה מתיאש מן הצדיקים כו'**. עיין מ"ש לעיל סי' ד' וסימן ט"ז:

**עול תורה כו'**. דמדכתיב עול סתם מפרשים שלשה אלו דהוו עול על האדם דהי מינייהו מפקת:

**עול תורה שראוי שיהיה מנעוריו**. כמ"ש בפרקי אבות הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש וכו'. ולתורה צריך עול אשה כדי שילמוד תורה בטהרה. ואשה ג"כ מנעוריו כמ"ש בפ"ק דקידושין האי דעדיפנא מחבראי משום דנסיבנא משיתסר כו'. ולצרכה בעי עול מלאכה. שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. ובסוטה אמרו הכן בחוץ מלאכתך ואח"כ ובנית ביתך זו אשה. וענין המלאכה מבואר מעצמו שהרגיל מנעוריו יצליח:

## פסקה י

**קרא הקב"ה למלאכי השרת כו'**. זה איתא לעיל פרק א' סימן א' ושם פירשתי עיי"ש:

**לובש שחורים כו'**. לעיל פרק א' אמר במקום לובש שחורים כו' תולה שק על פתחו. ולפי נוסחא דשם אתי שפיר דמייתי קרא אלביש שמים קדרית ולפי הנוסחא דכאן צ"ל שהלבשת השמים קדרות ושק רמז על הלבשת עצמו בדרך משל. כי השמים כסאו ופניו לא יראו:

**קדרות**. פחרות ושחרות:

**הפנסין**. פי' בלשון יוני עששית ובה נר דלוק:

**אספו נגהם**. הכניסו אורם:

**אבק רגליו**. מכלל שרגליו יחיפים [מת"כ]:

**יושב ודומם**. דאבל אסור להרבות בדברים כמ"ש האנק דום:
**הוה פשיט קרייה**. היה דורש הכתובים:
**וכד הוי מטי כו'**. וכשהגיע לאלו הפסוקים היה בוכה:
**למה הרגזתני**. מפורש בויק"ר ובפ"ק דחגיגה ששמואל היה מתיירא מיום הדין. וזה היה ענין ההתרגשות. ולכן היה רבי בוכה ומה אם שמואל היה מתיירא אנו על אחת כמה וכמה:
**שאין בהם ממש**. וכדאיתא בפ"ק דחגיגה אפילו שיחה יתירה שבין איש לאשתו היינו דברי שחוק שלפני תשמיש שאם שח שיחה יתירה בעלמא נכתבין לו לאדם על פנקסו. כלום תקנה יש לו:
**נכתבין לו לאדם על פנקסו**. אע"פ שאין כאן רמז לכתיבה רק להגדה. משום דכל מילי דנענש עלייהו נכתבין כדתנן וכל מעשיך בספר נכתבים לכן הזכיר כתיבה. ולכן אמר ג"כ ומי כותבן במקום מי מגידך:
**נכתבין לו לאדם על פנקסו**. בויקרא רבה גרסינן תו וקוראין לפניו בשעת מיתתו וע"ש מה שכתבתי:
**ומי כותבן עושה שחר עיפה**. אסיפא דקרא סמיך דכתיב ה' צבאות שמו. והכוונה שלכן היה רבי בוכה שהכותב זה הוא ה' שלפניו אין שכחה ולא העלם:
**בקשו את ה' כל עמי הארץ**. סיפא דקרא בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום חרון אף ה'. ולהכי בכי כולי האי ואולי. כדאיתא בפ"ק דחגיגה. ור"ל שהענוה גדולה מכל מדות טובות כדאיתא בפ"ק דעכו"ם. ועם כל זה לא מהני בודאי אפילו להצילו מן הרע:
**שנאו רע ואהבו טוב**. וסיפא דקרא אולי יחנן ה' להכי בכי כולי האי מעשים טובים ומכל מקום כתיב אולי יחנן:
**יביא במשפט**. וסיפ' דקרא על כל נעלם ואיתא שם בחגיגה מאי על כל נעלם. אמר רב זה ההורג כנה בפני חבירו ונמאס בה שזה דבר מועט ונענש עליו. ושמואל אומר דהורג כינה היה אפשר להשליכה ולא להורגה בפני חבירו. ולכן אפשר שדין הוא שיענש על זה. אלא אף הרק בפני חבירו דאי אפשר לו בלי רקיקה מ"מ אם חבירו נמאס בה נענש ע"ז דאמרינן היה לו להבליעה בכסותו כמו לגבי תפלה. ולהכי בכי שעל דבר קל נענש [ע"ש במהרש"א]:
**והדין יתן בעפר פיהו**. וסיפא דקרא אולי יש תקוה. ועוד כתיב אחריו יתן למכהו לחי ישבע בחרפה. ובכי ע"ז ואומר כולי האי יסורים יקבל שיתן בעפר פיהו. ויתן למכהו לחי. וישבע בחרפה. ויהי' עודנו בספק אם תהיה לו תקוה [רש"י]:

## פסקה יא

**לא שבק ולא שביק**. פי' לא עזב לשעבר ולא ישבוק לעתיד:

**משהקב"ה מתיאש**. עיין מה שכתבתי לעיל סי' ד' וסי' ט"ז:

**בשני מקומות פעלו ישראל**. וזה כי בסיני אמרו בפיהם נעשה ונשמע ובלבם שמו ארבם לעשות עגל כמו שראו פני השור שבמרכבה בשעת מתן תורה וכדאי' בבמדב"ר פ"ז ר"מ אומר כו' אלא אפי' בשעה כו'. ובבבל עשו להיפך שהשתחוו לצלמו של נבוכדנצר רק לפנים אבל לבם היה לשמים. ובפיהם היו אומרים כשאר אומיא ולישניא. הה"ד כי לא ענה מלבו פי' שלא עינה הקב"ה את ישראל בימי המן מלבו ר"ל בלב שלם לעשות בהם כליה ח"ו אלא אמר הקב"ה יבא פה שבסיני ויכפר על מה שבבבל כדאמרו במגילה פ"ק הם לא עשו אלא לפנים אף הקב"ה כו'. אך אע"פ שלא עשו אלא לפנים מ"מ צריכים כפרה ורפואה לנפשם על המעשה הרע. לכן הביא עליהם איש צר וגו'. והגה את מכתן ר"ל ורפא את מכתן ויהיה ויגה מלשון ולא יגהה מכם מזור שפי' הרד"ק ולא ירפא אף כאן היה להם צרת המן לרפואה שקרבם לתשובה עד אשר ישלטו המה בשונאיהם:

**בסיני פעלו כפיהם ולא מלבם**. קשה הא כתיב [דברים ה'] מי יתן והיה לבבם זה להם כל הימים. וי"ל דה"ק הקב"ה מי יתן והיה לבבם זה. פי' זה שאומרים בפיהם כל אשר ידבר ה' וגו' ושמענו ועשינו. מי יתן שיהיה ג"כ בלבבם באופן שהם ולבם יהיו שוים [הרי"ף]. ועיין דב"ר פ"ז א"ר מאיר מי גדול הגנב כו':

## פסקה יב

**זה נ"נ**. שדכה ה' תחת רגליו כל אשר בארץ כאומרו והשלטך בכלהון. והכתוב דבק עם הקודם דכתיב ויגה בני איש שהביא עליהם איש שהגה את מכת ישראל דהיינו נ"נ שהכל שת תחת רגליו. ועם מ"ש אחריו מי זה אמר ותהי ה' לא צוה וה"פ לדכא תחת רגלי נ"נ כל אסירי ארץ ולהטות משפט גבר ולעות אדם בריבו. כמו שעשה זה בחסידי ישראל. התחשוב כי ה' לא ראה אינו כן כי מי זה אמר ותהי ה' לא צוה. אלא פיו הוא צוהו ליסר את ישראל על חטאתם:

## פסקה יג

**המן צוה הקב"ה לא צוה**. משום דק"ל מאי ויכתוב ככל אשר צוה המן אל אחשדרפני המלך [אסתר ג'] דככל אשר צוה המלך מבע"ל דודאי בשמו הוא שיכתבו לשרים כמ"ש בשם המלך ולא בשם מצות המן [ולא דמי לככל אשר צוה מרדכי [אסתר ח'] דאתא למימר שכפי סדורו לסופרים כתבו. אבל בהמן לא היה צריך לזה דפשיטא דשליטא דמלכא הוה] להכי אמרי דלדיוקא אתא דהמן צוה והקב"ה לא צוה. ואילו הוה כתיב

צוה המלך לא הוה דייקנן דאתא למימר המלך צוה וה' לא צוה דאורחא דקרא למימר הכי וע"ז אמר מי זה אמר ותהי ה' לא צוה. מה בצע בצויו של שונאי ישראל. והכוונה שאף כשצרה באה על ישראל בחטאתם. אין גזר דין רעתם יוצא מפי ה'. אלא שנותן רשות לאויב לעשות עד שישובו בתשובה ולכן לא תצלח הגזירה. כי אינה מפי ה' אלא מהאויב אבל כששבים בתשובה ומהפך הגזירה גוזר עליהם טובות בפירוש ממש וזהו שאמר הכתוב מי זה אמר ותהי כיון שה' לא צוה שמפי עליון לא תצא בפירוש הרעות אלא מפי האויב. והטוב בלבד הוא שיוצא מפי עליון וכדרך שפי' המתרגם [יפ"ע]:

**לא יצאת טובה לעושה רעה כו'**. ולפי דרש זה סמיכות הכתובים כך הוא. לעוות אדם בריבו ה' לא ראה כו' אי אפשר ליחס העוות להשי"ת כי ה' לא ראה כזאת. ומי זה אמר ותהי כו' ה' לא צוה כן כי מפי עליון לא תצא הרעות לטובים והטובה לרשעים. אלא לכל א' וא' כמעשיו. לכן מה יתאונן אדם חי כי בעונותיו הוזק. ולא תקשה לך הא יש צדיק ורע לו רשע וטוב לו משום שאפשר שהנראת צדיק אינו צדיק והנראה רשע אינו רשע. או אפשר שמה שנראה לנו טובה אינה טובה והנראה לנו רעה אינה רעה. עוד יש לפרש כוונת המאמר ע"ד דאיתא בתנחומא סדר ראה זש"ה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב א"ר אבין בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני נתן להם הקב"ה את התורה באותה שעה כל מי שחטא הקב"ה פורע ממנו לשעבר כל מי שחטא היה הדור משלם חטאו. בדור המבול הרבה כשרים היו כגון נח ונמחו עם הדור. ובדור הפלגה היו חוטאים אפילו התינוקות משלמין וכו' עד אין הדור לוקה על אחד. ולפ"ז מפרש מפי עליון לא תצא רעות לצדיקים מפני עין הרשעים ולא טוב לרשעים בזכות הצדיקים אלא כל אחד כמעשיו.

ואפשר שזהו ג"כ כוונת ר' אליעזר הכא [יפ"ע] ועיין מה שכתבתי במהדורא קמא:

**דיו שהוא חי**. משום דקשה ליה מאי קאמר אדם חי וכי משמת מתאונן דאצטריך לומר חי. לכן אמר שפירושו דיו שהוא חי. וה"ק קרא מה יתאונן ויתרעם האדם דיו שהשי"ת נותן לו חיות עם היותו גבר על ענין חטאיו שכשהולך לעשות שום חטא ישיש כגבור לרוץ אורח מעוות ומקלקל א"כ מן הראוי היה שימות ומ"מ השי"ת נותן לו חיים. א"כ אע"פ שצרות רבות באות עליו מה יתאונן הא גם חייו היו ראוים להנטל. ודיו שהוא חי:

**חיותך בידי**. ע"ד דאיתא ברבה סדר תצוה וסדר אמור אמר הקב"ה לאדם נרך בידי שנא' נר ה' נשמת אדם. ונרי בידך זו תורה שנא' כי נר מצוה ותורה אור. אם הארת נרי הריני מאיר נרך ע"כ. וזה"ש חיותך בידי וחי אע"פ שאתה גבר על ענין חטאיך ואינך שומר התורה כראוי:

**יעמוד כגבור**. ויכבוש יצרו ויודה על חטאיו וע"י כן יוסיפו לו חיים. וכמ"ש בפ' יוה"כ גדולה תשובה שמביא רפואה לעולם:

**מה יתאונן על חי העולמים**. על צרותיו אם מבקש להתאונן יתאונן גבר על חטאיו שהן שגרמו לו. והיינו אולת אדם תסלף דרכו וגו':

**בני תורעמין**. ישראל הם בנים של מתרעמים כדמפרש ואזיל. וה"ק קרא מה זה שכל אדם מתאונן על חי העולמים:

**האשה אשר נתת עמדי**. כי מה צ"ל אשר נתת עמדי אלא תרעומות הוא דקאמר אתה גרמת לי שנתת אותה לי. והוה ליה למידע כי ה' לעזר נתנה לו. ואיהו דאפסיד אנפשיה ששמע לה:

**להמליך את בניו במצרים**. פי' שיהיו כל בניו יחדיו מלכים. כלו' שרים וסגנים. וכמ"ש ושמתם שרי מקנה על אשר לי. ואין ספק שהיו שם כולם בכבוד ושררה קרובים למלכות. שהרי אחז"ל שכל זמן שאחד מהשבטים היה קיים לא נשתעבדו בישראל. ובב"ר פ' צ"א גרס להמליך את בנו:

**והוא מתרעם ואמר נסתרה דרכי**. הכוונה כי במה שאמר למה הרעות נחשב כאילו אמר נסתרה דרכי מה' כי הבוטח בה' אין לו לגזור ענין רע במקריו. כי מי יודע שאפשר שהדבר לטובתו והוא לא ידע. כמו שהיה לבסוף ולא לייחס הענין לרעה לכן מקנתרו ה' על הדבר ואומר למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה'. ואע"ג דפשטיה דקרא מיירי באומה ישראלית מפרש ליה ביעקב גופיה מדכפל קרא למימר יעקב וישראל משמע דיעקב היינו יעקב עצמו הוא אבינו יעקב. וישראל אלו בניו המכונים בכל מקום בשם ישראל. כי שניהם נתכוונו לדבר אחד לומר נסתרה דרכי מה' וכדאמר כאן שאמר הקב"ה כלפי כנסת ישראל אתם תרעומין בני תרעומין יעקב דאמר נסתרה דרכי כו'. אבל מ"מ לא ראי זה כראי זה דביעקב נקט אמירה שהוא לשון רכה כי אע"פ שהיה מחשבתו כך מ"מ לא התריס לדבר כך מפורש דרך תרעומות. אבל בישראל נקט לשון דיבור שהוא לשון קשה באשר שכך אמרו בלשון תרעומות וכדכתיב ונפשינו קצה וגו' ותאמר ציון עזבני וגו':

**גוסה ודולריא**. כן גירסת הערוך. ומפרש גוסה אכילה גסה ונפיחת בטן. דלוריא לשון לעז הוא דלורי' עכ"ל. והמוסף כתב שהגירסא הנכונה הא נווסא ודייריא. ופי' נווסא בלשון רומיי מין חולי אשר בו מתאפק האדם להקיא ואינו יכול. וכן לפורשים בים. ופי' דייריא בלשון יון ורומיי הוא חולי השלשול:

**ואף ציון כו'**. הקב"ה מחשבה לטובה שיצרפו ויתלבנו בבור הצרות ככתוב תם עונך בת ציון. ועיין בפסוק תם עונך בת ציון. ובילקוט גריס אף ציון כך היא עושה לי אני עוסק להעביר את המלכיות מן העולם כבר העברתי בבל מדי ויון ועומד אני להעביר מלכות ד' והיא מתרעמת לפני ואומרת עזבתני ושכחתני:

## פסקה יד

**נפקין לתעניתא יצאו לתפלת התענית**. כדאמר בפ"ב דתעניות שיוצאין לרחובה של עיר כגולין או להתבזות:

**אפשר דליביה דכר נש כו'**. וכי אפשר שלב האדם יוקח ממנו ויחזור אליו דקאמר נשא לבבנו אל כפים:

**נשוי לבינו לגבי ידינו כו'**. שפי' נשים לב לעיין במה שבכף ידינו דהיינו לשוב מן החמס אשר בכפינו. ואח"כ נתפלל אל אל שבשמים שיכפר לנו. שכל זמן שלא נשיב הגזילה לא תועיל התשובה שהוא כמו שהשרץ בידו וטובל שאין לי טהרה. ועיין רש"י בפי' איכה שלא פי' כן:

**כי נתענו אין כתיב כאן**. פי' מדלא קאמר כי נתענו אלמא לא הוה אז תענית. ועכ"ז נענו כי נכנעו ואע"ג שלא התענו. אלמא אין התענית גורם רק התשובה [יפ"מ]:

**נקשט עצמן כו'**. שפי' התקוששו וקושו. קשט עצמך ואח"כ קשט אחרים כדאיתא בפ' כ"ג דסנהדרין שהחכמים שיוכיחו אחרים צריכים שישובו המה תחילה:

**מבגין דאית הכא כו'**. מפני שיש כאן איש שאמר עלי לשון הרע אצל ר' יוחנן. אלא כל העם יעמדו לדין לפני הקב"ה. כלומר ולכן ראוי להם לבקש מחילה על חטאתם. וע"ז אמר נקשט עצמן תחילה משום שהוכיחן לכן אמר שצריך הוא לשוב תחלה. ואמרו שהיה ר' חייא ור' אמי ור' יוסי וקמו והלכו משם משום שהקפידו עליו על שהיה מקנתרן בדברים אלו. כי הם הו אותם שדברו עליו [יפ"מ]:

**כרובי**. פי' בלשון יון כרוב [מוסף הערוך] אבל בערוך גרס אית דעולתייא מרירן בסימא חמיע. ופי' עולתייא עולשין והכוונה שיש עולשין מרין ויש חימוצין כחומץ והיינו בסימא. ויש כטעם חמץ לבד והיינו חמיע והכוונה שלא יקשה הכפל פשענו ומרינו כיון דתרווייהו מרדין. ע"ז אמר כי היכי דבכרוב או בעולשין יש מרים ויש שאינן אלא מחומצים כמו כן בפשעים יש קשים זה מזה שיש מכוון להכעיס מעט ויש הרבה. ולהכי כפל פשענו ומרינו. לומר שהיו בתכלית הרוע שהרבו להכעיס [יפ"ע]:

**אית דעוכדין בישין ומריהון קשין**. כצ"ל. ופי' יש שמעשיהם רעים וג"כ בעליהם קשים. והיינו מי שהוא רע לשמים ורע לבריות. דמריהון בישין היינו שהם קשים במדותיהם ועסקם עם הבריות היינו כפל פשענו ומרינו חד לשמים וחד לבריות:

**לא סלחת כמדתך**. והוא דרך תלונה. דאל"כ מאי נחנו ומאי אתה פשענו ומרינו ולא סלחת מבע"ל:

**א"ר לוי נחנו פשענו ומרינו ואתה לא סלחת והחרבת קדשך**. כצ"ל [יפ"ע] ודריש יתורא דאתה לומר אפילו לעצמך הפסדת מה שלא סלחת שהחרבת את בית מקדשך:

## פסקה טו

**מהו דין דכתיב סכות כו'**. כי למה כזאת מה' לנעול דלת בפני התפלה הפך מה דכתיב שומע תפלה וקרוב ה' לכל קוראיו ומשני דשערי תפלה בלי תשובה פעמים ננעלים. והכא בתפלה בלי תשובה איירי:

**כך שערי תפלה פעמים נעולים כו' שערי תשובה לעולם פתוחים**. והטעם בזה כי נעילת הפתחים בלי ספק הוא ע"י עונות המבדילים בינינו לבין אלהינו ית' ונועלים שערי התפלה. ולכך כתיב סכות בענן לך מעבור תפלה. שהענן הזה הוא משל על העונות ולכן שערי תפלה בלי תשובה פעמים פתוחין. והיינו בעשרת ימי תשובה. או בצבור אפי' בכל ימות השנה. ופעמים נעולים היינו תפלת יחיד ובשאר ימות השנה. אמנם שערי התשובה אשר אינם נעולים רק ע"י העונות לו הונח שהו נעולים בהרהר האדם בתשובה בלבו לבד עוקר אותו העון שהרהר בו תשובה ומיד מוצא פתח פתוח לפניו שנסתלק אותו העון שהוא חלק מהמסך המבדיל בינו לבין אלקיו ע"י הרהר התשובה:

**הה"ד בה' אלהינו בכל קראינו אליו**. ר' שמואל בר נחמן מתרץ לה דהיינו בצבור. דהכא מיירי ביחד כדמתרץ בשוח"ט ובפ' החולץ ובדברים רבה פ"ב:

**אלא כדי שלא תשמע תפלתו של רבי**. ר"ל דסימנא עבד הקב"ה להורות שאין תפלתו נשמעת כאילו ענן מפסיק בדרך משל:

**הה"ד סכותה בענן לך**. דהוה ליה כאילו כתיב סכותה בענן מעבור לך תפלה. ע"ד כל תשא עון שה' כל עון תשא:

**מאסייא פסיליא**. פי' מאסייא בלשון יוני תועבה. ופי' פסליא דבר בזוי קטן ושפל (מוסף הערוך):

## פסקה טז

**הקדים פ' לעיי"ן**. הקשו המפרשים מה נשתנה קינה הראשונה שלא הקדים בה פ' לעיי"ן. ותירץ המהרש"א ז"ל שהוא משום שלא נאמר שכן היה סדר של ירמיהו בסדר

א"ב שלו. אבל השתא בראשון הראה לנו שכן היה סדרו. וכן סדרו דוד בתהלים אלא ששינה בא"ב אחרונים לדרשה זו. והאלשי"ך תירץ כי בא"ב ראשון על פסוק הסמוך שם צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי אמרו חז"ל שם שאמר יאשיהו כשהטה ירמיהו אזניו לשמוע מה היה אומר. כי ראה שפתותיו נעות טרם צאת נפשו כאשר ירו בו המורים בקשת ושמע שהה אומר צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי. ע"כ אם הה מקדים פ"א לעיי"ן וסומך מיד מאמר יאשיהו הצדיק שאמר צדיק הא ה' כי פיהו מריתי היה נראה שעון הרמוז בסמוך היה בכלל מה שמרה את פי ה'. ובאמת לא כן היה לכן לבל יראה שהוא חטא בזה לא הקדים פ"א לעיי"ן מפני כבוד הצדיק. ועיין מ"ש בתיכה שני:

## פסקה יז

**בשלשה מקומות כו'**. משום דק"ל מאי עד ישקיף וירא ה' דקאמר. שהעיקר שהוא הנקמה או הגאולה הנמשך מהראיה חסר והי"ל למימר עד ישקיף וירא ה' ויגאלנו כמו ראה עניי וחלצני. להכי מייתי הא דרשב"נ דדריש ליה ברוח הקודש. דהיינו שיערה רוח ממרום. ונקט לה במקום גאולה משום דרוה"ק סמוך לגאולה. והו"ל כאילו קאמר עד שיגאלנו ה' שגבול הבכי עד הערת רוה"ק (יפ"ע):

**מצינו רוה"ק סמוך לגאולה**. פי' קודם הגאולה כשהיה הגאולה קרובה לבוא ישפיע ה' רוה"ק בעולם להיות סימן לה. או שלהיות הדברים כשקרובים לבוא מתפרסמים ונשמעין בעולם. כמו שיעלה עמוד השחר טרם הנץ החמה. ולפי שיקשה איך יתכן קדימת התפשטות רוה"ק לגאולה. כי הגלות מטריד אל ההכנות הצריכות לה. להכי קאמר בשלשה מקומות מצינו זה. ובשלשה מקומות הוה חזקה:

**מאי טעמא**. כלו' איזה הן השלשה מקומות [מת"כ]:

**עד יערה עלינו כו'**. הרי הרוח הקודש. והיה המדבר לכרמל הרי הגאולה [מת"כ]:

**וכתיב בתריה עד ישקיף הרי הגאולה**. וירא ה' הרי רוח הקודש:

**חמש מאות בתי סופרים כו'**. בפ' הניזקין איתא ארבע מאות:

## פסקה יח

**זה יוסף זה ירמיה זה דניאל**. שהושמו בבור. כי בזולתם לא מצינו נתינה בבור. ועיקר קרא לא מיירי בדידהו ממש אלא בסתם המון ישראל מיירי אלא דוגמא קאמר. ומפרש צוד צדוני ארבו לי מלשון ואשר לא צדה. וכדתרגם המתרגם כמנא כמנו לי. ור"ג שהעלילו עלינו עלילות אשר לא היו. וארבו להכשילם חנם כי לא חטאו כלל. והם באים בעלילות כדי להאביד חייהם בבורות וזה"ש זה יוסף וכו'. כלומר זה כענין יוסף שניתן בבור בעלילות אשת אדוניו אשר לא כן היה. וכן ירמיה שהושלך בבור בעלילה שהיה

אומר מה שלא שמע מפי ה'. וכן דניאל שהושלך בבור בעלילת התפלה שהערימו לעשות כדי לצודו בה. וצמתו בבור חיי וידו אבן בי כמשמעו בהמון ישראל שהושלכו רבים מהם בבורות וידו עליהם באבנים להמיתן [יפ"ע]:

## פסקה יט

**זה יוסף כו'**. הכא מיירי בהו ממש מדכתיב קולי שמעת וגו' קרבת וגו' רבת וגו' כי כן היה בהם שנשמע קולם לפני ה' ונגאלו משם. וטעם זכרונם לכאן לומר שכמו ששמע להם כן תמיד מפינו ישמע ויושיענו ח"א אל תעלם אזנך וגו':

## פסקה כ

**ואית יהודאי כו'**. וכי יש יהודי חשוב שיעבור לפני אדריאנוס וישאל בשלומו ע"ד כלום יש עבד שנותן שלום לרבו. ואמר לעבדיו לכו וקחו את ראשו ממנו. אחר זמן עבר יהודאי אחר וראה מה שנעשה בראשון ולפיכך לא שאל בשלומו:

**ולא שאיל בשלמיה**. בתמיה שנראה משום דבז בעיניו ליתן לו שלום למלך שאין המלך חשוב אצלו ליתן לו שלום:

**א"ל אזילו כו'**. כצ"ל ופירושו אמר להם לעבדיו לכו וקחו את ראשו ממנו. א"ל בעלי עצה שלו אין אנו יודעים מה אלו המעשים שאתה עושה מי ששואל בשלומך הומת ומי שאינו שואל בשלומך הומת ג"כ. אמר להם ואתם רוצים ליעצני היאך אני אהרוג לשונאי כי תואנה אני מבקש:

**ורה"ק צווחת ואומרת ראית ה' עותתי**. שאין לך עוות הדין גדול מזה שנהרגו בטעניות הפכיות. שאם מהראוי שלא ליתן שלום לו הו"ל להרוג את השני. ואם ראוי ליתן לו שלום לא היה לו להרוג את הראשון. אלא ראית כל נקמתן שכוונתן לנקמה בעלמא ומבקשים מחשבות אשר לא כן:

## פסקה כא

**זמריהון**. כתרגומו והוא מלשון מגון והיינו ששוחקין ושמחין לאידי לאפוקי ממ"ש בש"ר פ' י"ח שהוא לשון שבר:

## פסקה כב

**ירמיה אמר תשיב להם גמולם**. כמעשה ידיהם בלבד. ואסף אמר שבעתיים. ומ"ש דמר קאמר הכי ומר קאמר הכי. ומשני דנידוק מהו אל חיקם דהיינו בהמ"ק או מילה. ובהכי אתי שפיר. דעל מה שעשו לנו בקש ירמיהו שיוגמלו כמעשה בלבד. ועל מה שעשו בבהמ"ק או במילה שחטאו לה' בקש אסף שיוגמלו שבעתים:

**בחיקו של עולם**. באמצעיתו של עולם כחיק הזה שהוא אמצעו של אדם:

**ומחיק הארץ**. פי' מאמצעיתה ומטבורה:
**במילה שניתנה בחיקו של אדם**. דהיינו באמצעיתו. ולא יקשה ממה שנאמר אל חיקם שיחס החיק אליהם. כי לעולם פי' חיקם כפשוטו שיקבלו גמולם כנושא הדבר בחיקו. אך מדנקט לה בהאי לישנא רמז אל היות מדה זו כנגד מדה על מה שחטאו בבהמ"ק או המילה דאיקרי חיק:
**שהיו נוטלים בני ביתי של עמלק**. והיינו ויזנב בך שכתוב בעמלק:
**ופרע בהם כו' וישסף שמואל**. והיינו שסירסו כדרבי יצחק. ואיידי דבעי לאתויי דר' יצחק מייתי נמי דרבי אבא ודרבנן אוישסף שמואל:
**מחתך בבשרו**. שפי' וישסף חתוך לחתיכות רבות כדתרגם יונתן ויפשח. והוא מלשון ויפשחני. ואורחא דמלתא שזורקין חתיכות הבשר בכיוצא בזה לעופות לכן אמר ומאכיל לנעמיות:
**הה"ד יאכל בדי עורו**. לאו דהתם מיירי בעמלק. אלא מייתי מהתם דאכילת בדי עורו היינו נשל אבריו אבר אבר והיא מית' קשה דהיינו דכתיב בהו בכור מות. והוא מיתה היותר קשה. הכי נמי דכתיב מר ממות היינו מיתה מרה מסתמא היינו חתיכות בשרו לחתיכות חתיכות:
**רבנן אמרי הביא ד' קונדסין**. כצ"ל [יפ"ע] וכן הוא באגדת שמואל ובתנחומא. ור"ל דרבנן אמרין דמיתתו הקשה היינו שמתחו על ד' קונדסין שהיה נאחז מד' רבעיו בחוזק לכאן ולכאן עד שנקרע לד' רבעים. ונשתייר רובע בכל אחד מהן. ולהכי מייתי הכא שפיר סר מר המות כך ממיתין השרים מיתות מרות. פי' וכי כן דרך להמית השרים. ודרש אכן כמו כן וסר כמו שר:
**הה"ד ויאמר שמואל**. כאשר שכלה נשים חרבך. דהיינו שהיה חותך מילות ישראל וזורק כלפי מעלה כדרבי יוחנן. ועי"כ הו נשותיהם שכולות שלא הו להם בנים. כן תשכל מנשים אמך. פי' כמו כן אשתך תהי' שכולה ע"י סרסורך וקרי לה אמך שהיא לאדם במקום אם כאומר ע"כ יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו. עוד יש לומר שדרש כאשר שכלה נשים חרבך ענין סירוס שעל כן נפרדו נשים מבעליהן. וכן תשכל מנשים אמך היינו סירוס אמתו שע"י יפרד מנשים. והיינו דגרסינן בתנחומא אמך אמו של אותו האיש. פי' אמתו:
**שחתכו ד' חתיכות**. אחר שסרסו כדי להמיתו. ודייק זה מדכתיב וישסף ואיני יודע אם לארכו ואם לרחבו ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש. ש"מ שחתכו לארכו ולרחבו [מת"כ]:

**עזיזות ליבא**. אומץ כח לסבול המכות שלא ימות מיד כדי שיהו מצטערים תמיד ע"ד כי תולעתם לא תמות וגו' והיינו תלי אותם ביסורים דקאמר:
**שנאמר אשר מגן צריך**. שהוא לשון שבר כדלעיל בפסוק בכה תבכה:
**תאלתך להם תלי אותן ביסורין והביא עליהן כל אלות שבתורה כד"א**. כצ"ל וכן הוא בכל הדפוסים הישנים ופי' תלוי לשון עייפות ולאות:

## פסקה כג

**ירמיה אמר תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה' ומשה כו'**. פירוש מ"ש דמר אמר השמים ומר אמר שמי ה'. ולתרץ זה הביא תוספתא דשנינו במכילתא בפי' דתחת השמים משום מלתא דר"א דתני בסיפא ודייק לה מתחת שמי ה'. כדאפרש. ואגב אורחא מייתי נמי פלוגתייהו בכי מחה אמחה את זכר עמלק. כמו ששנויה שם ולשונה מעורב כאן עיין הנוסחא הברורה במכילתא עצמה:
**עמלק כמשמעו זכר זה המן**. אין להקשות היכי הקדים קרא רמז להמן קודם עמלק. הא המן ה' מאוחר בזמן. שיש לומר כיון דאינו מפורש אלא מריבוייא קאתי דלא היה צ"ל זכר להכי אין חשש שפעמים יקדים הכתוב מאי דאתי מרבוייא אע"פ שהוא מאוחר לפי הזמן:
**מחה בעוה"ז אמחה לעוה"ב**. מרבוי דמחה אמחה דרשינן מחה בעוה"ז ואמחה לעוה"ב שלא יה' לו חלק לעוה"ב. והיינו שאע"פ שימותו בחרב בעה"ז ואחר מותם ישפוטו בגיהנם מ"מ לא יהיה להם חנינה לזכות לתחיית המתים להיות לעבודת ישראל כשאר הזרים דכתיב בהו ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'. אי נמי אשמועינן שלא יתקבל א' מהם אם ירצה לבא במסורת הברית כדאיתא במכילתא על פסוק כי יד על כס יה שמביתו של עמלק לא יקבלו גרים לעתיד:
**ולכל הדור ההוא**. שכל צוררי ישראל אשר הו בדור ההוא אע"פ שאינן מעמלק ימחו כשימחה עמלק:
**מתחת כנפיך ס"ת שנתת להם כו'**. דהא דכתיב מתחת השמים. מפרש ליה מתחת רמז מתחת כנפיך. והשמים רמז לס"ת הנתון מן השמים ואע"ג דמאמר מתחת השמים דבר ה' הוא שאמר כי מחה אמחה וגו' מתחת השמים דה"ק קב"ה מחה אמחה מפני טענתך שאמרת מתחת השמים (יפ"ע):
**ספר תורתך שנתת להם**. אע"ג דאכתי לא נתנה להם התורה ואפי' עשרת הדברות אכתי לא נאמר להם עד סיני ומלחמת עמלק ברפידים היה. יש לומר דס"ת היינו מספור מעשה

בראשית ושבעה מצות בני נח ומצות שנצטוו במרה כי נכתבו בספר קודם מ"ת כמ"ש רש"י גבי ויקח ספר הברית עי"ש:

**שהן עתידין להתפזר כו'**. קשה מאי טיבותא איכא בהא מילתא שיטעון מצד זה. וי"ל דמשום דע"י פזור ישראל בין עכו"ם שמו ית' נודע בגוים. כמ"ש בפסחים בפ' האשה גבי וזרעתיה לי בארץ ע"ש. ה"ק שאם זה יאבד את ישראל שעתידים להתפזר בין האומות לא יתקיים ענין זה ולפי דרש זה מפרש לקרא מתחת השמים מתחת כנפיך והשמים רמז לד' רוחות השמים:

**אימתי יאבד כו'**. והכוונה שפי' מתחת השמים כאשר תאבד עכו"ם ועובדיה מתחת השמים ודייק מדכתיב הכא מתחת שמי ה'. שפי' שאז יקראו שמו ה' כי יהיה ה' למלך בעולם לבדו שאין עכו"ם בעולם (יפ"ע):

**אלא לעשות זכר לישראל**. פירוש לא הביא ה' ענין זה אלא כדי שעל ידי הנס יזכר לדורות ענין עמלק על ידי שימי הפורים לא יעברו ונקרא במגילה מחיית עמלק שבאותו הדור ויתקיים זכור את אשר עשה לך עמלק אפילו בגלות שלא נוכל למחות. ואכתוב זאת זכרון קאי ר"נ עי"ש במכילתא:

## פרשה ד

### פסקה א

**ר' שמואל אמר איך שינא דהבאכד"א כל סתום לא עממוך. ורבנן אמרין איך עמה דהבא דתני רבי חייא כו'**. כצ"ל (יפ"ע) ופי' שינה שנשתנה ונתחלף בדבר פחות ומייתי מכל סתום לא עממוך שענינו הסתר והעלם וכן כאן נסתם הדבר ובא דבר פחות תחתיו. פי' עמא שכהה והחשיך מראהו ומייתי מגחלים עוממות שהן כהות וכבויות הפך לוחשות:

**דתני ר"ח גחלים כו'**. ר"ל שכתיב בויקרא י"ז ולקח מלא המחתה גחלי אש וגו' ואם נאמר גחלי ולא נאמר אש יכול גחלים עוממות. פי' כבויות אבל לא לוחשות פי' בוערות דהנך לאו גחלים הוא סתמא אלא אש. ת"ל אש בתר גחלי להביא את הלוחשות ואי נאמר אש ולא נאמר גחלי יכול שלהבת ולא גחלים לוחשות דלאו אש סתמא נינהו ת"ל גחלי אש כי כתבינהו לתרווייהו משמע גחלים שיש להם אש היינו גחלים לוחשות (רש"י בפ' כיצד צולין וע"ש עוד בגמרא):

**כד חיו כו'**. כשהיו החכמים יוצאים לבקש מזונותיהם מפני דוחק השעה היו חכמים אחרים קורין על אלו הנידחין תשתפכנה וגו' דת"ח איקרו אבנים כדאמר בתעניות גבי אשר אבניה ברזל וראש כל חוצות היינו שווקים שעושין בהם סחורה:

**ד"א מדבר ביאשיה**. כשנהרג ויקונן עליו ירמיהו כדאי' בד"ה וכתב קינתו בכאן דקשה סילוקן מחורבן בהמ"ק כדלעיל בפסוק ותרד פלאים:
**לארנטס**. היינו ארגנטין דסוף פאה שבירושלמי. שפי' בערוך כלי חשוב שמשתמשת בו בת המלך (יפ"ע). והמוסף הערוך כתב ארנטס בלשון רומי תכשיט:
**לאבן טובה ומרגליות**. דכתם היינו קבוצת אבנים טובות ומרגליות שנעשים כלי עדי כדרך שפרש"י:
**אלו שתי רביעיות של דם**. פי' שבכל חץ וחץ היה יוצא ממנו רביעית דם. ולאו דווקא ב' רביעיות דם קאמר אלא ה"ה טובא דהא הרבה חצים זרקו בו כדלעיל:
**שהיה ירמיח נוטלן וכו'**. פי' שהיה נוטלן ממקום נפילתן ומוליכן וקוברן אצל אבותיו. ואע"ג דירמיה כהן היה מסתמא דם זה היה יוצא ממנו בעודו בין החיים והמות דהיינו דם תבוסה מדרבנן כדאי' בהגוזל קמא ואפילו היה דם שיצא אחר מיתה. אחר שנבלע בקרקע אינו מטמא כדתנן בפ' ג' דאהלות שכל הבלוע שאינו יכול לצאת טהור:
**אלא אלו שתי רביעיות של דם שהיה ירמיה נוטלן וקוברן**. שכל רביעית שהיה מביא קברן במקום אחר נמצא שהיה מקצתן קבור אצל אחד מאבותיו וקצתו אצל זולתו:
**ואם יאמר לך אדם אין הכתוב מדבר באנשי ירושלים**. משום דלא מסתבר שהמון אנשים יהיו כולם יפים כל הך ולא יצדק זה אלא בחד בדרא כגון יאשיהו. או דיועם זהב מיירי בזהב בהמ"ק כתרגומו:
**אמור לו כבר כתיב בני ציון היקרים**. ויקרותם היה כמ"ש המדרש בסמוך דעירוני שנשא ירושלמית כו' ואין זה אלא מפני שהיו יפים מאד משאר יושבי עירות ולכן הנושא לאחד מהן היו צריכים לתת לו משקלו זהב:

## פסקה ב

**עירוני**. בן אחד משאר עיירות או בן כפר שכנגד ירושלים היו כלם נחשבים לכפרים:
**היה נותן לה משקלה זהב**. וזה לפי שבני ירושלים היו יפים מאד כדלעיל ודריש היקרים מענין יוקר השער. ע"ד יקרה היא מפנינים והיינו שהיו נמכרין ביוקר למי שנושא אותן:
**בשעה שהיה אחד נושא כו'**. ולפ"ז היקרים לשון חשיבות וכבוד שהיו ניכרים כל א' בחשיבותו שאפי' בין איש לאשתו היו עושים רושם. וניכר מי מהם היותר חשוב:
**שלחנות יותר מן ההוצאות**. שהיה מרבה בסעודת הקרואים יותר מההוצאות שעושה בצרכי עצמו ואשתו כגון תכשיטין וחפצים. כי לכבודה היה עושה משתה גדול וגם לשמחתו בה מאד שהיא חשובה ממנו וכשהוא בהפך היה ממעט במשתה לפי שאינו חושש רק לכבודו ואינו שמח בה כולי האי (יפ"ע):

**ירודה**. שפלה:

**ונשנה**. ששונין לקרותו עוד פעם שנית שמא טעה השליח בפעם ראשון כהאי עובדא דבר קמצא ומפרש היקרים ענין כבוד וכבדות שמתנהגים בכבידות וכבוד שלא למהר ללכת עד שיקרא וישנה:

## פסקה ג

**מעשה שהיה כו'**. הביא המעשה הזה לומר שזה אירע לו לפי שמיהר ללכת שאילו לא הלך עד שיתקרא שנית. אולי בעל הסעודה היה מפרש למי היה קורא ולא טעה בן ביתו לקרא זה במקום זה. ואם כן יפה היו נוהגים שלא ללכת בקריאה הראשונה. כדי להיות מתייקרים ולא יהיו מתביישים. כמו שאירע לזה שהלך מיד:

**רחמי**. אוהבי:

**ואייתי ליה בר קמצא וכו'**. וכתב רש"י קמצא ובר קמצא כך שם שני יהודים. והמהרש"א כתב אפשר שזה היה אב ובנו. וטעה השליח ביניהם. וגם בר קמצא דאתא אף שידע שהוא שונאו מכל מקום היה סבר אחרי שאביו אוהבו ודאי מבקש אהבתו. ולעשות שלום עמו בזה שהוא מזמינו עכ"ל. וכן משמע לקמן גם כן שהיה בנו:

**עאל**. נכנס:

**ביני אריסטייא**. בין האורחים המזומנים לאריסטו. וסעודה של יום בלשון יוני אריסטון. וסעודה של ערב דיפנון (ערוך):

**א"ל את כו'**. א"ל בעל הבית לבר קמצא הלא אתה שונאי איך טעית לומר שאני מזמין אותך ואתה יושב בביתי. קום וצא לך מן ביתי. וא"נ אל תביישני ואני אתן לך דמי סעודתי מה שאני סועד. א"ל אל תהא מיסב כלל. א"ל אל תביישני אני אשב ולא אוכל כלום. וכדי בזיון בזה כמו שדרשו בפסוק עבדי יאכלו ואתם תרעבו:

**דמי כל הדין כו'**. דמי כל הסעודה הזאת:

**והיתה ספק כו' ולא מיחה**. והא דבאמת לא מיחה משום שלא רצה לנהוג שררה ולמחוייה בבעל הבית וזהו שסיים המדרש ענותנותו של ר"ז שרפה כו':

**נפיק ליה כו'**. בר קמצא יצא לחוץ. ואמר בלבו אלו המסובין יושבים בשלוה ומתיאשים מן הפורעניות שאינם מתיראים משום אדם. אני אלך ואלשין עליהם:

**איכול קורציהון**. כינוי הוא לרכילות ומלשינות לא תלך רכיל מתורגם לא תיכול קורצין. ובעל עין יעקב כתב שלקיים דבריהם אוכלים החנפים לעגי מעוג:

**איליו קרבניא דאת משלח כו'**. דקי"ל איש איש לרבות את הגוים שנודרים נדרים ונדבות כישראל [רש"י]:

**אינון אכלין להון**. לפי שהם בריאים או שלא יהיה השלטון זוכה שקרבנו יקרב לגבי המזבח:
**בחילופייהו**. במקומם:
**נזף ביה כו'**. גער בו בנזיפה ולא האמין לו. הלך אצלו שוב פעם אחרת:
**איפרכו**. שלטון עבדך וגם קרבנות ואתה תדע שאיני משקר. משבאו בדרך ישן איפרכו בלילה ועמד הוא בר קמצא כו':
**בסתר**. במקום שאינו ניכר לאפרכוס רק לכהנים שהיו בקיאים בבדיקתן שלא יטעון האפרכוס שמפני מומן לא הקריבום. ובפ' הניזקין קאמר שעשה המום בשפה העליונה או בדוקין שבעין דלדידהו לא הוי מומא להקריב לגבוה בבמה דידהו אלא מחוסר אבר:
**אוחרנין**. הקריב אחרים תחתיהם כדי לקיים מצות המלך אבל לא גלה זה אל האפרכוס שמחמת מום לא קרב אותם. משום שלא היה מאמין לו שזה מום:
**שלח ואמר כו'**. שלח אותו אפרכוס ואמר למלכא כו' אותו דבר שאמר לך היהודי אמת הוא:
**הדא כו'**. זהו שהבריות אומרים למשל בפיהם בין כו' כלומר בין טעות שנפל בין קמצא כו' שלא דקדק השליח היטיב:
**חסר אבר**. ולפ"ז היקרים פי' שלמים. ע"ד יקר רוח איש תבונה דהיינו שלם ברוחו. ולא קאמר שלא היה בהם חסר ובעל מום כי זה רחוק שלא יקרה כזה ע"י חולי או מכה אבל שמטבעם לא נמצא בם מום אפשר וקרוב:

## פסקה ד

**מעשה בריב"ח כו'**. מייתי לה הכא משום הא דקרי עליו בני ציון היקרים דהיינו לפי שהיה שלם באיבריו כמו שאפרש. וזה מסכים למ"ש דיקרותם היה שלא היה אחד מהם מוליד חסר ובעל מום:
**בקלון**. פי' דבר ערוה. וחשופי שת ערות מצרים תרגום וגלן עריה קלן מצראי:
**יפה עינים**. הזכיר יפיו שעל ידי זה הושיבוהו בקלון והוזקק ר' יהושע לפדותו [יפ"מ]:
**וקוצותיו**. פי' ושערות ראשו היו מסודרות ומתולתלות:
**לבדקו**. לדעת אם רוצה לצאת משם שמא נטמע בין הגוים ולא יאבה להפרד מהם. וכשהשיב הלא ה' זו חטאנו לו. ידע שמצטער משביו [יפ"ע] ועיין בענף:
**קרא עליו בני ציון היקרים**. לפי שהיה שלם באבריו קרא עליו היקרים כדרך שאמרו לעיל מה היתה יקרותן שלא היה אחד מוליד חסר ובעל מום. ועל יופי עיניו ותוארו קרא

המסולאים בפז כמ"ש פ' הניזקין שהיו מגנין הפז ביופין. ועל בזיונו שהושב בקלון קרא עליו איכה נחשבו לנבלי חרש:

**עד שהיה יודע עם מי סועד**. ופי' היקרים לפ"ז שמיקרים עצמם שלא לסעוד ולחתום אלא עם אנשים ידועים בכשרות:

**לקיים מה שנאמר**. לא שהדין הוא כך. דא"כ מאי משום היקרים חיובא הוא. אלא קרא מיירי ביודע בחבירו שהוא פסול וחותם עמו. אבל מי שחותם ולא ידע מי יחתום אח"כ אינו צריך לחוש שמא יחתום עמו אדם שאינו הגון. ובני ציון היו נוהגים סלסול בעצמן שלא לחתום עד שידעו עם מי חותם לעשות סייג למ"ש אל תשת ידך עם רשע:

**יד אונקלי**. הוא לבוש הזרוע [מוסף הערוך] וכוונת המדרש שהיה מנהגם של אנשי ירושלים שכשזימנו לאחד על הסעודה והמזומן לסעודה רצה לילך לאותו האיש. הפך המזומן את יד אונקלי שלו כדי שידעו הכל שהוא מזומן לסעודה אחת שלא יזמינוהו לסעודה אחרת. ויצטרך להחזיק טובה להמזמין השני בחנם כיון שלא ילך אצלו. וזהו טענת חנם שחבירו מחזיק לו טובה על חנם [מת"כ]. והיפ"ע כתב כדי שלא יטעננו טענת חנם שגנב איזה דבר ושם בתוך בית אונקלי שלו אילו היה כפול בתוך כפליו. והכוונה שמייקרים עצמן שלא לבוא לידי חשד. ונקט הא מילתא לדוגמא בעלמא וה"ה מכל חשד:

**שלא היה אחד מהן טוען טענת חנם**. כל טענה שאינה מבוררת שיצלח בה קרי טענת חנם כלומר שאפשר שיהיה לו טענת חנם. אע"ג דלדידי' טענת אמת הוא לא הה טוען אותה שמא לא יזכה בה ויחשד שטען שקר. והיינו היקרים שהיו מתיקרים שלא ילעיזו עליהם:

**אין רשות לאורחים להכנס**. שמא אין לבעל הבית סעודה מוכנת ונמצא מתבזה. והיינו בני ציון היקרים שאינן שאים לידי בזיון:

**אלא ג' פסיעות**. שירגיש בהם בעה"ב. ואם סעודתו מתוקנת הוא אומר להם שיכנסו:

**שהיו מוסרין הסעודה לטבח כו'**. שע"י כן מתייקרים ואינם מתבזים בקלקול הסעודה לפני האורחים שהטבח נזהר מאד בתקונה שלא יבא לידי תשלומין. ואם יארע שיקלקל ויתבייש בפני הרבים. הרי היה נפרע מחלול כבודו לפי מה שהוא ולפי כבוד האורחים שמתבייש מהן וע"כ הם ביקרם:

**לטבח**. מתקן התבשילים נקרא טבח:

**צר כל מיני סעודה במפה**. שפורס לפני האורחים. כלומר שמביא כלם יחד כדי שכל אחד יאכל מהטוב בעיניו. שהם יביא זה אחר זה כשיהיה לפניהם מאכל שאינו טוב

ואחד מהאסטניסים יאכל ממנו כשרואה אחרים אוכלים ממנו דזילא ביה מילתא שהם אוכלים והוא יושב בטל. שנראה נותן פגם במאכלים. או פעמים שהוא רעב ולא יוכל להמתין למאכל אחר. וטעם יקרות בזה שלא יתבייש בעה"ב מהאורחים שהזקיקם לאכול מה שרע להם:

**קרא**. בעל מקרא:

**מיום שחרב בהמ"ק כו'**. הביא זה לכאן משום דס"ל דמסולאים בפז היינו זכוכית לבנה דחשוב כפז. דאי אפשר לומר פז ממש דהא לא נחית מיני' לעלמא אלא מתקל ב' זוזי כדאיתא בהניזקין. ולהכי מייתי דבר חשוב הוא מאד כי לא נמצא משחרב בהמ"ק:

**יין קרוש**. [מפרש בשלהי סוטה שדומה לעגולי דבלה] פי' קרוש שנקפה. וקרח בלילה מתרגמינן וקרישא בלילה. והוא יין טוב הבא משניר:

**ולמה קורין אותה לבנה**. דזכוכית אלו אין להם מראה אלא ספירי הוא. והכי קרו לה לבנה:

**שהיתה מתקפלת**. כטלית לבנה. ואע"ג דאיכא טלית מכל גווני. סתם טלית לבנה הא [יפ"ע]. והמת"כ פי' שהיתה נקפלת וע"י שנקפל היה נשאר תמיד בלבנוניתו. ר"ל במראהו הראוי לו. ועל שם כך נקרא זכוכית לבנה:

## פסקה ה

**דאמר לטליא כו'**. אמר לנערו לך והביא לי מים והיה יושב ומצפה על הנער בראש הגג. ובא הנער ואמר לו לא מצאתי מים. א"ל טרף ה' השלך הכד לפני על הארץ. והשליך הנער את הכד לפניו. והפיל גם את עצמו מין ראש הגג ונפל על החרסין:

## פסקה ו

**ירודאתא**. מין נחשים:

**כמין מסוין כו'**. פי' כעין מסוה יש להם על פניהם בשעה שמניקין את בניהם כדי שלא יציצו בבניהם שהן אדומים ויחמדום לאכלם. כי אכזרי הוא ולא ירחם עליהם אילו יציץ בהם. וקרא ה"ק גם תנים עם היותו אכזרי שהוא אוכל בניו בשעת יניקתו. עכ"ז היה עניינם באופן שחלץ שד וינק גוריהן. אבל בת עמי לאכזר תמיד שאינה פורסת לחם לבניה אף כי צועקים נגדם. כיענים במדבר שצועקים ללחם ופורש אין להם. ועי' מ"ש במהדורא קמא. ובתנחומא סדר בחקתי תמצא בענין אחר כמו שפי' רש"י במגילה זו:

## פסקה ז

**אמת המים שהיתה באה כו'**. משום שדבק לשון יונק משמע יונק ממש שע"י שלא מצא חלב לינק דבק לשונו אל חכו. קמ"ל רבי אבא דאין זה פי' דקרא דא"כ ברעב מבע"ל

שהחלב לצורך המזון לגמרי הוא בין במקום מאכל בין למשתה לא בצמא דמשמע חסרון השתיה בלבד. אלא האי יונק לאו יונק ממש אלא בן קטן בעלמא שהיה אביו מוליכו לאמת המים לשתות וכשאינו מוצא מתוך רכותו וחולשתו אחר שהה עיף בהליכתו שם נוסף על צמאו. היה דבק לשונו אל חכו. ולהכי נקט מילתא בבן הקטן ולא בסתם בני אדם שאע"פ שצמאים מאד לא יגיעו למדריגה זו שידבק לשונו לחכו. ונקט אמת המים שהיתה באה מן החנויות. דהכי גמיר לה דבאמה זו אירע זה (יפ"ע):

**ההניות**. מקום היה בהר הבית ששמו חנויות כדאי' בפ' יו"ט של ר"ה ושם היה מעיין ונמשך ממנה אמת המים:

**המציקים**. אנסים:

**ושפכוה**. והיפ"ע גרס ושכחוה. ומפרש שהא מענין הנשכחים מני רגל:

**לאמה**. לאמת המים שנמשך מן המעיין אם אין מי שיתן להם מי ינחמם. משום דק"ל נותן אין להם מבע"ל מאי פורש דקאמר להכי קאמר דהוא לשון תנחומין. ע"ד לא יפרסו להם על אבל לנחמו על מת. וה"ק עוללים שאלו לחם לפי שאין נותן להכי. וכ"ש שאין מי שינחמם בהבראה. וזה מענין טירופן כי לא יחושו לתנחומי אבלים כדאמר בסמוך שאין עומד בשורה:

**בשורה**. כמו שהיה מנהג ישראל לעשות שורות שורות לנחם האבל אחר שפורשין מהקבר. כדאי' באבל רבתי. ועל טירופן קאמר שלא היו חוששין לעשות שורה לתנחומי אבלים:

**כמ"ד כל מפרסת פרסה**. והכי נמי פורש אין להם לשון פרסה ורגל והיינו עמידת השורה שהיו עומדים על רגליהם:

## פסקה ח

**ר"ח בר פפא כו'**. נראה שחסר כאן וצ"ל כדלעיל איכה ב' סי' כ' (מת"כ):

**גלוסקין וחמר עתיק**. לא סתם מעדנים שבעולם כגון פטומות ופסיוני וכיוצא. אלא הני דומיא דאיה דגן ויין דכתיב לעיל איכה ב' סי' הנ"ל:

**וחמר עתיק**. הוא יין ישן:

**עלי תולע וגו' חבקו אשפתות**. ועליה קאמר טריפין בקיקלא. פי' נזרקין באשפה. פי' שהם מתים ומושלכים באשפות. וחבקו דבור מליציי:

## פסקה ט

**עון בית ישראל ויהודה וקרא זה ביושבי ירושלים מדבר**. כדכתיב מקמיה עבור בתוך העיר בתוך ירושלים וגו' ויושבי ירושלים הם שבט יהודה ובנימין. וקראם בית ישראל שגם הם בני ישראל (יפ"ת בב"ר פ' כ"ח):

**במאד מאד**. תרי זמני:

**חורי**. פסוק אחר:

**מחטאת סדום ההפוכה כמו רגע**. ואותן לא נשתייר מהם פליטה. אלא אותה ההפוכה כמו רגע לא פשטו ידיהם במצות שנא' לא חלו בה ידים. ואמר ר' תנחום לא חלת יד ליד שלא פשטו ידיהם במצות. ברם אלו פשטו ידיהם במצות שנאמר ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן כצ"ל. ופי' אלא אותה ההפוכה כמו רגע כו' ר"ל שהכתוב עצמו מספר והולך דרך שאלה ותשובה ואמר סדום ההפוכה כמו רגע ולא נשאר בה פליטה הוא משום שלא חלו בה ידים למצות. אבל אלו יושבי יהודה וירושלים ידי נשים רחמניות וכו' כדמפרש ר' תנחום שלא חלת יד ליד. פי' שמפרש ולא חלו ולא שכנו. כד"א על ראש רשעים יחול. כלו' לא שכנה יד העשיר ליד העני לעוזרו ולתומכו במתנותיו. כמ"ש יד עני ואביון לא החזיקה וגו' אבל אלו יהודה ובנימין פשטו ידיהם במצות שנאמר ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן. וכל כך למה בשביל שהיו לברות למו. פי' שמה שבשלו ילדיהם היינו משום שהיו לברות למו. ר"ל שעשו הבראה לאבל ולא היה להם מה ליתן לבניהם נחשב להם כאילו בשלו ילדיהן:

## פסקה י

**אלו שהיו שותים את השלג**. ועי"ז היו זכים כשלג. וכן שותי החלב צחו כחלב. שכפי המאכל ומשתה שיתפרנסו בו הנשים יתייפו. כדאמר בפרק אע"פ. ומ"ם משלג ומחלב הוא מ"ם הסבה:

**ספיר זה דבר קל הוא**. כלו' שמא תחשוב דספיר זה דבר קל הוא. בא וראה מה שאמר ר' פנחס מעשה באדם אחד כו' והספיר עמד במקומו. והכוונה שאין כוונת הכתוב על סתם ספיר שאינו קשה דא"כ מה רבותייהו שמדמה אותן לדבר קל. אלא על הנקרא סנפרינון שהוא קשה מאד:

## פסקה יא

**חרתא**. צבע שצובעין בה העורות. כדאמרו בפ' הבונה חרתא דאושכפי. פי' אחר דיו כדאמרו בגמרא חרת שאמרו דיו:

**כהדא נאגא**. פי' כזה החשך של לילה. ע"ד דאיתא בפסחים באתרא דמר קרי ליה ללילה נגהי ע"ד סגי נהור. והמעריך כתב שגרסינן זאגא. והוא קנקנתום:
**אדאה בנחמה**. פי' בנחמת ציון:
**לא חזר גופו עליו**. שהיה חלוש מאד מפני הצומות שצם שלא יחרב בהמ"ק בימיו כדלעיל פ' א' סימן ל"ב:

## פסקה יב

**בחורבן ראשון**. פי' הא דכתיב מקללי רעב היינו בחורבן ראשון שהיו מתים מריח עוכבנים. והיינו מין פירות שריחם נודף מאד ומביאין אותן חוץ לחומה וע"י שריחן נודף היה הריח נכנס לתוך נפוחי הרעב וכריסן נבקעת. והיינו דכתיב שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי. שכריסן זב מבקיעת כריסן ע"י ריח תנובות שדי. ואפשר דעוכבנין היינו עכביות דס"פ המביא כדי יין וכוא מין ירקות מרין שממתקין אותן ברותחין ע"י האור והיו מרתיחין אותן בענין שריחן נודף:
**אבל בחורבן האחרון לא היו עושין כן אלא מביאין גדיים כו'**. הילכך לא מיירי האי קרא בזה כיון דמתנובות שדי כתיב:
**לקיים מ"ש שהם יזובו**. ר"ל בחורבן ראשון נתקיים זה מ"ש שהם יזובו כו'. ואע"פ שכריסן היתה נבקעת. ובקרא כתיב מדוקרים כל כרס בקוע נקרא מדוקר:

## פסקה יג

**לא הניחו אותי לפשוט ידי בעולמי**. שאע"פ שחטאת ישראל כבדה משל סדום. ועל כן היו ראוים לבלתי השאיר מהם פליטה. וע"י כן נמצא פושט יד בעולמו שבאבודן היה כל העולם נאבד שהם המקיימין אותו מ"מ ע"י שפשטו ידיהם במצות לא הניחו מקום למדה"ד לעשות כך וכדלעיל סי' ט' ומפרש הכא עד היכן שיעור מצותיהם. שאף שלא היה לאשה אחת רק ככר אחד לחיות בה היא ובעלה ובנה יום אחד. כשהיה מת בן לשכנתה היתה נוטלתו לעשות הבראה לנחמה בו כדרך שמברין לאבלים. ולזה נחשב להן זכות כאילו בשלו ילדיהן למצות שמרעבת עצמה ובעלה ובנה כדי לקיים מצות הבראה. ודריש לברות לשון הבראת האבל:
**שתאכלנה היא ובעלה ובנה יום אחד**. כן צריך להיות לפי הענין:

## פסקה יד

**ארבעה שפיכות כו'**. עיין לעיל פ' ב' סי' י"א מה שכתבתי שם:
**לא הוה קרא צריך לומר**. פי' לא היה ראוי. ולשון הירושלמי והמדרש בכמה דוכתי צריך במקום ראוי:

**משל למלך כו'**. כי היכי דלא תקשי מאי טעמא שישפוך ה' חמתו על ההיכל ומקדשו כדי לרחם על ישראל. דטובי' חטא וכו'. להכי קאמר שהוא משל למלך שעשה בית חופה לבנו שלהיותה נעשית לשמחת בנו וכבודו. כאשר חטא לענשו יקלקל חופתו. ובזה ישוב אפו ממנו. כי די לו במה שיצערו והדאיב את נפשו בהשחתת חופתו וערבוב שמחתו. כן להיות בהמ"ק נעשה לטובת ישראל לשכון כבוד ה' עמהם. לא לצורך גבוה כי השמים כסאו. כאשר נחרב בהמ"ק והפסידו הטובה ההיא יהיה להם הצער ההוא למחילת חטא ולסליחת עון ותנצל נפשם בעונש זה:

**וסיידה**. בסיד:

**וכיירה**. אנכי יושב בבית ארזים תרגומו כיורי ארזים. ספון בארז תרגומו ומטלל בכיורי ארזיא. בבתיכם ספונים תרגום בבתיא דמטללן בכיורי ארזא:

**חוילאות**. וילונות הפרושים לחופה והקנים שהוילונות פרושים עליהם:

**פדגוג**. אומן שמגדל בנו של מלך:

**איבוב של קנים**. כלי זמר המחובר מקנים ונקרא משק"ל בלשון ישמעאל:

**על העצים ועל האבנים**. הכוונה בזה כי לפי האמת לא נתקלקלו רק החצים והאבנים שהוא חומר הבנין. לא קדושת המקום כמשז"ל והשימותי את מקדשיכם. אע"פ שהן שוממין בקדושתן הן עומדים. גם השכינה לא זזה מכותל מערבי:

**הה"ד ויצת אש בציון ולא כתיב מה שהשחית בישראל בחמתו**. כדכתיב ויהרוג כל מחמדי עין באהל בת ציון שפך כאש חמתו. אלא דהכא משום כלה ה' חמתו נקט ויצת אש בציון בלבד. שכלוי חמתו לתת שארית לישראל היה לפי שהצית אש בבהמ"ק:

## פסקה טו

**ארבעה מלכים כו'**. כל הסימן פירשתי בפתיחתא סי' למ"ד כל הצורך. וכאן לא באתי אלא בקצרה:

**כמה דתנינן כו'**. מביא משנה זו לפרש דבריו מהו בזיקים וברקים:

**עמד אסא**. פי' עמד בתפלה:

**ואתה עושה**. בהם הרג:

**ובעת החלו ברנה ותהלה וגו'**. נתן ה' מארבים על בני עמון ומואב והר שעיר הבאים ליהודה וינגפו:

**שכן דרכו של תינוק להיות כותב י'**. שהנער יכול להטיל טיפה של דיו והיינו יו"ד:

**שורט שריטה**. דהיינו ו':

**שנים שלשה**. שנים ושלשה הרי ה':

**לא בעי אלא מצמצמא**. אינו רוצה הקב"ה אלא להכרית אותי כמו שעשה לזקני סנחריב:

**בדפני של אנטוכיא**. דפני הוא שם מגרש של עיר אנטוכיא. על שם שהיו נטועות שם אילנות ששמם דפני. כדאי' בפסחים מרכיבין דקלים אסא דרא ושיכרא דדפנא. ופי' שכר שעושין מפרי אילן ששמו דפנא. ועי' מ"ש בפתיחתא סי' למ"ד:

## פסקה טז

**היכן הורגו את זכריה כו'**. כל סי' זה נתבאר בפתיחתא סי' ה' וסי' כ"ג עי"ש וכאן באתי בקצרה:

**על צחיח סלע**. על חלקת אבן חלקה שלא יבלע בארץ:

**ושבת ויום הכפורים**. שהיה אז יום הכפורים בשבת. וזה נחשב לחדא כי יום הכפורים שבת שבתון הוא:

## פסקה יז

**רתיח**. תוסס ומנענע כדבר הרותח:

**ולא אידום**. ולא נדמה לו:

**ולא אמרו ליה כו'**. פי' אפי' בהגזמה והפחדה זאת לא אמרו לו. כי חשבו כי יאמין להם כיון שעמדו בדבריהם על כל ההגזמה והפחדה הזאת. ועכשיו שעל כל זאת אמר להם אינו כן כמו שאמרתם ולא האמין להם אמרו לו מה נכסה ונעלים ממך נביא כהן היה. והיה מוכיח אותנו לשם שמים ואמר לנו קבלו דברי ולא קבלנו ממנו אלא עמדנו עליו והמתנוהו:

**גחין**. הרכין והטה עצמו כזה שלוחש דבר באזני חבירו:

**על אותה שעה הוא אומר מחטאת**. שהרגו לזכריה שהיה כהן ונביא נשפך בקרבה דם צדיקים (יפ"ע). והא שעשה לשתי חלוקות מחטאת נביאיה. כי חטא הוא שוגג. ועונות כהניה הוא מזיד. אפשר שלגבי נביא קרא חטאת לפי שעדיין לא הוחזק לנביא כי באותה שעה שנהרג בא לו הנבואה. אבל לכהן כבר הוחזק לכן אמר עונות כהניה. ואמר נביאיה וכהניה בלשון רבים. כי בודאי מזכריה היו יוצאין זרע כהנים ונביאים הרבה (אלון בכות):

**אמרו מי יראה לנו**. ולזה היו נעים אנה ואנה בחוצות לבקש מי שיוליכם שם לחבקו ולנשקו. וכן היו עושים בלכתם שם. והיינו נגואלו בדם. ונקט עורים ומגרים לרבותא שאף אלו שהיה קשה להם ללכת שם היו טורחים לעשות כן מרוב חבתם את זכריה ודאבון נפשם על הריגתו. וכ"ש שהיו עושים כן הפקחין והתמימים. לקיים מ"ש נעו עורים נגואלו בדם. דהיינו בדם זכריה הנרמז בחטאת נביאיה:

**לקיים מ"ש בלא יוכלו**. שפי' והחגרים שלא יוכלו לנוע בחוצות היו מבקשים לפרכס עצמם בדם שיגוללו לבושיהם בו אילו יוכלו:

## פסקה יח

**שייפן ברומיהון**. מגביהות קומתן בזקיפה. ושייפן לשון שפוי כובע שהוא לשון גובה. ומה שמהלכות בגסות הרוח נמי מגבהו דריש ליה דתרווייהו ענין גאות. ובויקרא רבה גרס שייפין כרומחין ופי' זקופות כרומח ישר שאין בו כפיפות:

**בקולרית אדומה**. פי' כחול אדום ודומה לא' ממיני דם ומפסיק הדמע (ערוך) אבל המוסף כתב קילורית בלשון יוני מין אדמה לבנה הבאה מאי סמיא ונקראת בלשון משנה סם. ומתערבת ברפואות לעינים. וכך צ"ל כאן קילורית אדמה. וזה פי' מסקרות עינים כי בלשון יוני סקירא מין אדמה לבנה עכ"ל:

**כדי שתראה טפה על גביהן**. והוא מ"ש רש"י פ' במה אשה שתראה צפה על ראש חרבתה והוא נוי לה. ונשואות היו. לפיכך מספר בגנותן. וטפוף כמו על דאטפת אטפוך:

**קרקוסין**. סנדלים גבוהים שבלשון יון קורין לזנב קריקוס היינו קצה הדבר. וכן מנעול הוא על הרגלים שהם קצה האדם (מאור עינים):

**צורת דרקון**. צורת נחש. ואסור משום עכו"ם כדאיתא במסכת עכו"ם ודרש תעכסנה לשון עכנא. ודרקון היינו עכנא:

**זפק**. תרגום מוראתו בנוצתה זפקיה באוכליה:

**אפרסמון**. מלה זו ארמית נעתקה מלשון יוני אופו בלסמון. והוא צרי. ואילן שלו קטף שמו. והוא שמן טוב שיש לו ריח (ערוך):

**והיה ירמיה**. בויק"ר גרסי' ישעיה:

**דוכסא**. דוכוס בלשון רומי שר צבא (מוסף הערוך):

**בקרונין**. במרכבה שלו:

**נדע דמאן יהא קיימא כו'**. פי' נדעה ונראה דברי מי יקום או שלנו או שלו. ר"ל של הקב"ה:

**אפרכוס**. בלשון יוני שר הפרשים [מוסף הערוך]. איסטרטוליס. בלשון יוני נגיד המלחמה [מוסף הערוך]:

**ולא קיימא דידי**. בתמיה וכי שלי לא יתקיים ושלהם יתקיים:

**הלקה אותן בצרעת**. והא דתלי לה בקדקד אפשר מפני שהוא מקום יותר מוכן להעלות חטטין או ר"ל מקדקד עד רגל:

**המד"א ולשאת ולספחת**. הא דנקט ספחת טפי משאת משום דספחת אינו שם נגע אלא תולדה דשאת ובהרת. כדאיתא בריש שבועות וכייל ב' המינים:

**עשאן שפחות**. ופי' ושפח לשון שפחה. וענין הקדקד לפ"ז דרך משל אל החשובות שבהן שהן כראש וקדקד לאחרות. והיינו שלא נחמדו כמחשבתן אדרבה כבשום לשפחות משועבדות כשפחות הפחותות:

**ושפע**. שהשפיע דמן. ומ"מ דריש נמי לשון משפחה. והיינו כדי לשמור זרע קודש דקאמר. וקדקד לשון ראשית וחשיבות. וה"ק כדי להפריש חשיבות ויחס משפחות בנות ציון פתהן יערה:

**שאין העכו"ם בדלין מהצרעת**. וכ"ש מן הכנים. ולכן לא הלקן בצרעת ולא בכנים לר' איסי. אבל ר"א סבר דע"י צרעת נמאסו. ור"י סבר ע"י כנים נמאסו. ולדידהו משום צרעת וכנים נאמר סורו טמא קראו למו:

**סירון סירון**. הוא לשון סרחון ומיאוס. כמו תבנא סריא. ותבאש היאור מתרגמינן וסרי נהרא:

**לא גלו ישראל עד שנאצו**. דרש נצו כמו נאצו. ונעו ענין גלות כמו נע ונד:

**בעלי מצות**. דריש נצו ענין מצות ומריבות כמו וינצו במחנה. והיינו שחולקים על הקב"ה לעשות הפך רצונו להכעיסו טפי כענין פשענו ומרינו דלעיל:

## פסקה יט

**החליקן**. פי' שהפרידם בזרים לחלקי' רבים זעיר שם זעיר שם מן מאה מאה. לפחות של מאה מאה. כי במקום אחד מאה ובמקום אחד מאה. וכן מן מאתים מאתים. שהיו מאתים במקום זה ומאתים במקום זה. ומייתי דתמן צווחין למאתן מאתן. פי' כי בא"י קורין למאתים איש מאתן. כלומר ב' עיירות מלשון מתא אלמא דרכן היה במאה מאה בכל עיר. ולכן למאתים היו קורין ב' עיירות. ולפי פי' המדרש פני ה' פני זעם ה' חלקם כדפרש"י במקרא:

**היו משלחין שמן למצרים**. שבא"י הי' נמצא בשופע וביחוד בשבט אשר שארצו מושכת שמן כמעיין כדאיתא במנחות פ' הקרבנות. ובמצרים נמצאת תבואה בשופע משא"כ בבבל. ולכן היו מביאים תבואה ממצרים ומוליכין לבבל כדי שתהיה להם ברית שלום עם מצרים ובבל. כדי שיסייעום במלחמותיהם וכמו שנאמר מצרים נתנו יד אשור לשבוע לחם וכן הוא לקמן פ' ה':

**ושלחו אצל פרעה**. ושלחו ישראל אל פרעה שיבא לעזרתם:

**לשלדותיהם**. בפ' אלו מגלחים פרש"י שלדו גופו ובערוך פי' השדרה וצלעותיה הן שלדו. ופי' המקרא כתב רש"י בשם המדרש שהים הציף לפניהם נאדות נפוחים כמין מעי אדם ננערין במים:

## פסקה כ

**וטבעו אותן במים**. ואלו הן שלדותיהן. ושלדות אלו לא היו של מצרים ממש. אלא בדרך נס נדמה להם כשלדות צפין על פני המים. והמצרים חשבו שבדרך נס נתקיימו עד עתה להיות לזכרון כמו שטביעתן בנס היתה מאת ה'. וכתב היפ"ע שאינו רחוק לפרש דשטין ע"פ המים היו לאו דווקא. אלא פי' שהקב"ה הביא זכרון המצרים שנטבעו בלב אלה להתפעל עליהם כאילו היו רואים אותן שטים ע"פ המים לעיניהם:

**לכך נאמר בצפיתנו צפינו**. ופי' עודינו תכלינה עינינו וגו' כדפרש"י במקרא כשבאה עלינו הרעה עדיין היו עינינו צופות אל חיל פרעה. שנאמר בהם ומצרים הבל וריק יעזורו שהיו מבטיחים אותנו לעזרה ולא באו. כמ"ש בהם הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו:

## פסקה כא

**נ"ב שנה עשתה ביתר כו'**. שלא היה בה חטא שנאת חנם שעל ידה חרב בהמ"ק כדאיתא בפ"ק דיומא. ולהכי בעי למה חרבה. עשתה עכבה שלא נחרבה:

**שהדליקו נרות**. ששמחו על חורבן בהמ"ק ועשתה משתאות ושמחות:

**הבוליוטין**. העשירים וחכמי עצה היו יושבים באמצע ירושלים. וכשהיה אחד מאנשי ביתר עולה לירושלים להתפלל. אמרו לו אנשי ירושלים שמעתי עליך שרצונך ליעשות מחכמי עצה בירושלים אמת הדבר הזה. כלומר אם תרצה נעשה רצונך. והיו אומרים כן כדי שיתפתה להם ויתן להם שדהו כדי להשיג הכבוד ההוא. והוא היה אומר אין רצוני בכך. ושוב חזרו ואמרו לו ולא תרצה להיעשות שר וחשוב והוא היה אומר אין רצוני בכך. ושוב אמרו לו הלא שמענו עליך שיש לך נחלת שדה התרצה אתה למוכרה לי. ואמר להם אין בדעתי. כלומר איני רוצה למוכרה. והיה הירושלמי כותב שטל מכירה בשמו של אותו האיש מביתר. והיה משלח שטר מכירה זו לעיר ביתר לבן ביתו הפקיד על נכסיו. והיה אומר לו אם יבא אדוניך פלוני לכנס בשדהו לא תניחהו שהיא מכורה לי:

**אוניתיה**. שטר מכירה כמו איניתיה:

**והוה אמר ההוא גברא**. מי יתן ונשבר רגלי ולא עליתי לאותו זוית. ולירושלים קרא כן דרך בזיון מרוב צערו. ושוב קלל גם את הבית כדמפרש ואזיל:

**צדיא אורחא כו'**. כלומר יהי רצון שיהיה שממה וחרבה דרך של בהמ"ק שלא יעלו בה עוד באלו הדרכים:
**פלטייאות**. לשון סרטיא ופלטיא במסכת עירובין ופי' רחוב ושוק:
**קיצא דההוא ביתא**. יקרב קיצו של בית המקדש וימלאו ימיו שיחרב שלא נצטרך עוד לעלות שם:
**אף אינון כו'**. אף הם בני ביתר. לא נפקות להון טבאות. פי' לא יצא להם טובה. שאע"פ שהיו מצערים אותם בני ירושלים. לא היה להם לשמוח לאידם שנאמר שמח לאיד לא ינקה. וטעם דלא ינקה כתב המהרש"א משום דלפי דעתו ושמחתו עושה הקב"ה לשליח שינקום נקמתו ומבזה להקב"ה:

## פסקה כב

**טרכינוס**. עיין כל זה לעיל פ' א' סימן מ"ח מ"ש. וכאן באתי בקצרה:
**שחיק עצמות**. ימס וישחק עצמותיו:
**ונשתתק הולד**. מת הילד. שהמת הוא דומם. או אפשר שצ"ל נשתחק:
**נדליק**. נר חנוכה:
**בוציניייא**. נרות:
**ברבריין**. מעם לועז ת"י מעם ברבראי:
**השמיעו ללגיונותי**. תשמעו להם לתשמיש:
**עביד בארעאי כו'**. קרי לאנשים עילאי. ולנשים שכבושות לבעליהון ארעאי:
**שהיו דולקין אחר המעביות**. היינו הקורות. כמו והעובים דכתיב במעשה בהמ"ק ור"ל שהיו ישראל נטמנים בהרים ביערות בתוך עצי היער והיו האויבים מדליקין אש בעצים כדי שיצאו הטמונים משם. ודלקונו הוא לשון דליקה וכן לר' יעקב. ולרבנן הוא לשון רדיפה כמו כי דלקת אחרי (יפ"ע):
**שהציתו בירושלים**. וקרי לה ההרים כי ירושלים הרים סביב לה:
**לכך נאמר על ההרים דלקונו**. כלומר לדידי אתי שפיר דנקט על ההרים דהיינו רבותא שאע"פ שאין דרך לרדוף בהרים שהרודף שם יעף ויגע עכ"ז גם שם רדפונו. אבל לר' איבו לימא ביערים או בעצים ולר' יעקב על ירושלים מ"ש לומר הרים:

## פסקה כג

**ופושטין**. דורשין:
**עד חשיכה**. פי' שהיו פושטין במגלות קינות עם חשיכה היינו מן המנחה ולמעלה בערב תשעה באב שחל להיות בשבת:

**קרא על עצמו רבים מכאובים לרשע**. כי תמיד היה בעל יסורין. כדאי' בירושלמי דכלאים פ"ט. ובב"ר פ' ל"ג. ובפ' הפועלים. ונוסף עכשיו מכשול זה:

**א"ל רבי ישמעאל כו'**. בירושלמי דפ' כל כתבי גרסינן א"ל ר"ח בחובנא מטתך כן. דכתיב רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם. א"ל ר' ישמעאל אילו לא היינו עוסקים בענין כך הי"ל למימר אעכ"ו שהיינו עוסקים בענין. ופי' אפילו לא היינו עסוקין בפסוק רוח אפינו. אפילו הכי הייתי אומר שהגיעו כן בעון הדור שעליו נאמר נלכד בשחיתותם. ועכשיו שעסקנו באותו ענין על אכו"כ שהוא לעד שהאמת כן הוא. ולא כמו שאמר רבי שבשביל רשעתו הוא:

**לא שספוג מרפא כו'**. דאם היה מרפא היה אסור דכל רפואה אסירא בשבת במידי דליכא סכנה משום שחיקת סממנים. אלא שהוא משמר את המכה שלא תפגע בשום מקום. או שמא תסרט בבגדיו לכן נתן הספוג:

**מבית**. מתוך הבית היה נוטלו ולא מחוץ ש"מ שבבית מוכן הוא ואינו אסור משום מוקצה:

**אלא מן המנחה ולמעלה**. דס"ל דטעמא דאין קורין בשבת בכתבי הקודש. היינו בכתובים. והוא משום ביטול בה"מ כדתנן בפ' כל כתבי והיינו דמשכא לבא. ובשבת היו דורשין דרשא לבעלי בתים שעוסקים במלאכה כל ימות החול. ובתוך הדרשה היו מורין להם הלכות איסור והיתר. וטוב להן לשמוע מלקרות בכתובים. הלכך מן המנחה ולמעלה דאינו זמן בית המדרש שרי:

**שונין בהם**. פרש"י כגון מדרש שה"ש וקהלת:

**לבדוק**. פי' אם צריכים לראות פסוק אחד לקרותו מתוך הכתב לצורך דרשתו נוטל ורואה דכולי האי לא גזור:

**חרס כל שהוא גמי כל שהוא**. כצ"ל (יפ"ע) וכן הוא בויקרא רבה פ' ט"ו. והיינו דגרסינן בפ' כל הכלים אמר שמואל חרס קטנה מותר לטלטל בחצר אבל בכרמלית לא. ופרש"י בחצר דשכיחי בה כלים שהחרס הזה ראוי להם לכסוי ותורת כלי עליו. ומשום דקאמר הכא קושר עליה גמי מהבית מפני שהוא מוכן מייתי הא דאמר שמואל נמי חרס כל שהוא. פי' שאם הוא בחצר כל חרס מותר לטלטל ואפי' הא קטנה משום דחזי לכסוי כלי. וכן גמי בכל מין שהוא בין לח ובין יבש דלא חזי למאכל בהמה מותר לטלטל כיון שהוא מוכן בחצר להשתמש בו. ואיידי דמייתי להא מייתי נמי הא דמגופת חבית ושבריה דטעמא נמי משום הכי וכדתניא התם מגופה שנכתתה היא ושבריה מותר

לטלטל בשבת. ופרש"י מגופה של חבית שנכתתה החבי' היא המגופה ושבריה של חביות נטלין בשבת דחזו לכסוי מנא:

**מגופת חבית וחרסיה**. בויק"ר שם גרס מגופת חבית ושבריה מותר כו':

**ואם זרקן לאשפה כו'**. פרש"י ואם זרק למגופה זו לאשפה בטלה מתורת כלי. ומסיק הגמרא שם אם זרקה מבעוד יום לאשפה אסורה ועיין בתוספות שם:

**אפילו רשע ובוטח בה' חסד יסובבנו**. כצ"ל (יפ"ע) ופי' דהבוטח בה' קאי ארשע הנזכר. דאפילו שהוא רשע מכיון שהוא בוטח בה' דלא חציף לגמרי אלא עודנו מחזיק קצת בה' ע"ד בכל דרכיך דעהו אפילו לדבר עבירה יטה אליו חסד:

## פסקה כד

**זו קיסרין**. מפרש ליה בת אדום יושבת בארץ עוץ בתרתי כאילו כתיב בת אדום ויושבת בארץ עוץ. ופליג אמתרגם:

**גם עליך כו'**. כתב המת"כ נראה שהספר חסר ורצונו לומר זו מלכות רביעית או פרס ומדי:

## פסקה כה

**הסרת טבעתו של פרעה**. אע"ג דלא מצינו הסרת טבעת בפרעה רק ביוסף. נראה דגזר דינו קרי הסרת טבעת שנותנה נחתום בה הגזירה. והיינו כשהקשה גזרתו על ישראל שמחמתם נתנו ישראל לב לתשובה כדכתיב ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים. ואז שם ה' השגחתו לגאלם כאומר ומשה היה רועה וגו'. משא"כ בכל התוכחות שהוכיחן אהרן שלא נגאלו על ידו לפי שלא שבו בתשובה:

**מארבעים שנה וכו'**. צ"ל משמונים שנה שנתנבא עליהן אהרן. והיינו דבמצרים נתנבא להם אהרן פ' שנה קודם הגלות משה כדאי' בש"ר פ"ג (יפ"ע):

**אליהו למה שבזה היתה גאולה כו'**. נראה דאגב שיטפא דלישנא דלעיל בטבעת פרעה נקט נמי הכא. והראוי לומר כדאמר בפ"ק דמגילה דנביאים שנתנבאו לא החזירו להם לישראל למוטב. ואילו הסרת טבעת זו החזרתן למוטב [יפ"ע]:

**טובה היתה מגילת קינות**. פי' כל הצרות והחורבן שהוזכר בם:

**מארבעים שנה**. שנתנבא עליהם ירמיה. להשיבם בתשובה כדי שיומחלו עונותיהם ולא הועיל. ולמה הכא נטלו ישראל אפוכי שלימה פי' הנחה שלימה על עונותיהם:

**הה"ד תם עונך כו'**. שאילולא חורבן הבית לא היה נשאר ח"ו מישראל שריד ופליט. ועיין מ"ש בב"ר פ' מ"ב:

**למה נבראו היסורים**. משום דקשה לי' דהו"ל למסמך פקד עונך בת אדום לשישי ושמחי בת אדום. ולא להפסיק בתם עונך בת ציון בין הדבקים. להכי קאמר למה נבראו היסורים. ופי' שהיסורים לא נבראו לבטלה. וכשהקב"ה יגזרם על החוטא וישוב בתשובה ולא יבאו עליו לא יהיו לבטלה. אבל מתחלה נבראו על מנת שיתלוו בבית שראוי להם. והיינו רשע שראוי להם והיינו נתתי כפרך מצרים וכיוצא. שאחר שיצא הקצף אי אפשר שיהיה לבטלה אלא יחול על מי שראוי לו. ולהכי משום דקאמר תם עונך בת ציון כדי שלא יקשה א"כ היסורין תהי' בריאתן לבטלה. לכן אמר כי יפקוד בהם על האויב:

**הה"ד ונתנם בכל שונאיך**. דקשה דלענין ברכת ישראל לא היה צריך לומר רק מה שיסירם מהם. ולמה זה לומר שיתנם בשונאיך. ועוד מאי ונתנם. לא ישימם בך רק בשונאיך מבע"ל. אלא שהוא תנאי דבק להסרתם מישראל נתינתם בשונאיהם תמורתם כדי שלא תהיה בריאתן לבטלה בעולם:

**ודכוותי' חזון עובדיה כו'**. דקשה מכיון דעמוס ומיכה נתנבאו בפרק אחד. כדאיתא בפ"ק דב"ב א"כ מ"ס לכתוב נבואת עובדי' ביניהם. ועוד כיון דעובדיה קדים להו. דעובדיה זהו שבימי אחאב כדאיתא בפ' אחד ד"מ הוה ליה לכתוב נבואתו אפילו מקמי הושע. אע"כ דהיינו טעמא דמשום דעמוס מסיים בטובת ישראל ועובדיה ניבא על פורענות אדום אסמכינהו. לומר שהיסורין לא נבראו לבטלה שאע"פ שאין להם מקום על ישראל. יש להם מקום להתלוות בבת אדום:

**והדין פסוקא**. אע"פ שכבר נזכר חזר והזכירו לסיים בנחמה:

### פסקה כו

**ר' יצחק פתח כו'**. מפרש מה היה לנו שנאבדנו. ע"ד לא ידענו מה היה לו שפירושו מה נהיה ממנו. ולהכי אסמכיה אזרזיר מתנים דדריש ואזיל איך ה' לא חס על אומתו שנאבדת ע"י עכו"ם. ודרשת זרזיר מתנים אסמכתא בעלמא. דודאי ענין זה לא יצדק בכתוב לפי הקשרו עם הסמוכים לו:

## פרשה ה

### פסקה א

**זרזיר מתנים**. שם חיה מה שכחה במתנים. ויש אומרים שהוא כלב המלומד לצידה שהוא דק במתניו. ואחרים אמרו שהוא עוף טמא קרוב לצורת העורב [מעריך המערכות]:

**כובש את הגדול לפני הקטן**. כדי שלא יהרגנו הגדול להקטן ויאבד ממונו. וה"ק למי יכבוש האדם לגדול שהוא זרזיר מתנים שאמיץ במתניו. או לקטן שהוא תשוש כח. לא לגדול כדי לחוס על ממונו. ואיך מלך מלכי המלכים אינו קם עם החלוש דהיינו ישראל עמו שלא יאבד בין הזרים. שהיה ראוי לו להכניע את עשו הגדול לפני יעקב הקטן:

**הכתבת כו' ולך לא עשו**. ולכן לך ראוי ג"כ לזכור. והיינו זכור ה' מה הה לנו. דה"פ זכור ה' מקדשך שהיה לנו:

**אני שלך ועכו"ם שלך**. הוא להגדיל הקינה שאפילו היו העובדי עכו"ם חביבים כמונו. ואף שבאמת אינם חשובים כמונו. וה"ק זכור ה' מה הה לנו הפרש בינינו ובין העובדים עכו"ם. שאתה מוסר אותנו בידם. שאחר שאנו והם שלך למה תחוס עליהם יותר ממנו. והיינו ומלך אלקום עמו כלומר איך המלך שהוא מולך על שניהם כאחד איך יניח א' מהם שלא יחוס עליו. אלא שלפ"ז אין צורך לפרש זרזיר מתנים או תיש כדלעיל. אלא ה"ק בין לזרזיר מתנים בין לתיש למה לא יקום עמו. ה' עם האחד שהוא נרדף ויניחנו ביד האחר שהוא רודף אותו. אחר ששניהם שלו:

**שכחה מצויה בנו**. שהאדם הורד מטה מטה עשר ירידות נתעצם אצלו כח ההרגל עד שישתכחו ממנו טובותיו ומחמדיו היקרים שהיו לו מימי קדם. כי יתרגל מרעה אל רעה עד כי ישים מר למתוק כלו' שישכח מדרגתו הגדולה שהיא טובה באמת. וידאג רק על הסמוכה לאחרונה אף שכבר לא טובה היתה בעצם. אבל טובה הא מהמדרגה אשר הא בה. והמשך המאמר כך הוא זכור ה' מה היה לנו דהיינו הגדולה והכבוד שהיה לנו אז והדביקות שהיה לנו בך על ידי מקדשנו. ועתה הביטה וראה את חרפתנו שהושפלנו עד מאד עד שאול תחתית. ואין מי הרגיש בדבר מפלתנו על אמתתה מחמת ההרגל מעט מעט ע"כ אתה ה' זכור. וביאר לנו המדרש המתקת הענין ואמר אמרה כנסת ישראל רבש"ע אנו יש לנו שכחה. דהיינו מחמת ההרגל השולט עלינו בהיותינו בשר ודם. והרגל הצרות מבטל מעלינו גידל הצער והבושה. אבל אתה שאין לפניך שכחה ומפלתינו ערוכה לפניך מהפך אל ההפך ע"כ אתה זכור (קול בוכים):

**ואין שכחה לפניך**. כפל לשון זה אפשר לומר דאפילו במלאכים העומדים לפניו אין שכחה שהם שכל בפועל (יפ"ע):

**זכור ח' לבני אדום**. כיון שדומה לפסוק זכור ה' מה היה לנו הביאו כאן:

**פגרו פגרו**. לשון שבירה ונתיצה והריסה כדמתרגמינן הרס תהרסם פגרא תפגרינון. והיינו ערער תתערער דמייתי שפי' שיתצו חומת בבל:

**פנון פנון**. ענין הרקה ופינוי. מריקים שקיהם מתורגם בירושלמי פנון. והיינו דקאמר אפילו יסודותיה מטון פי' שאפי' יסודותיה החריבו. ובתנחומא גרס פנון פנון כמד"א ותער כדה אל השוקת עכ"ל שגם שם מתורגם בירושלמי ופניאה קולתה:

**הה"ד עד היסוד בה**. ולמ"ד פגרו עד ולא עד בכלל:

**ואפי' יסודותיה מטון**. והפ"ע גרס אפילו יסודותיה פנון:

**הבטה מקרוב כו'**. בודאי יש כמה פסוקים דהבטה מרחוק וכמה פסוקים דהבטה מקרוב. וכן יש כמה פסוקים דראיה מרחוק וכמה פסוקים דראיה מקרוב. ובין ר' יודן ובין ר"פ מודים לזה אלא דפליגי בהביטה וראה דהכא דר' יודן מוקי הביטה מעין הבטה דמקרוב. וראה מענין ראיה דמרחוק מהטעם שאכתוב בסמוך. ור"פ סבר איפכא מהטעם שיתבאר בסמוך (יפ"ע). והוא שבהיות שבעונותינו שרבו סילק השי"ת את שכינתו מן התחתונים ואמר אלכה ואשובה אל מקומי הראשון הוא השמים. וס"ל לר' יודן ששאלו ממנו ית' מן המרובה אל המועט. וכך אמרו ידענו כי כבר נסתלקת מבינינו ואתה עתה בשמים ממעל. אבל עכ"ז תרד ותבט מקרוב עלינו. ואם אין לנו זכות לשתביט מקרוב עלינו עכ"פ וראה משם ממכון שבתך. ור' פנחס ס"ל שיותר ראוי לומר ששאלו ממנו ית' מן המועט אל המרובה. שהוא כדמיון שאז"ל בכושי שהולך לשאול בפתחים בראשונה שואל שיתנו לו בצל ואחר שנותנים לו בצל אומר בצל בלא פתא נסיב לבא ונותנים לו גם את הפת. ולכן ע"כ כאן הבטה מרחוק וראיה מקרוב. וכך אמרו ישראל ידענו כי כבר נסתלקת מבינינו. אבל עכ"ז משם ממכון שבתך הבט. כי הבטה דכאן הוא מרחוק. ואחר ששואל ההבטה הוסיף עוד לשאול שיראה בדרך ראיה מקרוב ושירד לראות מקרוב את חרפתנו שמחרפים אותנו [לחם דמעה]. ועיין בענף:

## פסקה ב

**באיזה הפכה כו'**. משום דלפי פשוטו קשה וכי עברו נחלתינו לזרים שהרי לא זכו לבנין בית קדשינו כאשר היה לנו בכל האותות אשר היו בקרבנו ואפילו בכלל א"י לא זכו לנחלתינו. כדכתיב ושממו עליה אויביכם ושנו בת"כ אויבים הבאים אחריהם לא ימצאו עליה נחת רוח. להכי מפרש שנחלתנו נהפכה לזרים כמהפכת סדום והיינו כדאמר לעיל בסוף פתיחתא זורעין כאן והיא נשרפת זורעין כאן והיא נשרפת לקיים מ"ש גפרית ומלח שריפה כל ארצה:

**ירמיה קורא אותה לבהמ"ק נחלתנו**. וכדאי' בפסחים מנוחה זו שילה. ונחלה זו ירושלים. ולאו דפליגי ירמיה וישעיה ואסף דכולהו איתנהו. אלא דה"ק דירמיה מקונן מצד היותה נחלתנו שנהפכה להיות נחלת זרים. וישעיה מתאונן מצד היותה בית קדשינו

ותפארתינו שהיינו מתפארים בנסים והצלחות הנמשכות לנו בו איך אבדנום והיינו אשר הללוך בו אבותינו כנגד הקדושה וכל מחמדינו כנגד התפארת. ואסף אמר שאין לנו להצטער לו מצד היותה נחלתנו. ולא מצד היותה בית קדשינו. אלא מצד היותה קודש לה' ונחלתו איך משלו בו זרים וטמאוהו (יפ"ע). ועיין בענף כוונה אחרת:

## פסקה ג

**אתם בכיתם ואמרתם לפני יתומים היינו ואין אב**. שנראה מזה שאין סומכים על ה' כי הוא אבינו רועינו ואין ראוי לחוש לחסרון האב. וכ"ש אם כוונתם לאביהם שבשמים כי סר צילם מעליהם. וע"ז השגיח ה' שהגואל במדי היה מי שלא היה לו אב ואם. ועכ"ז ה' עמד לו לגדלו ולרוממו עד שנגאלו ישראל ע"י להודיע כי אין חסרון האב מונע הטובה כשהקב"ה משגיח על הבן. ואין ישראל יתומים לעולם מאביהם שבשמים שהרי עשה להם נס ע"י מי שלא היה ראוי לעמוד אפי' על עצמו כי לא היה לו אב ואם. ודייק ר' ברכיה זה מדכתיב באסתר כי אין לה אב ואם דמיותר הוא. כיון דכתיב ובמות אביה ואמה לא היה צ"ל זה. אע"כ דקרא מרמז בזה למימר דמהקב"ה היה שתלקח אסתר למלכות לגאול את ישראל על ידה לפי שאין לה אב ואם. להודיע כחו של הקב"ה שאפי' ע"י מי שאין לו עזר וסומך לעצמו יעשה ה' נס לאחרים (יפ"ע באסתר רבה). ועיין מ"ש עוד במהדורא קמא:

## פסקה ד

**המציקים**. השונאים לשון צר ומצוק:

**שנתקיים בנו הפסוק הזה מימינו בכסף שתינו**. ר"ל המים שכבר הם שלנו בבתינו צריכים אנו ליתן כסף לאויב שיניח אותה לנו לשתותה. ולזה לא אמר מים בכסף שתינו ועצים במחיר וגו' אלא אמר מימינו בכינוי לרמז על האמור. ועצינו העצים שכבר לקחנו אותם במעות והרי הם מונחים בבתינו באים האויבים ולוקחים אותם וצריכים אנו ליתן להם עוד מחיר כדי שיניחום לנו (לחם דמעה):

## פסקה ה

**פקיד ואמר כו**'. צוה וגזר אם כשנבא נמצא שער ביהודי הסירו ראשו ממנו ונראה שגזר שכל היהודים יגלחו כל שערם ולזה אמר שאם ימצא שער ביהודי יהרג ואולי היתה כוונתו להעבירם על השחתת פאת הראש והזקן. והיינו על צוארנו נרדפנו שכאשר היו רואים צוארם שהיה שער הראש תלוי בו שלא היו שומעים לאדריאנוס לגוז ראשן היו תופסים אותו להריגה ועיין בענף:

**על שבגדנו בצוארנו**. ר"ל כי דברי תורה הם ענקים לגרגרותינו ולצוארנו. וז"ש על צוארנו שבטלנו מלהגות בתורה ע"ז נרדפנו. כדכתיב על מה אבדה הארץ וגו' על עזבם את תורתי. אי נמי אמר על הגאוה כענין ידברו בצואר עתק וכענין יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון. וז"ש על צוארנו דהיינו שהיינו גסי הרוח על עון זה נרדפנו רדפו אותנו האויבים [לחם דמעה]:

**אלההון כו'**. אלהיהם של ישראל מקבל תשובה הוא לכן מיד כשתכבוש אותם לא תניח אותם שיתפללו כדי שלא ישובו לה' ואלהיהם ירחם עליהם. ואותו איש ירד לארצי בפנים שחורות כלו' בבושת פנים. אלא לא תהי מפלי עליהון. פי' לא תהיה מבזה ומלעיג [כמו מפלי בבני ירושלים איכה א' סי' י"ד] כלומר לא יהיו קלים בעיניך אחר שהם כבושים בידינו לומר אין עוד לחוש פן ירימו ראש. ויש גורסין לא תהי מרפי (יפ"ע):

**כיון דככש כו'**. כיון שכבש אותם כשהיה אחד מהם עומד היה לוקח אותו ומחתכו אברים אברים ומשליכו לפניהם והמה הולכים בע"כ שלא בטובתם:

**ומפסג**. מנתח לנתחיו מתרגמינן בירושלמי תפסג לפסוגי:

**ואינון מהלכין בע"כ**. והיינו ולא הונח לנו שלא ניתי להם מנוחה:

**הוא אריוך**. המוזכר בריש דניאל כשהרג לחכמי בבל. וקראו שם רב טבחיא. וכן נבוזראדן רב טבחים. ובעל המאמר הזה פליג אדלעיל דאמר שם דערק ואיגייר:

**נוהם על השכינה**. בדפוסים אחרים אי' נוהם על השבי. וכן הובא נוסחא זו בספר נחלת שמעוני אות נו"ן:

**לחילוותא**. לבני חילו הרודפים את ישראל. הניחו אותם שיניחו שמעתה אין אלהיהם חוזר לרחם עליהם. שמאחר שנצטערו כל הצער הזה בדרך שלא היה להם אפי' נחת רוח להתפלל ולא נכמרו רחמיו עליהם. נראה שהם שנואים לפניו מאד ולא תקובל תפלתם עוד. אי נמי לפי שבבואם לבבל כבר נכנסו תחת ממשלת המזל השולט שם העוזר להכשדים. והנה לצאת משם צריכים לנס להפיל המזל ההוא וכולי האי לא יעשה ה' להם (יפ"ע) ועי' מ"ש במהדורא קמא:

## פסקה 1

**מה היו עשרת השבטים עושין כו'**. זה אי' לעיל פסוק עודינה. ומייתי לה הכא לפרש אשור לשבוע לחם. שהיו משלחין לאשור תבואה להשביעם לחם. לא שהיו נותנים יד לאשור כדי להשביע עצמם בלחם. כי לא מצינו שהיו מביאים מזון מאשור. ולא הלכו שם להתפרנס שם:

## פסקה ז

**בדידכון קיימין**. בשלכם אתם עומדים. כלו' בעונותיכם נענשים אתם לא בעון אבותיכם כאמרכם עונותיהם סבלנו. ואע"פ שלא נרמז זה בכתוב. י"ל דמדכתיב בתר הכי אוי נא לנו כי חטאנו נפקא. שאילו כדבריהם שבעון אבותם הן נתפסים לא בעונם היכי קאמרי הכי. אלא דאחר שה' השיבם שבעונם לקו הודו ואמרו אוי נא לנו כי חטאנו:

**ד"א אמרו להון**. כצ"ל (יפ"ע). ופי' שנהיה עומדים בשלנו. כלו' שאומרים עונותיהם סבלנו. לא להצדיק עצמן באו. אלא לפי שחשבו שהם סובלים עונות האבות. לכן אמרו ג"כ די לנו שנהיה עומדים בשלנו וה"ק וכי גם עונותיהם נסבול שבאו עלינו כל כך צרות:

## פסקה ח

**אלו מצרים**. וקראם עבדים על שם שהם מבני חם. וכדאיתא בפדר"א שכל בני חם נקראים עבדים. או על שם שהיו תחלה עבדים ליוסף ואחיו שהיו משתררים על המצרים ושוב משלו בנו:

**אילולא משה**. דאע"ג דפורק אין מידם סתם כתיב. מדכתיב אין שמעינן דהוה פורק לבסוף כדאמרינן לעיל פסוק אין לה מנחם כל מקום שנא' אין הוה לה:

**אלו מלכיות שמתחלה היו משועבדים לנו**. בימי שלמה ודוד אביו. באדום בפירוש כתיב ויהי כל אדום עבדים לדוד:

**אילולא הקב"ה**. אע"ג דגלות מצרים ג"כ מיד ה' היתה מ"מ לא נגאלו ע"י ממש אלא ע"י משה. אבל לעתיד תהיה על ידו ממש. כמ"ש בשוח"ט לשעבר ע"י שנגאלו ע"י בשר ודם חזרו ונשתעבדו. אבל לעתיד ישראל נושע בה' תשועת עולמים שאינן חוזרים ומשתעבדין עוד:

## פסקה ט

**ותקצר נפש העם בדרך**. וגו' לסבוב את ארץ אדום. ובודאי שטורח הדרך עצמו לא היה קשה להם. כמ"ש ורגלך לא בצקה. וכן כתיב ורוחך הטובה נתת להשכילם. אלא אף אם הם לא חזו מזלייהו חזי. ונקטה נפשם בקרבם ולא ידעו מה. ואדום עיקר כל המלכיות:

**דניאל אמר כו'**. ר"ל וכן דניאל כשראה המראה אמר אתכרית רוחי אף שעדיין לא ידע פתרוי המראה שבו נזכר גליותינו מ"מ מזלו חזי. ואתכרית פי' ונכרת רוחיה:

**מלאו מתני חלחלה עיקר הנבואה היה על בבל**. רק שבא לו ברמז על ד"מ הבוגד בוגד והשודד שודד. לומר שכבר הגיע ממשלת המלכיות ע"כ תפול בבל שהם יקבלו הממשלה מבבל. כמ"ש בריש דניאל בחלום הצלם:

## פסקה י

**כאילין כמריאתא**. ככומר זה של ענבים שהוא חם מאד. ולפ"ז מה שאמר כתנור לענין החמימות נאמר שהעור נתחמם כתנור ועי"ז נעשו ככומר של ענבים. והיפ"ע פי' כמרייתא היינו תמרים המתבשלים ע"י חמה ומפרש פי' הפסוק כנ"ל:

**כתנור שלא הוסק כל צרכו**. ר"ל שמפרש קרא לענין המראה. שכמו שהתנור שלא הוסק כל צרכו כותליו שחורות לא כמו שהוסק כל צורכו שהן מתלבנות כן עורנו קדר. וכמ"ש המתרגם משכנא היך תנורא איתקדרו. ודייק כן מדאמר נכמרו ולא קאמר נשרפו משמע חום שאינו גמור אלא חמימות בעלמא והיינו שלא הוסק כל צרכו:

## פסקה יא

**שונא זימה הוא**. אף שגם שפ"ד שנאוי לפניו יתב' אך על ש"ד ניתן לו רשות כדאי' לעיל בפתיחתא סי' כ"ג שי"ח שנה היתה בת קול יוצאת בפלטין של מלך נ"נ ואומרת עבדא בישא זיל חריב ביתא דמרך דבניה לא שמעין ליה:

**אל תגעו באשת איש**. וצ"ל שהיו נכרות במלבושיהן. ומה שהוצרכו כל הנשים לינשא ולא לבשו מלבוש אשת איש שיחשבו שהן נשואות. אולי גזר נ"נ שהפנויות לא ילבשו מלבוש נשואות ויפחדו מלעבור את מצות המלך:

**כיון ששמעו נשייא כו'**. נשים הפנויות כיון ששמעו זה היו באים ואמרו לאיש משלנו אנחנו אוכלים ומשלנו אנחנו מתכסים והכנס אותנו לחופה בקידושין כדי שיהיה שמך נקרא עלינו שנוכל לומר אשת איש אנחנו:

**לכך נאמר נשים**. לשון רבים ומיעוט רבים שנים. ובתולות חדא מכיון דבתולת כתיב. והחסרון מורה על היחידות. וכתב היפ"ע שזה היה בחורבן ראשון דוהחזיקו שבע נשים בחורבן ראשון מיירי. ומדקרינן בתולות דמשמע רבות וה"ה נשים היינו בחורבן שני. וקרא דנשים בציון ענו וגו' אתרווייהו רמיז אראשון ואשני:

## פסקה יב

**הוה אפוטרופא כו'**. היה גבאי המלך נכנס למדינה על גביית מס המלכות ונוטל גדולי המדינה ושעריה ותולה אותם מפני שאינן נותנים לו כרצונו. והיו הזקנים באים לפייסו עליהם ולא היה חושש להם. ולפ"ז פי' בידם נתלו ביד האויבים. והם הנזכרים לעיל באומרו עבדים משלו בנו והוזקק לפירוש זה דאל"כ מה ענין פני זקנים לא נהדרו לגבי שרים בידם נתלו:

## פסקה יג

**שלא היו רחיים בבבל**. שבבל היא בירודו של עולם ואין שם אבנים. ועיין ריש שהש"ר ובמדב"ר פ' י"ד. והיו שולחין תבואותיהם לטחון לארץ אחרת. או דכו אותם במדוכה של נחשת. ומפני שאפשר שהיו להם רחים שהביאום מארץ אחרת מתחלה בעגלות או כתפים להכי מייתי מוהורדתי בריחים כלם. דמשמע שכל הרחים שבבבל הורדו ע"י ישראל:

**ברחים**. כתיב ע' מנחת שי:

**לשון נקיה הוא**. שלהושיבם בקלון נשאום. וקרי ליה טחון בלשון נקיה (יפ"ע). או פי' שהיו מכריחים אותו לבא על נשותיהן כדי שיולידו בנים נאים כמותן:

**ויהי טוחן כו'**. ודרשו חז"ל בפ"ק דסוטה שהביאו הפלשתים נשותיהם לשמשון כדי שיתעברו ממנו:

**חרוזים**. פי' דבר המתוקן בסדר. מלשון צוארך בחרוזים שהן מרגליות סמוכות בסדר. ומענין זה שיר חרוזי. ור"ל שתלום בשוכה אחת שהיו ענפים רבים יוצאים מצדיה שיוכלו לחרוז בהן כל כך תינוקות:

## פסקה יד

**מזמריהון שבתו**. הבחורים נתבטלו מזמרותיהן ושבתו קמא משרת לשניהם כאילו נכתב ובחורים מנגינתם שבתו. ופי' הכתוב בשביתת הזקנים משער ב"ד שבתו ג"כ הבחורים מזמרותיהם מפחד מוסרם שהיו הזקנים מוכיחים אותם ומוחים בידם על גנות המעשים:

## פסקה טו

**לא היו אומרים דבר נבלה**. בירוש' סוטה פ"ט אי' דברי נבלה. ולפי נוסחא דידן דבר נבלה בלשון יחיד. הוא למימר שאפי' דיבור אחד של נבלה לא הוציאו. אבל משבטלו אמרו דברי נבלה בלשון רבים שהרבו לנבל. ולהכי בטלו השיר מבית המשתאות כדלעיל:

**היו פוסקין כנגד שמחה**. על שבטלה הצרה:

**משבטלה סנהדרין בטלה השיר**. דהוי מן הקצה אל הקצה שמתחלה מלבד שמחת המשתאות היתה שמחה מתחדשת על הצלות הצרות. ועכשיו אין צ"ל בשמחה כזו בטלה אלא אפילו השמחה הנהוגה בבית המשתאות בטלה [יפ"מ]:

**משפסקו אלו ואלו**. שיר בבית המשתאות ושמחה שהיו פוסקין כנגד הצרות. משרבו הצרות נמנעו מלפסוק שמחה כנגדן שאם באנו לעשות אין מספיקין. דבר אחר אין שוטה נפגע. ד"א אין בשר המת מרגיש באיזמל כדתני' בפ"ק דשבת:

## פסקה טז

**שבת משוש לבנו כו'**. משום דקשה ליה כיון דעדיפא מינה קאמר. דהיינו נהפך לאבל מחולנו מה צ"ל שבת משוש לבנו. דאינו אלא העדר השמחה. להכי דריש ליה כנגד ב' הנזכרים דשבת משוש לבנו היינו העדר שמחת בית המשתאות. ונהפך לאבל מחולנו היינו חידוש הצרות שנשארו במקומן ולא פסקו שמחה כנגדן [יפ"מ]:

**דשבשא**. משמע דשהוא שם מקום. אבל בירושלמי איתא רב ירמיה שיבשב ולבש עטרה של זית. ופי' היפ"מ שיבשב חתך זמורות:

**והא ניחא כו'**. טוב היה לו שראשו יהיה מורם ממנו ולא יעשה כזאת. שבפולמוס של אספסיאנוס גזרו על עטרות חתנים. וכן הוה ליה שמת ל' ירמיה. או הורם ראשו ע"י המלכות. אע"ג דשמואל לא לקללה נתכוון אלא להגזים בענין קא"ל:

**לכך נאמר נפלה עטרת ראשנו כלומר אגזירת עטרות חתנים רמיז**. ודריש הכא אוי נא לנו כי חטאנו על ר' ירמיה שלקה לפי שחטא בגזירה זו. ואסמכתא בעלמא היא [יפ"ע]:

## פסקה יז

**מאחר שמשמרת ימי נדתה כו'**. בויק"ר פ' י"ט אי' שמאחר שמשמרת ימי זיבה יושבת ומשמרת ימי נדה. ופי' היפ"ת שר"ל שאחר שלשה ימי זיבה צריכה לשמור ז' נקיים והיא טמאה לבעלה בשבעה ימי נקיים כשבעת ימי נדה. וזה צער גדול לה שאין ימי הזוב עולין לה כלל למנין השבעה. כמו בשבעת ימי הנדה שימי שפע הנדות מצטרפין למנין שבעה דאפי' שופעת דם כל השבעה ימים רק שתפסוק בטהרה ביום הז' עכ"ל. ונוסחתנו ג"כ יש לפרש כן חוזרת ומשמרת ימי זיבתה. היינו שבעה נקיים שאחרי זיבתה דהוו באיסורא כימי נדתה הראשונים:

**מביתה**. פי' מבעלה:

**ב' או ג' ימים כו'**. ראוי להבין מי אמר לו לבעל המאמר דאין ראוי לדאוג מחרבן בהמ"ק עד שהוצרך לעשות ק"ו ולומר האשה הזאת כו' אנו על אכו"כ. ואך היות כי בעונותינו נעשה חרבן בהמ"ק אבילות ישינה וכדאי' בגמרא שאמר ה"מ מלתא חדתא אבל הא כיון דדש דש. לזה אמר שאדרבה כל כמה שמתיישן יותר ראוי להרגישו יותר הרי האשה הזאת מיום א' אינה נקראת דוה. וכל כמה שהולך ב' וג' ימים נקראת דוה שע"י שפירשה זמן רב היא דוה. שדוה לבה עליה באופן שכל עוד שעובר עליה מימי הנדה נקראת דוה. אנו שפירשנו מבית חיינו כו' על אכו"כ שיש לנו להצטער יותר ויותר (יד יוסף):

**קורא אותה התורה דוה**. ובויק"ר גרס קורא אותה נדה:

**למה על אלה חשכו עינינו**. כוונת בעל המאמר שלא תימא שפי' על זה וגו' ועל אלה וגו' על הצרות הנזכר לעיל קאי. ועל הר ציון ששמם מלתא באנפי נפשה היא. ונשוא והמאמר אתה ה' לעולם תשב שר"ל שאע"פ ששמם לסוף אתה ה' לעולם תשב. אלא פי' האמת הוא שעל אלה חשכו עינינו דבק עם על הר ציון ששמם ושועלים הלכו בו. וז"ש בעל המאמר למה אמר הכתוב על אלה חשכו עינינו משום על הר ציון ששמם וגו'. ואפשר שתיבת למה צריך להיות קודם על הר ציון וכו' ור"ל למה דוה לבנו וחשכו עינינו משום הר ציון ששמם כו'. וכן פרש"י וז"ל על זה היה דוה לבנו וגו' על המפורש במקרא שלאחריו:

## פסקה יח

**וכבר היה ר"ג כו'**. משום דקשה לי מ"ט שועלים הלכו בו דקאמר שאחר ששמם מה לנו שהלכו בו שועלים או לאו. להכי מייתי הך עובדא דעל ידי שראו שועל יוצא מבהמ"ק היו בוכים. מה שלא היה כן אילו לא ראו השועל. כנראה שיש תוספת רעה ביציאת השועל משם. שמזה ראיה היות הענין בהשגחה אלהית שהמקום המקודש יהיה מרביץ לבעלי חי. ואיידי דבעי לאתרי הך עובדא מייתי נמי עובדא קמייתא שהיתה כזו שהם בוכים ור"ע משחק:

**נכנסים לרומי כו'**. ר"ל שנכנסו לעיר הגדולה ושמעו המונה כו' דהיינו שרחוק ק"ך מיל כבר נכנסו לתחומה שכל כך היא מתפשטת ורחבה ונסבה כי כמה עירות וכפרים יונקים ממנה ונקראים על שמה אף כי רחוק יהיה ביניה וביניהם. ומזה הצער התחילו הם בוכים ור"ע משחק. וקול המונה כתב בע"י שאין זה קול המונה ממש. אלא רוצה לומר בו קול המיית ההצלחות הזמניות אשר הם שקטים ושלוים:

**מפוטליילוס כתב המוסף הערוך שצ"ל מפוטאלוס**. והיא שם עיר קרובה לרומי. ובתחומה נובעים מים חמים כמו חמי טבריא עכ"ל:

**אמרו אנו בוכים כו'**. רצה לומר שזה שתים רעות. אחד דלעולם יהיה דעת אדם מעורבת עם הבריות עצב בין עצבים כו'. ב' שנראה שאתה שמח על טובות עובדי עכו"ם. אמר להם ואתם למה בכיתם. נראה מזה כי בראותם אותו משחק פסקו בכיתם. ולכן לא אמר להם למה אתם בוכים. כאשר אמר במעשה השניה. אלא אמר להם בכיתם. שר"ל למה בכיתם בתחילה שאין כאן עצב באמת. וצריך אני לשמוח ולנחם אתכם:

**א"ל לא נבכה**. כלומר שעדיין לא הונח לנו מעצבנו ומרגזנו. ויש לנו לבכות עוד. וזהו שהעובדי עכו"ם להוון כו' ר"ל אדום שהחריבה בית מקדשינו גדלה והצליחה בשתים. אחת שבית תפלתם נבנה על תלה שיכולים לבא שם להשתחוות לעצביהם. והשניה

שהם יושבים בטח ושאנן ושלוה. ואין הקב"ה נוקם נקמתו ואינו זוכר להם את יום ירושלים להנקם מהם אשר עשו בביתו אדרבה השפע נתרבה עליהם בלי שיעור. ועי"ז ג"כ יכולים לעבוד לעצביהם בשלימות. ובישראל הוא מהפך אל הפך. שנחרב בהמ"ק. ואם בהמ"ק חרב ושפך הקב"ה חמתו על העצים ועל האבנים כדי להציל את ישראל. היה להם לישראל לפחות להנצל מכמה הרפתקי דעדו עלייהו. אך על רות גופינו אין אנו בוכים רק עיקר בכייתני שבית הדום רגלי אלהינו היה לשריפת אש ומדור כחית השדה דהיינו שהשיבו העכו"ם המשולים לחית השדה (כמ"ש בדניאל) בבה"מ את בית טעותם ואין לך חלול השם גדול מזה:

**אמר להם אף אני לכך אני משחק א"כ למכעיסיו כו'**. ר"ל דוודאי אני ג"כ מודה דיש להצטער על חורבן הבית כמ"ש כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה כו' אבל מה שאתם מצטערים עתה על חורבן הבית מטעם שהם יושבים בטח כנ"ל. לכך אני משחק שזה שהקב"ה נותן להם טובה לא שיחפוץ בעבודתם. דאדרבה הם מכעיסים אותו בזה. אלא נותן להם טובה על קצת מדות טובות אחרות שנמצא בהם [אף שיתמידו עי"ז בעבודת עכו"ם. ויאמרו ידיהם רמה. משגיא להם ויאבדם לעה"ב]. וזה ידוע שמדה טובה מרובה על מדת פורענות. וא"כ אם לעוברי רצונו. ר"ל ברוב מעשיהם הם עוברים רצונו. ועכ"ז יש להם כך בסבת איזה מעשה טוב. שהקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה. ואע"פ שנמצאו חייבים ברוב מעשיהם. ק"ו לעושי רצונו ברוב מעשיהם. שאע"פ שנמצא בהם קצת פעולות מגונות והן חייבו שהדום אלהינו היה לשריפת אש. על אחת כמה וכמה שעתידים לישב בשלוה והשקט דמרובה מדה טובה:

**הגיעו לצופים וקרעו בגדיהם**. כדתני' בפרק אלו מגלחין. ומהיכן חייב לקרוע. משיגיע לצופים. וכן איתא בטור א"ח סימן תקס"א. והקדים זה להורות על מה שר"ע שחק שלא היה זה מהעדר אבילותו על ירושלים אלא שכולם קרעו וגם ר"ע בכלל. וע"כ אח"כ כשראו השועל ונתגדל החורבן והוא שחק תמהו עליו שעל צער קטן קרע ונצטער ועתה שחק. וז"ש לו לעולם אתה מתמיה עלינו. ר"ל שבפעם ראשונה עשית מעשה תמוה [שאע"פ שבראשונה אמר להם א"כ למכעיסיו כו'. מ"מ הם לא נחו דעתם בזה שהרי לא השיבו לו כלום כאשר השיבו אח"כ שאמרו לו נחמתנו] וגם עכשיו אתה מתמיה עלינו כנ"ל:

**אמר להם אתה למה אתם בוכים**. ולעיל אמר למה בכיתם בעבר. משום דלעיל כשהתחילו לדבר עמו פסקו הבכי. וכאן מרוב הצער לא נתנו דמי לבכיתם ולא יכלו התאפק ובכו אף בעת שדברו עמו. ולכן אמר להם אתם למה אתם בכיתם. ור"ל אתם

שאתם חכמים גדולים ויודעים תמיד הפסוק על הר ציון וגו' ואין זה דבר חדש אצליכם למה אתם בוכים עכשיו. כי בכל פעם שאתם קוראין מקרא זה היה לכם לבכות ולא עתה דווקא כמו שנראה בעיניכם דבר חדש ממש. והם השיבו לו ולא נבכה מקום שכתוב והזר הקרב יומת ומשמע דמכ"ש שאינו יוכל שום דבר טמא וחיצוני לדור שם וכאן שועלים הלכו בו [שאע"פ שבהמ"ק חרב. מ"מ סבורים היו שעדיין רושם הקדושה שם בבית קודש הקדשים מקום שלא נכנס שם כה"ג כי אם ביוה"כ. ובודאי אין כח לדור אצל השכינה דהיינו בבית קודש הקדשים שום חיה ועוף] ואע"פ שמעולם קראנו מקרא זה היינו סוברים שיתקיים הפסוק הזה בשאר מקומות של הר ציון ולא בבית קודש הקדשים ממש אבל עכשיו ראינו שעליו על בית קודש הקדשים נתקיים הפסוק על הר ציון וגו' א"כ איך לא נבכה:

**אמר להם אף אני לכך אני משחק**. לעיל לא אמר אף אני שזה הסברא עצמה שחשבו הם שם הוא לא חשב. רק בהפך. מה שאין כן כאן. אמר אף אני כמותכם הייתי סבור שבשאר מקום המקדש יתקיים הפסוק ולא על בית ק"ק ממש. ועתה שאני רואה זה בבית ק"ק ונתיבש אותה לחלוחית שהיה מקודם ואינו אלא הר ששמם לגמרי. לכך אני משחק משום שאינו יכול להתקיים לגמרי הטוב שניבא זכריה אם לא שיתקיים תחלה הרעות שניבא אוריה [וכמו שמסיק והולך ולכן כ"ז שלא הייתי רואה תכלית החורבן. היינו שיצא שועל מבית ק"ק. אלא הייתי רואה שועל יוצא מהר הבית לא היה לי לשמוח שתבא תיכף הטובה. משום שאפשר שציון היינו ק"ק. וא"כ עדיין לא נתקיים נבואת אוריה מה שאמר ציון שדה תחרש וגו'. אבל השתא ששועל יוצא מבית ק"ק וא"כ הוא בוודאי נתקיים נבוא' אוריה. א"כ יתקיים נבואת זכריה לכן אני משחק. ומפר' והולך הרי הוא אומר ואעידה לי עדי' וגו':

**וכי מה ענין אורי' אצלז בריה כו'**. ר"ל שנתקשה לו לר"ע בפסוק ואעידה לי עדים נאמני' וגו' קושיא אחת כפולה. והיא זו. החלק האחד ממנה הוא מה ענין אוריה אצל זכריה. שאין הענינים מצד עצמן מתייחסים זה לזה. שענין אוריה הוא פורעניות. וענין זכריה בשורה טובה. ועל בחינה זו אמר וכי מה ענין אוריה אצל זכריה. והחלק השני שאל והרחיב הקושיא שמלבד שהיא מוכחשת מעצמה כנזכר הנה היא מוכחשת שאין השני עדים בזמן א' שאוריה הי' במקדש ראשון בימי יהויקים. כמ"ש בירמיה סימן כ"ז. וזכריהו במקדש שני שהוא זכריהו בן ברכיה שניבא בשנת שתים לדריוש. נמצא העדות מתחלפות בענינים ובזמנים. ואין זה משפט העדים הנאמנים בעדותן. לזה משיב ר"ע ואומר אלא מה אמר אוריה כו' כיון לומר שאע"פ שהמפורסם בדברי אוריה הוא

פורעניות וזה גורם הכחשה גדולה בינו לבין זכריה הנה לפי האמת נבואת אוריה בשורה טובה יחשב כיון שהוא גורם קיום יעוד נבואת הטוב של זכריה. ולכן הוה עדותן מכוונת. כיון שזו הכנה לזו. וז"ש אמר הקב"ה הרי לי שני עדים. ר"ל לי שאני יודע תוכן הענינים לי הם שני עדים כעדות אחת מכוונת. מאחר שאם קיימים דברי אוריה קיימים דברי זכריה. לפ"ז הכל עדות אחת. כיון דהא תליא בהא ולפ"ז מן תיבת הרי לי שני עדים כו' עד ושמחתי ולא עד בכלל הוא דברי הקב"ה. ומן תיבות ושמחתי הוא דברי ר"ע [כלי חמדה סדר דברים]:

**אמרו לי' עקיבא נחמתנו נחמתנו תתנחם כו'**. כן הובא הנוסחא ביפ"ע. וכן איתא בגמרא ופי' בעל העקידה בשער פ"ח הראשון כנגד מה שנחמם על הצלחת רומי. והשני כנגד מה שנחמם ביציאת השועל מבית ק"ק. ולכן דקדק לומר שבלשון הזה אמרו לו עכ"ל. לכן תתנחם ברגלי מבשר שנחמתו גם כן כפולה. נחמו נחמו עמי. מדה כנגד מדה נחמה כפולה נגד נחמה כפולה:

## פסקה יט

**וכי יש ישיבה בלא כסא כו'**. משום דקשה מאי אתה ה' לעולם תשב. דמאי קמ"ל שה' קיים לעולם. וכן מאי אצטריך למימר שכסתו קיים לדורות. לכן אמר שהכונה וכי יש ישיבה בלא כסא. וה"ק כשם שאתה לעולם תשב. כן ראוי שכסאך יהי' לדור ודור דהיינו ירושלים כאומרו ביום ההוא יקראו לירושלים כסא ה'. שכמו שאי אפשר לישיבה בלא כסא שישב עליו היושב. כן אי אפשר להשרות השכינה בעולם שזה ענין ישיבתו בו ע"ד משל אלא על כסא מוכן להגלות עליו. היינו בהמ"ק וכל ירושלים הקדושה:

**ויש מלך בלא מטרונה**. אע"פ שלא נזכר כאן לא מלך ולא מטרונה אולי מדכתיב בתריה למה לנצח תשכחנו דייק דה"ק אחר שכסא מלכותך קיים לעולם למה לנצח תשכחנו דאי אפשר למלך בלא מטרונה. דאל"כ מאי ענין זה לזה:

**בלא מטרונה שישראל מתיחסים אצל הקב"ה כאשה וארוסה**. כאומר וארשתיך לי לעולם. ואשת נעורים כי תמאס. וכן תקראי אישי. כי בועליך עושיך וכאלה רבים. וליודעי חן יש בו סוד:

**בלא מטרונה**. ויש גורסין עוד יש כלה בלא חופה:

## פסקה כ

**אמר ר' יהושע בר אבין ד' דברים כו'**. והא דלא נקט קציפה כמו ריב"ל אפשר משום דס"ל דהיינו געילה [יפ"ע]:

**והושב על ידי משה כו'**. והושב ע"י ישעיה. קשה איך לא ראה ירמיהו מה שקדם ונאמר ע"י משה וישעיה שלא מאסם וגעלם. ולא עזבם ושכחם. וי"ל שירמיה לא אמר כן רק ע"ד קינה ובכי מה שנראה בעיני ההמון. וה"ק המדרש ד' דברים אמר ירמיה שנראה כאילו מיאש את הגאולה. אבל באמת כבר הושב והובטחו שלא יהיה כן והוא לא אמר אלא דרך קינה:

**דכתיב גם אלה תשכחנה**. יש מגיהים וכתיב לא יקרא לך עוד עזובה. ואין צורך דמדכתיב הכא על כפים חקותיך שמעינן שפיר שלא נעזבה כיון שהיא חקוקה בכפים [יפ"ע]:

**מאיסה הושב על ידי עצמו**. ולא אמר על ידי משה. שע"י עצמו היא יותר הוכחה שלא אמר כן לגמרי רק לקינה ועיין עוד בענף:

**וקציפה הושב כו'**. והא הלא אמר ריב"ל מה שהושב על עזיבה ושכיחה כיון שכבר מפורש ברבי יהושע בר אבין ואינו חולק עליו בזה:

**אמרה כנסת ישראל כו'**. הכוונה דכנסת ישראל אומרת שלך היא. ר"ל שאתה תתחיל עמנו לעורר לבבנו לתשובה. ואחר כך ונשובה. אבל הקב"ה אומר שלכם היא. ר"ל שאתם צריכים להתחיל בתשובה. ואז נעשה פשר דבר שישראל מתחילין כחודו של מחט והקב"ה פותח לבם כפתחה של אולם. וזה שאמר שלך היא שנאמר שובנו אלהי ישענו. ר"ל בבנין הקל ולא אמר השיבנו אלהי ישענו בבנין הנוסף כמו בכל מקום אלא שפי' שהוא שם דבר כלומר השבה שלנו תלוי בך שאין בנו כח להתחיל אלא כחודו של מחט. ואתה תושיע לנו ותפתח לבבנו כפתחו של אולם ותתן לנו לב בשר:

## פסקה כא

**לבך נאמר השיבנו**. דלפי הפשט קשה דכיון שאמר השיבנו ומיד שישיבם אליו הרי הם ביחד זה אצל זה. ומה זה שאמר תו ונשובה להיכן ישובו כיון שכבר הם אצלו. אלא שה"ק השיבנו. ר"ל שתושיע לנו ותפתח לנו כפתחה של אולם ותתן לנו לב בשר כשנשוב אנחנו מקודם. ר"ל כשאנחנו מתחילין כחודו של מחט:

**כקדם כאדה"ר**. משום דלפי פשוטו שפי' כמקודם הגלות קשה דהוה ליה למימר כימי קדם. או כמקדם כדרך הכתובים. לכן אמר שלא נאמר על הזמן הקודם אלא קדם הוא תואר על אדה"ר שנאמר בו מקדם וה"ק חדש ימינו כאדם הראשון שנתחדש והיה אז בצביונו וקומתו. ואע"פ שאין הדמיון לאדם בעת גרושו דכתיב ביה וישכן מקדם אלא על עת חדושו כדפרישית. לא קשה דאין פירושו אלא מי שנאמר בו קדם. ולדבר אחר להכי קאמר כקדם לומר שהדמיון כאן כענין קדמונית דכתיב התם. ולא בזמן הקודם:

**כימי עולם זה משה**. שירדה אש על הקרבן בשמיני למלואים. וכן בימי שלמה כשחנך בית המקדש. והכי שנו בת"כ והיינו דפי' שנים קדמוניות בימי שלמה. אע"פ שאין הוראה לדבר מלשון קדמניות דמוקמינן ליה בדומה לימי משה בירידת האש (יפ"ע):

**כימי נח שנאמר כי מי נח זאת לי**. מפרש כימי עולם מי שנתחדש העולם בימיו. והיינו כי מי נח זאת לי:

**כימי נח**. דודאי ערבה מנחתו. כדכתיב וירח ה' את ריח הניחוח. ובהבל כתיב וישע ה' אל הבל ואל מנחתו:

**כשנות הבל**. שהוא הזמן היותר קדמון בהקרבת קרבנות. דמקמי הבל לא הקריב אדם קרבן. ואע"ג דאדם הראשון הקריב שור שקרניו קדמו לפרסותיו כדאיתא בפרק קמא דעכו"ם. אינו מפורש בכתוב ועוד שהקרבן ההיא היה על חטאו. ופשיטא דאין בו כל כך ערבות:

**שלא היתה עבודת עכו"ם עדיין בעולם**. אין הקרבן כל כך חביב לפני ה' מפני שהעובדי עכו"ם עושין כמוהו לעכו"ם:

## פסקה כב

**אם מאיסה הוא כו'**. משום דאי אפשר דנשוא המאמר של כי מאוס מאסתנו היינו קצפת עלינו עד מאד. כי לא נמצא טעם בדבר. להכי קאמר דנשוא המאמר מאסתנו וה"ק כי אם מיאוס הוא הא ודאי מאסתנו. כלומר מה שהיה היה ואין תקוה. ונשוא המאמר של קצפת עלינו הוא השיבנו ה' דקרינן בתריה. וה"ק ואם קצפת אפילו שהוא עד מאד יש תקנה שתשיבנו אליך עוד. שכל מי שהוא בכעס סופו להתרצות. אמן כן יהי רצון: